

निर्णय नं.८८३०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री बैचनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कमनारायण दास

२०६६-DF-००२४

आदेश मिति: २०६६।१।२।३।५

विषय:- अंश दर्ता ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि. बारा, वरियापुर गा.वि.स.

वडा नं. २ बस्ने शिवनाथ साह कानू

विरूद्ध

प्रत्यर्था वादी: जि. बारा, वरियापुर गा.वि.स. वडा नं.

२ बस्ने विश्वनाथ साह कानू

शुरू फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री शान्तिराज सुवेदी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्या.श्री आत्माराम भट्टराई

यस अदालत, संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री रामकुमारप्रसाद शाह

मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेती

- पुनरावेदन गर्न पाउने गरी कानूनले नै अधिकार दिइरहेको अवस्थामा सोहीअनुरूप पुनरावेदन गर्ने अवधि बाँकी छ वा छैन भन्ने समेतका विषयमा यथार्थ तथ्य बुझी कानूनको रीत पुऱ्याई पुनरावेदन परे नपरेको यकीन गरी एकैपटक आफ्नो तहबाट निरोपण गर्नु पुनरावेदन सुन्ने अदालतको कानूनी कर्तव्य हुने ।
- कानूनबमोजिम पुनरावेदनको म्याद जारी नहुँदै पुनरावेदन अदालतबाट केवल वादीको पुनरावेदनको रोहबाट भएको फैसलाले प्रतिवादीको पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी

हकलाई संकुचित, नियन्त्रित वा निष्प्रभावी बनाउन नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै एउटा विवादमा कुनै एकतहको अदालतबाट दुईवटा फैसला हुन सक्तैन । कुनै कार्यविधिगत त्रुटि वा अदालतको भूल वा गल्तीबाट एउटै विवादमा पनि पहिले एकप्रकारको फैसला भए पनि पछि कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सोही विवादमा उही तहको अदालतबाट अर्को फैसला हुन गएको रहेछ भने विवादित विषयको निरोपण गर्ने सिलसिलामा विवादका दुवैपक्षलाई बुझी दुवै पक्षको कुरा सुनी प्रमाणको मुल्याङ्कन गरी भएको पछिल्लो फैसलालाई नै सो तहको अदालतबाट भएको आधिकारिक फैसला मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता

शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू

ईश्वरीप्रसाद भट्टराई र रामविलास राउत

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता किशोर

अधिकारी, विद्वान अधिवक्ताहरू मनमोहन

तिमल्सेना र विजयकुमार गुप्ता

अवलम्बि नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६०।५।३० को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भई संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा सो इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको फरक-फरक राय भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

पिता सुरज साह कानूको दुई छोरा मध्ये जेठो म वादी, कान्छो प्रतिवादी भएकोमा पिता र आमाको स्वर्गारोहण भैसकेको छ । पिता र काका हरिहर साह कानूको बीचमा मिति २०१९।११।२६ मा अंशबण्डाको

लिखत रजिष्ट्रेशन पास गरी अलग-अलग बसी आउनु भएको थियो । विपक्षीले धन सम्पत्ति लुकाउन लाग्दा मिति २०५५।५।२५ का दिन अंश माग्दा नदिएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती फाँटवारी लिई दुई अंशियारा हुँदा दुई खण्डको एक खण्ड अंश छुट्टयाई मेरो नाउँमा दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको मिति २०५५।६।२९ को फिराद दावी ।

दावीबमोजिम पुस्तावली ठीकै छ । मेरो छोराको जग्गा सगोलको भै राजेश, मनोजप्रसादका नाउँमा खरीद गरेको हो भन्ने वादीको भनाई फजूल हो । मैले वीरगञ्ज नगर विकास समितिबाट किनेको प्लट नं. ७९६ को जग्गा र बकसपत्रबाट पाएका जग्गा समेत अंशबण्डाको १८ नं. को आधारमा निजी आर्जन र बकसपत्रको जग्गा हुँदा सोमा वादीले अंश पाउनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको मिति २०५५।९।०१९ को प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादी प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी दाखिल गराई नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५६।९।०।३ को शुरू जिल्ला अदालतको आदेश ।

अदालतको आदेशानुसार वादी र प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्र भै मिसिल संलग्न रहेछ ।

नाता र अंशबण्डा नभएको कुरामा मुख मिलेकै देखिएकोले बुझिएसम्मको प्रमाणबाट वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने नै देखियो । वादीले मिति २०५६।९।२२।९ मा र प्रतिवादीले २०५६।९।२३ मा दाखिला गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाबाट दुई खण्डको एक खण्ड अंश वादीले प्रतिवादीबाट छुट्टयाई लिन पाउने र अंश पाएको दर्ता हुने जग्गा वादीको नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसला ।

बारा जिल्ला अदालतले फैसला गर्दा मैले तायदाती फाँटवारीको दफा २ मा उल्लिखित निजी आर्जनबाट खरीद गरेको र बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गा बण्डा नलाग्ने गरी भएको फैसलामा सो हदसम्म चित्त बुझेकाले पुनरावेदन जिकीर लिनु परेन । वादीले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं.१५१ र

१५३ को जग्गा सुरज साहका नाउँमा दर्ता नभई अलगगै व्यक्ति अर्थात् हरिहर साहका छोरा सुदामा साहको नाउँमा दर्ता रहेकोमा बण्डा लगाउँदा जग्गाको दर्ता उतार र दर्तावाला व्यक्ति समेतलाई नबुझी बण्डा लाग्ने ठहर गरेको र मैले पेश गरेको तायदाती विवरणको कि.नं.६५७ को जग्गा बण्डा लाग्ने, नलाग्ने सम्बन्धमा केही नबोली शुरू जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलामा मुलुकी ऐन अ.व.१८४क., १८५, १८९, १९२ र प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ५४ को त्रुटि भएकाले सो हदसम्मको शुरू फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको मिति २०५९।४।३ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

बण्डा लाग्ने गरी भएको कि.नं.१५१ र १५३ को जग्गा फिल्डबुकबाट रामकली कनूइनको नाउँमा रहेको पुनरावेदकको अभिकथन अनुसार सुरज साह कानूको नाउँमा दर्ता रहेको, वादी प्रतिवादीको नाउँमा दर्ता रहेको नदेखिएको अवस्थामा दर्तावाला व्यक्ति अंशियार हुन् होइनन् सो र त्यस्तो दर्ता नबुझी तथा वादी प्रतिवादीको संयुक्त नाउँमा दर्ता भएको कि.नं.६५७ को जग्गा तायदातीमा उल्लेख भए पनि बण्डा नगरेको शुरू फैसला प्रमाण ग्रहणको रोहमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाउनु । साथै कि.नं.१५१ र १५३ जग्गा कसको नाउँमा छ बुझी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०५९।९।२२ मा भएको आदेश ।

कानूनले नै यी प्रतिवादीलाई कानूनी उपचार दिएको र पुनरावेदन परेपछि रीत पुगेको सो पुनरावेदनमा अनिवार्य रूपमा फैसला गर्नुपर्ने कुरा पनि कानूनद्वारा नै व्यवस्थित भएकाले यस अदालतले सम्बन्धित सबै पक्षको पुनरावेदन परे नपरेको, नपरेको भए म्याद जारी हुन नसकेको कारणले वा अरू कारणले हो, सो कुरा सबै हेरी बुझी रीत पुऱ्याई एकै साथ फैसला गर्नुपर्नेमा सो हुन नसकेको, अदालतको गल्तीको सजाय पक्षले पाउनु न्यायसंगत नहुँदा वादीको पुनरावेदनमा फैसला भैसकेको भए पनि प्रतिवादीको कानूनबमोजिम परेको पुनरावेदनमा फैसला गर्न कुनै बाधा देखिएन । कि.नं.१५१ र १५३

को दर्ता उतार पठाई दिन भनी शुरू अदालतले मालपोत कार्यालयलाई लेखेकोमा सोको दर्ता उतार प्राप्त भएको देखिन्छ । तायदाती दिने वादीले पनि उक्त जग्गा आफू वा पिता सुरज साहको नाउँमा दर्ता भै जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाएको जिकीर लिन नसकी जोतभोग गरेको सम्मको जिकीर लिएको देखिँदा अशियाराको नाउँमा दर्ता भएको प्रमाण दाखिल हुनुवेगार उक्त जग्गा बण्डा हुने ठहर्‍याएको फैसलासँग सहमत हुन सकिएन । वादी विश्वनाथ साहले पेश गरेको तायदातीमा कि.नं.६५० मात्र र पुनरावेदकले पेश गरेको तायदातीमा ६५७ मात्र उल्लेख भएको तर ती दुवै तायदातीहरूमा कि.नं. ६५० र ६५७ दुवै कित्ता एकै साथ उल्लेख भएको देखिँदैन । मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त दर्ता उतारमा ७ को अङ्क प्रष्ट सच्चिएको भए पनि कि.नं.६५७ नै भएको र मिसिल संलग्न दर्ता उतारको प्रतिलिपिमा पनि कि.नं.६५७ नै उल्लेख भएको देखिँदा सो जग्गा कि.नं.६५७ नै मान्नुपर्ने हुँदा शुरू फैसलामा कि.नं.६५० उल्लेख भएको मिलेको देखिएन । कि.नं.१५१ र १५३ को जग्गा बण्डा हुने ठहर्‍याएको बारा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उल्टी भै शुरू फैसलाको तपसीलमा उल्लेख भएको कि.नं.६५० को सट्टामा कि.नं.६५७ सम्म कायम गरी दिने ठहर्छ, भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६०।५।३० को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट शुरू बारा जिल्ला अदालतको फैसलालाई आंशिक उल्टी गरेको फैसलामा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम हुने ठहर भए पनि शुरू जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाले पुनरावेदकले शेषपछिको बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेका जग्गाहरू समेत बण्डा हुने ठहर गरेको हो भनी व्याख्या गरी वादीको पुनरावेदनमा मिति २०५८।३।२५ मा फैसला गरेकाले प्रस्तुत फैसलामा पुनरावेदन नगरेको अवस्थामा उक्त फैसला अन्तिम भएको भन्ने प्रश्न उठ्न सक्ने भएकाले यो पुनरावेदन गरेको छु । पुनरावेदकको निजी आर्जनको सम्पत्ति बण्डा नगर्ने ठहर गरेको बारा जिल्ला अदालतको फैसला ठहरलाई नै पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा समेतले

सदर गरेको ठहर फैसला गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको मिति २०६१।४।२२ मा यस अदालतमा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०४०।४।१३ को र.नं.२४६, मिति २०३६।११।१३ को र.नं.२४६७, मिति २०४८।८।३ को र.नं.१८९४ र मिति २०४४।३।२८ को नगर विकासको र.नं.४४८१ बाट प्राप्त जग्गाहरू मिति २०५६।११।२३ मा पेश गरिएको तायदातीमा निजी भई बण्डा नलाग्ने भनी उल्लेख भएको विषयमा बण्डा लाग्ने वा नलाग्ने निश्चित उल्लेख गरेको नहुँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।११।८ को आदेश ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर यिनै प्रतिवादीले मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी दिएको २०५९ सालको दो.नि.नं. ३२४३ मा यस अदालतबाट मिति २०६४।११।८ मा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्न मिलेन भनी अन्तिम आदेश भई विवादको निप्टारा भइसकेको हुँदा सोही विषयमा पुनः न्यायिक निरोपण गर्न मिल्दैन । साथै पुनरावेदन अदालतको फैसलापश्चात् वादी दावीबमोजिम बण्डा छुट्याउने कार्य सम्पन्न भइसकेको अवस्थामा अ.व. १७ नं. २ दण्ड सजायको ६१ नं. अनुशरण गरी सो फैसला कार्यान्वयनको आदेश बदर गराउन सक्नुपर्नेमा नगरेको देखिँदा एकपटक अन्तिम तुङ्गो लागी फैसला कार्यान्वयन समेत भइसकेको विषयमा अन्यथा विचार गर्नुपर्ने अवस्था नरहेको हुँदा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुनः सक्तैन भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाहको राय ।

पुनरावेदन अदालतको मिति २०५८।३।२५ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा २०६१।७।१८ मा प्रस्तुत पुनरावेदन समेत साथै राख्नु भनी आदेश भएको र दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा निस्सा दिन मिलेन भनी र प्रस्तुत पुनरावेदनमा प्रत्यर्थी भिकाउने गरी एउटै मितिमा एउटै इजलासबाट आदेश भएको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा निरोपण गर्नुपर्ने मुख्य विषयमा तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्ति निजी आर्जनको हो, होइन भन्ने नै रहेको कारणले सोही अवस्थालाई मध्यनजर राखी प्रस्तुत पुनरावेदनमा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको

देखिन्छ। तर पुनरावेदन अदालतले तायदाती फाँटवारीको प्रकरण २ मा उल्लिखित सम्पत्ति निजी आर्जनको भनी दावी लिएतर्फ केही बोलेको देखिएन। यो अदालतले मातहतका अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन सुनी तल्लो तहको अदालतबाट भएका फैसलामा कुनै त्रुटि विद्यमान भए तिनको अन्तिम निराकरण गरी सम्बन्धित पक्षलाई पूर्ण न्यायको अनुभूति समेत दिलाउनु पर्ने भएबाट दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा निस्सा प्रदान नभएको मात्र आधारमा प्रस्तुत पुनरावेदनउपर विचार गर्नुपर्ने भन्न मिलेन। तसर्थ प्रस्तुत मुद्दाको निरोपण गर्नुपर्ने विषयमा नबोलेको पुनरावेदन अदालतको फैसला १९२ नं. ले समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिदिएको छ। अब सबूद प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदातीको प्रकरण नं. २ मा उल्लेख भएको सम्पत्ति निजी हो, होइन भन्ने समेतका प्रश्नहरूमा निरोपण गर्नु भनी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा तारिख तोकी मिसिल समेत पठाई दिने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीको राय।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री ईश्वरीप्रसाद भट्टराई र श्री रामविलास राउतले यस विवादमा शुरू बारा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीलाई पुनरावेदन म्याद जारी नहुँदै वादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पुनरावेदन परी सो अदालतबाट मिति २०५८।३।२५ मा शुरूको फैसला सदर हुने गरी फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादीले मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन दिएको र सो निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६४।११।८ मा निस्सा नहुने आदेश भएको हो। तर, जिल्ला अदालतले दिएको पुनरावेदन म्याद तामेल भएपछि प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भई पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा मिति २०६०।५।३० मा शुरूको इन्साफ केही उल्टी भएको हुँदा सो फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन परेको हो। पुनरावेदक प्रतिवादीको

हकमा पुनरावेदन अदालतको पछिल्लो फैसलाबाट असर परेको हुँदा सो उपर पुनरावेदन गर्न पाउने प्रतिवादीको हक सुरक्षित रहेकोले पुनरावेदन परेको छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी छुँदै शुरूको फैसला सदर हुने भनी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५८।३।२५ मा भएको फैसला कार्यान्वयन हुनै सक्दैन। पुनरावेदन अदालतले मिति २०६०।५।३० मा गरेको दोस्रो फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परेको छैन। त्यसैले पुनरावेदक प्रतिवादीलाई असर नै नपर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा नभएको भन्ने आधारले मात्र प्रतिवादीको पुनरावेदन गर्ने हक समाप्त हुन सक्तैन। दुईवटा फैसलामध्ये पछिल्लो फैसला नै प्रतिवादीको हकमा आकर्षित हुन्छ। तसर्थ, माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाहको राय प्रासङ्गिक छैन। तायदातीको प्रकरण २ मा उल्लेख भएको निजी आर्जन भन्ने सम्पत्ति बण्डा लाग्ने नलाग्ने बारेमा पूर्ण इजलासले आफैँले वा सो विषयमा निरोपण गर्न संयुक्त इजलासमा पठाउन पनि सक्तछ। त्यसैले प्रतिवादीको पुनरावेदनउपर विचार गरी विवादित विषयको निरोपण हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री किशोर अधिकारी, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री मनमोहन तिमल्सेना र श्री विजयकुमार गुप्ताले शुरू बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५८।३।२५ मा भएको फैसला बारे प्रतिवादीले मिति २०५९।३।१७ मै थाहा पाएको कुरा निजले सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी दिएको निवेदनबाटै देखिन्छ। पछिबाट पुनरावेदनको म्याद गएकै आधारमा पहिले थाहा पाएको कुरालाई नजर अन्दाज गर्न सकिँदैन। पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।५।३० को फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन परेको भए पनि अन्ततः मिति २०५८।३।२५ को फैसला सच्याउने उद्देश्य लिइएको छ। एकपटक विधिसम्मत रूपमा अन्तिम भएको फैसलाउपर पुनः पुनरावेदन लाग्न सक्तैन। तसर्थ प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर नै कानूनविपरीत

छ। निस्सा नदिने गरी भएको अन्तिम आदेश अनुरूप प्रस्तुत पुनरावेदन औचित्यहिन भएको हुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरियो। यसमा यस अदालत, संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य हुन नसकेका बुँदाहरू समेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आयोः-

- (क) प्रस्तुत विवादमा यस अदालतबाट मिति २०६४।११।८ मा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्न नमिल्ने गरी भएको आदेशबाट प्रस्तुत विवादको अन्तिम निरोपण भएको मान्नुपर्ने हो, होइन ?
- (ख) पुनरावेदकले उठाएको विवादित विषयको निरोपण पूर्ण इजलासबाट गर्नुपर्ने हो, होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादीले प्रतिवादीबाट दुई भागको एक भाग अंश पाऊँ भनी दावी लिएकोमा शुरू बारा जिल्ला अदालतबाट वादी दावीबमोजिम दुई भागको एक भाग अंश पाउने गरी फैसला भएको देखिन्छ। सो फैसलाउपर वादीकै तर्फबाट परेको पुनरावेदनमा शुरूले गरेको इन्साफ सदर हुने भनी मिति २०५८।३।२५ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट फैसला भएको देखिन्छ। तत्पश्चात् शुरूको फैसलाउपर मिति २०५९।४।३ मा प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भई कि.नं. १५१ र १५३ को जग्गा बण्डा लाग्ने ठहर गरेको हदसम्मको शुरूको इन्साफ केही उल्टी भई पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।५।३० मा फैसला भएको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतको मिति २०५८।३।२५ को फैसलाउपर प्रतिवादी शिवनाथ साह कानूले मिति २०५९।५।१८ मा यस अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन दर्ता गरेको, पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।५।३० को फैसलाउपर प्रतिवादी शिवनाथ साह कानूले नै मिति २०६१।४।२२ मा यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दर्ता गराएको देखिन्छ। तत्पश्चात् मिति २०६१।७।८

मा यस अदालतबाट प्रतिवादी शिवनाथ साहले दर्ता गराएको मिति २०५९।५।१८ को मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा पाऊँ भन्ने निवेदन प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र पेश हुँदा साथै पेश गर्नु भन्ने आदेश भई एकैसाथ रहन गएकोमा मिति २०६४।११।८ मा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा निस्सा दिन नमिल्ने भनी अन्तिम आदेश भएको र सोही मितिमा नै उही इजलासले प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रमा सुनुवाई गरी मिति २०४८।४।१३ को र.नं. २४६ मिति २०३६।११।१३ को र.नं. २४६७, मिति २०४८।८।३ को र.नं. १८९४ र मिति २०४४।३।२८ को नगरविकासको र.नं. ४४८१ बाट प्रतिवादी शिवनाथ साहले प्राप्त गरेका जग्गाहरू बण्डा लाग्ने नलाग्ने भन्ने बारेमा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा निश्चित उल्लेख नगरेको भन्ने आधारमा अ.व. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी फिकाउने गरी आदेश भएको देखिन्छ।

३. यसरी यस विवादमा बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को एउटै फैसलाउपर वादी विश्वनाथ साह कानूको तर्फबाट पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५८।३।२५ मा शुरूको फैसला सदर हुने ठहर भै फैसला भएकोमा पछि प्रतिवादी शिवनाथ साह कानूको तर्फबाट पनि पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।५।३० मा फैसला हुँदा शुरू बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसला केही उल्टी भै कि.नं. १५१ र १५३ को जग्गासम्म बण्डा नलाग्ने ठहर भएको देखिन आयो। पुनरावेदन अदालतको मिति २०५८।३।२५ को फैसलाउपर प्रतिवादी शिवनाथ साह कानूले मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी दिएको दो.नि.नं. ३२४३ को निवेदनमा मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने नमिल्ने भनी यस अदालतबाट मिति २०६४।११।८ मा अन्तिम आदेश भएको भएतापनि पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।५।३० को फैसलाबाट शुरू बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को उही फैसला केही उल्टी भई उक्त फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन गर्ने कानूनी मार्ग प्रशस्त भइरहेको देखिन आउँछ। सोही अनुरूप नै पुनरावेदक प्रतिवादी

शिवनाथ साह कानूले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०६०।५।३० को फैसलाउपर चित्त नुबभाई यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दर्ता गराएको अवस्था देखियो ।

४. शुरू बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाटै पुनरावेदन परेको फैसलामा अ.वं. २०२ को प्रयोग नभई पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५८।३।२५ मा शुरू सदर हुने भनी फैसला भएको देखिएको र शुरूको सोही फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट परेको पुनरावेदनमा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम वादी समेतलाई भिकार्ई दुवै पक्षलाई छलफलमा सहभागी गराई शुरू बारा जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुने ठहर गरिएको देखिन्छ । वस्तुतः पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।५।३० को पछिल्लो फैसलाअनुसार पनि सो अदालतको अधिल्लो मिति २०५८।३।२५ को फैसला प्रभावहीन हुन पुगेको देखिन्छ । यथार्थमा विवादको निरोपण गर्ने क्रममा शुरू जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर कानूनबमोजिम प्रतिवादीको नाममा पुनरावेदन गर्न जानु भनी म्याद जारी गरी सो म्यादभित्र प्रतिवादीको पुनरावेदन पर्ने अवधि विद्यमान हुँदा हुँदै सो तथ्यतर्फ समुचित ध्यान नदिई केवल वादी पक्षको पुनरावेदन परेको आधारमा मात्रै पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५८।३।२५ मा शुरूको फैसला सदर हुने भनी इन्साफ बोलिएको अवस्था देखिन्छ । शुरू जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न पाउने गरी प्रतिवादीलाई कानूनले नै अधिकार दिइरहेको अवस्थामा सोही अनुरूप निजको तर्फबाट पुनरावेदन पर्ने अवधि बाँकी छ, वा छैन भन्ने समेतका विषयमा यथार्थ तथ्य बुझी कानूनको रित पुन्याई वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परे नपरेको यकीन गरी आफू समक्ष विचाराधीन कुनै पनि मुद्दामा एकैपटक आफ्नो तहबाट निरोपण गर्नु पुनरावेदन सुन्ने अदालतको कानूनी कर्तव्य हुन आउँछ । तर यस विवादमा प्रतिवादीको नाममा कानूनबमोजिम पुनरावेदनको म्याद जारी नहुँदै पुनरावेदन अदालतबाट केवल वादीको पुनरावेदनको रोहबाट मिति २०५८।३।२५ मा फैसला भएको देखिँदा

सो फैसलाले प्रतिवादीको पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी हकलाई संकुचित, नियन्त्रित वा निष्प्रभावी बनाउन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

५. कुनै एउटा विवादमा कुनै एकतहको अदालतबाट दुईवटा फैसला हुन सक्तैन । कुनै कार्यविधिगत त्रुटि वा अदालतको भूल वा गल्तीबाट एउटै विवादमा पनि पहिले एकप्रकारको फैसला भए पनि पछि कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सोही विवादमा उही तहको अदालतबाट अर्को फैसला हुन गएको रहेछ भने विवादित विषयको निरोपण गर्ने सिलसिलामा विवादका दुवैपक्षलाई बुझी दुवै पक्षको कुरा सुनी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको पछिल्लो फैसलालाई नै सो तहको अदालतबाट भएको आधिकारिक फैसला मान्नुपर्ने हुन्छ ।

६. प्रस्तुत विवादमा पनि पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०५८।३।२५ मा प्रतिवादीको पुनरावेदन गर्ने म्याद बाँकी रहिरहेको अवस्थामा वादीको पुनरावेदनको रोहमा प्रतिवादीलाई अ.वं. २०२ नं. बमोजिम नभिकार्ई शुरू अदालतको फैसला सदर हुने भनी फैसला भएको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीको हकमा वादीको पुनरावेदनबाट भएको उक्त फैसलाले कुनै प्रतिकूल असर गर्ने भनी सम्झन मिलेन । यस स्थितिमा प्रतिवादीले शुरू फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न पाउने अवस्था बाँकी नै रहेको हुँदा निजको सो हक सुरक्षित नै रहको देखियो । अतः प्रतिवादीको हकमा प्रतिकूल असर नपार्ने पुनरावेदन अदालतको उक्त मिति २०५८।३।२५ को फैसलाउपर निज प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदन परी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।१८ मा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्न मिलेन भनी आदेश भएतापनि सो आदेश भएकै आधारमा मात्र प्रस्तुत विवादको अन्तिम निरोपण भएको मान्न मिल्ने अवस्था भएन ।

७. प्रतिवादीले कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने हकअन्तर्गत पुनरावेदन गरी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।५।३० मा फैसला हुँदा शुरू बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर भएको स्थितिमा उक्त फैसलाउपर

यस अदालतमा पुनरावेदन गर्ने कानूनी हक पनि पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सुरक्षित नै रहेको छ । सोहीअनुरूप नै प्रतिवादीले यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दर्ता गराएकोमा पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।५।२० को पछिल्लो फैसला फरक पर्नसक्ने देखिएको भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।११।८ मा प्रस्तुत मुद्दामा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी वादीलाई छलफलको लागि भिकाउने गरी आदेश समेत भइरहेको देखिन्छ ।

८. यसरी पुनरावेदन अदालतको मिति २०५८।३।२५ को फैसलाउपर परेको मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा निस्सा प्रदान गर्न मिलेन भनी र मिति २०६०।५।३० को फैसलाउपर परेको पुनरावेदनमा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाउने भनी एउटै इजलासले एकै मितिमा आदेश गरेको अवस्थाबाटै प्रस्तुत विवादमा मुख्य रूपमा निरोपण गर्नुपर्ने विवादित विषयमा अन्तिम टुंगो लागि सकेको भन्ने देखिन आउँदैन । तसर्थ, मिति २०६४।११।८ मा संयुक्त इजलासबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्न नमिल्ने भनी भएको आदेशबाट प्रस्तुत मुद्दामा वादी प्रतिवादी बीच मुख नमिली निरोपण गर्नुपर्ने देखिएका विवादित प्रश्नहरूको निरोपण भइसकेको मान्न मिलेन । अतः उक्त मिति २०६४।११।८ मा मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्न मिलेन भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको आदेशबाटै प्रस्तुत विवादको अन्तिम निरोपण भएको भन्ने आधार लिई प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रको विषयमा विचार गरिरहनु नपर्ने भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाहको रायसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६०।५।३० मा फैसला हुँदा शुरू जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।२९ को फैसला केही उल्टी भएको देखिएको र सो फैसला समेत उपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन दायर गरेकोमा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउने गरी भएको आदेशमा समेत प्रतिवादीले तायदाती पेश गर्दा प्रकरण नं. २ मा मिति २०४०।४।१३

को र.नं. २४६, मिति २०३६।११।१३ को र.नं. २४६७, मिति २०४८।८।३ को र.नं. १८९४ र मिति २०४४।३।२८ को नगर विकास समितिको र.नं. ४४८१ बाट प्राप्त जग्गाहरू अंशबण्डाको १८ नं. अन्तर्गत निजी आर्जनको भई बण्डा नलाग्ने सम्पत्तिहरू हुन् भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको र सो जिकीरका सम्बन्धमा प्रमाण बुझी सो सम्पत्ति बण्डा लाने वा नलाग्ने के हो स्पष्ट बोल्नुपर्नेमा पुनरावेदन अदालतले सो तर्फ नबोलेको भनी पुनरावेदन तहबाट समेत विवादित प्रश्नको निरोपण भै नसकेको तथ्यलाई स्पष्टसाथ उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीले पेश गरेको मिति २०५६।११।२३ को तायदातीको प्रकरण नं. २ मा उल्लेख भएका सम्पत्तिका सम्बन्धमा समेत प्रमाणको विश्लेषण गरी सो सम्पत्ति बण्डा लाग्ने नलाग्ने के हो भन्ने बारेमा शुरू बारा जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला समेतमा यकीनका साथ बोली निरोपण गरेको नदेखिँदा सो विषयमा प्राप्त प्रमाणको विश्लेषण गरी यस अदालतले निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो । तसर्थ, पुनरावेदक प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन जिकीरको विषयमा सबूद प्रमाण र प्रचलित कानूनको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासले अन्तिम निरोपण गर्न कुनै बाधा पर्ने देखिन आएन । अतः संयुक्त इजलासले प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रमा उठाइएका विवादित प्रश्नहरूको सम्बन्धमा बोल्न मिल्ने अवस्था हुँदा सोहीबमोजिम बोल्नुपर्नेमा नबोली पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६०।५।३० को फैसला बदर गरी पुनः निर्णय गर्नु भनी मिसिल समेत सोही अदालतमा पठाई दिने भन्ने सम्मको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीको राय पनि सो हदसम्म मिलेको देखिएन ।

१०. अतयवः माथि विवेचना गरिएअनुरूप प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले पेश गरेको मिति २०५६।११।२३ को तायदाती फाँटवारीको प्रकरण नं. २ मा उल्लेख भएका सम्पत्तिहरू निजको निजी आर्जनको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा शुरू बारा जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला समेतबाट स्पष्ट

निरोपण भएको अवस्था नदेखिएको र कानूनबमोजिम प्रतिवादीको पुनरावेदन परी रहेकोमा सो विषयमा संयुक्त इजलासबाट अन्तिम निरोपण हुनुपर्ने समेत देखिँदा प्रस्तुत मुद्दाको विवादित विषयमा ठहर निर्णय गर्न पूर्ण इजलासको लगत कट्टा गरी नियमानुसार प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त इजलासमा पेश गर्नु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.कमलनारायण दास

संवत् २०६८ साल चैत महिना २३ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

यस अदालतमा रायबाभी फैसला गर्ने :-

सं.प्र.न्या.श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

- अंश नभएको सगोलको अचल सम्पत्ति कुनै ब्यहोराले बिक्री वा हक हस्तान्तरण गर्दा अनिवार्य रूपमा अंशियारको मञ्जुरी लिनुपर्ने हुन्छ । यसरी हक हस्तान्तरण गर्दा अंशियारले साक्षी नबसेको र हक छाडी दिन मञ्जूर नगरेमा त्यस्तो अंशियारको हक जाने स्थिति नरहने ।
- ऐनले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दा भने सँगै बस्नेको मञ्जुरी लिनु पर्ने आवश्यकता नरहने ।

(प्रकरण नं.३)

- आफ्नो हक छाडी सकेको छोराको मञ्जुरी नलिई अर्को छोरालाई मात्र साक्षी राखी राजीनामा पारित गरेको कार्य कानूनविपरीत भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- अन्य अंशियारलाई बण्डा गर्नु नपर्ने आफूखुसी गर्न पाउने र बिक्री बितरण गर्दा कसैको मञ्जुरी समेत लिन नपर्ने भएकोले घरको मुख्य व्यक्तिको हैसियतले आमाले आफ्नो पालामा आर्जेको अचल सम्पत्ति राजीनामा पारित गरी हक हस्तान्तरण गरेको कार्यलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती तथा जगन्नाथ सिंह महतो
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्यामप्रसाद खरेल र विद्वान अधिवक्ता नमस कार्की

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लेनदेन व्यवहारको १० नं.
- अंशबण्डाको १८ र १९(२) नं.

निर्णय नं.८८२१

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट

माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

मुद्दा नं. ०६७ -DF- ००१४

फैसला मिति: २०६८/११/१८/१५

मुद्दा :- लिखत दर्ता बदर ।

पुनरावेदक वादी: सोलुखुम्बु जिल्ला, नेले गा.वि.स.वडा नं ४ घर भई हाल भक्तपुर जिल्ला सिरुटार गा.वि.स.वडा नं. ६ बस्ने महेन्द्रबहादुर कार्की विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: सोलुखुम्बु जिल्ला, नेले गा.वि.स.वडा नं ४ घर भई हाल भक्तपुर जिल्ला सिरुटार गा.वि.स.वडा नं. ६ बस्ने वीरेन्द्रमाया कार्की समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री बिनोदप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री अली अकबर मिकरानी

मा.न्या.श्री जनार्दनबहादुर खड्का

फैसला

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: यस अदालतको संयुक्त इजलासमा रायबाभी भै सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

मेरो समेत हक लाग्ने सगोलको जग्गा हो भन्ने जानी जानी आमा वीरेन्द्रमाया र भाइ योगेश्वर कार्कीको मिलोमतोमा कि.नं. १८९ को ज.रो. १-०-०-० जग्गा आमा वीरेन्द्रमायाले देवकी महतलाई राजीनामा गरी दिएको हुँदा मेरो मञ्जुरी बेगर मेरो हक मार्ने नियतले गरेको उक्त राजीनामा लिखत बदर गरी पाउन मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको १० नं., जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. बमोजिम तथा अ.बं.८२ नं. बमोजिम फिराद गर्न आएको छु । मिति २०६०।४।२३ को राजीनामामा उल्लिखित कि.नं. १८९ को क्षेत्रफल १-०-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर मेरो अंश हक जति ३ भागको १ भाग लिखत दर्ता बदर गरी मेरो नाममा दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र ।

हामी बीच मिति २०४२।७।१७ गते बण्डापत्र भै अलग बसेका छौं । सोही अवस्थामा आफ्नो मात्र हक लाग्ने, हालैदेखिको बकसपत्रवाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति कानूनतः आफूखुश गर्न पाउने कानूनले प्रष्ट गरेकोले उक्त घर जग्गा प्रतिवादीमध्येकी देवकी महतलाई राजीनामा गरी दिएको हुँदा माग दावीबमोजिम लिखत बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको वीरेन्द्रमाया कार्की समेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बाट विपक्षी स्वतः विवन्धित हुनु भएको हुँदा विपक्षीको भूठा फिराद खारेजभागी छ । फिरादकर्ता र मेरो दाताबीच घरसारमा बण्डा भएको पनि हुनुपर्छ । विपक्षीले विवादित जग्गा कसरी आफ्नो अंश लाग्ने हो भनी प्रष्ट पार्न समेत सक्नु भएको छैन । तसर्थ विपक्षीको हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको देवकी महतको प्रतिउत्तर पत्र ।

एक अंशियारबाट कुनै व्यहोराले अर्को अंशियारमा हस्तान्तरण हुँदा सो उपरको हक समाप्त भएको मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन । सो सम्पत्तिमा वादीको अंश हक निहीत रहेको तथा लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम निजको सहमति लिएको वा मञ्जुरीको लिखत भएको अवस्था नदेखिँदा दावीबमोजिम ३ खण्डको १ खण्ड लिखत तथा दर्ता बदर गरी सो बदर भए जति भाग वादीका नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।४।२१ को फैसला ।

कि.नं. १८९ को घर जग्गामा विपक्षी वादीको कुनै प्रकारको अंश हक नलाग्ने भएकोले सो घर जग्गा मैले राजीनामा पारित गराई लिँदा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम विपक्षी वादीको मञ्जुरी लिनु पर्ने अवस्था छैन । यस्तो मञ्जुरी लिनु नपर्ने अवस्थामा मैले पारित गराई लिएको उक्त घर जग्गाको सम्बन्धमा ३ खण्डको १ खण्ड लिखत बदर गरिपाऊँ भनी फिराद दावी गर्ने हकदैया विपक्षी वादीलाई नहुँदा अ.बं. १८० नं. बमोजिम खारेज गर्नुपर्नेमा नगरी ३ खण्डको १ खण्ड लिखत बदर गर्ने गरेको उल्लिखित फैसला अ.बं.८२ नं. र लेनदेन व्यवहारको १० नं.को विपरीत भई बदरभागी छ । तसर्थ शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई उल्टी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको देवकी महतको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी वीरेन्द्रमाया कार्कीको निजी आर्जनको घर जग्गा निजले राजीनामा पारित गरी दिएको लिखतको वादी दावीअनुसार लिखत बदर हुने ठहर्छाई भएको शुरु इन्साफ नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१० को आदेश ।

विवादित कि.नं.१८९ को जग्गा वादी महेन्द्रबहादुर कार्की र निजकी आमा वीरेन्द्रमाया कार्कीले अंशियार भन्दा बाहिरको व्यक्तिबाट संयुक्त रुपमा मिति २०५४।१।११ मा बकसपत्रद्वारा प्राप्त गरेको देखिन्छ । वादी महेन्द्रबहादुर कार्कीले सोही जग्गा आफ्नो भाग जति पुनः मिति २०५८।१।२५ मा

हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतद्वारा आफ्नी आमा वीरेन्द्रमाया कार्कीलाई हक छाडी दिएको हुँदा उक्त जग्गा वीरेन्द्रमाया कार्कीको एकलौटी आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको रूपमा देखिएको छ । त्यस्तो आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिमा वीरेन्द्रमायाले देवकी महतलाई र.नं.५०५ बाट मिति २०६०।४।२३ मा पारित गरी दिएको राजीनामा लिखत बदर गरिपाऊँ भन्ने वादीको दावी कानूनसंगत देखिन आएन । तसर्थ र.नं.५०५ बाट मिति २०६०।४।२३ मा पारित गरी दिएको राजीनामा लिखत बदर हुने ठहर्‍याएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।४।२९ को फैसला उल्टी हुने ठहर्‍या भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।९।२६ को फैसला ।

मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियारमा जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जनको सम्पत्तिमा सबै अंशियारलाई भाग लाग्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र म वादी र प्रतिवादीहरू एकासगोलका अंशियार रहेको कुरामा विवाद नरहेको अवस्थामा सगोलको सम्पत्तिका रूपमा रहेको विवादको कित्ता नं. १८९ को जग्गा र सोमा बनेको घर समेतमा आफ्नो समेत हक लाग्ने निश्चित नै छ । त्यस्तो घर जग्गा आमा वीरेन्द्रमाया कार्कीले राजीनामाको लिखत पारित गरी प्रतिवादीमध्येकी देवकी महतलाई दिएकोमा पुनरावेदन अदालतले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति अन्तर्गत पारी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा अंशवण्डा भइसकेको भन्ने नदेखिएको स्थितिमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ पूर्ण इजलासबाट सरितादेवी थपलिया वि.भगवती थपलिया भएको मुद्दा (स.अ.बुलेटिन, २०६६ वैशाख, पूर्णाङ्क ४०३, पृष्ठ ३) मा प्रतिपादित सिद्धान्तको रोहमा समेत फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।३।१४ को आदेश ।

यसमा आमा वीरेन्द्रमाया कार्कीको आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्तिको परिभाषाभित्र पर्ने कित्ता नं. १८९ को घर जग्गालाई वादीको समेत हक लाग्ने सम्पत्तिभित्र समावेश गर्न मिल्ने अवस्था नै नदेखिँदा त्यस्तो सम्पत्ति निज वीरेन्द्रमायाले प्रतिवादी देवकी महतलाई र.नं. ५०५ बाट मिति २०६०।४।२३ मा पारित गरिदिएको राजीनामा लिखत बदर गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।९।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍या भन्ने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय ।

मिति २०५४।१।१९ र मिति २०५८।९।२५ को हालैको बकसपत्र लिखत समेतबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले विवादित घरजग्गा सम्पूर्ण नै बकस पाई निजको निजी आर्जनको भन्ने देखिएपनि बाबु आमाको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति छोराछोरीहरूको लागि पैतृक नै मानिने सिद्धान्तलाई इन्कार गर्न मिल्दैन । यसै सन्दर्भमा सगोलको एक अंशियारले सगोलकै अर्को अंशियारलाई जुनसुकै व्यहोराले हक हस्तान्तरण गरी दिएतापनि सो सम्पत्ति तत्कालीन कानून अनुसार सगोलको नै मान्नु पर्ने भनी सरीतादेवी थपलिया विरुद्ध भगवती थपलिया भएको मुद्दामा(स.अ. बुलेटिन, २०६६ वैशाख, पूर्णाङ्क ४०३) यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतका आधारमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै दावीबमोजिम ३ खण्डको १ खण्ड लिखत तथा दर्ता बदर गरी सो बदर भए जति भाग वादीका नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्‍याएको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍या । तसर्थ सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गर्ने गरी व्यक्त गर्नु भएको रायसँग सहमत हुन नसकेको हुँदा न्याय निरुपणका लागि प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम पूर्ण इजलासको लगतमा दर्ता गरी नियमानुसार पेश

गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्यायको राय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती तथा जगन्नाथ सिंह महतोले यिनै वादी प्रतिवादीबीच चलेको अंश मुद्दामा २०४२ सालमा बण्डापत्र भएको तथ्यलाई मान्यता दिइएको छैन । वादी र प्रतिवादी वीरेन्द्रमाया कार्की एकासगोलका अंशियार रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद नभएको र प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले विवादको सम्पत्तिलाई निजी आर्जनको भन्ने जिकीर लिई सो कुरालाई पुष्टि गर्न सकेको अवस्था पनि छैन । विवादित जग्गा प्रतिवादीको निजी आर्जनको हो भन्ने कुरा हालैको बसकपत्र लिखतबाट समेत खुल्दैन । यस स्थितिमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरी शुरु फैसला सदर गरेको माननीय न्यायाधीश कृष्णप्रसाद उपाध्यायको राय सदर हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी प्रतिवादी देवकी महतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल र अधिवक्ता श्री नमस कार्कीले पूर्णशंकर महर्जन समेतबाट हा.ब.को लिखतका माध्यमद्वारा प्राप्त गरे पछि वादीले आफ्नो भाग हिस्सा आमालाई नै बकसपत्रको लिखतबाट हक हस्तान्तरण गरेको हुँदा विवादको जग्गा आमा वीरेन्द्रमायाको निजी आर्जनको र आफ्खुशी गर्न पाउने भन्ने प्रष्ट नै छ । यसरी निजी आर्जनको भै आफ्खुशी गर्न पाउने सम्पत्ति राजीनामा पास गरी दिन नपाउने भन्ने हुँदैन, त्यसैले लिखत बदर हुनु नपर्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूद्वारा व्यक्त राय मध्ये कुन राय सदर हुने हो तथा वादीको दावीबमोजिम लिखत बदर हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

वादीले आमा वीरेन्द्रमायाले मिति २०६०।४।२३ मा राजीनामा गरिदिएको जग्गा सगोलको सम्पत्ति भएकोले मेरो हक जति ३ भागको १ भाग लिखत र दर्ता समेत बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता समेत गरिपाउँ भन्ने फिराद दावी गरेकोमा मिति २०४२।७।१७ मा विपक्षी र हामीबीच अंशबण्डाको लिखत समेत भैसकेकोले छुट्टी भिन्न भैसकेको व्यक्तिले मेरो सम्पत्तिमा दावी गर्न पाउने नै होइन भन्ने वीरेन्द्रमायाको र मिति २०५८।९।२५ मा फिरादीले आफ्नो हक छाडी सकेको विवादित जग्गामा विपक्षीको हक नरहने हुँदा हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने देवकी महतको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी दावीबमोजिम ३ खण्डको १ खण्ड लिखत तथा दर्ता बदर गरी वादीका नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्‍याई भएको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट उल्टी भै वादी दावी नपुग्ने ठहरेउपर वादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासमा रायबाफी भै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम पेश हुन आएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी महेन्द्रबहादुर कार्की तथा प्रतिवादीहरू वीरेन्द्रमाया कार्की र योगेश्वर कार्की आमा छोरा एवं दाजुभाइ नाताका व्यक्ति भई निजहरू अंशियार रहेको भन्ने तथ्यमा निजहरू बीच विवाद छैन । वादीले आफू एकासगोलको अंशियार भनी सगोलको सम्पत्ति प्रतिवादी बिक्री गरेको लिखत बदर गरिपाउन दावी लिएकोछ । प्रतिवादीहरूले आफू वादीसँग मिति २०४२।७।१७ मा अंशबण्डा गरी छुट्टीभिन्न भै अलग बसेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ तर यसै लगाउको वादी महेन्द्रबहादुर कार्की र वीरेन्द्रमाया कार्की समेत प्रतिवादी भएको २०६३/०६४ को ००६३/५९४ को अंश चलन मुद्दा हेर्दा प्रतिवादीले जिकीर लिएको बण्डापत्रलाई मान्यता नदिई उक्त अंश मुद्दा परेको मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहरी फैसला भएको र सोही फैसला अन्तिम रहेकोले वादी प्रतिवादीहरू

एकासगोलका व्यक्तिहरू भएको भन्ने तथ्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिदैन ।

३. वादीले लेनदेन व्यवहारको १० नं. लाई मुख्य आधार बनाई प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले प्रतिवादी देवकी महतलाई कि.नं. १८९ को जग्गा राजीनामा गरी बिक्री गरी दिएको मिति २०६०।४।२३ को लिखतलाई बदर गरिपाउन फिराद गरेको र विवादको कित्ता नं. १८९ को घरजग्गालाई प्रतिवादी वीरेन्द्रमाया कार्कीको निजी आर्जनको भई आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति अन्तर्गतको हो भन्ने प्रतिवादी पक्षको जिकीर रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा विवादको उक्त जग्गा पुनरावेदक वादी महेन्द्रबहादुर कार्की र प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले पूर्ण शंकर महर्जन समेतबाट मिति २०५४।१।११ मा हालैको बकसपत्रको लिखतबाट संयुक्त रूपमा प्राप्त गरेको र सो तथ्यलाई वादी प्रतिवादी दुवैले स्वीकार गरेको देखिन्छ । यस तथ्यबाट संयुक्त नाममा रहेको विवादित जग्गाको आधा हिस्सा प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले आफ्ना पालामा आर्जन गरेको सम्पत्तिअन्तर्गत नै पर्ने देखिन्छ । बाँकी आधा हिस्सा पनि संयुक्त दर्तावाला यी पुनरावेदक वादी महेन्द्रबहादुर कार्कीले मिति २०५८।१।२५ मा आमा यी प्रतिवादी वीरेन्द्रमायालाई हालैको बकसपत्रको लिखतबाट हक हस्तान्तरण गरी दिएको तथ्य पनि निर्विवाद रहेको छ । वादीले आमालाई बकसपत्र गरी दिएको लिखत हेर्दा तपाईं आमा वीरेन्द्रमाया कार्कीलाई आफ्नो हकभोगको उक्त जग्गा रीभ्र बापत हालैदेखिको बकसपत्र गरीदिँ भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी वादीले दावीको जग्गामा रहेको आफ्नो हकको आधा भाग समेत हालैको बकसपत्र लिखतबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रमायालाई हक हस्तान्तरण गरेपछि उक्त आधा हिस्सामा पनि आमा वीरेन्द्रमायाकै हक पुग्न गएको पाइन्छ । आफ्नो नाममा आएको सोही कि.नं. १८९ को जग्गा यी दर्तावाला वीरेन्द्रमायाले राजीनामा गरी दिएको लिखतका सम्बन्धमा लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम बदर गर्न प्रस्तुत फिराद परेको छ । लेनदेन व्यवहारको १० नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा अंश नभएका अंशियारले सगोलको अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा वा कुनै किसिमले हक छाडी दिँदा

ऐनले आफूखुशी गर्न पाउने अरुको मञ्जुरी लिनु नपर्नेमा बाहेक अरुमा एकाघरसंगका अंशियार सबै साक्षी बसेको वा निजहरूले मञ्जुरीको लिखत गरिदिएको भए मात्र पक्का ठहर्छ । आफ्नो निजी आर्जनको भए सँग बस्नेको मञ्जुरी लिनु पर्दैन । बेचबिखन समेत गैह्र गर्न हुन्छ, भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार अंश नभएको सगोलको अचल सम्पत्ति कुनै व्यहोराले बिक्री वा हक हस्तान्तरण गर्दा अनिवार्य रूपमा अंशियारको मञ्जुरी लिनुपर्ने देखिन्छ । यसरी हक हस्तान्तरण गर्दा अंशियारले साक्षी नबसेको र हक छाडी दिन मञ्जुर नगरेमा त्यस्तो अंशियारको हक जाने स्थिति रहँदैन । तर ऐनले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दा भने सँगै बस्नेको मञ्जुरी लिनु पर्ने आवश्यकता रहेको देखिदैन । अंशबण्डाको १८ नं. ले कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजि आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंशधनको ५ नं. बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुश गर्न पाउँछ । बण्डा गर्न कर लाग्दैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको सम्पत्ति आफूखुश गर्न पाउने र त्यस्तो सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूलाई बण्डा गर्न नपर्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी अंशबण्डाको १९ नं.को देहाय (२) मा आफ्ना पालामा आर्जेको चल अचल सबै आफ्नो खुश गर्न पाउँछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनका लागि गरिएको यस किसिमको व्यवस्थाले पनि आफ्नो पालामा आर्जन गरिएको सम्पत्तिको हकमा सगोलका अन्य अंशियारको मञ्जुरी लिनुपर्ने देखिँदैन । स्त्री अंश धनको १ नं. ले पनि कन्या, सधवा वा विधवा स्वास्नी मानिसले आफ्नो आर्जनको चल अचल सम्पत्ति आफ्नो खुश गर्न पाउँछन् भनी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको समेत पाइन्छ ।

४. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा विवादको कित्ता नं. १८९ को जग्गा मध्ये आधा हिस्सा प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले

मिति २०५४।१।११ मा पूर्णशंकर महर्जन समेतबाट हालैको बकसपत्रको लिखतद्वारा र आधा हिस्सा मिति २०५८।१।२५ मा यिनै वादीबाट हालैको बकसपत्रको लिखतद्वारा प्राप्त गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद नरहेको हुँदा सो सम्पूर्ण घरजग्गामा प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाको हक रहेको भन्ने देखिन आउँछ । यसरी उक्त विवादित कि.नं. १८९ को जग्गा पिता पुर्खाका पालाको सम्पत्ति हक हस्तान्तरण भै आएको नभै प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले आफ्ना पालामा आर्जेको सम्पत्ति हो भन्ने कुरामा पनि विवाद छैन । प्रतिवादी वीरेन्द्रमायाले देवकी महतलाई पारित गरिदिएको राजीनामाको लिखतमा निजको कान्छो छोरा योगेश्वर कार्की साक्षी बसेको देखिन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्था समेतको विवेचनाबाट वादीले हालैको बकसपत्र पारित गरी आफ्नो हकछाडी आमालाई दिई सकेको जग्गा आमाले अन्य व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गर्दा निज वादीको मञ्जुरी आवश्यक पर्ने र निज साक्षी बस्नुपर्ने भन्नु कानूनसम्मत देखिदैन । जग्गामा रहेको आफ्नो हक छाडी सकेको छोरा यी वादीको मञ्जुरी नलिई अर्को छोरालाई मात्र साक्षी राखी राजीनामा पारित गरेको कार्य कानूनविपरीत भएको भन्न मिल्ने देखिएन ।

५. यस स्थितिमा विवादको कि.नं. १८९ को जग्गा प्रतिवादीले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको, लेनदेन व्यवहारको १० नं. तथा अंशबण्डाको १८ र १९ नं. को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अन्य अंशियारलाई बण्डा गर्नु नपर्ने आफूखुसी गर्न पाउने र बिक्री बितरण गर्दा कसैको मञ्जुरी समेत लिन नपर्ने भएकोले घरको मुख्य व्यक्तिको हैसियतले आमा वीरेन्द्रमायाले आफ्नो पालामा आर्जेको अचल सम्पत्ति राजीनामा पारित गरी हक हस्तान्तरण गरेको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन ।

६. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट दावीको कि.नं. १८९ को घर जग्गा यी वादी र प्रतिवादी वीरेन्द्रमाया कार्कीले संयुक्त रुपमा अन्य व्यक्तिबाट बकसपत्रबाट प्राप्त गरेपछि वादीले आफ्नो हक हिस्सा मिति २०५८।१।२५ मा प्रतिवादी वीरेन्द्रमायालाई बकसपत्र पारित गरिदिएको देखिँदा लेनदेन व्यवहारको

१० नं., अंशबण्डाको १९(२) तथा अंशबण्डाको १८ नं. बमोजिम आफ्नो पालामा आर्जन गरेको र आफूखुशी गर्न पाउने र बण्डा गर्न कर नलाग्ने सम्पत्तिको परिभाषा भित्र पर्ने हुँदा सोही जग्गा निज वीरेन्द्रमायाले प्रतिवादी देवकी महतलाई र.नं. ५०५ बाट मिति २०६०।४।२३ मा पारित गरिदिएकोले सो राजीनामा लिखत बदर गरिपाउँ भनी यी वादीले दावी गर्न नपाउने हुनाले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।२६ को फैसला सदर गरेको सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश रामप्रसाद श्रेष्ठको राय मनासिव हुँदा सदर हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल फागुन १८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं.८८२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
दे.पु.नं.०६७-८१-०९०१
फैसला मिति: २०६९।२।१४।१
मुद्दा:- खानलाउन दिलाई पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: मोरङ्ग जिल्ला, केरावारी
गा.वि.स.वडा नं.७ बस्ने नरबहादुर आचार्य
समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ऐ.ऐ.मृगौलिया गा.वि.स.वडा नं.७
बस्ने रुकमेणीदेवी शाह

यस अघि निर्णय गर्ने:-

मा.न्या.श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हरिवहादुर बस्नेत
मा.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

पछि आएर मानाचामल भर्न सक्ने आर्थिक
हैसियत थिएन वा छैन भनी लिने जिकीर
आधारहीन हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- सामान्यतया: आफ्नो घर परिवारबाट मानवीय व्यवहार पाउँदापाउँदै मानाचामल माग गरी अड्डा अदालत धाउने कुरा मुद्दा गर्नकै लागि वा पति समेतका आफ्नो परिवारका सदस्यहरूलाई दुःख दिने उद्देश्यबाट गरिएको होला भनी अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुन नसक्ने ।
- समाजमा विद्यमान रहेको लैङ्गिक र घरेलु हिंसाको कारणबाट खास गरी महिलाहरू र त्यसमा पनि बुहारीमाथि यस प्रकारका घटनाहरू घट्ने गरेको कुरा बराबर प्रकाशमा आउने गरेकै पाइँदा सामान्यतः दावीलाई अस्वाभाविक भनी अन्यथा अनुमान गर्न नमिल्ने ।
- शरीरमा आगो लगाइएको कारणबाट परेका भनिएका खत र चोटपटकको प्रकृतिबाट घरेलु हिंसाको शिकार भएको भन्ने देखिएको र सो तथ्य साक्षीहरूको बकपत्र समेतबाट पुष्टि भैरहेको अवस्था हुँदा अंश नलिएसम्म मानाचामल भराई लिन पाउने ।
(प्रकरण नं. ३)
- आफूले विवाह गरी ल्याएकी पत्नी तथा बुहारीप्रति मानवीय व्यवहार गर्नु सम्बन्धित परिवारको कानूनी र नैतिक दुबै प्रकारको दायित्व हो । परिवारबाट सो दायित्व पूरा गरिदैन र त्यस्ती महिलामाथि हिंसाजन्य व्यवहार गरी घरमा बस्न नसक्ने अवस्था सिर्जना गरिन्छ भने निश्चित रूपमा मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १० नं. र लोग्नेस्वास्नीको ४ नं. बमोजिम खानलाउनको लागि मानाचामल भर्नुपर्ने ।
- कानूनविपरीतको अमानवीय र कठोर व्यवहार गरी विवाहित महिलालाई घरमा बस्न नसक्ने वातावरण तयार पार्ने व्यक्ति वा परिवारले

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: र विद्वान अधिवक्ता
तिलबहादुर भट्टराई
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १० नं.
- लोग्नेस्वास्नीको ४ नं.

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत
विराटनगरको मिति २०६६।३।२३ को फैसलाउपर
प्रतिवादी नरबहादुर आचार्य समेतको यस अदालतमा
पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र
ठहर यस प्रकार छ :-

विपक्षीमध्येका बुद्धिबहादुर आचार्यसँग मेरो
सामाजिक परम्पराअनुसार मिति २०६२।१।२१ का दिन
विवाह भएकोमा पतिको नागरिकता नभएको कारणबाट
विवाह दर्ता हुन बाँकी नै थियो । विवाहपछि पतिसहित
घरका परिवारले केही समयसम्म राम्रै व्यवहार गर्दै
आएकोमा प्रतिवादीहरूले नराम्रो व्यवहार गर्दै विभिन्न
समयमा गालीगलौज गर्ने र वारम्बार कुटपीट गर्ने
गरेकोमा मैले चूपचाप सहेर बसेकीमा विपक्षी पतिले
मिति २०६२।६।१६ गते साँझ ७ बजेको समयमा मादक
पदार्थ सेवन गरी कुटपीट गरी मेरो शरीरमा मट्टितेल
समेत हाली जीउँदै जलाउनुका साथै त्यसपछि पनि
विभिन्न समयमा कुटपीट गरी रहने गरेकोले म मिति
२०६३।८।७ गतेदेखि माइतीमा नै बस्दै आएकी छु ।
यसरी आगोले जलेको उचित उपचार गर्न र वर्तमान
समयमा खान लाउन बस्न समेत कुनै आधार छैन ।
निजहरूको परिवारमा मुलघर भएका ठाउँमा महंगो
ज.वि.२-०-० जग्गा घर, याडशिलातर्फ करीव १५-०-
० जग्गा रहेको छ । राम्रो उत्पादन व्यापार कारोवार

पनि रहेको र पशुपालन समेतबाट वार्षिक ७/८ लाखको आयस्रोत समेत रहेको हुँदा मैले मानवीय रूपमा रहन बस्न, कोठा भाडा, लत्ता कपडा, खानाको लागि २०६३।८।२२ देखि मासिक रु.६,०००। र विशेषज्ञबाट शरीरमा उपचार गराउँदा लाग्ने खर्च समेत विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।९।५ को फिरादपत्र ।

विपक्षी मेरो पत्नी रहेकी, निज विरामी हुँदा उपचार गरेको र अंशबण्डासम्बन्धी पारिवारिक छलफल भएको बाहेक अन्य फिराद कथन भ्रूष्ट हो । मेरो घरको दाजु अशक्त भएकोले निजलाई दिनहुँ खान लाउन दिनुपर्ने, सुताउनु पर्ने दिशा पिसाव गराउनु पर्नेलगायतका काम गर्नुपर्ने भएकोले सधैं भर्को फर्को गर्न थालेकोले आमा बाबु र विपक्षीको सल्लाहबाट जि.मोरङ याङ्गशिला गा.वि.स.वडा नं.५ राङ्गा स्थित जग्गा र सोही ठाउँमा रहेको घरमा खेती गरी म र विपक्षी बस्ने गरेका थियौं । त्यहाँ पनि वादीले विभिन्न विषयमा भ्रगडा गर्ने गरेकी र यस्तैमा फिरादमा उल्लिखित मितिमा निज आफैले आफ्नो जीउमा आगो लगाएको थाहा पाई मैले निभाएर उपचार समेत गराएको हो । वादीले फिरादमा उल्लेख गरे जस्तो हाम्रो आमदानी छैन । व्यापार व्यवसाय पनि छैन । पशुपालनको नाउँमा एक हल गोरु र चार वटा बाखा मात्र छ । आगो लागेको घाउ हामीले उपचार गरेकोले उपचार खर्च भराउनु पर्ने होइन । फिरादमा उल्लेख गरेबमोजिम मासिक खर्च भराउन सम्भव छैन । मैले बाबुबाट अंश नलिएको हुँदा सम्पूर्ण ऋण धनबाट ७ भागको एक भागलाई दुई भाग लगाई सोको एक भाग विपक्षीलाई अंश दिन म बाबुलाई अनुरोध गर्दछु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उत्तम भन्ने बुद्धिबहादुर आचार्यको प्रतिउत्तर जिकीर ।

विपक्षी हाम्रो बुहारी रहेकी, निज विरामी हुँदा उपचार गरेको र अंशबण्डासम्बन्धी पारिवारिक छलफल भएको बाहेक अन्य फिराद कथन भ्रूष्ट हो । हाम्रो घरमा म प्रतिवादी हरिबहादुर आचार्य अशक्त भएकोले निजलाई दिनहुँ खानलाउन दिनुपर्ने, सुताउनु पर्ने, दिशा पिसाव गराउनु पर्नेलगायतका काम गर्नुपर्ने भएकोले सधैं भर्को फर्को गर्न थालेकीले हामी सबैको

सल्लाहबाट जि.मोरङ याङ्गशिला गा.वि.स.वडा नं.५ राङ्गास्थित जग्गा र सोही ठाउँमा रहेको घरमा खेती गरी प्रतिवादीमध्येको बुद्धिबहादुर आचार्य र विपक्षी बस्ने गरेका हुन् । त्यहाँ पनि वादीले विभिन्न विषयमा भ्रगडा गर्ने गरेकी र यस्तैमा फिरादमा उल्लिखित मितिमा निज आफैले आफ्नो जीउमा आगो लगाएकोले हामीले नै उपचार समेत गरेको हो । वादीले फिरादमा उल्लेख गरे जस्तो हाम्रो आमदानी छैन । व्यापार व्यवसाय पनि छैन । पशुपालनको नाउँमा एक हल गोरु र चार वटा बाखा मात्र छ । आगो लागेको घाउ हामीले उपचार गराएकोले उपचार खर्च भराउनु पर्ने होइन । फिरादमा उल्लेख गरेबमोजिम मासिक खर्च भराउन सम्भव छैन । मासिक खर्च भराउन सक्ने नसक्ने सर्जमीन बुझी फिराद दावीअनुसारको मासिक खर्च र उपचार खर्च भराउन नपर्ने ठहर्‍याई विपक्षीको भ्रूष्ट फिराद दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

शुरु अदालतको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट कुन कुन ठाउँमा के कति जग्गा रहेको छ भन्ने र निजहरूको पारिश्रमिक सम्बन्धमा कागज गराई वादी प्रतिवादीको मासिक र वार्षिक आमदानी कति छ भन्ने सम्बन्धमा गराएको कागज र जग्गाको दर्ता सेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपि समेत मिसिल संलग्न रहेको ।

शुरु अदालतको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीको साक्षीले गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादीहरू नरबहादुर आचार्य, भीमकुमारी आचार्य र बुद्धिबहादुर आचार्यबाट फिराद परेको मितिदेखि फैसला हुँदासम्मको अवधिको मासिक रु.२,०००।- का दरले हुने रकम वादीले मानाचामल भराई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू हरिबहादुर आचार्य र द्रोणकुमारी आचार्यबाट मानाचामलबापत रकम भराई विशेषज्ञबाट शरीरमा उपचार गराउँदा लाग्ने खर्च समेत प्रतिवादीहरूबाट दिलाई पाऊँ भन्ने वादीको दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६४।६।२२ को फैसला ।

शुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । फिराद परेको मितिदेखि फैसला मितिसम्मको खान लाउनबापत मात्र रु.२,०००। ले मासिक पाउने भनी भएको गोलमटोल फैसला आफैमा त्रुटिपूर्ण रहेकोले सो फैसला उल्टी गरी फिराद दावीअनुसारको मासिक रकम खानलाउनबापत विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई मेरो शरीरको प्लाष्टिक सर्जरी गर्न लाग्ने खर्च समेत विपक्षीहरूबाट भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । हाम्रो नाममा जग्गा दर्ता भएकै आधारमा हामी पुनरावेदकले खान लाउन खर्च भराउने गरी भएको फैसला स्वतः त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हाम्रो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम फिराद खारेज गरी विपक्षीलाई मानाचामल भराउन नपर्ने गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा वादी रुकमेणीदेवी साह र प्रतिवादी नरबहादुर आचार्य, उत्तम भन्ने बुद्धिबहादुर आचार्य र भीमकुमारी आचार्यको दोहोरो पुनरावेदन परेकोले ती पुनरावेदन एक अर्कालाई सुनाउन र प्रतिवादीमध्येका हरिबहादुर आचार्य र द्रोणकुमारी आचार्य अन्य प्रतिवादीका एकासगोलमा नै रहे भएको देखिएकोले निजहरूलाई समेत राखी छलफल गर्न विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा वादी प्रतिवादीहरू बीच नातामा विवाद नरहेको र वादीको कुनै पनि आम्दानीको स्रोत रहेको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छैन । वादी र प्रतिवादीहरूका बीचमा कानूनबमोजिमको अंशबण्डा भएको अवस्था नभएको तथा प्रतिवादीका साक्षी रामबहादुर पिठाकोटी मगरले करीब १३ जनाको परिवारलाई साधारणतया: खानलाउन पुग्ने आम्दानी प्रतिवादीहरूसँग रहेको भनी बकपत्र गरेको देखिएको समेतबाट प्रतिवादीहरूसँग खानलाउन पुग्ने आम्दानीको स्रोत रहेभएकै देखिएको हुँदा फिराद परेको मितिबाट फैसला मितिसम्म मात्र मासिक रु.२,०००। मानाचामल भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको शुरुको फैसला केही उल्टी भई वादीले प्रतिवादीहरूउपर अंश मुद्दा दायर

नगरेसम्म प्रति महिना रु.२,०००।- का दरले माना चामल भराई दिने ठहर्‍छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२३ को फैसला ।

विपक्षले मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १० नं. बमोजिम दावी लिएको हो भने निजको पति म पुनरावेदक बुद्धिबहादुर आचार्यबाहेकका अन्य परिवारका सदस्यलाई प्रतिवादी कायम गर्न मिल्दैन । विपक्षीले आफ्नो शरीरमा आफैले मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको र उल्टै हामीले उपचार गराएको भन्ने रामबहादुर पिठाकोटीको बकपत्रबाट पुष्टि भैरहेको अवस्था छ । विपक्षीले आधार लिएको लोग्नेस्वास्नीको ४ नं. विपरीतको कार्य हामी पुनरावेदकहरूबाट भएको कुरा फिरादमा नै किटानी रूपमा लेख्न सकेको पाइँदैन । वादी स्वेच्छाले माइत गएको भन्ने फिरादको प्रकरण ४ मा उल्लेख भएको छ । हाम्रो घरमा दुई दुई जना अशक्त र नावालकहरू समेत रहेका छन् । खेतीबाट परिवारको गुजारा गर्न पनि मुस्किल छ । आर्थिक आम्दानी केही नभएको कुरा हाम्रो साक्षी बकपत्रबाट समेत पनि पुष्टि भएको छ । आफैँ घर छाडी हिड्ने वादीलाई ऋण खोजी मानाचामल भराउनु पर्छ भन्ने पनि कानूनको मनसाय होइन । अतः शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री तिलबहादुर भट्टराईले प्रतिवादीहरूले वादीलाई खान लाउन नदिई कुटपीट गरी घरबाट निकाला नगरेको र मासिक रु.२,०००। मानाचामल भर्न सक्ने आर्थिक हैसियत समेत नरहेको हुँदा शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी फिराद खारेज हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस सुनी पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णायतर्फ विचार गर्दा विपक्षी प्रतिवादीहरूले खानलाउन नदिई कुटपीट गरी निकाला गरेको हुँदा मासिक रु.६,०००। मानाचामल भराई उपचार गराउँदा लागेको खर्च समेत भराई पाउँ भन्ने समेत फिराद माग दावीमा वादीलाई कुटपीट गरी निकालेको होइन, आफैँ भगडा गरी घरबाट निस्केकी हुन्, फिरादमा उल्लेख भएबमोजिम मासिक खर्च दिन सक्ने हैसियत छैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर लिएको देखिन्छ। शुरुले फिराद परेको मितिदेखि फैसला मितिसम्म मासिक रु.२,०००। का दरले वादीले मानाचामल भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट केही उल्टी गरी वादीले प्रतिवादीहरू उपर अंश मुद्दा दायर नगरेसम्म प्रति महिना रु.२,०००। मानाचामल भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर चित्त नबुभाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिन आयो। वादीलाई कुटपीट गरी निकाला नगरेको र मासिक रु.२,०००। मानाचामल भर्न सक्ने आर्थिक हैसियत नभएको हुँदा शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ।

३. यसमा प्रत्यर्थी वादी र पुनरावेदक प्रतिवादीहरू नाता सम्बन्ध रहेको तथ्यमा मुख मिलेकै देखिन आउँछ। पुनरावेदकहरूले प्रत्यर्थी वादीलाई खानलाउन नदिई बारम्बार कुटपीट गरी घरबाट निकाला गरेको भन्ने वादीको फिरादमा उल्लेख भएको पाइन्छ। पछिल्लो पटक वादीको शरीरमा मट्टितेल खन्याई आगो समेत लगाई दिएकोले घरमा बस्न नसक्ने अवस्था भई बाहिरै बसी उपचाररत् रहेको भन्ने वादीको दावी साक्षीहरूको बकपत्र समेतबाट पुष्ट भएको देखिन्छ। वादीले आफ्नो शरीरमा आफैँले मट्टितेल खन्याई आगो लगाएकी हुन् हामीहरूले त्यसो गरेको होइन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकीर रहेको पाइन्छ। परन्तु प्रतिवादीहरूबाट मानाचामल माग गर्न कै लागि वादीले आफ्नो शरीरमा आफैँले मट्टितेल खन्याई आफैँविरुद्ध शारीरिक हिंसा गरेको होलिन भनी प्रतिवादीहरूको जिकीरअनुरूप विश्वास

गर्न मिले कुनै आधार मिसिलबाट देखिन आउँदैन। सामान्यतया: आफ्नो घर परिवारबाट मानवीय व्यवहार पाउँदापाउँदै मानाचामल माग गरी अड्डा अदालत धाउने कुरा मुद्दा गर्नकै लागि वा पति समेतका आफ्नो परिवारका सदस्यहरूलाई दुःख दिने उद्देश्यबाट गरिएको होला भनी अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुन सक्दैन। हाम्रो समाजमा विद्यमान रहेको लैङ्गिक र घरेलु हिंसाको कारणबाट खास गरी महिलाहरू र त्यसमा पनि बुहारीमाथि यस प्रकारका घटनाहरू घट्ने गरेको कुरा बराबर प्रकाशमा आउने गरेकै पाइँदा सामान्यतः वादीको दावीलाई अस्वाभाविक भनी अन्यथा अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन। शुरु मिसिल संलग्न रहेका वादीको शरीरमा आगो लगाइएको कारणबाट परेका भनिएका खत र चोटपटकको प्रकृति हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रत्यर्थी वादी घरेलु हिंसाको शिकार भएको भन्ने देखिएको र सो तथ्य वादीका साक्षीहरूको बकपत्र समेतबाट पुष्ट भैरहेको अवस्था हुँदा अंश नलिएसम्म निजले मानाचामल भराई लिन पाउने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला अन्यथा देखिन आएन।

४. आफूले विवाह गरी ल्याएकी पत्नी तथा बुहारीप्रति मानवीय व्यवहार गर्नु सम्बन्धित परिवारको कानूनी र नैतिक दुवै प्रकारको दायित्व हो। यदि परिवारबाट सो दायित्व पूरा गरिँदैन र त्यस्ती महिलामाथि हिंसाजन्य व्यवहार गरी घरमा बस्न नसक्ने अवस्था सिर्जना गरिन्छ भने निश्चित रूपमा मुलुकी ऐन अंशवण्डाको १० नं. र लोग्नेस्वास्तीको ४ नं. बमोजिम खानलाउनको लागि मानाचामल भर्नुपर्ने अवस्था आउँछ। कानूनविपरीतको यस्तो अमानवीय र कठोर व्यवहार गरी एकजना विवाहित महिलालाई घरमा बस्न नसक्ने वातावरण तयार पार्ने व्यक्ति वा परिवारले पछि आएर मानाचामल भर्न सक्ने आर्थिक हैसियत थिएन वा छैन भनी लिन जिकीर आधारहीन हुन जान्छ। त्यसमा पनि मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको मासिक रु.२,०००। मानाचामल भर्न सक्ने आर्थिक हैसियत यत्किंचित छैन भन्ने अवस्था नहुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला स्वाभाविक नै देखिन आउँछ।

५. तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणबाट शुरुको फैसला केही उल्टी गरी प्रत्यर्थी वादीले प्रतिवादीहरू उपर अंश मुद्दा दायर नगरेसम्म प्रति महिना रु.२,००० का दरले मानाचामल भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२३ को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ। पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल जेठ १४ गते रोज १ शुभम् ...
इजलास अधिकृत नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं.८८२३

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रिट नं ०६३-WO-०३३९
आदेश मिति: २०६८।१२।१९।१
विषय:- उत्प्रेषण।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ३५ घर भै प्रहरी
प्रधान कार्यालय नक्सालमा यु.एन.
जगेडापुलमा कार्यरत रहेको अवस्थामा
गैरकानूनी रूपले प्रहरी नायव उपरीक्षक
पदबाट बर्खास्त गरिएको मधुसुधन बुढाथोकी
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- तत्कालीन श्री ५ को सरकारले गर्ने भनी कुनै कानूनमा उल्लेख भएको कुनै कामकारवाही वा निर्णय गर्दा कार्यकारिणी अधिकारप्राप्त मन्त्रिपरिषद्बाटै गरिएको हुनुपर्ने।

- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३ को देहाय (७) को खण्ड (ख) मा प्रहरी नायव उपरीक्षक दर्जाको प्रहरी कर्मचारीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्ने निकाय वा पदाधिकारीमा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) भनी स्पष्ट किटान गरेको अवस्थामा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) मन्त्रिपरिषद् बाहेक अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.३)

- प्रचलित कुनै कानूनले नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) ले नै गर्नुपर्ने भनी स्पष्ट किटान गरेको कुनै कामकारवाही वा निर्णय त्यस्तो कानूनद्वारा नै अन्यथा रूपमा स्पष्ट व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट गर्न नमिल्ने।
- नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) मा अन्तर्निहित अधिकार अन्य निकाय वा पदाधिकारीले नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) को नामबाट प्रयोग गरी कुनै कामकारवाही वा निर्णय गर्दैमा त्यस्तो कामकारवाही वा निर्णयलाई कार्यकारिणी अधिकारप्राप्त मन्त्रिपरिषद्ले नै गरेको भनी अर्थ गर्नु कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त समेतबाट उचित र विवेकसम्मत नहुने।

(प्रकरण नं.६)

- कानूनले नै स्पष्ट साथ शुरू कारवाही गर्ने र सोउपर पुनरावेदन सुन्ने पदाधिकारी वा निकायमा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) भनी किटान गरिरहेको हुँदा मन्त्रिपरिषद्ले नै शुरू निर्णय गर्न र सोउपर पुनरावेदन सुन्न नमिल्ने भनी अर्थ गर्न र बिना आधार शुरू कारवाही गर्ने मन्त्रिपरिषद्को अधिकार अन्य पदाधिकारीमा स्वतः सर्ने भन्नु न्यायसम्मत हुन नसक्ने।

- अधिकारै नभएको गृह सचिवबाट भएको निर्णयउपर तत्कालीन श्री ५ को सरकारले पुनरावेदन सुनी अन्तिम निर्णय गरेको भन्ने आधारले मात्र अधिकारक्षेत्रविहीन रूपमा भएको सचिवस्तरको निर्णयले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू नरेन्द्रप्रसाद पाठक, जगन्नाथ महतो र अच्युतराज बुढाथोकी प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६८, नि.नं.८६४४, पृ.१११८ सम्बद्ध कानून:

- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ (ड) र (झ), ९३(७)(घ)
- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०४४।१२।२९ देखि प्रहरी निरीक्षक पदमा प्रहरी सेवामा प्रवेश गरी मिति २०५४।१।१६ मा प्रहरी नायव उपरीक्षक पदमा बढुवा भई आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएकोमा यु.एन.मिसनअन्तर्गत युगोस्लाभियास्थित कोसोभोमा टोली प्रमुखको रूपमा कार्य गर्न गई कार्य सम्पन्न गरी मिति २०५९।७।२८ मा फर्किई प्रहरी प्रधान कार्यालयमा यु.एन. जगेडामा रहेको थिए । सोही अवस्थामा ४५ दिन घर विदा पाउन अनुरोध गर्दा सुनुवाइ नभएपछि मिति २०५९।९।२ मा ४५ दिन घर विदा प्रेषित गरे । त्यसमा कुनै कारवाही नभई पुनः मिति २०५९।१०।१५ मा ४५ दिन घर विदा पाऊँ भन्ने निवेदन हुलाकमार्फत पठाएको थिए । सोको समेत जानकारी नदिई मिति २०६०।२।२६ मा मेरो घर बसोबास कोटेश्वरमा प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट लेखिएको प.सं. २।०२।२६ का.

(ख) ०५९।०६।०३५ च.नं. १२६९ को पत्र लिई आउने व्यक्तिले मेरो भाइलाई उक्त पत्र बुझाई गएको र उक्त पत्रमा नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको मिति २०६०।१।२५ को निर्णयअनुसार भनी प्रहरी नियमावलीको नियम ८८(ड) र (झ) को कसूरमा ऐ.को नियम ८४ (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतया अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट अवकाश गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ । सो निर्णयमा मेरो चित्त नबुझी नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) समक्ष पुनरावेदन गरेकोमा नेपाल सरकार(म.प) बाट पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसकी खारेज हुने ठहरेछ भनी मिति २०६२।१।१४ मा निर्णय भई सोको जानकारी पत्र मिति २०६३।४।१५ मा मेरो भाइ अच्युतराज बुढाथोकीलाई बुझाई प्राप्त हुन आएको छ ।

प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३ मा प्रहरी अधिकृतलाई सजाय गर्ने अख्तियार प्राप्त अधिकारीको रूपमा श्री ५ को सरकार भन्ने उल्लेख भैरहेको अवस्थामा नियम ८४(ज) बमोजिमको कारवाही गर्दा नियम ९३(७)(घ) बमोजिम अख्तियार प्राप्त व्यक्तिले मात्र कारवाही र सजाय गर्न सक्नेमा सचिवस्तरबाट मउपर गरिएको उक्त कारवाही र सजाय अधिकारक्षेत्रविहीन छ । म निवेदक उक्त निर्णय पर्चामा उल्लेख भएजस्तो कोसोभोबाट फिर्ता भई आफ्नो कार्यालयमा हाजीर नभई एकाएक विदा पेश गरी कार्यालयमा अनुपस्थित रही फरार भएको भन्ने तथ्य आफैमा निराधार छ । किनकी म मिति २०५९।७।२८ गते नेपाल फिर्ता भई कार्यालयमा हाजीर भई कामकाज गरेको भन्ने कुरा निर्णय पर्चामै स्वीकार गरिएको छ । सफाइको मौका दिनु नपर्ने कारणमा आफ्नो कर्तव्यबाट विमूख भई प्रहरी आचरण विरुद्धको क्रियाकलाप प्रदर्शन गरेकोले प्रहरी नियमावलीको नियम ८८(ड) र (झ) को कसूर गरेको भन्ने कुरा उल्लेख गरेकोमा त्यस्तो कसूरको महसूस गर्ने वित्तिकै सफाइको मौका नै दिनु नपर्ने कतै कुनै कानूनी व्यवस्था छैन । मेरो परिवार २०४५ सालदेखि उक्त स्थाई ठेगानामा बसोबास नगरी वार्ड नं. ३५ कोटेश्वरमा बसोबास गरी रहेकोमा मेरो बसोबास नै नभएको ठाउँमा सूचना टाँस गर्ने र अमुक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गर्ने कार्य हचुवापूर्ण छ ।

मेरो बसोबास भएको स्थानमा उक्त सूचना प्राप्त भएको भए मैले प्रतिवाद गर्ने र सफाइको मौकाबाट बञ्चित हुनु नपर्ने स्पष्ट छ । तर सो कार्य नगरी प्रवृत्त भावना राखी स्पष्टीकरण समेत नसोधी सफाइ पेश गर्ने मौका समेत नदिई विदा अस्वीकृतिको जानकारी समेत नदिई पर्चा खडा गर्ने कार्य प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत भएको हुँदा विपक्षीहरूको उक्त कामकारवाही र निर्णयबाट मलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड) र १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं प्रहरी ऐन र नियमावलीद्वारा प्रदत्त कानूनी हकको हनन हुन गएकोले संविधानको धारा २३ र ८८(२) बमोजिम विपक्षीहरूबाट मिति २०६०।१।२५ मा भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गर्ने गरी गरिएको निर्णय एवं सजाय र सो निर्णयबमोजिम दिइएको पत्र तथा नेपाल सरकार(म.प.) बाट मिति २०६२।१।१४ मा गरिएको निर्णय तथा पत्रहरूसमेतका कामकारवाही, निर्णय, सूचना समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई पूर्ववत् रूपमा पुनर्बहाली गरी बर्खास्त गरिएको मितिदेखि पुनर्बहाली भएको मितिको बीचको अवधिको तलव भत्तालगायत अन्य सुविधा दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।७।३ को आदेश ।

निवेदक तत्काल प्रहरी प्रधान कार्यालय, यू.एन. जगेडा दरबन्दीमा कार्यरत रहँदा आफूखुशी गैरहाजीर भएकोले हाजीर हुन आउने, अन्यथा प्रहरी नियमावलीबमोजिम कारवाही हुनेछ, भन्ने व्यहोराको म्याद सूचना बुझाउन स्थायी बतनमा खोजतलास गर्दा फेला नपरी म्याद सूचना निजको घरदैलोमा टाँस गरी मुचुल्का सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त हुन आउँदासम्म पनि निजले कहींबाट कार्यालयमा सम्पर्क

नगरी गैरहाजीर रहेपश्चात् निजलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(ड) र (झ) को कसूरमा ऐ.को नियम ८४(ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने भनी तत्कालीन श्री ५ को सरकार (सचिव स्तर) बाट मिति २०६०।१।२५ मा निर्णय भएकोमा निजले गृह मन्त्रालयमा पेश गरेको पुनरावेदनमा कारवाही हुँदा पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसकी खारेज हुने ठहर्छ भनी तत्कालीन श्री ५ को सरकार (म.प.) बाट मिति २०६२।१।१४ मा निर्णय भइसकेको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी महानिरीक्षक, प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्सालको लिखित जवाफ ।

मिति २०६२।१।१४ मा मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय हुँदा निवेदक कोसोभो मिसनमा कार्यरत रही मिति २०५९।७।२८ मा स्वदेश फिर्ता भई मिति २०५९।९।३ बाट ४५ दिनको विदा छाडी गैरहाजीर रहेको र निजको विदा अस्वीकृत भई निजलाई बाटाको म्याद बाहेक ३ दिनभित्र स्पष्टीकरणसहित हाजीर हुन आउनु भनी प्रहरी प्रधान कार्यालयले गोरखापत्रमा मिति २०५९।१०।२२ मा सूचना जारी गर्दा समेत अनुपस्थित रही पुनः मिति २०५९।१२।१५ मा निजको स्थायी बतनमा सूचना टाँस हुँदा समेत कार्यालयमा अनुपस्थित रही निजले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) र (झ) को कसूर गरेको स्पष्ट हुन्छ । निज जिम्मेवार प्रहरी अधिकृत भएर यू.एन. मिसनमा खटिई कार्यरत रहँदा निजले आफूले सम्पादन गर्नुपर्ने काममा उचित ध्यान नदिँदा केही प्रहरी अधिकृत मिसनबाट आफ्नो कार्य अवधि समाप्त नहुँदै विदेश गएको, फर्किएका मध्ये पनि केही गैरहाजीर रहेको र निज स्वयं पनि गैरहाजीर रहेबाट चरम अनुशासनहीन तथा निजको जिम्मेवारी र दायित्व विपरीत भएको र सो कार्यले नेपाल प्रहरीको छविमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने, गैरहाजीर रहेको व्यक्तिलाई सेवामा राख्दा अन्य इमानदार प्रहरी कर्मचारीको मनोबलमा प्रतिकूल असर पर्न जाने देखिएको र शान्ति सुरक्षाको सम्बेदनशीलतालाई बेवास्ता गरी संगठन छाडी कायरतापूर्वक भागी हिँडी कर्तव्यबाट विमुख भई प्रहरी

आचरण बिरूद्ध क्रियाकलाप प्रदर्शन गरेकोले निज निवेदकलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(ड) र (झ) को कसूरमा ऐ को नियम ८४(ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी मिति २०६०।१।२५ मा सचिवस्तरबाट भएको निर्णय मिलेकै देखिँदा उक्त आदेशलाई सदर गर्ने गरी निर्णय भएको हो । कानूनबमोजिम निर्णय गर्न पाउने सक्षम अधिकारीले कानूनसम्मत ढंगबाट गरेको उक्त निर्णयउपर दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन आधारहिन हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकलाई मिति २०६०।१।२५ को निर्णयानुसार सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी भएको निर्णयउपर पुनरावेदन परी मन्त्रिपरिषद्बाट समेत टुँगो लागी सकेको देखिँदा मौलिक हक हनन हुने किसिमबाट कामकारवाही नगरिएकोले प्रस्तुत आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको रिट निवेदन ००१३ निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल समेत भएको रिट निवेदन पूर्ण इजलासमा विचाराधीन रहेको भन्ने हुँदा सोको निर्णय भएपछि प्रतिलिपि साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२९ को आदेश ।

निवेदक प्रहरी नायब उपरीक्षक मधुसुधन बुढाथोकीलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकार (सचिव स्तर) को मिति २०६०।१।२५ को निर्णयबाट हटाएको भन्ने देखिँदा सो निर्णयसहितको सक्कलै कारवाही फायल महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् छलफलको दिन इजलाससमक्ष पेश गर्ने गरी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६८।१।१५ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठक, श्री जगन्नाथ महतो र श्री अच्युतराज बुढाथोकीले

निवेदकलाई प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० को उपदफा १(ग) तथा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२)(ग) बमोजिम बर्खास्त गर्नु पूर्व ऽसफाइको मौका दिइरहनु नपर्ने भन्दै छुट्टै पर्चा खडा गरी गृह मन्त्रालयको सचिवले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) र (झ) को कसूरमा सोही नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गरिएको भन्दै मिति २०६०।१।२५ मा निर्णय गरिएको छ । प्रहरी ऐन, तथा नियमावलीबमोजिम निवेदकलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय नेपाल सरकारले मात्र गर्न सक्तछ । सचिवको निर्णय नेपाल सरकारको निर्णय हुन सक्तैन । प्रचलित कानूनमा सचिवस्तरबाट हुने निर्णयलाई नेपाल सरकारको निर्णय सरह मानिने भनी कतै व्यवस्था भएको छैन । नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय गर्न कानूनले अख्तियारी प्रदान नगरेको पदाधिकारीले बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्नु अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि हुन्छ । साथै त्यसरी बर्खास्त गर्नुपूर्व रीतपूर्वक सूचना दिई स्पष्टीकरण लिने कार्य समेत भएको छैन । अतः उक्त मिति २०६०।१।२५ को सो गैरकानूनी निर्णय बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् पदमा बहाल गरी काममा लगाउनु भन्ने आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले निवेदकलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४ (ज) बमोजिम सेवाबाट हटाइएको छ । सोही नियम ९३ मा प्रहरी अधिकृतहरू उपर विभागीय सजायको आदेश वा निर्णय गर्ने पदाधिकारी तोकिएको छ । नेपाल सरकार, सचिवस्तरबाट भएको निर्णयको पुनरावेदन सुन्ने निकाय नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् नै हो । त्यसैले शुरू निर्णय गर्ने र पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्ने निकाय वा पदाधिकारी एउटै नहोस् भन्ने उद्देश्यले शुरूको निर्णय सचिवस्तरबाट भएको हो । त्यसउपर प्रचलित कानूनबमोजिम तत्कालीन श्री ५ को सरकारले पुनरावेदन सुनी अन्तिम निर्णय गरी निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गरिएको हुँदा अधिकारप्राप्त निकाय अर्थात् तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट भएको अन्तिम

निर्णयबमोजिम निवेदकको सेवा समाप्त भएकोलाई अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि भन्न मिल्दैन। तसर्थ माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकार (गृह सचिवस्तर) बाट भएको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि रहेको छ वा छैन ?
२. माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम, पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक नेपाल प्रहरीको प्रहरी नायब उपरीक्षक पदमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा पूर्वी युगोस्लाभियाको कोसोभो मिसनमा कार्यरत रही मिति २०५९।७।२८ मा स्वदेश फिर्ता भएकोमा मिति २०५९।९।३ मा ४५ दिनको विदाको निवेदन छाडी कार्यालयमा गैरहाजीर भएको देखिन्छ। निजले माग गरेको विदा अस्वीकृत भएको भनी बाटोको म्याद बाहेक ३ दिनभित्र कार्यालयमा स्पष्टीकरणसहित हाजीर हुन आउनु, अन्यथा प्रहरी ऐन, नियमबमोजिम सेवाबाट हटाउनेतर्फ कारवाही भै जाने छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०५९।९।०।२२ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको देखिन आउँछ। सो सूचना प्रकाशित भएपछि पनि निवेदक अनुपस्थित नै रहेको कारण पुनः मिति २०५९।९।२।५ मा बाटाको म्याद बाहेक ३ दिनभित्र कार्यालयमा हाजीर हुन आउनु भनी निवेदकको वतनमा म्याद सूचना टाँस गरेको देखिन्छ। त्यसपछि पनि निज आफ्नो दरबन्दी रहेको कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) र (झ) को कसूरमा ऐ नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया अयोग्य ठहरिने गरी प्रहरी सेवाबाट

बर्खास्त गर्ने गरी मिति २०६०।९।५ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकार (गृह सचिवस्तर) बाट निर्णय भएको देखियो। उक्त निर्णयउपर निवेदकले तत्कालीन श्री ५ को सरकारसमक्ष पुनरावेदन गरेकोमा मिति २०६०।९।२५ को सचिवस्तरीय निर्णय सदर गर्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट मिति २०६२।९।४ मा अन्तिम निर्णय भएको मिसिलबाट देखिन आयो।

३. प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३ मा प्रहरी सेवामा रहेका कर्मचारीउपर हुने सजायको किसिम, त्यस्तो सजाय दिने अधिकारी र सोउपर पुनरावेदन सुन्ने अधिकारीको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। जसअनुसार उक्त नियमावलीको नियम ९१ बमोजिम कुनै प्रहरी कर्मचारीको सेवा अन्त्य गर्नुपर्ने अवस्था बाहेक सो नियमावलीको परिच्छेद ९ अन्तर्गतको विभिन्न पदको प्रहरी कर्मचारीको सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै रूपमा शुरू सजाय गर्ने र सोउपर पुनरावेदन सुन्ने पदाधिकारी तोकिएको देखिन्छ। रिट निवेदक नेपाल प्रहरी सेवाको प्रहरी नायब उपरीक्षक पदमा रहँदाको अवस्थामा निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी मिति २०६०।९।२५ मा सचिवस्तरीय निर्णय भएको देखिएको हुँदा प्रहरी नायब उपरीक्षकको हकमा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी शुरू निर्णय गर्न पाउने र त्यसउपर पुनरावेदन सुन्न पाउने पदाधिकारी भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३ ले गरेको सम्बन्धित व्यवस्था अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ। सो नियम ९३ को उप नियम (७) को देहाय (घ) मा -"प्रहरी नायब उपरीक्षक दर्जाको प्रहरी कर्मचारीउपर तल्लो टाइमस्केल वा त्यही टाइमस्केलको तल्लो स्केलमा घटुवा गर्ने, भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने वा भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतया अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्ने पदाधिकारीमा नेपाल सरकार र सो निर्णयउपर पुनरावेदन सुन्ने पदाधिकारीमा नेपाल सरकार" भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप प्रहरी नायब उपरीक्षक दर्जाको कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी शुरू निर्णय

गर्ने र सोउपर पुनरावेदन सुन्ने पदाधिकारी वा निकायको रूपमा नेपाल सरकार मात्र रहने भन्नेमा कुनै विवाद रहन सक्ने देखिँदैन । निवेदक प्रहरी नायब उपरीक्षक पदमा रहेका बखत नै तत्कालीन श्री ५ को सरकार (गृह सचिवस्तर) बाट मिति २०६०।१।२५ को निर्णयमार्फत् निवेदकलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गरिएको भन्नेमा पनि विवाद छैन ।

५. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार सचिवस्तरबाट भएको निर्णयलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट भएको निर्णय मान्न मिले हो वा होइन भन्ने तर्फ विचार गर्दा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) को सम्बन्धमा नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को (भ) मा गरिएको परिभाषालाई हेर्नुपर्ने हुन आयो । उक्त दफा २ को देहाय (भ) मा नेपाल सरकारको सम्बन्धमा समयक्रमका हिसावले विभिन्न समय अवधिको कामकारवाहीको लागि नेपाल सरकारको छुट्टाछुट्टै परिभाषा गरिएको देखिन्छ । निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गरिएको निर्णय मिति २०६०।१।२५ मा भएको सन्दर्भ समेतलाई हेर्दा दफा २ को देहाय (भ) को खण्ड (घ) मा नेपाल सरकारका बारेमा गरिएको परिभाषा हेर्नु पर्ने देखियो । उक्त दफा २ (भ) को खण्ड (घ) मा "नेपाल सरकार भन्नाले २०४७ साल कात्तिक २३ गतेदेखि २०६३ साल जेठ ३ गतेसम्म गरिएको वा गर्नुपर्ने कुनै कामका सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र अन्य कानूनबमोजिम नेपाल अधिराज्यको कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गरी बक्सने श्री ५ महाराजधिराज र मन्त्रपरिषद्लाई सम्भन्नु पर्दछ" भनिएको छ । यस परिभाषाबाट तत्कालीन श्री ५ को सरकारले गर्ने भनी कुनै कानूनमा उल्लेख भएको कुनै कामकारवाही वा निर्णय गर्दा कार्यकारिणी अधिकारप्राप्त मन्त्रपरिषद्बाटै गरिएको हुनुपर्ने देखिन आउँछ । त्यसैले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३ को देहाय (७) को खण्ड (ख) मा प्रहरी नायब उपरीक्षक दर्जाको प्रहरी कर्मचारीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्ने निकाय वा

पदाधिकारीमा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) भनी स्पष्ट किटान गरेको अवस्थालाई हेर्दा त्यस्तो निर्णय नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) मन्त्रपरिषद् बाहेक अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट हुन नसक्ने स्पष्ट देखिन्छ ।

६. प्रचलित कुनै कानूनले नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) ले नै गर्नुपर्ने भनी स्पष्ट किटान गरेको कुनै कामकारवाही वा निर्णय त्यस्तो कानूनद्वारा नै अन्यथा रूपमा स्पष्ट व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट गर्न मिल्दैन । नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) मा अन्तरनिहित अधिकार अन्य निकाय वा पदाधिकारीले नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) को नामबाट प्रयोग गरी कुनै कामकारवाही वा निर्णय गर्दा त्यस्तो कामकारवाही वा निर्णयलाई कार्यकारिणी अधिकारप्राप्त मन्त्रपरिषद्ले नै गरेको भनी अर्थ गर्नु कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त समेतबाट उचित र विवेकसम्मत हुँदैन । यस्तै प्रकृतिको विवाद समावेश भएको निवेदक ब्लुमुन ओभरसिज नेपाल प्रा.लि. समेतको तर्फबाट धनेन्द्रराज श्रेष्ठ विरूद्ध मन्त्री, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय समेत भएको रिट नं.०६७-WF-०००७ को रिट निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट नेपाल सरकारलाई भएको कुनै अधिकार मन्त्रपरिषद् बाहेकको अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट प्रयोग गर्न नपाइने भन्ने व्याख्या भई निश्चित सिद्धान्त समेत कायम भइसकेको छ (नेकाप २०६८, नि.नं. ८६४४, पृष्ठ, १११८) । उक्त सिद्धान्त समेतबाट प्रचलित कुनै कानूनले नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) ले गर्नुपर्ने भनी स्पष्ट किटान गरेको कामकारवाही वा निर्णय मन्त्रपरिषद् बाहेक अन्य निकाय वा पदाधिकारीबाट हुन सक्ने देखिएन । तसर्थ, प्रहरी नायब उपरीक्षक पदमा रहेका निवेदक मधुसुधन बुढाथोकीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी गृह सचिवस्तरबाट मिति २०६०।१।२५ मा भएको निर्णय स्पष्टतः अधिकारक्षेत्रविहीन भै त्रुटिपूर्ण देखिन आएको छ ।

७. जहाँसम्म निवेदकलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निकाय र सो उपर पुनरावेदन सुनी अन्तिम निर्णय गर्ने निकाय समेत नेपाल सरकार नै भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९३(७) (घ) ले व्यवस्था गरेतापनि शुरू निर्णय गर्ने र पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्ने एउटै निकाय व्यावहारिक रूपमा सम्भव नहुने हुँदा नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी सचिवस्तरबाट भएको शुरू निर्णयउपर तत्कालीन श्री ५ को सरकारले पुनरावेदन सुनी अन्तिम निर्णय गरिएको हुँदा उक्त निर्णय कानूनसम्मत छ, भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको तर्क छ। सो बारेमा विचार गर्दा कानूनले नै स्पष्ट साथ शुरू कारवाही गर्ने र सोउपर पुनरावेदन सुन्ने पदाधिकारी वा निकायमा नेपाल सरकार (तत्कालीन श्री ५ को सरकार) भनी किटान गरिरहेको हुँदा मन्त्रपरिषदले नै शुरू निर्णय गर्न र सोउपर पुनरावेदन सुन्न नमिल्ने भनी अर्थ गर्न र बिना आधार शुरू कारवाही गर्ने मन्त्रपरिषदको अधिकार अन्य पदाधिकारीमा स्वतः सर्ने भन्नु न्यायसम्मत हुन सक्तैन। त्यसैले अधिकारै नभएको गृह सचिवबाट भएको निर्णयउपर तत्कालीन श्री ५ को सरकारले पुनरावेदन सुनी अन्तिम निर्णय गरेको भन्ने आधारले मात्र अधिकारक्षेत्रविहीन रूपमा भएको सचिवस्तरको निर्णयले वैधता प्राप्त गर्न पनि सक्तैन।

८. अब, दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचना गरिएका आधार एवं कारण समेतबाट रिट निवेदक मधुसुदन बुढाथोकीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी प्रहरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकार (गृह सचिवस्तर) बाट मिति २०६०।१।२५ मा भएको निर्णयमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि देखिएको हुँदा त्यस्तो अधिकारक्षेत्रको अभावमा सचिवस्तरबाट भएको निर्णयउपर पुनरावेदन सुनी तत्कालीन श्री ५ सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट २०६२।१।१४ मा भएको निर्णयलगायतका कामकारवाही समेत स्वतः कानूनविपरीत भै बदरभागी देखिएकोले उक्त मिति २०६०।१।२५ को सचिवस्तरीय निर्णय र सो निर्णय सदर गर्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट मिति २०६२।१।१४ मा भएको निर्णय लगायतका कामकारवाही

उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब निवेदक मधुसुदन बुढाथोकीका सम्बन्धमा अधिकार प्राप्त अधिकारी वा निकायले कानूनबमोजिम जे जो बुझ्नुपर्ने हो, बुझी प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई प्रक्रियासम्मत रूपमा ठहरेबमोजिम पुनः निर्णय गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा परमादेश समेत जारी हुन्छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई दिनु। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत १९ गते रोज १ शुभम्-
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं.८८२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
०६५-CI-०१०६

फैसला मिति: २०६९।१।२८।५

मुद्दा:- परमादेश।

पुनरावेदक विपक्षी: जिल्ला महोत्तरी, पिपरा गा.वि.स.
वडा नं. ७ बस्ने नरेन्द्रमोहन मिश्र
विरुद्ध

प्रत्यर्थी निवेदक: जिल्ला महोत्तरी, पिपरा गा.वि.स.
वडा नं. ७ बस्ने जानकी देवी

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राघवलाल वैद्य

मा.न्या.श्री शारदाप्रसाद घिमिरे

- कुलो, पानी वा साँधसीमाना जस्ता सार्वजनिक हित वा सरोकारको सम्पत्तिको विषयलाई लिएर कुनै भै-भगडा वा विवाद भै स्थानीय स्तरमा शान्ति भंग हुने स्थिति पैदा भएमा

त्यस्तो सम्पत्ति रोक्का गर्नुपर्ने भए रोक्का गरी शान्ति बहाल गराउनेसम्मको शान्ति सुरक्षासँग सम्बन्धित कार्य गर्न पाउने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहने तर व्यक्तिको निजी सम्पत्तिको अनन्तकालसम्म रोक्का राख्ने अधिकार नहुने ।

- शान्ति सुरक्षा बहाल गराउने प्रयोजनको लागि सम्पत्ति रोक्का राख्नु पर्ने भएमा मात्र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रोक्का राख्न सक्ने गरी स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ६(५) ले अधिकार दिएकोले शान्ति बहाल भएपछि पनि अनन्तकालसम्म यथावत् सम्पत्ति रोक्का राख्ने असीमित अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिएको मान्न नसकिने ।
(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
महादेव यादव
प्रत्यर्था निवेदक तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ६(५)
- जग्गा पजनीको २(क) नं.

फैसला

प्र. न्या. खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६५।३।१७ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) (क) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

स्व. पति सिताराम मण्डलको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला महोत्तरी, पिपरा गा.वि.स.वडा नं. १ स्थित कि.नं. १०४ को क्षेत्रफल ०-४-२ जग्गा रहेकोमा उक्त जग्गाबाट सडक फराकिलो पार्ने काममा कित्ताबाट हुँदा कि.नं. ५४२ र ५४३ कायम भएको र कि.नं. ५४२ बाटोमा समावेश भै कि.नं. ५४३ को ०-१-१४ जग्गा स्व. पतिको नाममा नै कायम छ । मिति २०५६।१०।८ मा पतिको कालगतिले मृत्यु भइसकेको हुँदा मुलुकी

ऐन, ज.प.का. २ (क) बमोजिम जुनसुकै बेला नामसारी हुने कानूनी व्यवस्था अनुरूप नामसारी गर्ने उद्देश्यले मालपोत कार्यालयमा जाँदा जग्गा रोक्का रहेकोले नामसारी गर्न नमिल्ने मौखिक जानकारी पाउँ । तत्पश्चात् मिति २०६४।८।१८ मा मालपोत कार्यालयबाट नक्कल लिँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालय को च.नं. ८७३५ को पत्रले मालपोत कार्यालय महोत्तरीले रोक्का राखेको रहेछ । कानूनबमोजिमको अख्तियार नभएको व्यक्ति प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रोक्का राख्ने भनी गरेको गैरकानूनी आदेश र सोको आधारमा मालपोत कार्यालयले रोक्का राखेको कार्यहरू गैरकानूनी र अनाधिकार भएको हुँदा मेरो स्व. पति सिताराम मण्डलको नामको कि.नं. ५४३ को ०-१-१४ को जग्गा फुकुवा गरी दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदिकाको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदिकाको माग बमोजिम परमादेशको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी गर्नु नपर्ने कुनै कारण, आधार वा प्रमाण भए सो समेत साथै राखी बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परे वा पर्ने अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।९।१७।५ को आदेश ।

जग्गा सम्बन्धमा वादविवाद हेर्ने अधिकार यस कार्यालयलाई छैन । तर जिल्लाभित्र जग्गा, जमिन, कुलो पानी, साँध, सीमाना बारे शान्ति भंग हुन जाने जस्तो भ्रगडा भएको वा हुन लागेको छ भन्ने थाहा भएमा शान्ति सुरक्षाको समुचित व्यवस्था कायम राख्न त्यस्ता व्यक्तिलाई भ्रिकाई बयान गराउने र आवश्यकतानुसार सम्पत्ति रोक्का राख्ने अधिकार स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ६ (५) ले प्र.जि.अ. लाई दिएको छ । साभा संस्थाको नाममा भएको जग्गा पारित गरिदिने विषयमा नरेन्द्रमोहन मिश्र तथा विपक्षीका पतिका बीचमा बन्देजपत्रको कागज भई विपक्षीका पतिको नामको पिपरा गा.वि.स. वार्ड नं. १ को कित्ता १०४ को ०-४-२ जग्गा विपक्षीको पतिले साभा संस्थाको नाममा दर्ता गरी दिएका थिए । साभा

संस्थालाई जग्गा दिएबापत सोधभर्ना स्वरुप नरेन्द्रमोहन मिश्रले आफ्नो नाम दर्ताको तत्कालीन पिपरा गा.पं.वा.नं १ कि.नं. ८०२ को. ०-७-० जग्गा विपक्षका पतिको नाममा पारित गरी दिएका रहेछन् । साभा संस्थाबाट जग्गा फिर्ता भएको हुँदा उक्त जग्गा नरेन्द्रमोहन मिश्रलाई फिर्ता गरी दिनुपर्ने बन्देजपत्रको कागज रहेछ । साभा संस्थाको उक्त जग्गा विपक्षको पतिले फिर्ता पाए पनि नरेन्द्रमोहनबाट राजीनामा गरी लिएको उक्त जग्गा फिर्ता नगरी विपक्षको पतिको नाममा नै दर्ता रहिरहेको भए पनि चलन नरेन्द्रमोहन मिश्रकै रहेको थियो । बदलिँदो राजनीतिक परिवेशको फाइदा उठाई जवरजस्ती जग्गा कब्जा गर्न खोजेको र सोअनुसार नभए हुल, अशान्त हुने सम्भावना रहेकोले नरेन्द्रमोहन मिश्रले दिएको निवेदन बमोजिम स्थानीयस्तरमा हुल अशान्त हुन नदिन उचित प्रबन्ध मिलाउन स्थानीय प्रशासन ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी रोक्का गरिएको हो । निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेश जारी भएमा उक्त ऐनले गरेको विशेष व्यवस्थामा प्रतिकूल असर पर्न जाने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय महोत्तरी ऐ.का प्र.जि.अ.को. लिखित जवाफ ।

मेरो र विपक्षीको पतिको बीचमा भएको साभा संस्थालाई जग्गा दिने सम्बन्धी बन्देजपत्र बमोजिम विपक्षका पतिको नामको जग्गा साभा संस्थालाई दिने र सो जग्गाको सोधभर्नाबापत मेरो नामको जग्गा विपक्षीका पतिलाई दिने शर्त भएको हो । भवन निर्माणका समयमा राजनीतिक कारणले विवाद उत्पन्न भै उक्त जग्गामा भवन निर्माण नभै सार्वजनिक जग्गामा भवन निर्माण भयो । साभा संस्था सञ्चालन हुन नसके साभा संस्थालाई दिएको जग्गा विपक्षीको पतिको हुने र मैले राजीनामा गरिदिएको जग्गा मलाई फिर्ता गर्नुपर्ने शर्त भएको छ । साभा संस्थालाई उपलब्ध गराउन सहमत भएको विपक्षी पतिका नाम दर्ताको कि.नं. १०४ को जग्गा हस्तान्तरण भै संस्थाको नाममा दर्ता भै नसकेको कारण निजकै नाममा रहन गयो । मैले राजीनामा गरिदिएको मेरो नाम दर्ताको कि.नं. ८०२ को जग्गा मलाई फिर्ता दिन आग्रह गर्दा फिर्ता नगरेको र बदलिँदो राजनीतिक परिस्थितिको फाइदा

उठाई पतिको नामबाट आफ्नो नाममा ल्याई उक्त जग्गा अन्यत्र हस्तान्तरण गर्ने कुरा प्रकट गरेकोले शान्ति सुरक्षाको प्रयोजनार्थ जग्गा यथास्थितिमा राख्ने उद्देश्यले मैले दिएको निवेदनबमोजिम ऐनले दिएको अख्तियारी बमोजिम प्र.जि.अ.ले जग्गा रोक्का राखेको हो । आफ्नो लिखित प्रतिबद्धता विपरीत दायर गरिएको प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नरेन्द्रमोहन मिश्रको लिखित जवाफ ।

जुन प्रयोजनको लागि जग्गा प्राप्त गर्ने हो सो प्रयोजन नै पूरा नभएको र निवेदकको पतिको नाममा रहेको जग्गा फिर्ता दिने भनी तत्कालीन अञ्चलाधीश कार्यालयबाट पत्राचार समेत भएको देखिएको अवस्थामा व्यक्तिको जग्गा लामो समयसम्म रोक्का राखिराख्ने अधिकार जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई रहेको भन्ने प्रचलित कानूनमा समेत नभएको र पतिको शेषपछि श्रीमतीको नाममा नामसारी गरी लिन पाउने ज.प.को २(क) नं. बमोजिम निवेदकको कानूनी हक र त्यसरी नामसारी गरिदिनुपर्ने मालपोत कार्यालयको दायित्व कानूनले सिर्जना गरेको अवस्थामा निवेदिकाको पतिको नाममा कायम भएको कि.नं. ५४३ को जग्गालाई रोक्का गरिरहन कानूनसंगत नदेखिँदा उक्त जग्गा रोक्का फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षी कार्यालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६५।३।१७ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला चित्त बुझेन । विपक्षीको पतिले साभा भवन निर्माणको लागि दिएको जग्गाको सट्टा मैले आफ्नो नामदर्ताको कि.नं. ८०३ को ०-७-० जग्गा पारित गरिदिएको भन्ने कुरा राजीनामा र मिति २०५८।६।१० को शर्तनामाबाट पनि प्रष्ट भइरहेको छ । मैले पारित गरिदिएको जग्गाको सट्टा विपक्षीको पतिको नाममा भएको जग्गामा साभा भवन निर्माण नभएपछि मेरो जग्गा मलाई नै फिर्ता गर्नुपर्नेमा कुनै द्विविधा छैन । त्यसैले हाल विपक्षी जानकीदेवीका पतिका नाममा कायम हुन आएको कि.नं. ५४३ को जग्गा मैले प्राप्त गर्नुपर्ने स्पष्ट छ । मेरो स्थापित भोग रहेको कित्ता जग्गामा निवेदिकाले हुलदंगा समेत गराई अशान्ति सिर्जना

गरेको कारणबाट मैले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिएको र कानूनले दिएको अधिकारअन्तर्गत प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रोक्का राख्ने आदेश दिएको हो । मिति २०५८।६।१० को शर्त बन्देजबाट कि.नं. ५४३ मा हाल आएर भोग गर्न नदिने र मलाई पारित गरिदिन इन्कार गर्न विपक्षीलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले बिबन्धित गर्दछ । त्यसैले सो शर्तनामाअनुसार निवेदिकाले उक्तजग्गा म बाहेक अर्को व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्न वा भोग अधिकारमा अतिक्रमण गरी शान्ति भंग गर्न पाउने होइन । तसर्थ, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ६(५) ले दिएको अधिकार प्रदान गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रोक्का गरी गरेको निर्णयलाई अन्यथा हुने गरी सो जग्गा फुकुवा गर्नु भनी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भै बदर भागी छ । अतः उक्त फैसला उल्टी गरी सो जग्गा रोक्का गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येको नरेन्द्रमोहन मिश्रको पुनरावेदन पत्र ।

निवेदनमा उल्लेख भएको कि.नं.५४३ को जग्गा निवेदकको पति सीताराम मण्डलका नाममा दर्ता छ, छैन वा अन्य कसको नामा दर्ता छ, सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट बुझी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६८।४।२६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादवले मिति २०५८।६।१० को शर्तनामा बमोजिम पुनरावेदकको नामको जग्गा विपक्षीको पतिका नाममा दर्ता भएको, कि.नं. १०४ को जग्गा साभा संस्थालाई दिएबापत कि.नं. ८०२ को जग्गा निवेदिकाका पतिको नाममा पारित गरेको हो । तर कि.नं. १०४ मा साभा भवन नवनी अन्यत्रै बनेपछि सो कि.नं. १०४ पनि निवेदिकाकै पतिका नाममा यथावत कायम हुन आइसकेको छ । सो कि.नं. १०४ साभालाई दिएबापत पुनरावेदकका नामको कि.नं. ८०२ मध्येबाट ०-३-१० जग्गा निवेदिकाले पारित गरी आफ्नो नाममा लिईसकेपछि कि.नं. १०४ बाट कित्ताकाट भई आएको कि.नं. ५४३ को जग्गा पुनरावेदकलाई फिर्ता गर्नुपर्ने स्पष्ट छ । तसर्थ, सो शर्तनामाको कार्यान्वयनका लागि पनि कि.नं.

५४३ को जग्गा हाल रोक्का फुकुवा हुन सक्ने होइन । अतः सो जग्गा रोक्का फुकुवा गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्ने बहस गर्नुभयो ।

विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन समेत गरियो । यसमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो स्वर्गीय पतिको नाममा दर्ता रहेको कि.नं. ५४३ को जग्गा नामसारी गर्न जाँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको पत्रबाट रोक्का राखिएको भन्ने थाहा भएको हुँदा अनधिकृत निकायबाट अनधिकृत तवरले व्यक्तिगत जग्गा रोक्का गरेको हुँदा सो रोक्का फुकुवा गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन परेको देखिन्छ । साभा संस्थाको नाममा भवन निर्माण गर्ने उद्देश्यले निवेदिकाको पतिको नाममा रहेको कि.नं.१०४ को जग्गा साभा संस्थालाई पारित गरी सोको सोधभर्नामा नरेन्द्रमोहन मिश्रको नामको कि.नं. ८०२ को जग्गा निवेदिकाको पतिको नाममा राजीनामा पारित भई गएको र कि.नं. १०४ मा साभा संस्थाको भवन नबन्ने भएपछि सो जग्गा निवेदिकाकै पतिका नाममा फिर्ता राजीनामा पारित गरेको हुँदा पुनरावेदक नरेन्द्रमोहन मिश्रका नामको जग्गा पनि निवेदिकाको पतिले फिर्ता गर्ने गरी दुवै पक्षबीच मिति २०५८।६।१० मा शर्तनामा कागज भएको हुँदा सो शर्तनामाबमोजिम कि.नं. १०४ बाट कित्ताकाट भै आएको कि.नं. ५४३ को जग्गा नरेन्द्रमोहनले नै भोगचलन गरिआएको अवस्थामा निवेदिकाले स्थानीयस्तरमा हुल हुज्जत गरी अशान्ति गरेको भनी नरेन्द्रमोहनले दिएको निवेदनमा स्थानीय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ६(५) को अधिकार प्रयोग गरी रोक्का राखिएको भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको लिखित जवाफ देखिन्छ ।

३. स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ६(५) मा “जिल्लाभिन्न कुलोपानी, साँधसीमाना बारे शान्ति भंग हुन जाने जस्तो भगडा भएको छ वा हुन लागेको छ भन्ने थाहा हुन आएमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई भिकाई बयान गराउने र आवश्यकताअनुसार सम्पत्ति रोक्का राख्न

पाउने गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आदेश दिन सक्ने छ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार कुलो, पानी वा साँधसीमाना जस्ता सार्वजनिक हित वा सरोकारको सम्पत्तिको विषयलाई लिएर कुनै भै-भगडा वा विवाद भै स्थानीय स्तरमा शान्ति भंग हुने स्थिति पैदा भएमा त्यस्तो सम्पत्ति रोक्का गर्नुपर्ने भए गरी शान्ति बहाल गराउने सम्मको शान्ति सुरक्षासँग सम्बन्धित कार्य गर्न पाउने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहेको देखिन्छ। तर सो व्यवस्थाले कुनै व्यक्ति बीचको विशुद्ध निजी सम्पत्तिको विषयमा हुने विवाद पनि हेर्ने वा व्यक्तिको निजी सम्पत्तिको अनन्तकालसम्म रोक्का राख्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिँदैन। मूलतः शान्ति सुरक्षा बहाल गराउने प्रयोजनको लागि सम्पत्ति रोक्का राख्नु पर्ने भएमा मात्र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रोक्का राख्न सक्ने गरी यस दफाले अधिकार दिएको देखिन्छ। तर त्यसरी रोक्का राखिएको सम्पत्ति शान्ति बहाल भएपछि पनि अनन्तकालसम्म यथावत रोक्का राख्ने असीमित अधिकार यस दफाले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिएको मान्न सकिँदैन।

४. प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदक नरेन्द्रमोहन मिश्र र निवेदिका जानकीदेवीको पतिबीच भएको मिति २०५८।६।१० को शर्तनामाबमोजिम निवेदिकाले कि.नं. ५४३ को जग्गा पुनरावेदक बाहेक अन्य व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गराउन नसक्ने भन्ने आधार लिई रोक्का गरिएको भन्ने देखिन आउँछ। उक्त शर्तनामाबमोजिम निवेदिका जानकीदेवीका पतिको नाममा कायम भएको कि.नं. ५४३ को जग्गा फिर्ता लिने बारेमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही चलाउने वा नचलाउने भन्ने विषय पुनरावेदक नरेन्द्रमोहन मिश्रको निजी विषय देखिन्छ। यस्तो व्यक्तिगत तवरमा उपचार खोज्ने प्रकृतिको मिति २०५८।६।१० को शर्तनामाको विषयले जग्गा पजनीको २(क) नं. बमोजिमको कानूनी हकलाई सीमित, निर्देशित वा निष्क्रिय बनाउन सक्ने पनि देखिँदैन।

५. अतः जग्गापजनीको २(क) नं बमोजिम पतिको नाममा कायम रहेको कि.नं ५४३ को जग्गामा रहेको निवेदिका जानकीदेवीको कानूनी हकअनुरूप

उक्त जग्गा पतिको नामबाट आफ्नो नाममा नामसारी समेत गर्न पाउनेमा सो कार्य समेत गर्न नपाउने गरी अनन्तकालसम्म जग्गा रोक्का राख्ने अधिकार विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहे भएको नहुँदा निवेदिकाको मागअनुरूप उक्त जग्गाको रोक्का फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय र मालपोत कार्यालय समेतको नाममा परमादेश जारी गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०५६।३।१७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। विपक्षीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल वैशाख २८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- विदुर कोइराला

निर्णय नं.८८२५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६६-CR-०२१३
फैसला मिति: २०६९।३।१४।५
मुद्दा : ज्यान मार्ने उद्योग।
पुनरावेदक वादी: जगतबहादुर रावलको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला कालीकोट, मान्मा गाउँ विकास
समिति वडा नं. ५ बस्ने सीता चौलागाई

शुरु अदालतमा फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे
मा.न्या.श्री टंकबहादुर मोक्तान

- ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा पीडितलाई पर्न गएको चोट र त्यसको असरलाई मात्र ज्यान मार्ने उद्योग गरेको हो होइन भनी ठहर गर्ने निर्णायक प्रमाण मानिदैन, ज्यान मर्नेसम्मको कार्य गरिसकेको हो होइन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। तथापि घाउको अवस्थाले सांघातिकताको वस्तुगत रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने आधार हुने हुँदा त्यस्तो प्रमाणलाई अदालतले महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

- तथ्य र प्रमाणहरूले पुष्टि नभएको, चिकित्सकले व्यक्त गरेको मनोगत रायलाई मात्र अकाट्य प्रमाण मानी पीडितको अवस्था गम्भीर र मर्नेसम्म थियो भनी निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५१, साउन, नि.नं. ४८९०, पृ. २२६ सम्बद्ध कानून:
- मुलुकी ऐन अ.व. २०२ नं.
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ नं.

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

प्रतिवादी सीता चौलागाईले आफ्नो लोग्ने महेन्द्र चौलागाईलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा पारेको रिसइवी लिई मिति २०६४।११।३ गतेका दिन बाटोमा गफ गरिरहेको अवस्थामा पछाडिबाट आई फलामको धारिलो दावले टाउकोमा प्रहार गरेकोमा मसँगै गफ

गरिरहेका जगतबहादुर शाहीले प्रतिवादी सीता चौलागाईलाई समाती निजले अरु चोट हान्न नपाई बाँच्न सफल भएकोले प्रतिवादी सीता चौलागाईलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धीको महलअनुसार ज्यान मार्ने उद्योग गरेको कसूरमा कारवाही गरी सजाय गरिपाउनु भन्ने समेत प्रहरी नायव निरीक्षक जगतबहादुर रावलको जाहेरी दरखास्त।

पूर्व मान्माबाट जीरो प्वाइन्ट जाने बाटो, पश्चिम प्रतीमा चोक जाने बाटो, उत्तर प्रतिमल खत्रीको दुई तले घर र दक्षिण नरी शाहीको खाली जग्गा यति चार किल्लाभिन्न प्रतिवादी सीता चौलागाईले प्र.ना.नि. जगतबहादुर रावललाई प्रहार गर्न प्रयोग गरेको १" लम्बाई २.७" देखि ७.५" चौडाई एवं १ के.जी. ८० ग्रामको पूरै फलामै फलामको धारिलो हतियार (दाउ) भूईमा रहेको, जमीनमा ठाउँ ठाउँमा रगतका छिटा (थोपा) रहेको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का।

जाहेरवाला जगतबहादुर रावलको कारणले मेरो श्रीमान् महेन्द्रप्रसाद चौलागाई जेल गएकोमा छुटेका थिएनन्। प्रहरीले छुटाउने पहल गरी देलान् भनेको गरेनन्। श्रीमानलाई जेलमा हाल्ने मुख्य भूमिका जाहेरवालाले खेलेकोले २०६४।११।३ गतेका दिन बैलुका ६:०० बजेको समयमा आफ्नै होटलसँगै जोडिएको धुवतारा होटलको साहुनीबाट धारिलो हतियार दाव मागेर ल्याई हमाल रेडियो पसल अगाडि उभिई गफ गरी रहेका जाहेरवालालाई ज्यान मार्ने नियतले एक पटक टाउकोमा प्रहार गरेकी हुँ। रावललाई नमारी हुन्न भनी अगाडिदेखि नै मौका हेरी वसेकी थिएँ। देखाएको दाव मैले मासु काट्न भनी धुवतारा होटलको साहुनीबाट मागेको हुँ। जाहेरवालालाई नै मार्ने नियतले नै हतियारले प्रहार गरेकी हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी सीता चौलागाईले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान।

२०६४।११।३ गते म घटनास्थल नजिक थिएँ। घटना घट्टाको अवस्थामा जाहेरवाला जगतबहादुर रावल र जगतबहादुर शाही कुराकानी गरिरहेका थिए। सो बेला प्रतिवादी सीता चौलागाईले दुवै काखीमा दुवै हात च्यापी जाहेरवाला समेतले गफ गरी रहेका अवस्थामा पछाडि आई एकछिन उभिइन् र त्यसपछि

आफूले काखीमा च्यापी लुकाई छिपाई ल्याएको फलामको दावले जाहेरवालाको पछाडिबाट टाउकोमा प्रहार गरिन् । कति पटक प्रहार गरिन् यकीन खुलाउन सकिदैन । सो हतियार प्रहार गरी सकेपछि भूईमा खसेकोले मैले टिपी पसलमा ल्याएको हुँ । जाहेरवालासँग साथमा रहेका जगतबहादुर शाहीले प्रतिवादी सीता चौलागाईलाई नियन्त्रण गर्न खोज्दा प्रतिवादीले जगतबहादुर शाहीको हात टोकी दिई भूईबाट ढुङ्गा उठाई हान्न खोजेकी हुन् । घटनाका समयमा निज प्रतिवादीले मेरो लोग्नेलाई फसाउने यही हो, यसलाई मार्छु र आफू पनि मर्छु भन्दै फलामको दाव प्रहार गरेकोले प्रतिवादीले ज्यान मार्ने नियतले प्रहार गरेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत घटना विवरणका उदय हमाल, नानी कोइराला सिंह, बाँचु अधिकारी समेतले गरिदिएको एकै मिलानको कागज ।

जाहेरवालाको टाउकोमा ३.१ से.मी. को चोट रहेको, उक्त चोट धारिलो हतियारले प्रहार गरेको देखिएको, विरामीको अवस्था नाजुक हुनुको साथै मर्नेसम्मको अवस्था रहेको भनी कालीकोट अस्पतालका डा.विनोद गिरीले गरी दिएको जाहेरवालाको घा जाँच केश फाराम ।

प्रतिवादी सीता चौलागाईले जाहेरवालालाई लुकाई ल्याएको हरितयाले पछाडिबाट भुक्त्याई टाउकोमा प्रहार गरी ज्यान मार्नेसम्मको कार्य गरेको र तत्काल तेस्रो पक्षको उपस्थितिले गर्दा ज्यान मर्नबाट जोगिएको अवस्था हुँदा निजले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. को कसूर गरेको देखिन आएकोले सोही नं. अनुसारको सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र मागदावी ।

जाहेरवालाले मेरो पसलमा ३/३ पटक आई जिस्काएको हुँदा दाव प्रहार गरेको हुँ । रिसको भोकमा दाव प्रहार गर्दा जाहेरवालाको शरीरको कुन कुन भागमा लाग्यो थाहा भएन । मेरो दिमागले त्यतिबेला काम गरेन । हान्नु गलत थियो । दाव देखाउँदा सनाखत गरिदिउँ । जाहेरवालासँग पूर्व रिसइवी थिएन । जगतबहादुर शाहीले यस्तो के गर्नु भइनी भनी छुट्याएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सीता चौलागाईले शुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

२०६४।११।३ गतेका बेलुकी ६:३० बजेको समयमा म हमाल रेडियो पसल अगाडि उदय हमालसँग गफ गरिरहेको अवस्थामा जाहेरवाला आउनु भएकोले कुरा गरिरहेका थियौं । प्रतिवादीले जाहेरवालाको पछाडिपट्टि सल ओढेर आई दावले जाहेरवालाको पछाडि पट्टिबाट टाउकोमा प्रहार गरेकी हुन् । मैले प्रतिवादीलाई छुट्याउँदा दाव भूईमा खसेको हो । प्रतिवादीले जाहेरवालालाई राँडीको छोराले मेरो जिन्दगी बर्बाद गर्नु, श्रीमानलाई कारागारमा पार्नु भनेकी थिइन । प्रतिवादीले हतियार प्रहार गरेकी हुन् । ज्यान मार्ने नियत भएको नभएको थाहा भएन । प्रतिवादीलाई जाहेरवालाले जिस्काएको भन्ने कुरा थाहा छैन भनी वादीका साक्षी जगतबहादुर शाही र उदय हमालले गरेको एकै मिलानको बकपत्र ।

जाहेरवालाले प्रतिवादी र म समेतलाई बारम्बार जिस्काउँदथे । जाहेरवालाले घरमा आई जिस्काउने बाटोमा हिड्दा अनेक थरीका कुरा गर्ने र घरमा पुग्दा थुक्ने समेत गर्दथे । प्रतिवादी सीता चौलागाईले सफाइ पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी गीता चौलागाईले गरेको बकपत्र ।

२०६४।११।३ गते बेलुका ६:३० बजे म हमाल रेडियो पसलको अगाडि उभिई रहेको अवस्थामा प्रतिवादी सीता चौलागाईले पछ्यौरीभित्र लुकाई ल्याएको फलामको दावले पछाडिबाट मेरो टाउकाको बीच भागमा प्रहार गरेकी हुन् । प्रतिवादीको लोग्ने ज्यान मुद्दामा थुनामा परेको कारण रिसइवी लिई टाउकोमा प्रहार गरेकी हुन् । शुरु जाहेरी दरखास्त मेरो हो । प्रतिवादी सीता चौलागाईले मलाई प्रहार गर्दाको अवस्थामा जगतबहादुर शाही समेत साथैमा थिए । प्रतिवादीको घरमा कहिल्यै पसेको र जिस्काएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला जगतबहादुर रावलले गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालाले प्रतिवादीलाई जिस्काएको भन्ने कुरा प्रतिवादीबाट सुनेको हुँ । प्रतिवादीले जाहेरवालालाई हानेको कुरा थाहा पाइन, घटनाको वारेमा केही थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी विष्णु चौलागाईले गरेको बकपत्र ।

वारदातको दिन प्रतिवादीले जाहेरवालाको टाउकोमा फलामको दावले हानेको देखेको हुँ । प्रहरीमा गरेको कागज र सहिछाप मेरै हो, हानेको केही बेरपछि चोट देखेको हो र घटनास्थल मै देखेको हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी रमेश ढुंगानाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीले जाहेरवालालाई हानेको भनेको समयमा म जिरो प्वाइन्ट भन्ने ठाउँमा थिएँ । प्रतिवादीले जाहेरवालालाई प्रहार गरेको मैले देखिन । जाहेरवालाले जिस्काउने गरेको कुरा प्रतिवादीकी छोरीले भनी थाहा पाएको हुँ । जाहेरवालालाई प्रतिवादीले प्रहार गर्नुपर्ने अरु कारण केही छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीकी साक्षी लक्ष्मी चौलागाईले गरेको बकपत्र ।

प्रहरीमा भएको व्यहोरा र सहिछाप मेरै हो । प्रतिवादीले जाहेरवालालाई फलामको दाव प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेकी हुन् भन्ने वादी पक्षका साक्षी मोहन के.सी. ले गरेको बकपत्र ।

घटनास्थलमा मौजूद व्यक्तिहरूका अनुसार प्रतिवादीले जाहेरवालालाई पूर्व रिसइवीको कारण हतियार प्रहार गरी मार्न खोजेको भन्ने कथनलाई प्रतिवादीले कुनै खण्डन गर्न सकेको पाइँदैन । मौकामा कागज गर्ने व्यक्ति जगतबहादुर शाहीलगायतका मानिसहरूले पनि मौकामा व्यक्त गरेको कुरालाई अदालतमा आई बकपत्र गर्दा तेस्रो पक्षको उपस्थितिका कारण जाहेरवालाको ज्यान बचन सफल भएको र प्रतिवादीका साक्षीहरूले प्रतिवादीको जिकीरलाई समर्थन समेत हुन नसकी रहेको स्थितिमा यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्न मिलेन । अतः ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. ले १२ वर्षसम्म कैद हुन सक्नेमा प्रतिवादीको लग्ने जेलमा भएको प्रतिवादी महिला भै दायाँ हातको बुढी औंला समेत नभएको अवस्था देखिँदा कैद वर्ष ५ हुने ठहर्छ भन्ने शुरु कालिकोट जिल्ला अदालतको फैसला ।

सर्वप्रथमतः मेरो पति प्रमाण परिवन्दले दोषी बन्न पुगी सजाय भोगी रहनु भएकोले मैले निज जाहेरवालाले मेरो लग्ने छुटाउने आशा राखेकी पनि छैन र उनको सो सम्बन्धमा कुनै हैसियत पनि छैन । त्यसकारण मेरो र जाहेरवालाबीच कुनै पूर्व रिसइवी थिएन, जाहेरीमा लेखिएको रिसइवी सम्बन्धी कुरा

सरासर भुट्टा मात्र हो । जाहेरवालालाई मैले मार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको भए जाहेरवालाको टाउकाको कुन ठाउँमा के कति घाउचोट लागेको छ, सो उल्लेख गर्न नसक्नुको साथै उक्त चोटबाट निजलाई तत्काल के असर परेको थियो, तत्काल उपचारका लागि के के गरे भन्ने कुरा समेत उल्लेख नगर्नुका साथै आफैले जाहेरी लेखी दर्ता गराई सकेपछि मात्र घाउजाँच केश फाराम भएको अवस्था देखिँदा पनि जाहेरवालालाई मैले मार्ने मनसायले मर्नेसम्मको स्थिति हुने गरी हानेको होइन भन्ने कुरा प्रष्ट छ । निजले मलाई थप बेईज्जति शब्दहरू बोली फर्केकोमा मलाई साँच्चै रिस उठी निज प्रहरीलाई सार्वजनिक रूपमै चेतावनी दिनपछि, भन्ने सम्झी तर्साउने उद्देश्यले दाव साथमा लगी घर बाहिर निस्की हेर्दा निज जाहेरवाला जिल्ला प्रशासन कार्यालय नजिक उदय हमालको पसल अगाडि अन्य व्यक्ति सहित ३ जना कुरा गरी रहेको देखी तत्काल रिसको भोकमा गै असचेत भै उग्र आवेशमा आई दावले प्रहार गर्दा निजलाई लागे नलागेको समेत मलाई थाहा नभै सो पछि पनि असचेत भै २ दिनपछि होसमा आएकी हुँ । यसरी म ग्रामीण अवला नारी र जाहेरवाला सक्षम प्रहरी कर्मचारी भएकोले अनुसन्धान तथा अदालत समेतमा मैले वास्तविक कुरा व्यक्त गर्ने मौका पाइन । साथै मैले दावले जाहेरवालालाई प्रहार गरेपछि दाव खसेको र फेरि उठाई हान्न लागेको र तेस्रो पक्षको उपस्थिति भै ज्यान मर्नबाट जोगिएको तथ्य कहिकतैबाट प्रमाणित नभएको अवस्था हुँदा र विभिन्न नजीरहरूको बर्खिलाप हुने गरी गरेको शुरुको फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सीता चौलागाईको पुनरावेदन ।

जाहेरवालाको घाजाँच केश फाराममा टाउकोमा १(एक) मात्र घा खत देखिन आएकोमा अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको शुरुको फैसला विचारणीय देखिँदा प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारलाई पेशीको सूचना दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

घाइतेको घाजाँच केश फारामबाट चोट गम्भीर भन्ने र मर्नेसम्मको भन्न उल्लेख भएको देखिएता पनि घाउको नाप साइज (३.१ से.मी.) हेर्दा

पनि त्यस्तो प्रतीत हुँदैन । चोट त्यस्तो गम्भीर रहेको भए सोको असर देखिने किसिमका सम्बद्ध कागजातहरू अदालतमा बकपत्र गर्दा समेत घाइते जाहेरवालाले पेश गरेको हुनुपर्ने सो देखिँदैन । अदालतमा भएको बकपत्रबाट निजको सो घाउको अवस्था सामान्य रहेको भन्ने देखिन्छ । अतः प्रतिवादीले घाइतेको ज्यान मार्ने नै उद्देश्यले हतियारले प्रहार गरेको मान्न सकिने स्थिति देखिन आएन । वारदात भएको र घाइतेलाई चोट लागेको कुरामा विवाद नदेखिएको हुँदा प्रस्तुत वारदात कुटपीटको वारदात देखिन आएकोले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर कायम गरी सोहीबमोजिम सजायको मागदावी लिएको वादी नेपाल सरकारको अभियोग मागदावी मिलेको नदेखिँदा प्रस्तुत वारदातलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ नं. बमोजिम कुटपीटमा परिणत गर्नुपर्नेमा अभियोग पत्र माग दावीबमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी १५ नं. को कसूर कायम गरी सोही नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको शुरु कालीकोट जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जुम्लाको फैसला ।

घटनाका घाइते जाहेरवाला जगतबहादुर रावलको घाउ जाँच केश फारामबाट निजको अवस्था गम्भीर भन्ने देखिएको छ । घाइते व्यक्ति प्रहरी अधिकृत भएको र दिनको समयमा अन्य साथीसगै कुरा गरी रहेको अवस्था छ । घाइते र प्रतिवादीका बीच प्रतिवादीको लोग्नेलाई ज्यान मुद्दामा यी जाहेरवालाले फसाएको भन्ने विषयमा निजहरू बीच पूर्व रिसइवी भएको भन्ने प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान तथा जाहेरवालाले दिएको जाहेरीमा उल्लिखित प्रमाण खण्डमा लेखाई पेश गरेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा दिएको उजुरी समेतबाट प्रष्ट भएको छ । प्रतिवादीको दाहिने हातको बुढी औला नभएको कारण सशक्त प्रहार हुन नसक्ने भन्ने तर्क आफैमा गलत छ । अतः कालिकोट जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने गरी पुनरावेदन अदालत जुम्लाको फैसला उल्टी गरी अभियोग मागदावीबमोजिम

प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले प्रतिवादीको लोग्नेलाई ज्यान मुद्दा लागेको सम्बन्धमा प्रतिवादीले पीडितसँग रिसइवी गरी रहेको भन्ने कुरा मानव अधिकार आयोग समेतमा दिएको उजुरीबाट प्रष्ट छ । प्रतिवादीले प्रहार गरेको फलामको दाव घातक हतियार भएको तथा पीडितको टाउकोमा लागेको चोट गम्भीर रहेको भन्ने कुरा घा जाँच केश फारामबाट स्पष्ट छ । पीडितको साथैमा भएका जगतबहादुर शाहीले नछुट्याएको भए पीडितको ज्यान जान सक्ने अवस्था थियो । यस्तो अवस्थामा अभियोग माग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गर्नुपर्नेमा वारदातलाई कुटपीटमा परिणत गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा विपक्षी भिकाउने आदेश हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ताले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पेश भएका मिसिल कागजात अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? विपक्षी भिकाउने आदेश हुनुपर्छ पढैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी सीता चौलागाईंले जाहेरवालालाई लुकाई ल्याएको हतियारले पछाडिबाट भुक्याई टाउकोमा प्रहार गरी ज्यान मार्नेसम्मको कार्य गरेको हुँदा निजलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. अनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग मागदावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीले अभियोग माग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहराई पाँच वर्ष कैद हुने फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतले शुरु इन्साफ उल्टी गरी प्रस्तुत वारदातलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटमा परिणत हुने गरी भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको रहेछ ।

३. मिसिल अध्ययन गर्दा प्रतिवादी सीता चौलागाईले आफ्नो लोग्ने महेन्द्र चौलागाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा परेको रिसइवी लिई मिति २०६४।१।१३ मा बाटोमा गफ गरिरहेको अवस्थामा फलामको धारिलो हतियार दावले टाउकोमा प्रहार गरेको र सँगै गफ गरिरहेका जगतबहादुर शाहीले प्रतिवादी सीता चौलागाईलाई समाती अरु चोट हान्न नदिएकोले बाँच्न सफल भएको भन्ने पीडित जगतबहादुर रावलको जाहेरी देखिन्छ। जाहेरवाला मेरो पसलमा तीन पटकसम्म आई मलाई जिस्काएको हुँदा रिसको भोकमा दाव प्रहार गरेको हुँ। त्यस वखत मेरो दिमागले काम गरेको थिएन। लोग्नेलाई जेल हालेको कारणले हानेको भन्ने कुरा भूठा हो भन्ने प्रतिवादीको अदालतसमक्ष बयान रहेको पाइन्छ। पुनरावेदन अदालतले प्रस्तुत मुद्दालाई कुटपीटमा परिणत गर्ने फैसला गरेको हुँदा यस मुद्दामा मुख्य गरेर घटित वारदात ज्यान मार्ने उद्योगको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी निर्णय दिनु पर्ने देखियो। सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था हेर्दा मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. मा निम्नअनुसार कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ:

“ज्यानमार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने वा मार्नका लागि अरु जुनसुकै कुराको उद्योग गरी मार्नेसम्मको काम गरेकोमा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाँउमा गै वचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ।”

उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबाट ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर ठहर हुनलाई प्रतिवादीले ज्यान लिने मनसाय लिई मार्नेसम्मको कार्य गरी सकेको तर कुनै कारणले ज्यान सम्म मर्न नपाएको हुनुपर्ने देखिन्छ। प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट ज्यानमार्ने उद्योगको वारदात ठहर हुनलाई मुख्य रूपले निम्न तीन वटा निर्णायक तत्वहरू विद्यमान हुनुपर्ने हुन्छ, -

- क) प्रतिवादीले पीडितको ज्यान लिनेसम्मको मनसाय लिएको,
- ख) प्रतिवादीले लिएको मनसायलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न प्रतिवादीले ज्यानमार्ने सम्मको कार्य गरेको, र
- ग) तेस्रो पक्षको अप्रत्याशित हस्तक्षेपको कारण पीडितको ज्यान बच्न गएको देखिनुपर्ने हुन्छ।

उपरोक्त सिद्धान्तलाई यस अदालतबाट महेन्द्रराज बम विरुद्ध नेपाल सरकार (नि. नं. ४८९०) मुद्दा लगायत विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भई यस अदालतले स्थापित सिद्धान्तको रूपमा ग्रहण गरी सकेको हुँदा यस सम्बन्धमा विस्तृत विवेचना गरिरहन परेन।

४. अब उपरोक्त सिद्धान्तलाई प्रस्तुत मुद्दाको वारदातको तथ्यसंग समायोजन गरी हेर्दा प्रतिवादीको ज्यान मार्नेसम्मको पूर्व रिसइवी वा मनसाय थियो थिएन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा लोग्नेलाई ज्यान मुद्दा लगाएको र थुनामा रहेको कारणले प्रतिवादीले रिसइवी राखेको हुँदा मार्ने मनसायले प्रहार गरेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। ज्यान मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने तथा मुद्दा लगाउने कुरा प्रहरी अधिकृत तथा प्रहरी संगठनको नियमित कर्तव्यभित्र पर्ने विषय हुन्छ, तथा अदालतको आदेशले थुनामा रहने नरहने कुरा निर्धारण हुन्छ। यी पीडितले आफूखुशी कसैलाई ज्यान मुद्दामा फसाउने र आफ्नै स्वविवेकमा उन्मुक्ति दिने कुरा नभएकोले यी प्रतिवादीले सोही कारणले पीडितउपर व्यक्तिगत रूपमा रिसइवी राख्नु पर्ने कारण देखिदैन। प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा पटक-पटक जिस्काएको कारणले रिसको आवेगमा प्रहार गरेको हो, मार्ने मनसाय थिएन भनी अदालतसमक्ष गरेको बयान व्यहोरा माथि उल्लेख भइसकेको छ।

५. प्रतिवादीले लिएको मनसायलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न प्रतिवादीले ज्यानमार्ने सम्मको कार्य गरेका हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीले आफूले पीडितको ज्यान लिने सम्मको कुत्सित मनसायलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न के कस्तो

परिस्थितिमा, के कस्तो साधन वा विधि अपनाएर ज्यान लिने सम्मको कार्य गरेको रहेछ भनी अदालतले समग्र परिस्थिति र प्रमाणहरूलाई विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत वारदात हुँदाको परिस्थिति हेर्दा मिति २०६४।११।३ गतेका दिन बेलुकी ६:३० बजेको समयमा हमाल रेडियो पसल अगाडि जगतबहादुर शाही र उदय हमालसँग गफ गरी रहेको अवस्थामा प्रतिवादीले पीडित जगतबहादुर रावललाई दावले टाउकोमा प्रहार गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले पीडितले नदेख्ने गरी पछाडिबाट प्रहार गरेको देखिन्छ तर वारदातस्थल सार्वजनिक भएको र अन्य मानिसहरूको बीचमा घटना भएको हुँदा प्रतिवादीले मार्ने नै नियतले लुकिछिपी एकान्तस्थलमा प्रहार गरेको भन्न सकिने अवस्था देखिदैन। त्यस्तो प्रहारबाट परेको चोटको गाम्भीर्यतालाई गर्दा हेर्दा पीडितको घा जाँच केश फाराममा टाउकोमा ३.१ से.मी. धारिलो हतियारले काटेको घाउ (Incised wound) रहेको र उक्त घाजाँच फाराममा गम्भीर (Serious) र मर्नेसम्म (Fate) भनी चिकित्सकले राय व्यक्त गरेको पाइन्छ। यद्यपी ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा पीडितलाई पर्न गएको चोट र त्यसको असरलाई मात्र ज्यान मार्ने उद्योग गरेको हो होइन भनी ठहर गर्ने निर्णायक प्रमाण मानिदैन, प्रतिवादीले ज्यान मर्नेसम्मको कार्य गरिसकेको हो होइन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। तथापि घाउको अवस्थाले प्रतिवादीको कार्यको सांघातिकताको वस्तुगत रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने आधार हुने हुँदा त्यस्तो प्रमाणलाई अदालतले महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। पीडितलाई पर्न गएको घाउको नाप साईज हेर्दा टाउकोमा ३.१ से.मी. काटेको एकवटा मात्र घाउ (Incised wound) बाहेक शरीरमा अन्य कुनै गम्भीर चोट पटकहरू देखिदैन। उक्त चोटको प्रभावले घाइतेको शरीरमा के कस्तो असर पर्नाको कारण गम्भीर (Serious) भएको हो र मर्नेसम्मको (Fate) परिस्थिति सिर्जना भएको हो भन्ने कुरा उक्त घा जाँचलगायत पीडितको उपचार गरेका अन्य प्रमाणहरूबाट खुल्न आएको पाइएन। पीडितको उपचारसम्बन्धी अन्य प्रमाणहरूले घाइतेलाई गम्भीर चोट पुगेको वा त्यस्तो चोटको

असरबाट घाइतेको अवस्था गम्भीर भएको भन्ने कुरा मिसिलबाट देखिन आएन। यसको साथै पीडितको अदालतसमक्षको बकपत्रबाट समेत निजलाई प्रतिवादीले प्रहार गरेको चोटको त्यस किसिमको गम्भीर असर परेको तथ्य प्रष्ट भएको पाइदैन। साथै प्रतिवादीको दाहिने हातको बुढी औला नभएको तथ्यमा पनि विवाद नदेखिएकोले निजले पीडितको ज्यानै लिने गरी सशक्त प्रहार गर्न सक्ने अवस्था पनि देखिदैन।

६. अतः पीडितलाई परेको चोटको गाम्भीर्यतालाई हेर्दा प्रतिवादीले मार्ने मनसायले शक्तिशाली ढंगले प्रहार गरेको नभई कुटपीटको उद्देश्यले सामान्य प्रहार गरेको सम्म देखिन आयो। तसर्थ तथ्य र प्रमाणहरूले पुष्टि नभएको चिकित्सकले व्यक्त गरेको मनोगत रायलाई मात्र अकाट्य प्रमाण मानी पीडितको अवस्था गम्भीर र मर्नेसम्म थियो भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने।

७. वारदातको समग्र परिस्थितिलाई विचार गर्दा पीडित अन्य साथीहरूसँग सार्वजनिक स्थानमा गफ गरेर बसिरहेको अवस्थामा आफूलाई पटक-पटक जिस्काएको आवेग थाम्न नसकी प्रतिवादी सीता चौलागाईंले आफ्नो बुढी औला नभएको हातले दाव समाती टाउकोमा सामान्य चोट प्रहार गरेको कुरा स्वयं प्रतिवादीले अदालतसमक्षको बयानमा स्वीकार गरेको भए पनि उक्त चोट ज्यान मार्ने मनसायले नै पीडितलाई प्रहार गरेको कुरा निजको कार्यबाट पुष्टि भएको नदेखिएकोले प्रतिवादी सीता चौलागाईंले ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर अपराध गरेको भनी ठहर निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने भएन।

८. प्रतिवादीले पीडितको ज्यान लिनेसम्मको मनसाय लिएको तथा प्रतिवादीले लिएको मनसायलाई कार्यरूपमा परिणत गर्न प्रतिवादीले ज्यान मर्नेसम्मको कार्य गरेको भन्ने विवेचित प्रमाणहरूबाट नदेखिदा तेस्रो पक्षको अप्रत्याशित हस्तक्षेपको कारण पीडितको ज्यान बच्न गएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गरिरहन परेन।

९. तसर्थ प्रतिवादी सीता चौलागाईंले पीडित जगतबहादुर रावललाई दावले टाउकोमा प्रहार गरेको

भन्ने तथ्य स्वयं प्रतिवादीले अदालतसमक्षको बयानमा स्वीकार गरेको भए पनि वारदात हुँदाको समग्र अवस्था, परिस्थिति र पीडितलाई परेको चोटको अवस्थालाई हेर्दा प्रस्तुत वारदात ज्यान मार्ने उद्योगको नभई कुटपीटको वारदात देखिन आएकोले पुनरावेदन अदालत जुम्लाबाट शुरु फैसला उल्टी गरी प्रस्तुत मुद्दालाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ नं. बमोजिम कुटपीटमा परिणत गर्ने गरी भएको फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ। सो ठहर्नाले मुलुकी ऐन अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाउने आदेश गरी रहन परेन। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल असार १४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं.८८२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६८-८२-०७५४
फैसला मिति: २०६९।३।१८।२
मुद्दा:- बैकिङ कसूर।

वादी: सोलुखुम्बु जिल्ला, नेचा बतासे गा.वि.स. वडा
नं.९ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.४ बालुवाटार बस्ने
सुन्दरी राई समेतको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रतिवादी: सोलुखुम्बु जिल्ला, जुवु गा.वि.स. वडा नं.२
घर भई ललितपुर जिल्ला, सातदोबाटो वडा
नं. ९ ठोलाहिटी बस्ने ईन्द्र ताम्राकार भन्ने
ईन्द्रबहादुर नेपाली

- विधायिकाले ऐन निर्माण गर्दा न्यायकर्तालाई सजायको मात्रा (Quantum of Punishment) निर्धारण गर्न स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेकोमा सो अधिकारको प्रयोग न्यायकर्ताले वस्तुनिष्ठ आधारमा गर्नु पर्दछ र उक्त अधिकार प्रयोग सत् विवेकपूर्ण तवरले भएको छु छैन भनी परीक्षण गर्ने अधिकार अधि फैसला गर्ने इजलास भन्दा बृहत इजलास, फैसला गर्ने अदालतभन्दा माथिल्लो अदालत वा न्यायाधीशमा रहने।
- कानूनी व्यवस्थाको प्रयोगमा सारभूत भिन्नता (Substantial Difference) को व्याख्या गर्दा न्यायकर्ताले आत्मगत रूपमा नभै सम्बन्धित ऐन कानूनको सूक्ष्म अध्ययन गरी विधायिकी मनसायलाई परिलक्षित गरी वस्तुनिष्ठ तवरले गर्नुपर्ने।
- बैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(१) बमोजिम ऐनले न्यायकर्तालाई दशहजारसम्म जरिवाना गर्न सक्ने गरी व्यवस्था गरेकोमा संयुक्त इजलासको रायवाभी फैसला गर्ने न्यायाधीशले रु.८,०००/- जरिवाना गरिसकेको अवस्थामा तेस्रो न्यायाधीशबाट रु.९,०००/- जरिवाना गरी निर्णयमा मत बाभिएको भनी विना आधार तेस्रो राय कायम गरी निर्णयार्थ यस अदालतमा प्रेषित गरेको निर्णय उपयुक्त एवं मनासिव नदेखिने।

(प्रकरण नं. ४)

वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सूर्यप्रसाद
पोखरेल

प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा
३(ग) र १५(१)

फैसला

न्या.दामोरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(४) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त टिपोट र निर्णय यस प्रकार रहेको छः-

प्रतिवादी ईन्द्र ताम्राकार भन्ने ईन्द्रबहादुर नेपालीले भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं.५ स्थित कि.नं.२६८ क्षेत्रफल १-०-०-० जग्गा बिक्री गर्ने भनी म जाहेरवाली लक्ष्मी राईसँग बैनाबट्टाबापत रु. २६,००,०००/ लिएको र पछि जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत दिएको, त्यस्तै म जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राईलाई जिल्ला भक्तपुर, सिरुटार गा.वि.स. वडा नं.७ कि.नं.४४७ र ४५८ को क्षेत्रफल ०-९-२-० र १-२-२-० जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत देखाई सो जग्गाहरू बिक्री गर्ने बताई बैनाबट्टाबापत रु.४२,००,०००/ लिएकोमा सो जग्गाहरू निजको नाममा नरहेको भन्ने मालपोत कार्यालयबाट समेत बुझिएको साथै निजले कीर्ते कागजातहरू तयार गरी भुक्त्याई पैसा फिर्ता नगरी ठगी गरेको भन्ने समेत व्यहोराको सुन्दरीकुमारी राई र लक्ष्मी राईको संयुक्त जाहेरी दरखास्त ।

इन्द्र ताम्राकारले भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. ५ स्थित कि.नं.२६८ क्षेत्रफल १-०-०-० बिक्री गर्ने बताई बैनाबट्टा बापत लक्ष्मी राईसँग रु.२६,००,०००/ बुझेको कागजको प्रतिलिपि ।

सुन्दरीकुमारी राईलाई जिल्ला भक्तपुर, सिरुटार गा.वि.स. वडा नं.७ कि.नं.४४७ र ४५८ को क्षेत्रफल ०-९-२-० र १-२-२-० जग्गा बिक्री गर्ने बताई बैनाबट्टा बापत इन्द्र ताम्राकारले रु.४२,००,०००/ लिई गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने ईन्द्रबहादुर नेपालीले जग्गा बिक्री गर्ने बताई बैनाबट्टा बापत रकम लिएको र जग्गा बिक्री नगरेको साथै उक्त जग्गाहरू निजको नाममा नरहेको भन्ने थाहा हुन आएको हुँदा रकम फिर्ता माग गर्दा निजले हामीलाई भुक्त्याई रकम नै नभएको निजको नाममा हिमालयन बैङ्कमा रहेको खाताबाट रकम भुक्तानी लिनु भनी म जाहेरवाली लक्ष्मी राईको पति थर्कबहादुर राईलाई

रु.३०,००,०००/ को चेक र म जाहेरवाली सुन्दरी राईलाई रु.१,००,००,०००/ को चेक दिई ठगी एवं बैकिङ्ग कसूर गरेकोले सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६८/३/२० गते जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राई समेतलाई ठगी गर्ने काठमाडौँ जिल्ला, रामकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ मा इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीलाई फेला पारी आवश्यक कारवाहीको लागि पक्राउ गरी दाखिला गरिएको साथै निजले दोहोरो नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको बुझिएको हुँदा निजउपर सो सम्बन्धमा समेत अनुसन्धान हुन सक्ने भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले जाहेरवालीहरूलाई बिक्री गर्न भनी बैनाबट्टा बापत रकम बुझेका भक्तपुर, जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. छ स्थित कि.नं. दूटड, जिल्ला भक्तपुर, सिरुटार गा.वि.स. वडा नं. ७ कि.नं.४४७ र ४५८ का जग्गाहरू इन्द्र ताम्राकारको नाममा नरहेको भन्ने मालपोत कार्यालय भक्तपुरको पत्र ।

प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले जग्गा बिक्री गरेको भनी रकम बुझी जाहेरवालीको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा बनाई दिएको भनी जाहेरवाली लक्ष्मी राईले जाहेरी दरखास्त साथ पेश गरेको भक्तपुर, सिरुटार गा.वि.स. वडा नं. ७ कि.नं.४४८ को जग्गा सुरेशप्रसाद लामिछानेको नाममा सेस्ता कायम रहेको भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको पत्र ।

खाता नम्बर ०२७०२४२४६३००१४ इन्द्र ताम्राकारको नाममा खोलिएको छ । उक्त खातामा चेकलाई खाम्ने रकम नभएको हुँदा पेश भएका चेकहरू भुक्तानी हुन नसकेको हो, पत्रसाथ प्राप्त रिटर्न स्लीप यस बैङ्कबाट प्रमाणित गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको हिमालयन बैङ्क लिमिटेड, काठमाडौँको जवाफ ।

जग्गा बिक्री गर्छु भनी प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले म तथा मेरो श्रीमानलाई ठगी गरेको रकम रु.२६,००,०००/ मात्र हो । व्याज रकम जोड्दा रु.३०,००,०००/ भन्दा बढी रकम भएतापनि निजले रु.३०,००,०००/ रकम दिने भनेकोले निजको

कुरामा सहमत भएकोमा निजले मेरो नाममा रु.३०,००,०००/ को चेक काटी दिएका हुन् । व्याज रकम सहित गरी निज प्रतिवादीबाट रु.३०,००,०००/ दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाली लक्ष्मी राईको कागज ।

जग्गा बिक्री गर्छु भनी प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले मलाई ठगी गरेको रकम रु.४२,००,०००/ मात्र भएको हो । मैले बैनाबट्टा गरेको जग्गाको मूल्य बढेको साथै मैले निजलाई दिएको सो रकमको व्याज समेत गरी निजले मलाई रु.१,००,००,०००/ दिने बताई मेरो नाममा रु.१,००,००,०००/ को चेक काटी दिएका हुन् । व्याज रकमसहित गरी जम्मा रु.५३,७९,०००/ दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सुन्दरीकुमारी राईको कागज ।

इन्द्र ताम्राकार नामको नागरिकताको प्रमाणपत्र पेश गरेको भन्ने समेत व्यहोराको रुपा ताम्राकारको निवेदन ।

म र रमेशकुमार कार्कीले कीर्ते जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाहरू तयार गरी सोही कागजातहरू देखाई ठगी गर्ने योजना बनाएको र निज रमेश कार्कीले मेरो नाममा रहेका जग्गाको कीर्ते जग्गाधनी प्रमाणपूर्जालगायतका कागजातहरू तयार गरी मलाई दिएपश्चात् मैले जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राई र लक्ष्मी राईलाई विश्वासमा पारी जाहेरवाली लक्ष्मी राई तथा निजको श्रीमान् थर्कबहादुर राईलाई भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. ५ स्थित कि.नं. २६८ क्षेत्रफल १-०-०-० जग्गा बिक्री गर्ने भनी बैनाबट्टाको कागज गरी निजसँग २६,००,०००/ र जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राईलाई जिल्ला भक्तपुर, सिरुटार गा.वि.स. वडा नं. ७ कि.नं. ४४७ र ४५८ को क्षेत्रफल ०-९-२-० र १-२-२-० जग्गाहरू बिक्री गर्ने बताई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत देखाई सो जग्गाहरू बैनाबट्टा बापत रु.४२,००,०००/ लाई ठगी गरेको हुँ । जग्गा बिक्री गर्ने भनी जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राई र लक्ष्मी राईसँग पैसा बुझेको बैनाबट्टाको कागजमा भएको सहिछाप मेरो आफ्नै हो । जाहेरवाली लक्ष्मी राईले जाहेरी दरखास्त साथ पेश गरेको निजको नामको

नक्कली जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा रमेश कार्कीले बनाएर मलाई दिएको र मैले निज जाहेरवालीलाई दिएको हुँ । मैले निजहरूलाई ठगी गरी भागेकोमा निजहरूले फेला पारी रकम माग गर्दा जग्गाको मूल्यवृद्धि भएको र व्याज समेतलाई अनुमान गरी जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राईलाई रु.१,००,००,०००/ र जाहेरवाला थर्कबहादुर राईलाई रु.३०,००,०००/ को चेक काटी दिएको हुँ । मैले सोलुखुम्बुवाट इन्द्रबहादुर नेपालीको नामबाट लिएको नागरिकताको प्रमाणपत्र हराएको हुँदा नानीमायाँ ताम्राङ्ग (ताम्राकार) लाई आमा बनाई इन्द्र ताम्राकारको नामबाट काठमाण्डौबाट समेत नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको बयान कागज ।

प्रतिवादी इन्द्रबहादुर नेपालीले हिमालयन बैङ्कमा खोलेको ०२७०२४२४६३००१४ नं. को खातामा रकम नभएको जानीजानी सुन्दरीकुमारी राईलाई रु.५०,००,०००/ को चेक थान द र थर्कबहादुर राईलाई रु.३०,००,०००/ को चेक काटी दिएकोमा ती चेकहरू रकम अभावमा भुक्तानी नभई बैङ्कबाट अनादर भएको देखिँदा प्रतिवादीले बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा घ(ग) विपरीत कसूर गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐनको दफा १५-१ बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६८.४.२० को अभियोगपत्र ।

मैले जाहेरवाली सुन्दरीकुमारी राईको नाउँमा रु.५०,००,०००/ को २ थान र थर्कबहादुर राईको नाउँमा रु.३०,००,०००/ को १ थान गरी जम्मा तीनवटा चेकको रु.१,३०,००,०००/ साँवा व्याज हिसाब गरी मिति २०६८/३/२० मा अगाडिको २०६७.१२.१० को मिति पारी हनुमानढोका प्रहरी कार्यालयमा जवरजस्तीका साथ चेकमा सही गर्न लगाईएकोले मैले ती चेकहरूमा सही गरिदिएको हुँ । मिति २०६६/५/२४ को बैनाबट्टाको कागज ठगी गर्ने नियतले नभई जग्गामा लगानी गर्न गरिएको हो, जाहेरवालाहरूबाट जम्मा रु.६८,००,०००. लिएकोमा रु.२१,००,०००/ निजहरूलाई फिर्ता गराई सकेको छु,

मेरो कारणबाट उक्त चेकहरू बाउन्स भएको होइन, अभियोग दावीबमोजिमको बैकिङ्ग कसूर नगरेकोले मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ईन्द्र ताम्राकार भन्ने ईन्द्रबहादुर नेपालीले मिति २०६८/४/२६ मा अदालतमा गरेको बयान । प्रतिवादी ईन्द्र ताम्राकार भन्ने ईन्द्रबहादुर नेपालीले आफ्नो खातामा पैसा नभएको जानीजानी चेक काटेको देखिएकोले निजले बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा घ(ग) को कसूर गरेको ठहर्छ र ऐ. ऐनको दफा १५-१ बमोजिम कसूरको मात्रानुसार प्रतिवादीलाई रु.८,०००/ आठ हजार) जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश टंकबहादुर मोक्तानको राय र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा समावेश नै नभएको मुद्दाको जाहेरी दरखास्त लिएर अनुसन्धान गरी अभियोगपत्र पेश हुन आएको यस मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने क्षेत्राधिकार यस अदालतको वाणिज्य इजलासलाई भएको नहुँदा प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको हो होइन भनी न्याय अन्यायको निर्व्योल गरी प्रतिवादीले कसूर गरेको देखिए सजाय गर्नुपर्ने अवस्था नै देखिएन । अतः विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क अन्तर्गतको यस मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी इन्साफ गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा अभियोगपत्र खारेज हुने ठहर्छ । शुरु कारवाही किनारा गर्ने क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने ठहर गर्नु भएको माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तानको रायसँग सहमत हुन नसकिएकोले प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८-४ र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ११ बमोजिम निर्णयार्थ तेस्रो न्यायाधीशको इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेलको राय । प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासमा रहनु भएका एक जना माननीय न्यायाधीशज्यूले प्रस्तुत चेक अनादर मुद्दा विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत पर्ने हुँदा सरकारवादी भै दायर हुने बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत नपर्ने भनी अभियोग मागदावी खारेज हुने राय व्यक्त गर्नुभएको छ भने अर्का माननीय न्यायाधीशले प्रस्तुत मुद्दा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन,

२०६४ अन्तर्गत नै पर्ने हुँदा अभियोग दावी ठहर गरी प्रतिवादीलाई जरीवाना हुने राय व्यक्त गर्नु भएको छ । दुवै ऐनमा चेक अनादर भएमा व्यक्तिवादी या सरकारवादी भै मुद्दा चल्न सक्ने दुवै कानूनी बाटो खुला रहेको अवस्थामा विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अनुसार व्यक्तिवादी भै या बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अनुसार सरकारवादी भै जुन रुपबाट अदालतमा मुद्दाको प्रवेश भएको छ उसै रुपबाट हेरी न्याय निरूपण किनारा गर्नुपर्ने हुँदा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत सरकारवादी भै अभियोगपत्र दायर हुन आएको प्रस्तुत चेक अनादर मुद्दामा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ बमोजिम सरकारवादी भै अभियोगपत्र दायर हुन नसक्ने विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत व्यक्तिवादी भै चल्ने मुद्दा भनी अभियोगपत्र माग दावी खारेज हुने ठहर्‍याएको माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेलको रायसँग सहमत हुन नसकी प्रस्तुत मुद्दामा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसूर कायम गरी कसूर ठहर गरेको हदसम्म माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान ज्यूको रायसँग सहमत भै सो हद सम्मको राय समर्थन हुन सक्ने देखिन आयो । माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तानको रायमा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) अनुसार कसूर कायम गरेको हदसम्म सहमत भै समर्थन गर्न सकिने भए पनि अनादर भएको चेक, रकमको बिगो, मुद्दाको प्रकृति तथा कसूर हुँदाको अवस्था समेतलाई विचार गर्दा उक्त ऐनको दफा १५(१) बमोजिम रु.९,०००/- (नौ हजार रुपैयाँ) प्रतिवादीलाई जरीवाना गर्नुपर्नेमा रु.८,०००/- (आठ हजार रुपैयाँ) मात्र जरीवाना हुने ठहर्‍याएको जरीवाना रकम कम देखिएकोले कम जरीवाना हुने ठहर्‍याएको सो हदसम्मको जरीवाना रकमको हकमा सम्म सहमत हुन नसकिएकोले छुट्टै राय व्यक्त गरिएको छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा जरीवानाको हकमा बहुमतको राय नमिलेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(४) र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ११ बमोजिम प्रतिवादीलाई तारिख तोक्न निज अन्य मुद्दाबाट थुनामा बसेको देखिँदा निज थुनामा रहेको कारागार कार्यालयमा निजलाई जानकारी दिई

प्रस्तुत मुद्दामा छुट्टाछुट्टै राय व्यक्त गर्नुहुने दुवै जना माननीय न्यायाधीशज्यूहरूको राय र मबाट आज व्यक्त गरिएको यो रायसहित यो मुद्दाको मिसिल निर्णयार्थ सर्वोच्च अदालतमा पठाई दिनु भन्ने माननीय न्यायाधीश भरतप्रसाद अधिकारीको राय ।

लक्ष्मी राई समेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपाली भएको वैकिङ्ग कसूर मुद्दाको मिति २०६८।७।१७ र मिति २०६८।८।२५ मा संयुक्त इजलास र तेस्रो न्यायाधीशको इजलासबाट राय नमिली छुट्टाछुट्टै फैसला भएकाले निर्णयार्थ पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सक्कल मिसिल प्राप्त भएकोले यस अदालतमा २०६८-CR-०७५४ मा दर्ता भएको रहेछ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद पोखरेलले पुनरावेदन अदालतको संयुक्त इजलासबाट एकजना न्यायाधीशले वैकिङ्ग कसूर ठहराएको रायलाई तेस्रो न्यायाधीशको इजलासबाट सदर गरी स्वविवेकीय अधिकार अन्तर्गत गरिने जरीवाना रकमको हकमा मात्र फरक परेकालाई फैसलामा फरक पर्ने गरी छुट्टै राय भन्न नमिल्ने हुँदा यस अदालतबाट निर्णय हुन प्रश्न नै रहेको अवस्था छैन भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्राप्त सक्कल मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीलाई निजले हिमालयन बैंकमा खोलेको खातामा रकम नभएको जानाजानी सुन्दरकुमारी राईलाई रु.५०,००,०००।- को चेक थान २ र थर्कबहादुर राईलाई रु.३०,००,०००।- चेक काटी दिएकोमा ती चेकहरू रकम अभावको कारणले भुक्तानी हुन नसकी बैंकबाट अनादर भएको देखिएकाले निज प्रतिवादीले वैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) विपरीत कसूर गरेको देखिँदा सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग पत्र रहेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।७।१७ गते फैसला हुँदा एकजना न्यायाधीशबाट प्रस्तुत मुद्दा

वैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको नभई विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत दायर हुनु पर्नेमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा समावेश नै नभएको मुद्दाको जाहेरी दरखास्त लिएर अनुसन्धान गरी अभियोगपत्र पेश हुन आएकोले शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार वाणिज्य इजलासलाई नभएकाले अभियोगपत्र खारेज हुने भनी र अर्को न्यायाधीशबाट आफ्नो खातामा रकम नभएको जानाजानी प्रतिवादीले विवादित चेकहरू काटी जाहेरवालाहरूलाई दुःख हैरानी एवम् धोका दिई वैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसूर गरेको ठहराई ऐ.ऐनको दफा १५(१) बमोजिम कसूरको मात्रा अनुसार प्रतिवादीलाई रु.८,०००।- (अक्षरूपी आठ हजार) जरीवाना ठहर गरी रायवाफ्ती फैसला भएकोमा निरोपणका लागि तेस्रो न्यायाधीशको इजलासमा पेश हुँदा वैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ को देहाय (ग) अनुसार प्रतिवादीले कसूरदार ठहराएको संयुक्त इजलासमा न्यायाधीशको रायसँग सहमत भई सजायको हकमा ऐ. ऐनको दफा १५(१) बमोजिम दशहजारसम्म जरीवाना हुन सक्नेमा रु.८,०००।- मात्र प्रतिवादीलाई जरीवाना गरेकोमा सहमत हुनु नसकी रु.९,०००।- जरीवाना हुने ठहर भएबाट इन्साफमा फरक परी छुट्टै राय हुन गएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(४) र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ११ बमोजिम मुद्दाको अन्तिम निर्णय यस अदालतबाट हुनुपर्ने भनी मिसिल पठाएकोमा निर्णयार्थ आज इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीलाई वैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) विपरीत कसूर गरेको ठहर गरेको संयुक्त इजलासको न्यायाधीशको रायसँग तेस्रो न्यायाधीशको इजलास सहमत रहेको र केवल सजायको हकमा प्रतिवादीलाई ऐ.ऐनको दफा १५(१) बमोजिम रु.८,०००।- हुने भनी संयुक्त इजलासको रायसँग रु.९,०००।- हुने भनी रायबाट मुद्दाको निर्णयमा एकरूपता कायम हुन नसकेकोले यस अदालतमा अन्तिम निर्णयका

लागि पठाएको देखिएवाट जरीवाना सम्बन्धमा स्वविवेकीय अधिकारअन्तर्गत ठहर गरेको संयुक्त इजलासको न्यायाधीशको रायसँग जरीवानाको अङ्कमा फरक हुने भनी व्यक्त रायको आधारले फैसलामा फरक पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विवेचना भै निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने देखिन आयो ।

३. सर्वप्रथम प्रतिवादीउपर अभियोग लगाइएको वैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) र १५(१) को कानूनी व्यवस्था के रहेछ उल्लेख गर्न सान्दर्भिक देखिन आयो ।

दफा ३ को खण्ड (ग): आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानीजानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन हुँदैन ।

दफा १५ को उपदफा (१): कसैले दफा ३ को खण्ड (क) (ख) (ग) दफा ४ वा दफा ११ बमोजिमको कुनै कार्य गरेमा कसूरको मात्रानुसार दश हजार रुपैयासम्म जरीवाना हुने छ ।

४. माथि उल्लिखित ऐनको व्यवस्था हेर्दा दफा ३ को कसूर गरेको ठहर भएको अवस्थामा दफा १५(१) बमोजिम न्यायकर्ताले कसूरको मात्रानुसार दशहजार रुपैयासम्म जरीवाना ठहर गर्नसक्ने गरी न्यायकर्तालाई स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा संयुक्त इजलासमा रायवाभी फैसला गर्ने न्यायाधीशले प्रतिवादीले वैकिङ कसूर गरेको ठहराई सजायको हकमा ऐनमा भएको व्यवस्था मुताविक दशहजार रुपैयाँसम्म जरीवाना गर्न सक्नेमा आठ हजार जरीवाना ठहर गरेकालाई ऐनमा भएको व्यवस्था मुताविक र वादी पक्षको अभियोग मागदावी पुग्न सक्ने गरी ठहर गरेको देखिन आउँछ । यहाँ ऐनमा भएको सजायको व्यवस्था र अभियोग मागदावी भन्दा कम वा न्यून सजाय ठहर गरेको भनी अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । विद्यायिकाले ऐन निर्माण गर्दा न्यायकर्तालाई सजायको मात्रा (quantum of punishment) निर्धारण गर्न स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेकोमा सो अधिकारको प्रयोग न्यायकर्ताले वस्तुनिष्ठ आधारमा गर्नु पर्दछ, र उक्त अधिकार प्रयोग सत्

विवेकपूर्ण तवरले भएको छ, छैन भनी परीक्षण गर्ने अधिकार अधि फैसला गर्ने इजलास भन्दा वृहत इजलास, फैसला गर्ने अदालतभन्दा माथिल्लो अदालत वा न्यायाधीशमा रहने हुन्छ, जुन कानूनको सामान्य सिद्धान्त पनि हो । तर प्रस्तुत मुद्दामा समान तहको अदालतको तेस्रो न्यायाधीशको इजलासबाट संयुक्त इजलासको न्यायाधीशबाट ऐनले प्रदान गरेको स्वविवेक अधिकारअनुरूप ठहर भएको जरीवानाको रकम अपर्याप्त भनी जरीवाना रकम अर्कै ठहर गरेकोलाई फरक रायको अर्थ गरेको पाइयो । कानूनी व्यवस्थाको प्रयोगमा सारभूत भिन्नताको (Substantial Difference) व्याख्या गर्दा न्यायकर्ताले आत्मगत रूपमा नभै सम्बन्धित ऐन कानूनको सूक्ष्म अध्ययन गरी विद्यायिकी मनसायलाई परिलक्षित गरी वस्तुनिष्ठ तवरले गर्नुपर्दछ । प्रस्तुत विवादमा वैकिङ कसूर दफा १५(१) बमोजिम ऐनले न्यायकर्तालाई दशहजारसम्म जरीवाना गर्न सक्ने गरी व्यवस्था गरेकोमा संयुक्त इजलासको रायवाभी फैसला गर्ने न्यायाधीशले रु.८,०००/- जरीवाना गरिसकेको अवस्थामा तेस्रो न्यायाधीशबाट रु.९,०००/- जरीवाना गरी निर्णयमा मत बाभिएको भनी विना आधार तेस्रो राय कायम गरी निर्णयार्थ यस अदालत प्रेषित गरेको निर्णय उपयुक्त एवम् मनासिव देखिन आएन । पुनरावेदन तहको अदालतबाट निरोपण भैसकेको मुद्दाको विषयमा राय बाभिएको भनी निर्णयार्थ यस अदालतमा पठाइएको कारणले अनावश्यक रूपमा मुद्दा लम्बिन जाने एकातर्फ छ, भने अर्कातर्फ यस्ता कामकारवाहीले समग्र न्यायपालिकाको विश्वसनीयता र जनआस्था वृद्धिमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने नदेखिँदा सचेत रहनुपर्ने हुन जान्छ ।

५. अतः माथि विवेचित आधारहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा समष्टिगत रूपमा हेर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।७।१७ को संयुक्त इजलासको रायवाभी फैसला तेस्रो न्यायाधीशको इजलासमा पेश भई मिति २०६८।८।२५ को निर्णय हुँदा वैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसूर प्रतिवादी इन्द्र ताम्राकार भन्ने इन्द्रबहादुर नेपालीले गरेको ठहराई व्यक्त भएको रायसँग सहमत भै सजायको हकमा न्यायकर्तालाई दशहजार रुपैयाँसम्म

जरीवाना गर्न सक्ने व्यवस्थाबमोजिम संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने न्यायाधीशबाट रु.८,०००/- जरीवाना गर्ने निर्णय गरेकोमा अपर्याप्त भएको दर्शाई रु.९,०००/- कायम हुने भनी व्यक्त तेस्रो न्यायाधीशको इजलासको रायलाई भिन्न रायको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने हुँदा रु.८,०००/- जरीवाना कायम हुने देखिन्छ। मुद्दाको निरोपण पुनरावेदन अदालत पाटनको तेस्रो न्यायाधीशको इजलासबाट भै सकेको देखिँदा निर्णयमा राय नमिलेको भनी यस अदालतबाट निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्न नै सन्निहित नरहेकोले केही बोली रहन परेन। प्रस्तुत मुद्दाको विषयमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निरोपण भैसकेको देखिएको अवस्थामा चित्त नवुभने पक्षले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने नै देखिन्छ। मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल पुनरावेदन अदालत पाटनमा पठाउनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल असार १८ गते २ शुभम्-
इजलास अधिकृत :-गायत्रीप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं.८८२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७ सालको wo-०५७४
आदेश मिति: २०६८।९।२५।२

विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: जिल्ला बैतडी, मट्टना गा.वि.स.वडा नं ४ घर
भई हाल भीमदत्त न.पा.वडा नं ८ बस्ने
दिलबहादुर धामी समेत

विरुद्ध

विपक्षी: घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कञ्चनपुर
समेत

■ करको दर प्रयोजनको लागि भएको दर्तालाई घरेलु उद्योग सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार भएको दर्ता भनी मान्यता दिन कानूनतः नमिल्ने।

(प्रकरण नं.२)

■ कानूनबमोजिम तोकिएको प्रक्रिया एवं प्रविधि नअपनाई उद्योग सञ्चालन गरेको अवस्थामा त्यस्तो उद्योग सञ्चालनको नवीकरण नगरेको र सोको जानकारी नदिएको भन्ने आधारमा मात्र कानूनप्रदत्त हकमा असर पुगेको भन्न नमिल्ने।

■ कानूनबमोजिमको प्रक्रिया एवं प्रविधि अवलम्बन नगरी सञ्चालन गरेको व्यवसाय प्रचलित कानूनको दायराभित्रै नआउने हुँदा त्यस्तो व्यवसाय नवीकरण नगर्ने निर्णयबाट संविधान एवं कानूनद्वारा प्रदत्त पेशा व्यवसाय तथा रोजगार सञ्चालन गर्ने हकमा बाधा पुगेको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता मनोजकुमार शर्मा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद
पुडासैनी तथा विद्वान अधिवक्ता वामदेव
ज्ञवाली

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १०(१) (२) तथा (४)
- स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम १४२

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अनुसार यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा एवं आदेश यस प्रकार छ: -

हामी निवेदकहरू मध्ये दिलबहादुर धामीले अमन ईट्टा भट्टा नामक उद्योग मिति २०६५।६।१३ मा बीना चिम्नीको ईट्टाभट्टा सञ्चालन गर्ने गरी नगरपालिकाबाट व्यवसाय दर्ता नं २१ को प्रमाणपत्र लिई उद्योग गरी आएका थिए । यसरी नै सोही मितिमा नारायणदत्त भट्टले नं. २२ को मिति २०६६।१०।३ मा म नरबहादुर धानुकले नरबहादुर इट्टा भट्टा दर्ता गरी २३ नं. को व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्र लिएको थिए । यसरी नै मिति २०६६।८।५ मा म ममता ईट्टा उद्योग नामको दर्ता नं ३१ भएको उद्योग म दीपकबहादुर सिंहले दर्ता गराएका थिए । म लोकबहादुर चन्दले प्रोपाईटरसीप फर्मको रूपमा आंशिक राम टायल उद्योग, २०४१ सालमा दर्ता गरी सञ्चालन गर्दै आएको थिए । हामी निवेदकसँग सँगै हर्कबहादुर कडायत, बन्नो धानूक, मीनबहादुर पूजारा, ईन्द्र सि खत्री, कमल चन्द, समेतले नगरपालिकाबाट व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्र लिई विना चिम्नीको परम्परागत प्रविधिमा आधारित ईट्टा उद्योग सञ्चालन र ईट्टा बिक्री कार्य गर्दै आएका थियौ । हामीहरूको उद्योग, २०६७ असार मसान्तसम्म नवीकरण भएको थियो । तर समय सकिने समयमा हामी नवीकरणको लागि जाँदा विपक्षी भीमदत्त नगरपालिका कार्यालयले हामीहरूको व्यवसाय नवीकरण गर्न अस्वीकार गर्ने कार्य गरे पछि, र हामीलाई सोको कारण नदिए पछि हामीहरू संगठित रहेको नेपाल स्वरोजगार व्यापार श्रमिक संघमार्फत् नेपाल टेड्ड युनियन महासंघमा नवीकरण नभएको कारण बुझिदिन आग्रह गरेका थियौ ।

महासंघको महाकाली अञ्चल कार्यालयले भुसे ईट्टा अर्थात् परम्परागत प्रविधिमा आधारित विना चिम्नीको ईट्टा भट्टाको व्यवसाय नवीकरण गर्न किन रोक लगाएको भनी पठाएको पत्रको जवाफ विपक्षीहरू भीमदत्त नगरपालिका र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कन्चनपुरले दिनु भएको रहेछ । विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले मिति २०६७।५।२० गते लेखेको पत्रमा “विगतमा आधुनिक प्रविधि विना परम्परागत प्रविधिमा आधारित (Moving Bull Trench Klin) स्थापित ईट्टा उद्योगहरूले २ वर्षभित्र अनिवार्य रूपमा आधुनिक प्रविधि Vertical Shaft Brick Kiln वा

Fixed Chimney or Tunnel Kiln को प्रयोग गर्ने र नयाँ दर्ता हुन आउने उद्योगले अनिवार्य रूपमा उल्लिखित ३ वटा नयाँ प्रविधिमध्ये कुनै एकको अनिवार्य अवलम्बन गर्नुपर्ने गरी औद्योगिक प्रवर्धन बोर्डबाट व्यवस्था गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइएको थियो । यसरी नै विपक्षी भीमदत्त नगरपालिकाले पठाएको पत्रमा मिति २०६७।५।२४ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूको अध्यक्षतामा उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५२(२) बमोजिम बसेको बैठकको निर्णय नं ३ अनुसार भुसे भट्टाबाट ईट्टा उत्पादन गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएकोले आगामी दिनमा त्यस्तो भुसे भट्टा नवीकरण तथा नयाँ अनुमति जारी नगर्नु भनी नगरपालिकाको कार्यालयलाई अनुरोध गर्ने भनी निर्णय भएको जानकारीको लागि अनुरोध छ भनी उल्लेख भएको रहेछ । हामीहरूलाई ईट्टा उद्योग सञ्चालन गर्न दिने कार्य विपक्षीहरूले नै व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्र जारी गरी दिएको हो । कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालन गर्ने अनुमति दिएपछि सुनुवाईको मौका नै नदिई नवीकरण रोकलगाई व्यवसायमा प्रतिबन्ध लगाउन मिल्दैन । विपक्षी घरेलु उद्योग कार्यालयले उल्लेख गरेको आधारमा पनि हामीलाई नयाँ प्रविधि जडान गर्न २ वर्षको समय दिने उल्लेख छ । सोको सूचना दिएको २ वर्ष पूरा नभई हामीलाई उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न रोक लगाउन मिल्दैन । यस्तो कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च) को प्रतिकूल छ । हामीलाई संविधानको सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको नं ५ मा उल्लिखित अवस्थामा बाहेक व्यवसायमा रोक लगाउन मिल्दैन ।

यसरी विपक्षीले हामीहरूको व्यवसाय नवीकरण नगर्ने कार्य गरी संविधानप्रदत्त उद्योग व्यवसायको हकका गम्भीर आघात पर्ने गरी विपक्षी नं ३ ले गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षीहरूलाई कानूनविपरीत व्यवसाय नवीकरण कार्यमा तथा व्यवसायको निर्वाध सञ्चालनमा रोक नलगाउनु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम निर्णय नभएसम्म हामीहरूको उद्योग सञ्चालनमा कुनै रोक नलगाउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम

आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी रहेछ ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

यसमा अन्तरिम आदेश मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा बिना चिम्नीको इट्टाभट्टा सञ्चालनार्थ विपक्षीहरूबाट मिति २०६६।१०।३ मा समेत प्रमाणपत्र जारी गरिएको र २ वर्षभित्र नयाँ प्रविधि अपनाउनु पर्ने भन्ने औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको जानकारी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले नेपाल टेड् युनियन महासंघलाई मिति २०६७।५।२० मा दिएको पत्रबाट देखिएको र नयाँ प्रविधि अपनाउने म्याद बाँकी नै रहेको अवस्थामा त्यस्ता भुसे इट्टा भट्टा हटाउने कार्यबाट निवेदकहरूलाई अपूरणीय क्षति हुन जाने देखिएकोले सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोण समेतबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्म निवेदकहरूको उद्योग सञ्चालनमा कुनै रोक नलगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६७।९।१३ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदक विपक्षीले औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) ले र सोअन्तर्गत भएका निर्णय एवं निर्देशिकाहरूबाट गरेको व्यवस्थाको मापदण्ड पूरा गरी उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गतको सम्बन्धित निकायमा उद्योग दर्ता नै नगरी प्रत्यक्ष रूपमा वातावरणलाई प्रतिकूल असर पार्ने खालको प्रचलित कानूनले व्यवस्था नै नगरेको बिना चिम्नीको भुसे भट्टा प्रविधि अवलम्बन गरी मनोमानी ढंगले उद्योग सञ्चालन गर्नेहरू आफैमा अवैध उद्योगी भएकोमा विवाद छैन ।

विपक्षी स्वयम्ले आफ्नो रिट निवेदनमा परम्परागत प्रविधिमा आधारित (Moving Bull Trench Kiln) भन्ने शब्द उल्लेख गरेको छ । यसको अर्थ विपक्षीलाई थाहा नभएको पनि होइन । खाली वास्तविकतालाई घुमाई फिर्साई उक्त प्रविधिलाई परम्परागत प्रविधिमा आधारित विना चिम्नीको इट्टाभट्टा भन्ने अर्थ लगाई सम्मानीत अदालतको ध्यानाकर्षण गराउने प्रयास गरिएको छ । भुसे भट्टा प्रविधिको इट्टा उद्योग दर्ता गरी सञ्चालन अनुमति दिने कानूनी व्यवस्था नभएको र औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको मिति २०६६।८।३० को १९१ औं बैठकबाट विगतमा सञ्चालित परम्परागत चिम्नी भट्टा (Moving Bull Trench Kiln) मा सञ्चालित इट्टा उद्योगहरूले २ वर्षभित्रमा अनिवार्य रूपमा आधुनिक प्रविधिमा परिणत गर्ने र नयाँ दर्ता हुन आउने उद्योगले अनिवार्य रूपमा उल्लिखित ३ वटा प्रविधिमध्ये कुनै एकको अवलम्बन गर्नुपर्ने गरी निर्णय गरिएको हो । यसरी औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको निर्णयलाई उल्टो अर्थ लगाई विधिसम्मत रूपमा सञ्चालनमा रहेका परम्परागत प्रविधिमा आधारित चिम्नीसहितको ईट्टाभट्टाको स्थानमा भुसे भट्टाको प्रसङ्ग जोडी विपक्षी रिट निवेदकहरूबाट अदालतलाई सोभै गुमराहमा पार्ने प्रयास गरिएको देखिन्छ ।

परम्परागत चिम्नी रहने प्रविधिको इट्टा उद्योग (Moving Bull Trench Kiln) दर्ता एवम् सञ्चालन अनुमतिको लागि सामान्यतया देहाय बमोजिमका प्रक्रिया एवम् मापदण्डहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधानहरू रहेका छन्:

- (क) ६० फीट उचाई ८ फीट व्यासको अण्डाकार सतहको कोण आकारको चिम्नी रहने ।
- (ख) उद्योगको स्कीम तथा प्रारम्भिक वातावरणीय प्रतिवेदनको कार्यसूची (TOR) स्वीकृत गराउनु पर्ने ।
- (ग) प्रस्तावित उद्योगबाट सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव जैविक प्रभाव, भौतिक प्रभावहरू सम्बन्धमा अध्ययन गरी तयार पारिएको प्रारम्भिक वातावरणीय प्रतिवेदन (आई.ई.ई) स्वीकृत गराउनु पर्ने ।

- (घ) उद्योग स्थलको जमिन केन्द्रबाट कम्तिमा २०० फीट रेडियसको हुनुपर्ने ।
 (ङ) उद्योग स्थल वन क्षेत्रबाट कम्तीमा ५ कि.मि बाहिर हुनुपर्ने ।
 (च) उद्योगमा भइरहेको काम कार्यवाही मूल सडकबाट नदेखिने गरी आवश्यक व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

परम्परागत चिम्नी रहने प्रविधिका ईट्टा उद्योगको स्थानमा यसरी उल्लिखित प्रक्रिया एवम् कानूनी प्रावधानहरू पुरा गरी औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १० बमोजिम उद्योग दर्ता नै नगरी मनोमानी ढंगले जहाँ पायो त्यही सञ्चालित चिम्नी नै नरहने प्रविधिको भुसे ईट्टाभट्टालाई आधुनिक प्रविधिको उल्लिखित ३ वटा प्रविधिसँग जोडी औद्योगिक प्रवर्धन बोर्डको उल्लिखित निर्णयको उल्टो आशय प्रस्तुत गरी यस कार्यालयलाई निवेदकको विरुद्ध खण्डमा विपक्षी बनाएको र यस कार्यालयबाट हालसम्म त्यस्ता बिना चिम्नी प्रविधिका भुसे इट्टा उद्योग दर्ता एवम् सञ्चालन अनुमति दिने कानूनी व्यवस्था नै नभएकाले उक्त कार्यहरू नभएको । भुसे भट्टा प्रविधिको इट्टा उद्योगहरू कानूनबमोजिम अवैध भएको स्थिति देखिँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कञ्चनपुरका तर्फबाट ऐ.का उद्योग अधिकृत शिवराज रेग्मीको लिखित जवाफ ।

परम्परागत प्रविधिमा सञ्चालित बिना चिम्नीको ईट्टाभट्टालाई आधुनिक प्रविधिमा आधारित मापदण्ड अवलम्बन गर्ने भन्ने नीतिअनुरूप औद्योगिक प्रवर्धन बोर्डले गरेको सो व्यवस्था यस जिल्लामा सञ्चालित ईट्टा तथा टायल भट्टा उद्योगहरूले पालना गरे नगरेको तथा कानूनी प्रक्रियाभित्र रही उद्योग दर्ता लगायतका आधार पूरा नगरी अवैध रूपमा सञ्चालनमा रहेका त्यस्ता ईट्टाभट्टाहरूको निगरानी र नियन्त्रण गर्ने प्रयोजनको लागि स्थलगत रूपमा अनुगमन गरी निरीक्षण प्रतिवेदन पेश गर्ने गरी मिति २०६७।१।२२ मा प्र.जि.अ को अध्यक्षतामा उद्योग वाणिज्य संघ, व्यापारी प्रतिनिधि, सुरक्षा निकायका पदाधिकारीलगायत अन्य निकायका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरूको बैठक बसी सो बैठकबाट जिल्लाभित्रका ईट्टा तथा टायल उद्योगहरूको स्थलगत

निरीक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि छुट्टै एक समितिको गठन गर्ने निर्णय पारित भै सो समितिले जिल्लाभित्र सञ्चालित त्यस्ता उद्योगहरूको स्थगत रूपमा निरीक्षण गरी निरीक्षणबाट देखिएको व्यहोराको विवरणसहितको विभिन्न मितिका निर्णय प्रतिवेदनहरू जिल्ला अनुगमन समितिमा पेश हुन आएकोमा प्रतिवेदनमा उल्लिखित विवरण र व्यहोराका आधारमा कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी सञ्चालनमा रहेका त्यस्ता उद्योगहरूलाई निरन्तरता दिई रहनुको कुनै औचित्य नदेखिँदा उपभोक्ताहरूको हकहित संरक्षणका लागि उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको प्रभावकारिता अभिवृद्धि तथा नियमन गर्ने कारवाहीका सिलसिलामा अनुगमन एवं निरीक्षण गर्दा देखिएका कमी कमजोरीहरूलाई सुधार गर्न सम्बन्धित सबैलाई मनासिव मौका दिइएकोमा विपक्षी ईट्टा तथा टायल भट्टा सञ्चालकहरूले निर्देशनको अवज्ञा गरेकाले जिल्ला अनुगमन समितिको काम कर्तव्य अधिकार तथा उपभोक्ताहरूको हक हितलाई दृष्टिगत गरी त्यसरी शर्त पूरा नगरेका र अवैध रूपमा सञ्चालनमा रहेका ईट्टाभट्टाहरू चलाउन दिन व्यावहारिक नहुने भएकोले त्यस्ता उद्योग बन्द गर्न एवं नवीकरण नगर्न भनी जिल्ला अनुगमन समितिको मिति २०६७।१।२४ मा बसेको बैठकबाट भीमदत्त नगरपालिका कार्यालय कञ्चनपुरमा अनुरोध गर्ने गरी निर्णय पारित गरिएको हो । जिल्ला अनुगमन समितिबाट गरिएको निर्णय उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ ले प्रत्याभूत गरेको व्यवस्था र कार्यविधिको सेरोफेरोमा रही गरिएकोले जिल्ला अनुगमन समितिलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको सो रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला अनुगमन समिति कञ्चनपुरका तर्फबाट संयोजक, प्रमुख जिल्ला अधिकारी बुद्धिबहादुर खड्काले पेश गरेको लिखित जवाफ रहेछ ।

यस नगरपालिकाबाट निवेदकहरूको संविधान र कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुऱ्याउने तथा उद्योग व्यवसाय गर्न पाउने हक कुण्ठित हुने गरी कुनै कार्य भए गरिएको छैन । यस नगरपालिका कार्यालयलाई उद्योग व्यवसाय दर्ता गर्ने गराउने अधिकार समेत कुनै कानूनले प्रदान गरेको छैन ।

कानूनबमोजिम दर्ता भएका उद्योग व्यवसायहरूलाई व्यवसाय गरेको प्रयोजनका लागि यस नगरपालिकामा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम १४२ बमोजिम व्यवसाय दर्ता गर्ने गरिन्छ । सोही प्रयोजनका लागि विभिन्न मितिमा व्यवसाय दर्ताका लागि निवेदन गरेकोमा रिट निवेदकहरूको व्यवसाय दर्ता गरिएको हो ।

जहाँसम्म नगरपालिकाले व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्र नवीकरण गरी दिएको भन्ने निवेदकहरूको भनाई रहेको छ । त्यसरी नवीकरण नगर्नुको कारण के हो भने कंचनपुर जिल्लास्थित स्थानीय सर्वोदय कृषक बहुमुखी शहकारी संस्था लिमिटेडको मिति २०६७।४।१६ को पत्रबाट स्थानीय भुसेईट्टाभट्टा र बंगाली ईट्टाभट्टाका कारण वातावरण प्रदूषित भै आम जनमानसमा स्वास रोग, पशुपन्छीमा गर्भ तुहिने रोग, चर्म रोग, अन्न र फलफूल खेतीमा समय भन्दा पहिले नै पाक्ने रोग जस्ता समस्याहरू देखा परेका र वातावरण प्रदूषित भै पर्यावरणीय समस्या समेत देखा परेकाले उक्त ईट्टाभट्टाहरू बन्द गरीदिनु भनी आग्रह भै आएको साथै कञ्चनपुर जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूको अध्यक्षतामा मिति २०६७।१२।२४ गते जिल्ला अनुगमन समितिको बैठक बसी विगतमा यस नगरपालिकामा व्यवसायिक रुपमा दर्ता भै सञ्चालनमा रहेका भुसे भट्टाहरू गैरकानूनी भएकाले नवीकरण नगर्ने नगरपालिकालाई अनुरोध गर्ने निर्णय पारित भै सो निर्णयको प्रतिलिपि घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कञ्चनपुरको मिति २०६७।१।२७ को पत्र साथ प्राप्त हुन आएकाले नवीकरण नगरिएको हो, एवं रीतसंग रिट निवेदकहरूको यस नगरपालिका कार्यालयबाट संविधान प्रदत्त तथा कानूनप्रदत्त हक अधिकार माथि आघात पुऱ्याउने कार्य नभएकाले मिति २०६७ साल पौष १३ गते यस नगरपालिका कार्यालय समेतका नाउँमा जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरी रिट निवेदन समेत खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भीमदत्त नगरपालिकाका तर्फबाट ऐ.का प्रमुख उर्वदत्त भट्टको लिखित जवाफ रहेछ ।

नियमानुसार मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन साथ

संलग्न कागजात अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री मनोजकुमार शर्माले विपक्षीहरूबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा असर पुऱ्याउने काम गरेको हुँदा रिट जारी हुनु पर्छ भन्ने र विपक्षीहरू मध्ये भीमदत्त नगरपालिकाको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता वामदेवम ज्ञवाली तथा अन्य सरकारी पक्षको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद पुडासैनीले निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा कुनै प्रकारबाट असर नपुऱ्याइएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्ने अवस्था नभएकोले खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

यसमा निवेदकहरूले परम्परागत प्रविधिमा आधारित बिना चिम्नीको ईट्टा उद्योग नगरपालिकाबाट प्रमाणपत्र लिई सञ्चालन गर्दै आएकोमा २०६७ असार मसान्तमा नवीकरणको अर्वाधि समाप्त भएपछि नवीकरणका लागि जाँदा आगामी दिनमा भुसे ईट्टाभट्टा नवीकरण तथा अनुमति जारी नगर्ने भनी निर्णय भएको भनी मलाई कुनै किसिमको सूचना नदिई हाम्रो व्यवसायमा असर पर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भए गरेको निर्णय तथा काम कार्यबाट मेरो संविधान प्रदत्त हकमा समेत असर पुऱ्याएको हुँदा त्यस्तो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हाम्रो व्यवसाय सञ्चालनमा रोक नलगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी देखिन्छ । विपक्षीहरूले निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै हकमा आघात पुऱ्याउने काम नगरिएको हुँदा निवेदन माग दावीअनुसार उत्प्रेषणलगायत परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी छुट्टाछुट्टै व्यहोराको जिकीर लिई लिखित जवाफ पेश गरेको देखियो । उल्लिखित निवेदन दावी तथा लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग दावी अनुसारको आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निवेदकहरूले घरेलु भुसेईट्टा उद्योग सञ्चालन गरी आएकोमा सो उद्योग नवीकरण गर्न जाँदा नवीकरण नगर्ने भनी निर्णय भएउपर प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सो निर्णय बदर गराउन निवेदकहरूले यस अदालतको असाधारण

अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखियो । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १०(४) मा घरेलु तथा साना उद्योगको दर्ता घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा वा सो विभाग अन्तर्गतको जिल्ला स्तरीय कार्यालय वा सो विभागले तोकेको कुनै कार्यालयमा गराउनु पर्नेछ, र मभौला र ठूला उद्योगको दर्ता उद्योग विभाग वा सो विभागले तोकेको कुनै कार्यालयमा गराउनु पर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भए रहेको देखिन्छ । निवेदकहरूले घरेलु भुसे ईट्टाभट्टा सञ्चालन गर्न नगरपालिकाबाट व्यवसाय दर्ता गरी प्रमाणपत्र लिई सञ्चालन गरेको भन्ने कुरा निवेदन जिकीरबाट देखिन्छ । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १०(१) अनुसार कुनैपनि उद्योगको दर्ता तोकिएको विभागमा दर्ता गराउनु पर्ने भन्ने र ऐ १०(२) मा घरेलु उद्योगको हकमा त्यस्तो उद्योग सञ्चालन भएको मितिबाट ६ महिनाभित्र दर्ता गराउनु पर्नेछ, भन्ने व्यवस्था भएकोमा यी निवेदकहरूले उल्लिखित औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १०(१)(२) तथा (४) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार तोकिएको कार्यालयमा घरेलु उद्योग दर्ता नगरी नगरपालिकाबाट घरेलु भुसेईट्टा व्यवसाय दर्ता गरी व्यवसाय सञ्चालन गरेको भनी निवेदनमा उल्लेख गरेको देखियो । निवेदकहरूले कानूनले तोकेको निकायमा घरेलु उद्योग दर्ता गरी प्रमाणपत्र लिई व्यवसाय सञ्चालन गरेको देखिएन । प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नगरपालिकामा घरेलु उद्योग दर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिँदैन । स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम १४२ मा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र लगाउन सक्ने व्यवसायको न्यूनतम तथा अधिकतम दर निर्धारण गर्न सक्ने भन्नेसम्म व्यवस्था हो । तर उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न घरेलु उद्योग दर्ता गर्न पाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था होइन । करको दर प्रयोजनको लागि भएको दर्तालाई घरेलु उद्योग सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार भएको दर्ता भनी मान्यता दिन कानूनत मिल्ने पनि हुँदैन ।

३. कानूनबमोजिम तोकिएको निकायमा दर्ता नगरी वा तोकिएको पद्धति वा प्रक्रिया पूरा नगरी वा

तोकिएको प्रविधि प्रयोग नगरी उद्योग सञ्चालन गर्ने कार्यलाई कानूनसम्मत कार्य भनी मान्न सकिने अवस्था भएन । कानूनबमोजिम तोकिएको प्रक्रिया एवं प्रविधि नअपनाई उद्योग सञ्चालन गरेको अवस्थामा त्यस्तो उद्योग सञ्चालनको नवीकरण नगरेको र सोको जानकारी निवेदकलाई नदिएको भन्ने आधारमा मात्र निवेदकको कानूनप्रदत्त हकमा असर पुगेको भन्न मिल्ने । कानूनबमोजिमको प्रक्रिया एवं प्रविधि अवलम्बन नगरी सञ्चालन गरेको व्यवसाय प्रचलित कानूनको दायरा भित्रै नआउने हुँदा त्यस्तो व्यवसाय नवीकरण नगर्ने निर्णयबाट निवेदकहरूको संविधान एवं कानूनद्वारा प्रदत्त पेशा व्यवसाय तथा रोजगार सञ्चालन गर्ने हकमा बाधा पुगेको भन्न मिल्ने देखिएन । उत्प्रेषणको रिटको सैद्धान्तिक अवधारणालाई हेर्दा सरकारी वा सार्वजनिक निकायबाट कानूनविपरीत निर्णय भएमा त्यस्तो निर्णय बदर गराउन यस्तो रिटको साहारा लिन सकिने हो । जबकी कानूनबमोजिमको प्रक्रिया नै पुरा नगरी सञ्चालन भएको व्यवसाय नवीकरण नगर्ने भनी गरेको निर्णय उल्लिखित आधारमा कानूनविपरीत नदेखिँदा त्यस्तो निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन । यस्तो अवस्थामा निवेदन दावी तथा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकीरसँग समेत सहमत हुन सकिएन ।

४. तसर्थ उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा निवेदकको माग दावीअनुसार उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकाले यस अदालतबाट मिति २०६७।१।३ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश कायम नरहने हुँदा सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । साथै दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमारप्रसाद शाह

इति संवत् २०६८ साल पुस २५ गते रोज २ शुभम्

इजलास अधिकृत:- दयाराम ढकाल

निर्णय नं.८८२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७ सालको रि.नं. ७०-०००३
आदेश मिति: २०६८।१०।२५।४
मुद्दा:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।
रिट निवेदक: चितवन जिल्ला, पटिहानी गा.वि.स.वडा
नं. ५ बस्ने रामु महतो
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो देशभित्रको जुनसुकै क्षेत्र र स्थानका संस्था, उद्योग, कम्पनी वा निकायमा रोजगारी पाउने अधिकार संविधानले सुनिश्चित गरिएको हुन्छ र स्थान, क्षेत्र जातजाति, वर्ण लिङ्ग, राजनीतिक आस्थाको संलग्नता इत्यादि कुनै आधारमा कसैलाई बन्देज लगाउन नमिल्ने र त्यस्तो बन्देज कानूनविपरीत हुने ।
- आफ्नो देशभित्र रोजगारी दिने र पाउने विषय राजनीतिसँग सम्बन्धित विषय मान्न नमिल्ने ।
- रोजगारदाता कम्पनी र कर्मचारी युनियन वा अन्य कसैसँग भएको रोजगारी दिने वा पाउने विषयमा बन्देज लगाउने गरी कानूनविपरीत भएको सम्झौता वा सहमति पालन गर्न गराउन कसैलाई बाध्य गराउन नमिल्ने ।
- कानूनविपरीत भएको सहमति वा सम्झौता नमानी रोजगारी दिएको अवस्थामा त्यसरी रोजगार पाएको व्यक्तिलाई काममा जान नपाउने गरी रोक लगाउँदा भएको भ्रडप, मारपीट वा यस्तै कुनै घटनामा कसैको ज्यान गएमा सो घटना राजनीतिक विषय नभई पूर्णतया आपराधिक कार्य हुन जाने ।

- पीडक, पीडित र मृतक समेतका व्यक्ति कुनै राजनीतिक विचार वा आस्थासँग नजिक रहेकै आधारमा मात्र घटना राजनीतिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेको भन्न नहुने ।
(प्रकरण नं.३)
- गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाहरूमा समेत विषयवस्तुको गम्भीरता नहेरी कानूनी व्यवस्थाको पालनबाट हुने दूरगामी प्रभाव, त्यसबाट समाजमा पर्ने नकारात्मक असर आपराधिक मनोवृत्तिमा हुन सक्ने वृद्धिको दुष्परिणाम समेत केही विचार नगरी सरकारले मुद्दा फिर्ता लिँदै जाने हो भने शान्ति सुव्यवस्था खतरामा पर्ने तथा नागरिकको जीउ धनको संरक्षण हुन नसक्ने सम्भावना हुने हुँदा सो तर्फ सरकार सदैव सचेत रहनु पर्ने ।
- राजनीतिक व्यवस्था वा सरकार परिवर्तन भएको अवस्थामा वा कुनै राजनीतिक दल वा संघसँग आबद्ध भएको आडमा मानिसको बाँच्न पाउने हक (Right to Live) लाई कुण्ठित गर्न नमिल्ने ।
- जघन्य एवं पाशविक प्रकृतिका अपराध, मानवता विरुद्धका अपराध, लागू औषध, मानव बेचबिखन, बालबालिकाका विरुद्धको अपराध, हातहतियार खरखजाना सम्बन्धी अपराध, व्यक्तिको बाँच्न पाउने अधिकारलाई कुण्ठित गरेको सम्बन्धी अपराध, पेशेवर अपराधीद्वारा गरिएको तथा संगठित रूपमा गरिएको अपराध साधारणतया फिर्ता लिने नहुने प्रकृतिका मुद्दाहरू वस्तुनिष्ठ एवं मनासीब आधार र कारण बिना राजनीतिक दलसँग आबद्ध रहेको मात्र कारणबाट फिर्ता लिने कार्य स्वीकार्य हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.४)
- सरकारको फेरबदल सँगै फौजदारी कसूरका सम्बन्धमा अदालतमा दायर भएका मुद्दाहरू कुनै निश्चित आधार र मापदण्ड बिना नै कुनै राजनीतिक दल विशेषसँग आबद्ध भएकै नाताले मात्र मुद्दा फिर्ता लिने परिपाटीले शान्ति

सुव्यवस्था कायम गर्ने, दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने तथा नागरिकको जीउ धन एवं वैयक्तिक स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानूनको शासन स्थापना गर्ने राज्यको उद्देश्यमा कुठाराघात पुग्न जान्छ। त्यसो हुन नदिन सरकारले ऐनको प्रावधानअनुरूप तथा निश्चित मापदण्ड र आधार तय गरी कारण र औचित्यका आधारमा मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णय मान्य र निर्विवाद हुन जाने।

(प्रकरण नं.५)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू चण्डेश्वर श्रेष्ठ, रमनकुमार श्रेष्ठ, श्यामजी प्रधान, कपिलचन्द्र पोखरेल, हरिन्द्रप्रसाद राई, दिनमणि पोखरेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल, विद्वान अधिवक्ताद्वय टीकाराम भट्टराई र मुकुन्दप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६५, पुस, नि.नं. ८००३, पृ.११०८ सम्बद्ध कानून:
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१)

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक जिल्ला चितवन, पटिहानी गा.वि.स.वडा नं. ५ स्थायी घर भई हाल जिल्ला नवलपरासी गैडाकोट गा.वि.स.वडा नं. ४ मा बसोबास गरी जिल्ला नवलपरासी मुकुन्दपुर गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित गोर्खा ब्रुअरीमा कार्यरत छु। म निवेदकको बाबु बुधिराम महतोलाई मिति २०६७।७ गतेका दिन प्रकाश भन्ने ओम प्रकाश आलेमगर, डल्ली गुरुङ भन्ने रेशममाया गुरुङ समेतले गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.उद्योगको मूलगेट अगाडिको स्थलमा आक्रमण गरी आफ्नो

नियन्त्रणमा लिई ज्यान मार्ने उद्देश्यले फलामको रड काठको चिर्पट, दाउरा, लाठी र ईटा ढुङ्गा समेतले प्रहार गरी निर्मम कुटपीट गरेकोमा तत्काल बुबा बुधिराम महतोलाई चितवन मेडिकल कलेजमा लगी उपचार गरेकोमा उक्त कलेजले काठमाडौंस्थित नेशनल इन्स्टीच्यूट अफ न्यूरोलोजिष्ट एण्ड एलाईड साईन्सेज अस्पतालमा रिफर गरेको हुँदा सो अस्पतालमा ल्याई उपचार गराउँदा गराउँदै मिति २०६७।७ गते राती अं. १२ बजेको समयमा सोही अस्पतालमा नै बुबा बुधिराम महतोको मृत्यु भएकोले निजहरू विरुद्ध नवलपरासी जिल्ला अदालतमा फौ.नं. ६६-०६६-००७८६ को कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर गरेकोमा तत्काल पक्राउ परी आएका प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले मगर र डल्ली गुरुङ भन्ने रेशम माया गुरुङलाई नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३ गतेका आदेशमा रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार) धरौटी राख्ने आदेश भई सो उपर विपक्षीले पुनरावेदन नगरी बसेको अवस्था छ।

यसै बीच विपक्षीहरू उपर कर्तव्य ज्यान मुद्दा चलिरहेकोमा नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६७।२।२६ को निर्णयानुसार रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी नवलपरासी जिल्ला मुकुन्दपुर गा.वि.स.वडा नं. ७ हर्कपुर बस्ने अर्जुन पौडेल समेत २२ जना भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दायर भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा थान -१ सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) बमोजिम फिर्ता लिने निर्णय भई सो कार्यान्वयनका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयबाट भएको निर्णय र प्रस्तावबमोजिम कार्यान्वयन हुन आदेशानुसार अनुरोध गर्दछु भनी कानून तथा न्याय मन्त्रालयबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई मिति २०६७।२।२८ मा पत्र पठाएको रहेछ। उक्त पत्रको आधारमा विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट च.नं. १११२ मिति २०६७।३।१ मा मुद्दा फिर्ता गरी दिन जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय नवलपरासीलाई पत्र पठाई जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यालय नवलपरासीले उक्त मुद्दा फिर्ता लिन नवलपरासी जिल्ला अदालतमा मिति

२०६७३१८ मा पेश गरी मुद्दा फिर्ता लिने तयारी गरिरहेको रहेछ। यसरी उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको थाहा जानकारी भएको हुँदा उक्त कार्य गैरसंवैधानिक, गैरकानूनी भएको र यस विषयमा वैकल्पिक कानूनी उपचारको अन्य मार्ग समेत नभएको हुँदा यस सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु।

तसर्थ, विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट मिति २०६७३१२६ मा भएको मुद्दा फिर्ता लिने, निर्णय तथा सोको आधारमा भए गरेका सम्पूर्ण निर्णय एवं कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रस्तुत रिट निवेदन अन्तिम नहुँदासम्म मुद्दा फिर्ता लिने गरी सहमति दिने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी मध्यको नवलपरासी जिल्ला अदालतको नाममा प्रतिषेधको आदेश जारी गरी निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म मिति २०६७३१२६ को नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु एवं मुद्दा फिर्ता लिने कुनै पनि प्रक्रिया अगाडि नबढाई यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी गृह मन्त्रालय काठमाडौँ समेतलाई र आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षी तीर्थ बराल समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु।

साथै निवेदनमा उल्लिखित रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी अर्जुन पौडेल समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने भनी नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट मिति २०६७३१२६ मा निर्णय भएको भन्ने देखिएतापनि सो कर्तव्य ज्यान जस्तो संगीन र जघन्य अपराधको मुद्दामा फिर्ता लिनु पर्ने स्पष्ट कानूनी आधार र कारण मिसिल संलग्न कानून तथा न्याय मन्त्रालयको च.नं. २१९८ मिति

२०६७३१२८ को पत्रमा खुलेको नदेखिएको अवस्था समेतलाई मध्यनजर गर्दा यो निवेदनको टुङ्गे नलागेसम्म प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णयअनुसार नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट हालसम्म मुद्दा फिर्ता लिन अनुमति प्रदान भई फिर्ता लिई नसकेको भए तत्काल उक्त मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७३१२६ को मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा गरेको निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई विषयको गाम्भीर्यतालाई ध्यान दिई प्रस्तुत मुद्दा सुनुवाईको लागि अग्राधिकार दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश।

यसमा वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले समेत भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन फौ.नं. ०६६-००७८६ को कर्तव्य ज्यान मुद्दामा घटेको घटना राजनीतिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भएको हुँदा उक्त मुद्दा फिर्ता लिने भनी भएको मिति २०६७३१२६ गतेको नेपाल सरकारको निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन। मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय हुँदा मिति २०६७३११७ को जिल्ला प्रशासन कार्यालयको राय लिएको देखिएको छ जुन कुराले यो विवादित विषयको उठान राजनीतिक कारणबाट भएको हो भन्न सकिने अवस्था छ। प्रस्तुत मुद्दामा संकलित प्रमाणका आधारमा दायर भएको उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा शुरुमा जाहेरी गर्दा जाहेरवालाले जना १२ को नाम उल्लेख गरी जाहेरी दिएको अवस्थामा ४ जनालाई ज्यान सम्बन्धीको १३(३) र १८ जनालाई मनगढन्ते चालले अभियोग दायर गरी जम्मा २२ जनामाथि मुद्दा दायर गरिएको छ। मुद्दाको अवस्था, प्रकृत समेतका आधारमा मन्त्रिपरिषद्को मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय कानूनसम्मत रहेको अवस्था हुँदा सत्य तथ्य र सबूद समेतको आधारमा रिट निवेदन खारेज गरी मिति २०६७३१२६ को नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय कायम राखी मुद्दा फिर्ता लिने कारवाही हुने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेतको प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले मगर, रेशमामाया गुरुङ, देवकला बराल, तीर्थ

बराल, टीकाराम कंडेल, देविदत्त कंडेल, मानबहादुर गुरुङ, लालबहादुर थापा मगर र यमुनाथ आचार्यको संयुक्त लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) ले नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चर्लाएको फौजदारी मुद्दा अदालतको अनुमति लिई फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयबाट लेखी आएको र सो ऐनले नेपाल सरकार वादी भई अदालतमा विचाराधीन रहेको जुनसुकै फौजदारी मुद्दा सम्बन्धित अदालतको अनुमति लिई फिर्ता लिई सक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको हुँदा फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधिअनुरूप नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट सो मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा निर्णय भएको हो । सरकार वादी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयबाट सोको आधार र कारण खुलाई प्राप्त भएको र मुद्दा फिर्ता लिने कार्य अदालतको अनुमतिबाट मात्र सम्भव हुने एवं अदालतले अनुमति नदिएको अवस्थामा नेपाल सरकारको निर्णयबाट मात्र स्वतः मुद्दा फिर्ता हुने कानूनी अवस्था नरहेको हुँदा सो विषय सम्बन्धमा अदालतबाट समेत विचार हुने नै हुँदा अदालतबाट न्यायिक रोहबाट विचार हुने विषयमा रिट जारी हुन नसक्ने भएबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भई हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरु पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतका मञ्जुरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ ” भन्ने कानूनी प्रावधान छ । सोही प्रावधानअनुरूप नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरी कार्यान्वयनका लागि यस कार्यालयमा निर्णयसहितको पत्र प्राप्त

भएअनुसार सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयमा पत्राचार गर्ने कामसम्म गरिएको हो । मुद्दा अदालतबाट फिर्ता दिने कार्य बाँकी नै रहेको र उक्त कार्यले निवेदकको हकमा असर पार्ने नहुँदा यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकार वादी भै चलेको मुद्दा फिर्ता हुनका लागि सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाट मुद्दा फिर्ता गर्न मञ्जुरी दिनुपर्ने हुन्छ । मुद्दा फिर्ता गर्ने भनी नेपाल सरकारबाट भएको निर्णय अन्तिम निर्णय होइन । निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा जिल्ला अदालतबाट मञ्जुरी हुने वा नहुने भनी आदेश हुन बाँकी रहेको भन्ने रिट निवेदन व्यहोराबाट देखिन्छ । तसर्थ अपरिपक्व अवस्थामा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय नवलपरासीको लिखित जवाफ ।

निवेदक रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी प्रकाश मगर भन्ने ओम प्रकाश आले समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर भै कार्यवाही चलिरहेको अवस्थामा सो मुद्दा फिर्ता लिने भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६७।२।२६ को निर्णयको प्रतिलिपि र नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालयको च.नं. २०९८ मिति २०६७।२।२८ को पत्र मिसिल संलग्न छ । सो मुद्दा हाल सम्म फिर्ता भएको छैन । विपक्षीले निवेदनमा मागदावी गरेअनुसार यस अदालतबाट निवेदकको हक हित तथा अधिकारमा कुनै किसिमको आघात पुग्ने काम कारवाही नभएको नगरिएको हुनाले विपक्षले यस अदालतलाई विपक्ष बनाउनु पर्ने कुनै कारण र अवस्था समेत नहुँदा यस अदालतको हकमा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नवलपरासी जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

कानूनतः नेपाल सरकारको निर्णयलाई अदालतले अस्वीकार गर्न सक्ने अधिकार सम्बन्धित अदालतसँग सुरक्षित छ । प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा

पनि सम्बन्धित व्यक्तिबाट मुद्दा फिर्ताका निवेदन परेपछि निवेदन साथ प्राप्त कागजात संकलन गरी स्थानीय अधिकारीको राय लिई आफ्नो रायसहित यस मन्त्रालयबाट कानून तथा न्याय मन्त्रालयमा आवश्यक कारवाहीको लागि फायल पठाइन्छ, र कानून मन्त्रालयबाट आवश्यक प्रक्रिया सम्पन्न गरी मन्त्रिपरिषद्मा पठाउने र मन्त्रिपरिषद्ले आवश्यक ठानेको अवस्थामा मुद्दा फिर्ताको निर्णय गरी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाइने गरिएको छ । मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको प्रत्यक्ष संलग्नता नरहेको र आवश्यक कागजात मात्र संकलन गरी सो कागजातको कारवाहीको प्रक्रिया उठानसम्म गरेकोले यस मन्त्रालयले निजको कुनै हक हनन् हुने कार्य नगरेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार वादी भई चलिरहेका फौजदारी मुद्दाहरू नेपाल सरकारको आदेशमा सरकारी वकील एवं सम्बन्धित अदालतको सहमतिमा नेपाल सरकारले फिर्ता लिन सक्ने कानूनी व्यवस्था सरकारी मुद्दासम्बन्धी नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ निर्धारण गरी सोही आधारमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट सरकार वादी फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धी नीतिगत निर्णयहरू हुने गरेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतलाई अवगत गराउँदछु । यसै कानूनी व्यवस्थाको अवलम्बन गरी विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको मिति २०६७/२/२६ को च.नं. २८३ को सिफारिश तथा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नं. ४/१०-०६७/२/२३ को मुद्दा फिर्ता लिने विषयको प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्को बैठक संख्या १२/०६७, मिति २०६७/२/२६ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा सो फिर्ता लिने निर्णय भएको हो । विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको अवलम्बन गरी भए, गरेको कामकारवाही वा निर्णय कानूनसम्मत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक रामु महतोको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू

क्रमशः चण्डेश्वर श्रेष्ठ, रमनकुमार श्रेष्ठ, श्यामजी प्रधान, कपिलचन्द्र पोखरेल, हरिन्द्रप्रसाद राई, दिनमणि पोखरेलले प्रत्यर्थी मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट बिना आधार र कारण बेगर कर्तव्य ज्यान मुद्दामा संलग्न विपक्षीमध्येका प्रकाश आले मगर समेतको हकमा मिति २०६७/२/२६ मा मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । राजनीतिक दलसँग आबद्ध रहेका व्यक्तिहरूको मुद्दा फिर्ता लिँदै जाने हो भने पीडित व्यक्तिले न्याय नपाउने अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । तसर्थ बिना मापदण्ड कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर अपराधमा संलग्न रहेका व्यक्तिहरूको मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट भएको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णयसम्म भएको, अदालतबाट मुद्दा फिर्ता हुन बाँकी नै रहेकोले अपरिपक्व अवस्थामा रिट जारी हुन नसक्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी यमुनाथ आचार्य समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता टीकाराम भट्टराई र मुकुन्दप्रसाद पौडेलले मुद्दा फिर्ताको सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय आफैमा पूर्ण होइन । अदालतबाट मुद्दा फिर्ता दिने वा नदिने काम बाँकी नै छ । तसर्थ मुद्दा फिर्तासम्बन्धी मञ्जुरी दिई नसकेको अवस्थामा ऐन कानूनको प्रक्रिया पुऱ्याएर मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको र उक्त निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दा फिर्ता लिने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६७/२/२६ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन र निवेदकको मागबमोजिमको निर्णय जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी अर्जुन पौडेलसमेत जना २२ भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दायर भई विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने भनी नेपाल

सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट भएको मिति २०६७/२/२६ को निर्णय कानूनविपरीत भएकोले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने यी निवेदकको प्रमुख माग रहेको छ ।

प्रत्यर्थीमध्येका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्बाट प्रस्तुत लिखित जवाफ हेर्दा नेपाल सरकार वादी भै चलेका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा सरकारले नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ निर्धारण गरी सोही आधारमा मुद्दाहरू फिर्ता लिने गरेको र रिट निवेदनमा उल्लिखित कर्तव्य ज्यान मुद्दा समेत उक्त नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधिअनुरूप नै फिर्ता लिने निर्णय भएको तथा सो कार्य कानूनअनुरूप भएको भन्ने समेत उक्त कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिन आउँछ । त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आलेमगर समेतको लिखित जवाफ हेर्दा रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेको घटना राजनीतिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भएको हुँदा मुद्दाको विषयवस्तु र प्रकृति समेतका आधारमा मुद्दा फिर्ता लिने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थीहरू उपर दायर भएको रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादीहरू प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले मगर समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा राजनीतिक कारणबाट निज प्रतिवादीहरू उपर दायर भएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ एवं फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा भएको मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ ले निर्धारण गरेको आधारलाई अवलम्बन गरी उक्त मुद्दा फिर्ता लिने भनी मिति २०६७/२/२६ मा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएकोले उक्त निर्णय कानूनअनुकूल रहेको भन्ने निज प्रत्यर्थीहरूको जिकीर रहेको छ । निवेदनमा उल्लिखित ज्यान मुद्दामा मृतकलाई कुटपीट गरी हत्या गरिएको घटना राजनीतिक प्रकृतिको हो होइन भनी तत्सम्बन्धमा विचार गरी प्रमाणमा आएको उक्त ज्यानसम्बन्धी मुद्दाको मिसिल हेर्दा नवलपरासी

जिल्ला, मुकुन्दपुर गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थित गोर्खा बुअरी लि.मा स्थानीय व्यक्तिलाई रोजगारी दिने सम्बन्धमा उक्त कारखानाका व्यवस्थापक र कर्मचारी युनियनका बीच भएको आपसी सहमतिविपरीत कारखानाले अन्य व्यक्तिलाई रोजगारी दिएको विषयलाई लिएर कर्मचारी युनियन असन्तुष्ट भई रोजगारी दिइएका व्यक्तिहरूलाई कारखानामा प्रवेश गर्न नदिने सिलसिलामा भिन्न-भिन्न राजनीतिक दलसँग आवद्ध कर्मचारी युनियनका बीच झडप र मारपीट हुँदा बुद्धिराम महतोको मृत्यु भएको र सोही घटनाका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले मगर समेतका विरुद्धमा नेपाल सरकारवादी भै नवलपरासी जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर भै उक्त मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको भन्ने देखिन्छ ।

३. उक्त ज्यान मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गर्दा उक्त वारदातको कारण, परिस्थिति एवं स्थानीय व्यक्ति र बाहिरका व्यक्ति बीच भएको झडप गोर्खा बुअरीमा रोजगारी लगाउने विषयसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा संकलित तथ्य, प्रमाण र विभिन्न व्यक्तिहरूको कथनबाट सो मुद्दा राजनीतिक आधारमा वा बनावटी घटनाको आधारमा तथ्यपूर्ण प्रमाण विना दायर गरेको नभई कारखाना अवस्थित रहेको स्थान वाहेकका व्यक्तिलाई दिएको रोजगारीको विषयमा झडप हुँदा मानिसको मृत्यु भएको तथ्यपूर्ण आधारमा दायर भएको भन्ने छ । कुनै उद्योग, कम्पनी, संस्था वा सरकारी, गैह्रसरकारी निकायमा रोजगारी दिने वा पाउने विषय व्यक्तिको कानूनी एवं संवैधानिक हकसँग सम्बन्धित हुने र यस्तो विषय व्यक्तिको आफ्नो र परिवारको गाँस, वास, पालन पोषण लगायत जीवन यापनसँग सम्बन्धित विषय हुन्छ । रोजगारी दिँदा वा पाउँदा निश्चित विधि, प्रक्रिया, योग्यता, दक्षता, विशेषज्ञता इत्यादिको आधारमा दिने र पाउने हुन्छ । प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो देशभित्रको जुनसुकै क्षेत्र र स्थानका संस्था, उद्योग, कम्पनी वा निकायमा रोजगारी पाउने अधिकार संविधानले सुनिश्चित गरिएको हुन्छ र स्थान, क्षेत्र जातजाति, वर्ण लिङ्ग,

राजनीतिक आस्थाको संलग्नता इत्यादि कुनै आधारमा कसैलाई बन्देज लगाउन नमिल्ने र त्यस्तो बन्देज कानूनविपरीत हुन्छ। आफ्नो देशभित्र रोजगारी दिने र पाउने विषय कुनै हालत र अवस्थामा राजनीतिसँग सम्बन्धित विषय मान्न मिल्दैन। रोजगारदाता कम्पनी र कर्मचारी युनियन वा अन्य कसैसँग भएको रोजगारी दिने वा पाउने विषयमा बन्देज लगाउने गरी कानूनविपरीत भएको सम्झौता वा सहमति पालन गर्न गराउन कसैलाई बाध्य गराउन नमिल्ने हुन्छ। त्यस्तो कानूनविपरीत भएको सहमति वा सम्झौता नमान्ने रोजगारी दिएको अवस्थामा त्यसरी रोजगार पाएको व्यक्तिलाई काममा जान नपाउने गरी रोक लगाउँदा भएको भडप, मारपीट वा यस्तै कुनै घटनामा कसैको ज्यान गएमा सो घटना राजनीतिक विषय नभई पूर्णतया आपराधिक कार्य हुन जान्छ। पीडक, पीडित र मृतक समेतका व्यक्ति कुनै राजनीतिक विचार वा आस्थासँग नजिक रहेकै आधारमा मात्र निवेदनमा उल्लिखित घटना राजनीतिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेको भन्ने प्रत्यर्थी मध्येका प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले मगर समेतको कथन युक्तिसंगत एवं तथ्यपरक नभई मनासिव देखिन आएन।

४. निवेदकले मन्त्रिपरिषद्बाट मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको निर्णय कानूनविपरीत हुँदा बदर गरिपाउँ भनी माग गरेको सन्दर्भमा मुद्दा फिर्ताका सम्बन्धमा के कस्तो कानूनी व्यवस्था रहेछ र उक्त कानूनी व्यवस्थाको पालना प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट भएको रहेछ, रहेनछ भनी त्यसतर्फ हेर्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकारवादी भई हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरु पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मञ्जूरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये नेपाल सरकारवादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन सक्छ,” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ। कानूनको मनसाय मुद्दा फिर्ता लिन पाउने अधिकारअन्तर्गत

जुनसुकै कारण र अवस्थामा भएको घटनासम्बन्धी मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने होइन र सरकारको उद्देश्य आपराधिक कार्य एवं सोबाट सिर्जित हुने दण्डहीनतालाई प्रोत्साहन दिनु पनि होइन। गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाहरूमा समेत विषयवस्तुको गम्भीरता नहेरी उक्त कानूनी व्यवस्थाको पालनबाट हुने दूरगामी प्रभाव, त्यसबाट समाजमा पर्ने नकारात्मक असर आपराधिक मनोवृत्तिमा हुन सक्ने वृद्धिको दुष्परिणाम समेत केही विचार नगरी सरकारले मुद्दा फिर्ता लिँदै जाने हो भने शान्ति सुव्यवस्था खतरामा पर्ने तथा नागरिकको जीउ धनको संरक्षण हुन नसक्ने सम्भावना हुने हुँदा सो तर्फ सरकार सदैव सचेत रहन जरुरी हुन्छ। राजनीतिक व्यवस्था वा सरकार परिवर्तन भएको अवस्थामा वा कुनै राजनीतिक दल वा संघसँग प्रतिवादी आबद्ध भएको आडमा मानिसको बाँच्न पाउने हक (Right to Live) लाई कुण्ठित गर्न मिल्दैन। त्यसैले के कुन अवस्था र प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता लिन हुने र कस्ता-कस्ता प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता लिन नहुने भन्ने सम्बन्धमा सरकार स्वयं संबेदनशील, सतर्क र सचेत हुनुपर्ने हुन्छ। जघन्य एवं पाशविक प्रकृतिका अपराध, मानवता विरुद्धका अपराध, लागू औषध, मानव बेचबिखन, बालबालिकाका विरुद्धको अपराध, हातहतियार खरखजाना सम्बन्धी अपराध, व्यक्तिको बाँच्न पाउने अधिकारलाई कुण्ठित गरेको सम्बन्धी अपराध, पेशेवर अपराधीद्वारा गरिएको तथा संगठित रूपमा गरिएको अपराध साधारणतया फिर्ता लिन नहुने प्रकृतिका मुद्दाहरू अन्तर्गत पर्दछन्। त्यस्ता प्रकृतिका मुद्दा वस्तुनिष्ठ एवं मनासीब आधार र कारण बिना राजनीतिक दलसँग आबद्ध रहेको मात्र कारणबाट फिर्ता लिने कार्य स्वीकार्य हुन सक्दैन।

५. तर कहिलेकाहीं राजनीतिक प्रतिशोधको कारणबाट भूठा र वनावटी आरोपमा कसैलाई आरोपित गर्ने गरी मुद्दा दर्ता भएको तथ्यपूर्ण र आधारयुक्त तवरबाट देखिएको अवस्थामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को उक्त दफा २९(१) को प्रयोग गरी मुद्दा फिर्ता लिन सकिने हुन्छ। राजनीतिक पूर्वाग्रह, राजनीतिक आस्था वा राजनीतिक प्रतिशोधको कारणले बदनियतपूर्ण तरिकाबाट राजनीतिक दलमा

संलग्न व्यक्तिउपर मुद्दा चलाइएकोमा त्यस्ता मुद्दाको गाम्भीर्यता, प्रतिवादीको आचरण, निजको उमेर, सामाजिक प्रतिष्ठा, राजनीतिक संलग्नता, निजले पहिले कुनै कसूर गरेको वा नगरेको आदि यावत कुराहरूतर्फ विचार गरी अपवाद स्वरूप त्यस्ता व्यक्तिहरू विरुद्ध चलाइएको मुद्दा मात्र फिर्ता लिने सम्बन्धमा कारवाही गर्नुपर्ने स्थितिलाई इन्कार गर्न सकिँदैन तर सरकारको फेरबदल सँगै फौजदारी कसूरका सम्बन्धमा अदालतमा दायर भएका मुद्दाहरू कुनै निश्चित आधार र मापदण्ड बिना नै कुनै राजनीतिक दल विशेषसँग आबद्ध भएकै नाताले मात्र मुद्दा फिर्ता लिने परिपाटीले शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्ने, दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने तथा नागरिकको जीउ धन एवं वैयक्तिक स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानूनको शासन स्थापना गर्ने राज्यको उद्देश्यमा कुठाराघात पुग्न जान्छ। त्यसो हुन नदिन सरकारले ऐनको प्रावधानअनुरूप तथा निश्चित मापदण्ड र आधार तय गरी कारण र औचित्यका आधारमा मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णय मान्य र निर्विवाद हुन जान्छ।

६. नेपाल सरकारवादी भई चलेको प्रतिवादी प्रकाश भन्ने ओमप्रकाश आले समेत भएको उक्त ज्यान मुद्दा राजनीतिक आस्थाको आधारमा अथवा राजनीतिक प्रतिशोधका कारण भूठा आरोप लगाई मुद्दा दायर भएको नभई कारखानामा अन्यत्रका व्यक्तिलाई रोजगारी दिइएको विषयमा भगडा, मारपीट भई मानिसको मृत्यु भएको तथ्यपूर्ण आधारमा दायर भएको छ। मन्त्रपरिषद्बाट सो मुद्दा फिर्तासम्बन्धी निर्णय हुँदा कुनै आधार र मापदण्ड निर्धारण गरिए नगरिएको के रहेछ भनी त्यसतर्फ हेर्दा प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को लिखित जवाफमा नेपाल सरकारवादी भै चलेका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा सरकारले नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ निर्धारण गरी सोही आधारमा मुद्दाहरू फिर्ता लिने गरेको र रिट निवेदनमा उल्लिखित मुद्दा समेत उक्त नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधिअनुरूप फिर्ता भएको भन्ने सम्म उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर के कुन मापदण्ड र आधारहरू

टेकी प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरिएको हो, सो लिखित जवाफबाट खुल्न आउँदैन। सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको भन्ने बाहेक प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफमा कुनै आधार, कारण वा मापदण्ड पेश हुन सकेको नदेखिएबाट कानूनी आधार र कारण बिना मुद्दा फिर्ता लिने गरी मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६७/२/२६ मा निर्णय भएको मान्नुपर्ने हुन्छ र यस्तो निर्णयलाई कानूनसम्मत् मान्न मिलेन। यसका साथै यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको पवनकुमार पटेलको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध गगनदेव राय यादव भन्ने गगन राय यादव समेत प्रतिवादी भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा “कानून र संविधानको मनसाय जुनसुकै मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ, भन्ने होइन र सरकारको उद्देश्य दण्डहीनतालाई प्रोत्साहन दिनु पनि होइन। गम्भीर प्रकृतिका मानवीय कानून उल्लंघन भएका मुद्दाहरूमा समेत विषयवस्तुको गम्भीरता नहेरी सरकारले मुद्दा फिर्ता गर्दै जाने र अदालतले पनि औचित्यतर्फ नहेर्ने हो भने जनताको जीउ धनको संरक्षण गर्ने सरकारको उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहीपनको अभाव हुन गई कानूनी राज्यको अस्तित्व मै प्रश्न उठ्ने, मुद्दा फिर्ता दिनु पर्ने सन्तोषप्रद आधार नदेखिएको हुँदा माग बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता गर्न मञ्जुरी दिन मिलेन” भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट (नेकाप २०६५, अङ्क ९, नि.नं. ८००३ पृष्ठ ११०८) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिएबाट उक्त नजीर समेतका आधारमा मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको मन्त्रपरिषद्को प्रस्तुत निर्णय युक्तिसंगत, कानूनसम्मत् एवं सरकार आफैले बनाएको मापदण्ड अनुकूल समेत देखिन आएन।

७. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार, कारण र नजीर समेतका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित रामु महतोको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी अर्जुन पौडेलसमेत भई नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दायर भएको स.फौ.नं. ६६-०६६-००७८६/१ को कर्तव्य ज्यान मुद्दा राजनीतिक कारणबाट नभई पूर्णतया आपराधिक कार्यको परिणाम

स्वरूप वास्तविक तथ्यको आधारमा दायर भएकोले कुनै आधार र मापदण्ड बेगर सो मुद्दा फिर्ता लिने गरी नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) बाट मिति २०६७/२/२६ मा भएको निर्णय न्यायको दृष्टिले मुनासिव एवं कानून अनुकूल समेत नदेखिएको तथा सो निर्णयबाट निवेदक र पीडित परिवारको न्याय प्राप्त गर्ने हक प्रत्यक्ष रूपमा आघातित भएकोले सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। सो ठहरेकोले नेपाल सरकारको उल्लिखित मुद्दा फिर्तासम्बन्धी मिति २०६७/२/२६ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी प्रस्तुत आदेशको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल माघ २५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:-वासुदेव पौडेल

निर्णय नं.८८२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
२०६८-wo-०४७१
आदेश मिति: २०६८।११।२३।३

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश समेत।

निवेदक: गुल्मी जिल्ला, अस्लेवा गा.वि.स.वडा नं ७
घर भई हाल भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र,
धुलिखेलमा जुनियर नापी तालीमका
प्रशिक्षार्थीको रूपमा अध्ययनरत् सुनीता अर्याल
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय समेत

- छनौट भई प्रशिक्षण लिइरहेका र सो प्रशिक्षण पूरा नहुँदै निजामती पदको लागि तोकिएको सो योग्यता नै परिवर्तन गरिदिँदा र सो परिवर्तन सेवारत कर्मचारीको हकमा लागू नहुने गरी कानूनी व्यवस्था गरिएबाट प्रशिक्षार्थीको हकमा विभेदकारी तवरबाट लागू गरेको मानिने हुँदा सो कार्य कानूनको अगाडि समानताको प्रतिकूल हुने एवं संविधानप्रदत्त रोजगारीको हकमा अनुचित बन्देज लगाएको मान्नु पर्ने।

(प्रकरण नं. २)

- सरकारद्वारा सञ्चालित प्रशिक्षण केन्द्रबाट नेपाल इन्जिनियरिङ सेवा (गठन, श्रेणी तथा समूह विभाजन, नियुक्ति) नियमहरूमा भएको राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्यले सो नियममा तोकिएको शैक्षिक योग्यता निर्धारण गरी सोहीबमोजिम गणित विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेका व्यक्तिहरू मध्येबाट दरखास्त आब्हान गरिएको र छनौट भएकाहरू तालीममा सहभागी भइसकेपश्चात् सो योग्यता परिवर्तन गरिएबाट तालीम लिइरहेका व्यक्तिहरू सो प्रतिस्पर्धामा भाग लिन अयोग्य हुने अवस्था भएको देखिएकोले सो संशोधित व्यवस्था लागू नहुने गरी तत्काल प्रचलित नियमको व्यवस्थाअनुरूप लोकसेवा आयोगबाट प्रकाशित विज्ञापनको प्रतिस्पर्धामा सामेल हुन पाउने।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकहरूको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद
उप्रेती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णजीवी घिमिर

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या. रामकुमारप्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) अनुसार यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा एवं ठहर यस प्रकार छ :-

प्रशिक्षण केन्द्रले मिति २०६७।८।२५ मा प्रकाशित गरेको तालीमसम्बन्धी सूचनाबमोजिम जुनियर नापी तालीम लिनका लागि उम्मेदवार छनौट गर्न लिएको प्रवेश परीक्षाबाट छनौट भई एक वर्षे तालीम कार्यक्रममा सहभागी भइरहेका छौं। हाम्रो तालीमको अवधि पूरा हुन अब करीब दुई महिना मात्र बाँकी रहेको अवस्था छ। उक्त जुनियर नापी तालीममा भर्ना हुन चाहिने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तोक्दा सेवासम्बन्धी नियमावलीको अनुसूची -३ मा सभै समूहको राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीको पदमा सेवा प्रवेशका लागि तोकेको योग्यतासँग मिल्दोजुल्दो हुने गरी तोकिएको थियो। अर्थात् सेवासम्बन्धी नियमावलीको अनुसूची-३ को प्रकरण १३ को क्रम संख्या २ मा “मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट भूगोल र गणित विषयमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरी वा सिभिल इन्जिनियरिङ्ग विषयमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरी जुनियर नापी तालीम वा सो सरहको नापी तालीम प्राप्त” भन्ने समेत उल्लेख भएकोमा प्रशिक्षण केन्द्रले मिति २०६७।८।२५ मा प्रकाशित गरेको सूचनामा समेत “गणित मूल विषय वा भूगोल विषय वा विज्ञान विषय लिई (२०० पूर्णाङ्कको गणित मूल विषय भएको) प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको थियो।

यसरी उक्त शैक्षिक योग्यता मध्ये गणित मूल विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको आधारमा हामी उक्त तालीममा सहभागी भइसकेपछि सेवासम्बन्धी नियमावलीमा मिति २०६८।५।१२ मा संशोधन गरी साविकको उक्त न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको सट्टा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट गणित विषय लिई एस.एल.सी. वा सो सरह उत्तीर्ण गरी सभै वा जियोमेटिक्स विषयमा तीन वर्षे प्रवीणता प्रमाणपत्र

सरहको डिप्लोमा उत्तीर्ण वा विज्ञान (फिजिकल समूह) वा भूगोल विषय लिई प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी कम्तिमा एक वर्षको जुनियर नापी तालीम प्राप्त गरेको भन्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता राखिएकोमा सो संशोधित व्यवस्थाले जुनियर नापी तालीम लिएर बृत्ति विकासको अवसरलाई पर्खेर बसेका सभै समूहभित्र सेवारत कर्मचारीलाई मर्का पर्न गएको भनी उक्त व्यवस्था पुनः संशोधन हुनका लागि परामर्श माग गरी आयोगमा अनुरोध गरी पठाउँदा प्रशिक्षण केन्द्रको अनुरोधलाई समेत मध्यनजर राखी पठाएकोमा मिति २०६८।५।१२ अघि सेवामा बहाल रहेका कर्मचारीको हकमा मात्र उक्त मितिको संशोधनले गरेको व्यवस्था लागू नभई उक्त संशोधन हुनु पूर्वको साविककै व्यवस्था लागू हुने गरी प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश थप गरी मिति २०६८।७।२१ मा न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा पुनः संशोधन गरिएको छ। यसरी साविकको शैक्षिक योग्यतासँग मेल खाने गरी नापी तालीम प्राप्त गरेका कर्मचारी र प्रशिक्षण केन्द्रमा तालीम लिइरहेका परिक्षार्थीहरू मध्ये विज्ञान वा भूगोल मूल विषय लिई उत्तीर्ण गरेकाको हकमा मात्र जुनियर नापी तालीम प्राप्त व्यक्ति सेवा प्रवेशको लागि योग्य हुने गरी विभेदकारी रूपले उक्त संशोधन गरिएको छ।

यसरी विपक्षीहरूको उक्त कामकारवाही र निर्णयबाट हामीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१)(२) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकहरूको हनन हुन गएको र ती हकहरू प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं। त्यसैले सम्मानीत अदालतबाट असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी मिति २०६८।५।१२ को निर्णय र मिति २०६८।७।२१ मा विज्ञान वा भूगोल मूल विषय लिई उत्तीर्ण गरेकाको हकमा मात्र जुनियर नापी तालीम प्राप्त व्यक्ति सेवा प्रवेशको लागि योग्य हुने गरी सेवासम्बन्धी नियमावलीमा गरेको संशोधनको साथै विपक्षीबाट यस सम्बन्धमा भए गरेका अन्य कुनै निर्णय, आदेश तथा परिपत्र भए सो

समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रशिक्षण केन्द्रले मिति २०६७।८।२५ मा प्रकाशित गरेको तालीमसम्बन्धी सूचनाबमोजिम छनौट भई तालीम लिई रहेका हामी निवेदकहरूलाई समेत सभै समूहको रा.प.अन.प्रथम श्रेणीको पदमा सेवा प्रवेशका लागि योग्य हुने गरी आवश्यक संशोधन गरी निवेदकहरूलाई समेत उक्त पदमा सेवा प्रवेश गर्ने प्रतिस्पर्धामा सहभागी गराउनु भन्ने परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ । साथै प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएसम्म मिति २०६८।५।१२ र मिति २०६८।७।२९ को संशोधन निवेदकहरूको हकमा लागू नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय अनामनगर, काठमाडौँ समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश समेतको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा अन्तरिम आदेश छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई मिति २०६८।९।३ को पेशी तारिख तोकिएको नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा निवेदकहरू नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रको सूचनाबमोजिम जुनियर नापी तालीममा सम्मिलित प्रशिक्षार्थीहरू भई निजहरूको प्रशिक्षण हाल पूरा भई नसकेको व्यक्ति रहेको निवेदन लेखबाट देखिन्छ । निजहरूको प्रशिक्षणको लागि दरखास्त आब्हान गर्दा तोकिएको शैक्षिक योग्यतामा गणित विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र उत्तीर्ण गरेको

हुनुपर्ने भनी उल्लेख भएको छ । हाल नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति) नियमहरू, २०५९ को नियम ७ सँग सम्बन्धित अनुसूची ३ मा रहेको गणित विषयको सट्टा विज्ञान विषय समावेश गरेको कार्यबाट आफ्नो सेवा प्रवेश गर्ने हकमा असर परेको भनी प्रस्तुत रिट दिएको देखिएको छ । तर निवेदकहरू हाल प्रशिक्षण पूरा नगरी प्रशिक्षार्थी सम्म रहेकोले प्रशिक्षण पूरा भएपछि भविष्यमा प्राप्त हुन सक्ने हकको लागि कानूनद्वारा हक प्राप्त नहुँदै अपरिपक्व अवस्थामा निवेदक अदालतमा प्रवेश गरेको देखिएकोले हक प्राप्त भएपछि कानूनबमोजिम हुने नै हुनाले हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।९।३ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदकहरूले मूलतः आफूहरू जुनियर नापी तालीममा विगत १० महिनादेखि प्रशिक्षार्थीको रूपमा तालीम लिइरहेको, यसै बीचमा अर्थात् मिति २०६८।७।२९ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी रा.प.अ.प्रथम श्रेणी (सर्भेक्षक वा सो सरह) को साविकको शैक्षिक योग्यता परिवर्तन गरेको कारण अन्यायमा परेको व्यहोरा उल्लेख गर्नु भएको छ । नेपाल सरकारले तालीमको लागि आब्हान गरी तालीममा छनौट भई तालीममा रहे भएकै अवस्थामा निवेदकहरूको साविकको शैक्षिक योग्यतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी बीचमा नै परिवर्तन गरिनु राम्रो होइन तर समयको परिवर्तन र नाप जाँच तथा नापी व्यवस्थापनमा सम्बन्धित क्षेत्रका दक्ष जनशक्ति भित्रियोस् भन्ने असल नियतका साथ रा.प.अन.प्रथम श्रेणी (सर्भेक्षक वा सो सरह) को साविकको शैक्षिक योग्यतामा परिवर्तन गरिए तापनि निवेदकहरू शैक्षिक योग्यता परिवर्तन हुनु भन्दा अघि तालीममा सहभागी भैसकेको हुँदा निजहरू मर्कामा परेको अवस्था सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. का सचिव लालमणि जोशीले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम शैक्षिक योग्यता तोकिएको तालीमको लागि आब्हान गरी तालीममा छनौट भई तालीम लिई रहेको अवस्थामा रिट

निवेदकहरूको तालीम प्रवेश भएका अवस्थामा तोकिएको शैक्षिक योग्यता परिवर्तन हुँदा तालीमका अवस्थामा रहेका प्रशिक्षार्थी रिट निवेदकहरूको रोजगारको अवसरमा स्वाभाविक रूपमा असर परेतापनि समयको परिवर्तन र नापजाँच तथा नापी व्यवस्थापनमा आएका नयाँ परिवर्तनसँगै सम्बन्धित क्षेत्रका दक्ष जनशक्ति भित्रियोस भन्ने असल नियतका साथ समय समयमा शैक्षिक योग्यतामा परिवर्तन भएको व्यहोरा सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको नापी विभागको तर्फबाट ऐ.का.महानिर्देशक कृष्णराज वी.सी.ले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

सेवा प्रवेशको लागि निर्धारण गरिएको शैक्षिक योग्यतालाई समसामायिक बनाउँदै जाने सन्दर्भमा नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा अन्तर्गतको सभै समूहको विभिन्न पदको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता परिमार्जन गर्ने सम्बन्धमा सेवा समूह सञ्चालन गर्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा २२ बमोजिम परामर्श माग भई आएकोमा यस आयोगबाट मिति २०६६।३।२० मा माग बमोजिम परामर्श उपलब्ध गराइएको हो । यसैगरी परिमार्जित शैक्षिक योग्यताको कारण साविकका कार्यरत कर्मचारीहरूको वृत्ति विकासको मार्ग अवरुद्ध नहुने अवस्थाको लागि निजहरूको हकमा साविककै शैक्षिक योग्यता नै न्यूनतम शैक्षिक योग्यताका रूपमा मानिने व्यहोरा थप गर्न यस आयोगबाट मिति २०६६।७।७ मा परामर्श दिइएको हो । यसरी कानूनसम्मत ढंगबाट भएको कामकारवाहीलाई लिएर यस आयोग समेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको लोकसेवा आयोगका तर्फबाट ऐ.का सचिव श्यामप्रसाद मैनालीले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

सदाभै यस केन्द्रले मिति २०६७।६।२५ मा राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकामा जुनियर नापी तालीम लिनको लागि इच्छुक उम्मेदवारहरूबाट दरखास्त आब्हान गरिएको र सोही विज्ञापनअनुसार पर्न आएका दरखास्तका आधारमा लिखित प्रवेश परीक्षाबाट उत्तीर्ण भएका परीक्षार्थीहरूलाई अन्तर्वातामा सम्मिलित गराई सेवाबाट समेत छनौट भएका प्रशिक्षार्थीहरूलाई मात्र

यो तालीममा समावेश गराई १ वर्षे अवधिको यस तालीममा सहभागिता गराई तालीमरत रहेको व्यहोरा ठीक साँचो हो ।

यसरी छनौट भएका प्रशिक्षार्थीहरूलाई शुरुमा उम्मेदवारीको लागि दरखास्त आब्हान गर्दा इन्जिनियरिङ्ग सेवा, सभै समूहको राजपत्र अर्नाकित प्रथम श्रेणीको पदमा सेवा प्रवेशको निमित्त निर्धारण भइरहेको शैक्षिक योग्यतालाई आधार बनाएर नै यो तालीममा सहभागिताको लागि दरखास्त आब्हान हुने सूचनामै सदाभै यस पटक पनि तोकिएको थियो । सोहीबमोजिम दरखास्तहरू पर्न आएका थिए र प्रवेश परीक्षा (लिखित र मौखिक) बाट सफल भएका उम्मेदवारलाई यस केन्द्रले माग गरेको संख्याका परीक्षार्थीलाई नै यस तालीममा समावेश गरी प्रशिक्षण दिदै आएका छौ । यस केन्द्रद्वारा मिति २०६७।६।२५ मा प्रकाशित गरेको सूचनामा समेत गणित मूल विषय वा भूगोल वा विज्ञान विषय लिई (२०० पूर्णाङ्कको गणित मूल विषय भएको) प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको भन्ने उल्लेख भएको ठीक हो । तथापि मिति २०६६।५।१२ मा उक्त योग्यतालाई संशोधन गरी साविकको उल्लिखित न्यूनतम योग्यताको सट्टा गणित विषय लिई एस.एल.सी. वा सो सरह उत्तीर्ण गरी सभै वा जियोमेटिक्स विषयमा ३ वर्षे प्रवीणता प्रमाणपत्र सरहको डिप्लोमा उत्तीर्ण वा विज्ञान (फिजिकल समूह) वा भूगोल विषय लिई प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी कमिमा १ वर्षको जुनियर नापी तालीम प्राप्त गरेको भन्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता राखी न्यूनतम योग्यतामा लोक सेवा आयोगबाट भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र नापी विभागसँग परामर्श गरी मिति २०६६।७।१९ मा समेत तोकेको हो । यसरी एकातर्फ न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा हेरफेर गर्ने अर्को तर्फ साविकको न्यूनतम शैक्षिक योग्यतालाई आधार मानेर मिति २०६७।६।२५ मा विज्ञापन गरी तालीम शुरु भै अब अन्त्यतिर आइसकेको अवस्थामा प्रथमतः यो समूहलाई त साविकबमोजिम कै योग्यता मानी रा.प.अन.प्रथम श्रेणीको समूहीकृत विज्ञापनको खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सम्मिलित गराउने उपयुक्त हुने व्यहोरा अनुरोध छ । साथै यो केन्द्र भनेको सरकारी

स्तरबाट नेपाल सरकारले पूर्ण रूपमा आर्थिक भार व्यहोरी सञ्चालन हुने यो र यस्ता अन्य तालीमबाट नेपाल सरकारलाई दक्ष एवं उपलब्धिमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने एकमात्र सरकारी अंग भएको कुरा अनुरोध छ । यसरी राष्ट्रले आफ्नै लगानी गरी उत्पादन भएका जनशक्तिलाई अवसरबाट बञ्चित गराउनु सान्दर्भिक देखिँदैन । रिट निवेदकहरूको दावीबमोजिम निजहरूलाई मर्का परेकोमा दुइमत छैन । अर्कोतर्फ सरकारले गरेको लगानीको प्रतिफल समेत नेपाल सरकारले नपाउने अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ, भन्ने समेत व्यहोराको भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र, धुलिखेल, काभ्रेपलाञ्चोकको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (२) मा विभिन्न निजामती सेवाका समूह तथा उपसमूहहरूमा रहने विभिन्न पदहरूको लागि चाहिने न्यूनतम योग्यता तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ, भने निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १५ मा “ऐनको दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम निजामती सेवाका समूह तथा उपसमूहहरूमा रहने विभिन्न पदहरूको लागि चाहिने न्यूनतम योग्यता सम्बन्धित सेवा, समूहसम्बन्धी नियमहरूमा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७५ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नको लागि सम्बन्धित सेवा समूह वा उपसमूहका लागि नियमहरू बनाउन सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको छ । यसरी निजामती सेवामा के कस्तो योग्यता, क्षमता भएका जनशक्ति भित्र्याउने हो सो सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने वा निजामती सेवा, समूह वा उपसमूहका लागि चाहिने न्यूनतम योग्यता समेत नियमद्वारा तोक्न पाउने अधिकार नेपाल सरकारलाई कानूनले नै प्रदान गरेको देखिन्छ । कानूनले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) सम्बन्धी नियममा गरेको भनिएको हेरफेरमा यस मन्त्रालयको कुनै खास भूमिका नरहेको अवस्थामा यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजयोग्य छ ।

जहाँसम्म रिट निवेदनमा निवेदकहरूको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक अधिकारको हनन भएको उल्लेख गरिएको छ । सो सम्बन्धमा यस सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको के कुन निर्णय तथा कामकारवाहीबाट रिट निवेदकहरूको संविधान तथा कानून प्रदत्त हक अधिकारमा हनन हुन पुगेको हो ? सो कुरा रिट निवेदनमा कहि कतै उल्लेख भएको छैन । यसरी विना आधार र कारण यस सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारण समेतबाट यस मन्त्रालयबाट रिट निवेदकहरूको कुनै पनि संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन हुने गरी कुनै पनि निर्णय वा कार्यहरू नभए/नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव प्रतापकुमार पाठकले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

परिवर्तित अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदकहरूको तर्फबाट मिति २०६८।११।१९ मा यस अदालतमा निवेदन पर्न आएको देखियो ।

यसमा परिवर्तित परिस्थिति देखाई अन्तरिम आदेशको माग गरेको देखिँदा मिति २०६८।११।१९।१५ गते सो सम्बन्धमा छलफलका लागि पेश हुने सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई उक्त मितिमा अन्तरिम आदेशमा छलफलका लागि पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिएको नदेखिँदा पूर्व आदेशानुसार पेशीको सूचना दिई अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि यथाशीघ्र पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।११।१९ मा भएको आदेश ।

यसमा प्रशिक्षणको लागि दरखास्त आव्हान गर्दा तोकिएको शैक्षिक योग्यतामा गणित विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र उत्तीर्ण गरेको भनिएकोमा हाल नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन नियुक्ति) नियमहरू, २०५१ को नियम ७ सँग सम्बन्धित अनुसूची ३ मा रहेको गणित विषयको सट्टा

विज्ञान राखेको विरुद्ध अन्तरिम आदेश माग गर्दै रिट निवेदन दायर भएको मिति २०६८।१।३ मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निवेदकहरूले हाल प्रशिक्षण पूरा नगरी प्रशिक्षार्थीसम्म रहेकोले प्रशिक्षण पूरा भएपछि भविष्यमा प्राप्त हुनसक्ने हकको लागि कानूनद्वारा हक प्राप्त नहुँदै अपरिपक्व अवस्था भनी अन्तरिम आदेश जारी नभएको पाइयो । तर मिति २०६८।१।०।२५ को गोरखापत्रमा उपरोक्त परिवर्तित योग्यतालाई नै आधार मानी मिति २०६८।१।१।१६ भित्र दरखास्त आब्हान गरिएबाट निवेदिकाहरू उक्त विज्ञापनअनुसार विज्ञापित पदका लागि दरखास्त दिन अयोग्य रहेको र उक्त प्रशिक्षण पनि समाप्त भइसकेको समेत हुँदा निवेदिकाहरूले दायर गरेको रिट निवेदनमा मिति २०६८।१।१।२३ मा पेशी तोकिएको भई मुद्दा अन्तिम किनारा लाग्ने अवस्थामा पुगेकोले सुविधा सन्तुलन र अपूरणीय क्षतिका दृष्टिकोणबाट विचार गर्दा, रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो लागेअनुसार हुने नै हुँदा हाल निवेदिकाहरूको उक्त विज्ञापित पदमा, उक्त शर्त उल्लेख गरी दरखास्त लिई परीक्षा समेतमा संलग्न गर्नु गराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) अनुसार अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । नियमानुसार गर्नु भनी मिति २०६८।१।१।१२ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमानुसार मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेत अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेतीले निवेदकहरूको हकमा संशोधित व्यवस्था लागू हुने होइन । सरकारले जागिरमा रहेकालाई बचाउ गर्ने तर तालीम लिएकाको हकमा नबचाएको हुनाले त्यहाँ विभेद समेत गरेको हुँदा रिट निवेदन जारी हुनुपर्छ भन्ने र विपक्षी मन्त्रालय र विभाग समेतका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले योग्यताको सम्बन्धमा प्रश्न उठेको अवस्थामा जाँचमा सहभागी हुन पाउने कि नपाउने भनी हेर्नुपर्छ । तालीम एउटा अवसर मात्र हो । यसबाट सबै अधिकार सिर्जना हुँदैन । तालीम लिएको भन्ने आधारमा मात्र रिट जारी गर्न मिल्दैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

यसमा हामी निवेदकहरू मिति २०६७।८।२५ मा तालीम केन्द्रले प्रकाशित गरेको सूचनाबमोजिम नापी तालीम लिनका लागि उम्मेदवार छनौट गर्न लिएको प्रवेश परीक्षाबाट एक वर्षे तालीम कार्यक्रममा सहभागी भई रहेकोमा जुनियर नापी तालीममा भर्ना हुन चाहिने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तोक्दा सेवासम्बन्धी नियमावलीको अनुसूची ३ मा सभै समूहको राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको पदमा सेवा प्रवेशका लागि तोकेको योग्यतासँग मिल्दोजुल्दो हुने गरी तोकिएकोमा सेवा सम्बन्धी नियमावलीको अनुसूची ३ को प्रकरण १३ को क्रम संख्या २ मा “मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट भूगोल र गणित विषयमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरी वा सिभिल इन्जिनियरिङ्ग विषयमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सोसरह उत्तीर्ण गरी जुनियर नापी तालीम वा सिभिल इन्जिनियरिङ्ग विषयमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरी जुनियर नापी तालीम वा सो सरहको नापी तालीम” भन्ने उल्लेख भएकोमा उक्त शैक्षिक योग्यतामध्ये गणित मूल विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको आधारमा हामी तालीममा सहभागी भैसकेपछि सेवासम्बन्धी नियमावलीमा मिति २०६८।१।१२ मा संशोधन गरी साविकको न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट गणित विषय लिई एस.एल.सी वा सो सरह उत्तीर्ण गरी सभै वा जियोमेटिक्स विषयमा तीन वर्षे प्रवीणता प्रमाणपत्र सरहको डिप्लोमा उत्तीर्णको सट्टा विज्ञान वा भूगोल विषय लिई प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी कम्तीमा एक वर्षको जुनियर नापी तालीम प्राप्त गरेको भन्ने व्यवस्था राखी गरेको संशोधनबाट हामीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रदान गरेको पेशा रोजगार गर्न पाउने मौलिक हक हनन हुन गएकोले त्यस्तो संशोधन तथा त्यसबाट भएका काम कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा समय र नापी व्यवस्थापनमा आएको परिवर्तनसँगै दक्ष जनशक्ति भित्रियोस् भनी असल नियतका साथ तालीमको शैक्षिक योग्यता परिवर्तन गरिएको भए तापनि निवेदकहरू यस भन्दा अगाडिनै तालीममा

सहभागी भएको हुँदा निजहरू मर्कामा परेको भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, नापी विभागको लिखित जवाफ रहेको, त्यसैगरी कानूनसम्मत ढंगबाट भएको कामकारवाही सम्बन्धमा रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने लोकसेवा आयोगको लिखित जवाफ तथा राष्ट्रले आफ्नै लगानी गरी उत्पादन गरेको जनशक्तिलाई अवसरबाट बञ्चित गराउनु सान्दर्भिक देखिँदैन। निवेदकलाई मर्का परेको र सरकारले प्रतिफल नपाउने अवस्था सिर्जना भएको छ भन्ने भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रको लिखित जवाफ भएको देखिन्छ। उल्लिखित निवेदन दावी तथा फरक फरक व्यहोरा उल्लेख गरी पेश भएका लिखित जवाफ समेत भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग दावीअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्नेकस देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरू जुनियर नापी तालीमको लागि भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रमा तालीम लिई रहेको प्रशिक्षार्थी भएको र निजहरूलाई प्रशिक्षणको लागि दर्खास्त आह्वान गर्दा मिति २०६७।८।२५ को भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रको सूचना बमोजिम गणित मूल विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र उत्तीर्ण गरेको व्यक्तिमध्येबाट यी निवेदकहरूलाई तालीममा संलग्न गराएको देखियो। जुनियर नापी तालीममा सहभागी हुन प्रकाशित विज्ञापनमा नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा (गठन, श्रेणी तथा समूह विभाजन र नियुक्ति) नियमहरूको अनुसूची ३ मा राजपत्र अर्न्तकृत प्रथम श्रेणीको लागि तोकिएको आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तोकिएको सोही आधारमा भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रले योग्यता निर्धारण गरेको र निजहरू तालीममा सहभागी भइसकेपछि करीब ७ महिना पछि ती नियमहरूमा रहेका गणित विषयलाई संशोधन गरी हटाएकोले यी निवेदकहरूले तालीम पूरा गरेपछि सो रा.प.प्रथम श्रेणीको पदको रोजगारी पाउनका लागि अयोग्य हुन जाने भएको स्पष्ट देखियो। प्रशिक्षण केन्द्रबाट उक्त नियमबमोजिम रा.प.अं प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई निर्धारित योग्यताको सादृश्यतामा प्रशिक्षणको लागि योग्यता निर्धारण गरेको र प्रशिक्षण दिई आएको छ।

प्रशिक्षण केन्द्रले सरकारद्वारा आफूलाई चाहिने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यबाट गठन भई प्रशिक्षण सञ्चालन गरी आएको देखियो। यसरी एकपटक उक्त नियममा तोकिएको शैक्षिक योग्यता निर्धारण गरी प्रशिक्षण दिई आएकोमा प्रशिक्षणको मध्यकालमा नियम परिवर्तन हुँदा निवेदकहरू रोजगारीको लागि प्रतिस्पर्धामा भाग लिन नै अयोग्य हुन जाने देखिन्छ। सो परिवर्तित र संशोधित नियमका व्यवस्था सेवारत कर्मचारीको हकमा लागू नहुने गरी सो नियम मिति २०६८/७/२९ मा पुनः संशोधन गरिएको देखिन्छ। तर तालीममा समावेश भइरहेका प्रशिक्षार्थीहरूको हकमा सो परिवर्तित नियम लागू नै रहने अवस्थाबाट उक्त नियमको व्यवस्था तालीम लिइरहेका यी निवेदकहरूको हकमा विभेदकारी हुन गएको स्पष्ट छ। प्रचलनमा रहेका कुनै खास कानूनी व्यवस्थाको आधारमा निजामती सेवाको पदका लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी रोजगारी दिने उद्देश्यले सोही कानूनी व्यवस्था बमोजिम शैक्षिक योग्यता निर्धारण गरी प्रशिक्षणमा भाग लिन दरखास्त आह्वान गरेकोमा छनौट भइ प्रशिक्षण लिइ रहेको र सो प्रशिक्षण पूरा नहुँदै निजामती पदको लागि तोकिएको सो योग्यता नै परिवर्तन गरिदिँदा र सो परिवर्तन सेवारत कर्मचारीको हकमा लागू नहुने गरी कानूनी व्यवस्था गरिएबाट प्रशिक्षार्थी निवेदकहरूको हकमा विभेदकारी तवरबाट लागू गरेको मानिने हुन्छ, तथा सो कार्य कानूनको अगाडि समानताको प्रतिकूल हुने एवं संविधान प्रदत्त रोजगारीको हकमा अनुचित वन्देज लगाएको मान्नु पर्ने भई यस्तो कार्य संविधानको भावना प्रतिकूल हुन जान्छ।

३. तसर्थ सरकारद्वारा सञ्चालित प्रशिक्षण केन्द्रबाट नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा (गठन, श्रेणी तथा समूह विभाजन, नियुक्ति) नियमहरूमा भएको राजपत्र अर्न्तकृत प्रथम श्रेणीको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्यले सो नियममा तोकिएको शैक्षिक योग्यता निर्धारण गरी सोहीबमोजिम गणित विषय लिई प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको व्यक्तिहरू मध्येबाट दरखास्त आह्वान गरिएको र छनौट भएकाहरू तालीममा सहभागी भइसकेपश्चात् सो योग्यता परिवर्तन गरिएबाट तालीम लिइरहेका यी निवेदकहरू

सो रा.प.अर्नकित प्रथम श्रेणीको प्रतिस्पर्धामा भाग लिन अयोग्य हुने अवस्था भएको देखिएकोले निवेदिकाहरूले हाल सफलतापूर्वक उक्त प्रशिक्षण पूरा गरी सकेको देखिँदा यी निवेदिकाहरूको हकमा सो संशोधित व्यवस्था लागू नहुने गरी तत्काल प्रचलित नियमको व्यवस्थाअनुरूप लोकसेवा आयोगबाट प्रकाशित विज्ञापनको प्रतिस्पर्धामा सामेल हुन पाउने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी निकायहरूलाई दिनु। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल फागुन २३ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- दयाराम ढकाल

निर्णय नं.८८९०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
मुद्दा नं: २०६८- CI -००५५
फैसला मिति: २०६८।१२।२२।४
मुद्दा : अंश चलन।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला सुनसरी सोनापुर गा.वि.स.

वडा नं. ५ बस्ने जमरुद्दिन मियाँ
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. बस्ने जियाउल हुसेन मियाँ
समेत

शुरु अदालतमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री लक्ष्मीकृष्ण श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

मा.न्या.श्री द्वारिकामान जोशी

- निजी ज्ञान, सीप र प्रयासबाट आर्जन गरेको भनेको नितान्त आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रमसंस्, सीप र प्रयास परेको सम्पत्ति भनी अर्थ गर्नुपर्दछ। यदि सगोलका परिवार सबैको श्रम, सीप र प्रयास परेको छ भने त्यसमा कसैको पनि हक नमरोस् र यदि कुनै एक अंशीको मात्र निजी ज्ञान, सीप, श्रम र प्रयास परेको छ भने त्यसमा सहभागी नहुने अरु परिवार सदस्यलाई भाग बण्डा नलागोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्ने।

(प्रकरण नं.६)

- विदेशमा रहेको छोराको आर्जनबाट स्वदेशमा बाबु आमाका नाममा जग्गा खरीद गरिएको अनुमान स्वाभाविक र तर्कसंगत हुन्छ। आफ्ना विरुद्ध न्यायिक अवधारणा बन्न जाने तथ्यको सम्बन्धित पक्षले खण्डन गर्न सक्दैन र सो खण्डनलाई पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण केही दिन सक्दैन भने त्यो तथ्यले निजका विरुद्ध प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्ने।

(प्रकरण नं.८)

- अंशबण्डाको १८ नं. परिवार सदस्यको उच्चमशीलतालाई संरक्षण र प्रोत्साहन दिने कानून हो। सम्पत्तिको आर्जनको इतिहास, स्रोत र लगानीको प्रकृति विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुगिएन भने अंशबण्डाको १८ नं. को उद्देश्य र मर्म मर्न पुग्ने।
- पैतृक सम्पत्तिसँग कुनै सम्बन्ध नगर्नासिने र परिवारका अन्य सदस्यको सो सम्पत्ति आर्जनमा कुनै योगदान आँकन नसकिने सम्पत्ति बण्डा गर्न कर नलागोस् भन्ने नै अंशबण्डाको १८ नं. को आशय हो। विदेशमा रहेको आफ्नो छोराको आर्जनबाट आफ्ना नाममा खरीद भएको सम्पत्ति पनि निजी श्रम, सीप र प्रयासमध्ये प्रयासको आर्जन भएबाट सोबाट अंश दिन वाध्य बनाउनु अंशबण्डाको १८ नं. प्रतिकूल हुनजाने।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाटः

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाटः

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ र ७, ७(ग)
- अंशबण्डाको १८ नं.
- स्त्री अंश धनको ५ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलाउपर वादी पक्षबाट पुनरावेदन पत्र दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मेरा पिता स्व. तसलीम मियाका तीन छोरोमा जेठा प्रतिवादीमध्ये रफिद मिया, माहिला जियाउल र कान्छो म फिरादी जिमरुद्दिन हौं । विपक्षी बुधनीदेवी माहिला दाजु जियाउलकी पत्नी हुन् । हामी तीन दाजुभाइ एकासगोलमा व्यवहार गरी आउँदा घरको टाठाबाठा जियाउल हुँदा जि.सु. सोनापुर गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. ९९ को ०-०-१० र ऐ.ऐ. १०० को जग्गा विपक्षीमध्येकी भाउजू बुधनी मियाइनीको नाममा दर्ता गराई हाम्रो घरबाट अनावश्यक निहुँ खोजी २०६४।८।१५ गते दिउसो घरबाट निकाला गराई दिनुभयो । मैले पाउने सम्पूर्ण सम्पत्तिको तीन खण्डको एक खण्ड दिलाई भराईपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

नातामा विवाद छैन । मिति २०६४।८।१५ गते यी वादीलाई हामीले निकाला गरेका होइनौं । माता पिताको जीवनकालबाटै हामीहरू छुट्टाछुट्टै भातभान्सा र घर व्यवहार गरी आएका हौं । जिल्ला सुनसरी सोनापुर गा.वि.स. को कि.नं. ९९ को जग्गा र ऐ.ऐ. १०० को जग्गा सगोलबाट आर्जन भएको होइन । मिति २०६४।३।६ गते मूल्य रु.३०,०००।- मा खरीद गरी मालपोत कार्यालयबाट पारित गरी लिएको हुँ । पैतृक सम्पत्ति प्रतिवादीमध्येका रफिद मियाका नाममा रहेको गा.वि.स. सोनापुर (ख) कि.नं. ८८ को जग्गा यी वादीका श्रीमती वसिरन खातुनका नाममा राजीनामा गरी लिएका हुन् । पैतृक सम्पत्ति म जियाउल

हुसेनले प्राप्त गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जियाउल हक र बुधनी मियाइनीको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र रहेको छ । प्रतिवादीमध्येका रफिद मियाले शुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादभित्र प्रतिउत्तर नफिराई म्यादै गुजारी बसेका ।

प्रतिवादीमध्येका रफिद मियाँले फाँटवारीमा देखाइएको जिल्ला सुनसरी, सोनापुर ५ कि.नं. ३० को ०-०-१० जग्गा तीन वर्षअगाडि मैले ग्रामीण विकास बैंकबाट कर्जा लिई खरीद गरेको मेरो निजी आर्जनको जग्गा हो कसैको हक लाग्ने होइन र अंशबण्डा हुनुपर्ने होइन भन्ने अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी मजिदा मियाइनीको बयान कागज ।

प्रतिवादीमध्येका रफिद मियासँग मिति २०५८।१।२२ मा राजीनामा गरी लिएको ०-४-१५ को जग्गा मैले माइतकी आमा दुलारी खातुनबाट दाइजोस्वरुप पाएको रु.४०,०००।- मा किनेकोमा सो जग्गा हाल मेरा नाममा दर्ता छैन । मैले बिक्री गर्दाको राजीनामा पेश गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी वसिरन खातुनको बयान कागज ।

आदेशबमोजिम वादी प्रतिवादी पक्षबाट बण्डा गर्नुपर्ने श्रीसम्पत्तिको फाँटवारी मिसिल संलग्न रहेको ।

कानूनबमोजिम वादीले अंश बुझेको नदेखिँदा वादी प्रतिवादीहरूले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीको सम्पत्तिबाट वादीले तीन भागको एक भाग अंश पाउने र चलन समेत पाउने ठहर्छ भन्ने भन्ने समेत व्यहोराको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला ।

हामी पुनरावेदकका छोराले वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त गरेको आम्दानीबाट कसैलाई बण्डा नलाग्ने हामी पुनरावेदकको नाउँको जग्गा बण्डा लाग्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी हामीहरू बीच व्यवहारमा अंशबण्डा भई आफ्ना नाममा रहेको जग्गा अरुलाई बिक्री गरी खाई मासी आफ्नो व्यवहार भएको तर्फ विचारै नगरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्यायपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरूको अलग - अलग पुनरावेदन पत्र ।

कित्ता नं. ९९ र १०० को जग्गा बण्डा नलाग्ने र कित्ता नं. ३० मात्र बण्डा लाग्ने ठहर गर्नुपर्नेमा शुरु

४. प्रतिवादीहरूको राजीनामा मितिलाई इस्वी सन्मा रुपान्तरण गर्दा सन् २००७ को जुन र अक्टोबर महिनामा उक्त कि.नं. १०० र ९९ नं. का जग्गाहरू कुल रु.५५,०००/- मा खरीद गरेको देखिएको पाइन्छ। प्रतिवादीका छोरोले सो जग्गा खरीद गर्नुपूर्व पठाएका रकमहरूका बारेमा शंका गर्नुपर्ने अवस्था छैन। यस अवस्थामा यी दुई कित्ता सम्पत्तिबाट पनि वादीले अंश पाउनुपर्ने हो होइन भन्ने कुरा विचारणीय हुन पुगेको छ। यस सम्बन्धमा व्यवस्थित गर्ने कानून अंशबण्डाको १८ नं. हो।

अंशबण्डाको १८ नं. को कानूनी व्यवस्था देहाय बमोजिम देखिन्छ :-

१८ नं. ॥ मानो नछुट्टिई सँग बसेका अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको महलको ८ नम्बरबमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ। सो बाहेक कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नम्बरबमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्न वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुशी गर्न पाउँछ। बण्डा गर्न कर लाग्दैन। अंश नभए पनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा रजिष्ट्रेशन नगरी खती उपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिस्सासँग मात्र राखी खानु पिउनु गरेकोमा एकै ठाउँमा भए पनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ। त्यस्तो कमाएको धन लाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ।

५. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा मानो नछुट्टिई सँग बसेका अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन सबै अंशियारलाई भाग लाग्ने र सो बाहेक कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नम्बर बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति

सो आर्जन गर्न वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुशी गर्न पाउने भन्ने देखियो।

६. कुन सम्पत्ति निजी भै अरुलाई बण्डा नगर्न पर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा अदालतले उक्त १८ नं. को व्याख्या अति नै सम्वेदनशील र सजगताका साथ गर्नुपर्दछ। निजी ज्ञान सीप र प्रयासबाट आर्जन गरेको भनेको नितान्त आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रम सीप र प्रयास परेको सम्पत्ति भनी अर्थ गर्नुपर्दछ। यदि सगोलका परिवार सबैको श्रम, सीप र प्रयास परेको छ भने त्यसमा कसैको पनि हक नमरोस् र यदि कुनै एक अंशीको मात्र निजी ज्ञान सीप, श्रम र प्रयास परेको छ भने त्यसमा सहभागी नहुने अरु परिवार सदस्यलाई भाग बण्डा नलागोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ भन्ने विधायिकी मनसाय यस कानूनी प्रवन्धको हो।

७. प्रस्तुत मुद्दामा कि.नं.९९ र १०० का जग्गा पैतृक नभएको कुरामा विवाद छैन। २०६४।३६ र २०६४।६।२० मा प्रतिवादीहरूको नाममा राजीनामाद्वारा यी विवादका दुई कित्ता आएका छन्। ती कित्ता पैतृक सम्पत्तिबाट बढेबढाएका भए कुनै पैतृक सम्पत्ति हस्तान्तरण भएको वा पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आर्जन पारिवारिक सामाजिक र सांस्कृतिक समेतका कार्यमा अनिवार्यतः गर्नुपर्ने खर्च गरेर बचत हुनसक्ने रकम लगानी भएको वादीले जिकीर लिई प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ। यसो हुन सकेको छैन। यी सम्पत्तिका विषयमा प्रतिवादीहरूबाट आफ्नो छोरोले कतारबाट पठाएको वैदेशिक रोजगारको आम्दानीबाट खरीद गरेको हो भन्दै निज वैदेशिक रोजगारी स्वरूप कतारमा ड्राइभरमा कार्यरत् रही रकम पठाएका विभिन्न कागज प्रमाण पेश गरेको पाइन्छ। सो प्रमाणको वादी पक्षबाट खण्डन समेत गर्न नसकेको अवस्था छ।

८. प्रतिवादीपक्षको छोरा विदेशमा कार्यरत रहेको तथ्य स्थापित छ। निजले वावु आमालाई रकम वैध माध्यमबाट पठाएकोबाट सो पठाइएको होइन कि भन्ने शंका गर्ने ठाउँ छैन। पठाइएको रकम र प्रतिवादीहरूको नाममा किनिएका जग्गामा लगानी गरिएको रकममा तादाम्यता छ। रकम पठाइएको अवधि र जग्गा खरीद गरिएको मितिबीच पनि प्रमाणिक रुपमा सम्बन्ध गाँसिन्छ। कुनै घटना, मानिसहरूको

आचरण वा काम कारोवारको सामान्य क्रम विचार गर्दा तर्कसंगत रूपमा अनुमान गर्न सकिने अन्य कुरा अदालतले अनुमान गर्न सक्ने कानूनी प्रवन्ध प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७(ग) ले गरेको छ। यस क्रममा विचार गर्दा विदेशमा रहेको छोराको आर्जनबाट स्वदेशमा बाबु आमाका नाममा विवादित जग्गा खरीद गरिएको अनुमान स्वाभाविक र तर्कसंगत हुन्छ। आफ्ना विरुद्ध न्यायिक अवधारणा बन्न जाने तथ्यको सम्बन्धित पक्षले खण्डन गर्न सक्दैन र सो खण्डनलाई पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण केही दिन सक्दैन भने त्यो तथ्यले निजका विरुद्ध प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्दछ। अनुमान पनि प्रमाण नै हो। यसका सीमाहरू प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ र ७ मा व्यवस्थित छन्। यसरी वादी र प्रतिवादीबीचको व्यवहारको विश्लेषण गर्दा विवादित कि.नं. ९९ र १०० बाट पनि वादीलाई अंश दिलाउनु न्यायोचित हुँदैन।

९. अंशबण्डाको १८ नं. परिवार सदस्यको उच्चमशीलतालाई संरक्षण र प्रोत्साहन दिने कानून हो। सम्पत्तिको आर्जनको इतिहास स्रोत र लगानीको प्रकृती विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुगिएन भने अंशबण्डाको १८ नं. को उद्देश्य र मर्म मर्न पुग्नेछ। पैतृक सम्पत्तिसँग कुनै सम्बन्ध नगाँसिने र परिवारका अन्य सदस्यको सो सम्पत्ति आर्जनमा कुनै योगदान आँकन नसकिने सम्पत्ति बण्डा गर्न कर नलागोस् भन्ने नै अंशबण्डाको १८ नं. को आशय हो। विदेशमा रहेको आफ्नो छोराको आर्जनबाट आफ्ना नाममा खरीद भएको सम्पत्ति पनि निजी श्रम, सीप र प्रयासमध्ये प्रयासको आर्जन भएबाट वादीलाई सोबाट अंश दिन प्रतिवादीलाई बाध्य बनाउनु अंशबण्डाको १८ नं. प्रतिकूल हुन जान्छ।

१०. अतः यस परिदृश्यमा छोराले विदेशबाट पठाएको रकमबाट २०६४ सालमा खरीद गरेका कित्ता नं. ९९ र १०० को जग्गा बण्डा लगाउने ठहर्‍याएको शुरु फैसला उल्टी गरी निजी आर्जनको बण्डा नलाग्ने सम्पत्ति ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला न्याय तथा कानूनसम्मत नै देखियो।

११. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट प्रतिवादीका छोराले विदेशबाट पठाएको रकमबाट

खरीद गरेको कित्ता नं. ९९ र १०० को जग्गा मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं बमोजिम बण्डा नलाग्ने निजी आर्जनको सम्पत्ति देखिँदा बण्डा लगाउने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी यी कित्तालाई बाहेक गरी अन्य बाँकी सम्पत्तिबाट तीन भागको एक भाग वादीले अंश छुट्टाई चलन समेत चलाई पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मुनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल चैत २२ गते रोज ४ शुभम् ...
इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं.८८११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
संवत् २०६७ सालको रिट नं २०६८- wo ०९३२
आदेश मिति: २०६९।३।११।२
विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: ओखलढुङ्गा जिल्ला, कुइभीर गा.वि.स.गडा न.
९ घर भै हाल प्रहरी सेवाअन्तर्गत सर्वोच्च
अदालतको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत रूपमा
कार्यरत प्र.ना.नि.दीपककुमार पोखरेल समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- न्यायाधीशको काम सदैव जोखिमयुक्त छ किनकि यसमा सधैं एक पक्षले जीतेको हुन्छ र अर्कोले हारेको। त्यहीमाथि चोर, डाँका, ज्यानमारा, लागूऔषध तथा संगठित

अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको मुद्दा दिनहुँ निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता संवेदनशील मुद्दाको दिनहुँ निर्णय गरिरहनु पर्ने अवस्थामा असन्तुष्ट व्यक्तिबाट सदैव खतराको महसूस गरिएको हुन्छ । त्यही भएर संसारभरि न्यायाधीशको सुरक्षामा सरकारले अति सजगता अपनाएको हुन्छ र न्यायाधीशको सुरक्षाउपर घटेको सानो भन्दा सानो घटनाले देशकै सुरक्षा ब्यवस्था आलोचित बन्न सक्छ । यसरी न्यायाधीशको तुलनामा कम जोखिमपूर्ण काम गर्ने मन्त्रीहरूको साजसज्जामा राज्यले जोड दिनु र हमेशा खतरनाक निर्णय गर्नुपर्ने न्यायाधीशहरूको सेवा सुरक्षालाई कम गम्भीर आंकलन गर्नु विडम्बनापूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं.१२)

- राज्यको एक अङ्गले आफ्नो हकमा सेवा गर्ने सुरक्षाकर्मी वा सवारी चालकको हकमा वढी सुविधा दिने र राज्यकै अर्को अंग न्यायपालिकामा खटिने त्यस्ता कर्मचारीहरूको हकमा घटी सुविधा दिनु सोभै भेदभावपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता चन्द्रकान्त पौडेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १०२(४), ११६(१)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकमध्ये दीपककुमार पोखरेल मिति २०५८।३।१ देखि प्रहरी सेवामा प्रवेश गरी विभिन्न कार्यालयमा सरुवा, बढुवा हुँदै मिति २०६८।१।२१ गतेदेखि सर्वोच्च अदालतका मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेतीज्यूको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृतको रूपमा, टीकाराम गिरी मिति २०५२।८।२८ देखि प्रहरी सेवामा प्रवेश गरी विभिन्न कार्यालयमा सरुवा, बढुवा हुँदै मिति २०६३।८।२२ देखि सर्वोच्च अदालतका मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्माज्यूको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृतको रूपमा कमलबहादुर खड्का मिति २०४५।१।११ देखि प्रहरी सेवामा प्रवेश गरी विभिन्न कार्यालयमा सरुवा, बढुवा हुँदै मिति २०६८।१।२५ गतेदेखि विशेष अदालतका मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसेज्यूको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृतको रूपमा कार्यरत छौं । यसै गरी रमेशसिंह महर्जन मिति २०५०।५।२ देखि स्थायी नियुक्ति भै माननीय न्यायाधीशहरूको प्रयोजनको निमित्त सर्वोच्च अदालतमा सवारी चालकको रूपमा हिरालाल चौलागाई मिति २०५०।५।१६ देखि स्थायी नियुक्ति लिई सर्वोच्च अदालतमा सवारी चालकको रूपमा र नरबहादुर ओली मिति २०६६।५।२८ देखि अस्थायी नियुक्ति लिई सर्वोच्च अदालतमा माननीय न्यायाधीशहरूको सवारी चालकको रूपमा कार्यरत छौं ।

मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूका साथमा सरकारी कामको सिलसिलामा सँगै हुने व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) तथा ड्राइभरलाई दैनिक रु.७५ खाना खर्च उपलब्ध गराइँदै आएको थियो । सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूहरूको पूर्णवैठकको निर्णय अनुसार राज्यले मिति २०६३।८।१७ गतेदेखि व्यक्तिगत सुरक्षाको लागि सुरक्षाकर्मी खटाएअनुरूप आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएको अवस्थामा हामी निवेदक तथा निवेदक सरहका अन्य सुरक्षाकर्मीले राज्यद्वारा खटाएबमोजिमको इमानदारिताकासाथ जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएको अवस्थामा निवेदक सरह कार्यरत अन्य निजी सुरक्षा अधिकृत (PSO) हरूलाई खाना खर्च उपलब्ध गराउनु संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकविपरीत हुन गएकोले राज्यद्वारा एकै प्रकृतिका सुरक्षामा खटिएका माननीय

न्यायाधीशज्यूहरूका व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) लाई समेत खाना खर्च उपलब्ध गराई पाऊँ भनी माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगरज्यूका तत्कालीन व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) श्री रोमनकुमार वस्नेतले मिति २०६४।११।१३ मा रिट निवेदन दर्ता गर्नु भएकोमा सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६५।१२।१३ मा यि निवेदकलाई र यस्तै समान हैसियत रहेको सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू एवं पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) समेतलाई सो जिम्मेवारीमा खटिएको मितिबाट दैनिक खाना भत्ताबापत प्राप्त गर्नुपर्ने रकम दिलाउने सन्दर्भमा आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु भनी विपक्षीको नाउमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको थियो ।

सम्मानीत अदालतको उल्लिखित आदेश पछि सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूहरू तथा पुनरावेदन अदालतका माननीय मुख्य न्यायाधीशज्यूहरूका व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) हरूले मिति २०६५।१।२० सम्मको खाना खर्चबापत एकमुष्ट रकम पाई सकेको छै । सो मिति पश्चात् विना कुनै सूचना उक्त सुविधा कटौती गरी प्रधानमन्त्रीलगायतका मन्त्रीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ. चालक र अंगरक्षकहरूलाई खाना खर्चबापत साविकमा दिई आएको प्रतिदिन रु.७५ को सुविधा निरन्तर रूपमा खाईपाई आएको तर हामी निवेदकलाई जानकारी नै नगराई उक्त रकम कटौती गर्दा हाम्रो समानताको हक तथा सम्मानीत अदालतको उल्लिखित निर्णय समेतको विपरीत हुने गरी उक्त खाना खर्च रोक्का गरी आएको र मिति २०६५।७।२० गतेको मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले मन्त्रिपरिषद्को पूर्व निर्णयबाट प्रधानमन्त्रीलगायतका मन्त्रीहरूको साथमा रहने PSO सवारी चालक र सुरक्षा गार्डलाई खाना खर्चबापत साविकमा दिई आएको प्रतिदिन रु.७५ को सुविधा यथापत कायम गर्ने निर्णयले प्रधानमन्त्री लगायतका मन्त्रीहरूका PSO हरू तथा सवारी चालकहरूले उक्त खानाबापतको रकम निरन्तर रूपमा प्राप्त गरी आएको तर हामी निवेदकहरूले सो सुविधा प्राप्त नगर्दा समान काममा कार्यरत हामी निवेदकहरूको समानताको हकमा आघात पर्न गएको छ ।

निवेदक सरहका अन्य सवारी चालकको हकमा सम्मानीत श्री सर्वोच्च अदालतमा समय समयमा उल्लिखित मन्त्रिपरिषद्को निर्णयवमोजिम पाउनुपर्ने दैनिक खाना भत्ताका सम्बन्धमा जानकारी र अनुरोध समेत गराउदै आएको भए पनि हालसम्म सो सम्बन्धमा कुनै पनि निर्णय नभएको हुनाले हामी सरह कार्यरत प्रधानमन्त्रीहरू लगायतका मन्त्रीहरूको साथमा रहने सवारी चालकहरूले निरन्तर रूपमा खाना खर्च पाई राख्ने तर हामी सो अधिकारबाट विमुख भै राज्यद्वारा एकै प्रकारका काममा खटाई समान रूपमा कार्यरत सवारी चालकमध्ये कसैलाई एक किसिमको व्यवहार र कसैलाई अर्कै किसिमको व्यवहार गर्दा संविधानप्रदत्त समानताको हक विपरीत छ । अतः हामी निवेदकहरू, दीपककुमार पोखरेल, टीकाराम गिरी र कमलबहादुर खड्काको हकमा २०६५।१।२१ देखि तथा निवेदक हरू रमेशसिंह महर्जन, हिरालाल चौगालाई र नरबहादुर ओलीका हकमा मिति २०६३।६।१३ देखि पाउनु पर्ने रकम उपलब्ध गराउने निर्णय गरी सोको जानकारी अविलम्ब श्री सर्वोच्च अदालतलाई समेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकहरूको तर्फबाट मिति २०६८।१।२३ मा दायर हुन आएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले वाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६९।१।५ मा विपक्षीहरूका नाउमा जारी भएको कारण देखाउ आदेश ।

नेपाल सरकारले आफू मातहतका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीका लागि कार्यालय र कामको प्रकृतिअनुसार समय-समयमा विभिन्न प्रकारका भत्ताहरू प्रदान र कटौती गर्नसक्ने नै हुन्छ । सोहीअनुरूप नेपाल सरकारले आफूलाई प्राप्त ऐन, नियमले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सम्मानीत विभिन्न अदालतका मा.न्या.ज्यूको सुरक्षा तथा सवारी चालकका

रुपमा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि प्रदान गरिएको खाना खर्च कटौती गरिएको विषयलाई लिएर यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६९।१।२९ मा पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यू तथा पुनरावेदन अदालतका माननीय मुख्य न्यायाधीशज्यूहरूको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृत (PSO) हरूलाई खाना खर्चबापत साविकमा दिइ आएको प्रतिदिन रु.७५ को सुविधा कटौती गर्ने सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको संलग्नता रहेको कुरा निवेदनमा कतै उल्लेखसम्म गरेको नदेखिएको र सो कार्यमा यस मन्त्रालयको संलग्नता समेत नभएको हुँदा असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन निरर्थक हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६९।१।२७ मा कानून तथा न्याय मन्त्रालयबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफ ।

म.प.वै.स.२६।०६३, मिति २०६३।५।१२, म.प.वै.स.२८।२०६३, मिति २०६३।५।२९, म.प.वै.स. ४०।०६३, मिति २०६३।९।१०, म.प.वै.स.५२।०६३, मिति २०६३।९।२९, म.प.वै.स.६।०६४ मिति २०६४।३।७ र म.प.वै.स.१९।०६४ मिति २०६३।६।१३ को मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट सम्माननीय प्रधानमन्त्री, सम्माननीय अध्यक्ष (संविधानसभा) माननीय उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ.,सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई खाना खर्चबापतमा साविकमा दिई आएको प्रतिदिन रु.७५। को सुविधा यथावत् कायम गर्ने निर्णय भएको हो । मन्त्रपरिषद्को उल्लिखित निर्णयबाट विभिन्न राजनीतिक पदाधिकारीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ.सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई खाना खर्चबापत प्रतिदिन रु.७५। का दरले सुविधा प्रदान गरेको हो । उल्लिखित राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट निर्धारित कार्यालय समयभित्र सीमित रही तोकिएको काम मात्र हुने नभई जुनसुकै समय पनि राष्ट्र र जनताका लागि खर्च गर्नुपर्ने भई निजहरूका साथमा रहने पि.एस.ओ., सवारी

चालक र सुरक्षा गार्डहरू समेत सोहीबमोजिम नियमित रुपमा अतिरिक्त समय खटिनुपर्ने भएकोले राजनीतिक पदाधिकारीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ. सवारी चालक र सुरक्षा गार्डलाई विपक्षी निवेदकहरू समानकै पि.एस.ओ., सवारी चालक र सुरक्षा गार्ड मान्न सकिदैन । अतः दुई असमान अवस्थाका पि.एस.ओ., सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूका बीच असमान व्यवहार गर्नेगरी भएको उल्लिखित मितिको निर्णय समानताका सिद्धान्तअनुकूल भई बदर हुनुपर्ने होइन अतः उपरोक्त आधार कारण समेतबाट माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदक खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री, तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयबाट मिति २०६९।१।२८ मा पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त पौडेलले निवेदकहरूको सेवा प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री , मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूको सुरक्षार्थ खटिने PSO, चालक र सुरक्षा गार्ड भन्दा फरक नभै समान प्रकारको छ । निवेदकहरू मध्ये व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृतका रुपमा खटिएका निवेदकहरूलाई २४ सै घण्टा ड्यूटीमा रही त्रुटिरहित ढंगबाट कार्य सम्पादन गर्नु हुन भनी प्रहरी प्रधान कार्यालय, कार्य विभागबाट दिइएको पत्रमा नै उल्लेख हुँदा निजहरूको सेवा फरक हुने र कम संवेदनशील हुने कुरै छैन । यस विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट निवेदक रोमनकुमार वस्नेत विपक्षी अर्थ मन्त्रालय समेत भएको रिट नं. ७४२ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा समान अवस्था र हैसियतको मन्त्री एवं राज्यमन्त्री समेतका पदाधिकारीहरूको साथमा रहने निजी सुरक्षा अधिकारीले (PSO) खाना खर्चबापत प्रतिदिन रु.७५। पाउने गरी मिति २०६३।६।१३ मा मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय भएको हुँदा उस्तै समान हैसियत रहेका सर्वोच्च अदालत एवं पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूका निजी सुरक्षा अधिकारीहरू समेतले उक्त सुविधा प्राप्त गर्न वाञ्छनिय भएकोले निवेदन माग बमोजिम सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश एवं पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूको

सुरक्षा अधिकारीका रूपमा खटिएका सुरक्षाकर्मीहरूलाई निजहरू न्यायाधीशहरूको निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) को रूपमा खटिएकाको मितिबाट दैनिक खाना भत्ताबापत प्राप्त गर्न पर्ने रकम दिलाउने सन्दर्भमा आवश्यक निर्णय गर्न गराउनु भनी २०६५।२।१३ मा परमादेश जारी गरिएपछि सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशहरू तथा पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूका पि.एस.ओ. हरूले मिति २०६५।५।२० सम्मको खाना खर्चबापत एक मुष्ट रकम पाइसकेकामा सो मिति पश्चात् निवेदकहरूलाई कुनै सूचना नै नदिइ एकतर्फी रूपमा मनोमानी ढंगले प्रधानमन्त्री, मन्त्री, राज्यमन्त्री समेतका पदाधिकारीहरूको साथ रहने PSO सुरक्षा गार्ड र सवारी चालकहरूको मिति २०६३।६।१३ को मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिमको खानाबापतको भत्ता यथावत कायम राख्ने र सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशहरू तथा पुनरावेदन अदालतका माननीय मुख्य न्यायाधीशहरूका साथ रहने PSO, सुरक्षा गार्ड र सवारी चालकको खाना बापतको भत्ता रोक्का गर्ने गरी मिति २०६५।७।२० मा मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय गरी एकै प्रकारको काम गर्ने कर्मचारीहरू बीच असमान व्यवहार गरिएको हुँदा उक्त निर्णय समानताको सिद्धान्त समेतको बर्खिलाप हुँदा निवेदकहरूले मिति २०६३।६।१३ देखि पाउनपर्ने रकम उपलब्ध गराउने निर्णय गरी सोको जानकारी सर्वोच्च अदालतलाई समेत दिनुभनी विपक्षीहरूको नाउँमा उत्प्रेषणलगायत जो जाहिने आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नु भएको वहस जिकीर एवं विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारीले निवेदकहरूलाई असमान व्यवहार हुने गरी नेपाल सरकारबाट निर्णय भएको छैन । राजनीतिक पदाधिकारीहरू साथ रहने PSO, सुरक्षा गार्ड र सवारी चालकहरूले तोकिएभन्दा बढी नै कामकाज गरी रहनु पर्ने हुँदा उनिहरूको भत्ता यथावत राख्ने निर्णय भएको हो । निवेदकहरू राजनीतिक व्यक्तिहरूकोमा खटिने भन्दा भिन्न जिम्मेवारी निभाउने गरी कार्यरत देखिदा समान वर्गमा पर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको वहस जिकीर समेत सुनियो ।

उल्लिखित वहस जिकीरका साथै रिट निवेदन संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदकहरूको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छ वा छैन सोही विषयमा हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्री समेतका पदाधिकारीहरूका साथमा रहने निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO), सुरक्षा गार्ड र सवारी चालक सरहकै हैसियतमा काम गर्ने हामी निवेदकहरूलाई सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको परमादेशको आदेश समेतबाट प्राप्त भई रहेको खानाबापतको रु.७५। रुपैया भत्ता प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूका निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) सुरक्षागार्ड र सवारी चालकलाई यथावत कायम राखी, हामी निवेदकहरूको हकमा मात्र रोक्का गर्ने निर्णय गरी एकै हैसियतमा काम गर्ने कर्मचारीहरूका बीचमा असमान व्यवहार गरेको हुँदा त्यस्तो समानताको सिद्धान्त समेतको विपरीतको निर्णय बदर गरी पहिल कै मितिदेखि पाउनुपर्ने खाना बापतको भत्ता उपलब्ध गराउनेगरी विपक्षीका नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको मुख्य रिट निवेदन दावी भएकोमा नेपाल सरकारले आफू मातहतका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीका लागि कार्यालय र कामको प्रकृतिअनुसार समय समयमा विभिन्न प्रकारका भत्ताहरू प्रदान र कटौती गर्नसक्ने नै हुन्छ । सोहीअनुरूप नेपाल सरकारले आफूलाई प्राप्त ऐन, नियमले दिएको अधिकार प्रयोग गरी विभिन्न अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूको सुरक्षा तथा सवारी चालकका रूपमा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि प्रदान गरिएको खाना खर्च कटौती गरिएको भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले पेश गरेको लिखित जवाफ व्यहोरा रहेको एवं नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफमा राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट निर्धारित कार्यालय समयभित्र सीमित रही तोकिएको काम मात्र हुने नभई जुनसुकै समय पनि राष्ट्र र जनताका लागि खर्च गर्नुपर्ने भई निजहरूका साथमा रहने PSO, सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरू समेत सोहीबमोजिम नियमित रूपमा अतिरिक्त समय खटिनुपर्ने भएकोले राजनीतिक पदाधिकारीहरूको साथमा रहने PSO, सवारी चालक र सुरक्षा गार्डलाई विपक्षी

निवेदकहरू समानकै पि.एस.ओ सवारी चालक र सुरक्षा गार्ड मान्न नसकिने र दुई असमान अवस्थाका PSO, सवारी चालक र सुरक्षागार्डहरूका बीच असमान व्यवहार गर्ने गरी भएको निर्णय समानताको सिद्धान्त अनुकूल भई बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

निवेदकले विशेष गरेर यस अदालतको मिति २०६५।२।१३ को परमादेश र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ अन्तर्गतको समानताको हकको आधारमा उपचार माग गरेको देखिन्छ भने प्रत्यर्थीहरूबाट उल्लिखित मितिको परमादेशको सम्बन्धमा केही उल्लेख नगरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीहरूको साथमा खटिने सुरक्षा अधिकारी तथा चालक र न्यायाधीशको साथमा खटिने सुरक्षा अधिकारी तथा चालक समान वर्गमा पर्ने हुँदा भेदभाव गरिएको छैन भन्ने जिकीर लिएको देखिएको स्थितिमा यस अदालतको पूर्व आदेशबमोजिमको कार्य गर्न प्रत्यर्थीहरू बाध्य हुनुपर्ने हो होइन अर्थात् यी दुईतर्फका सुरक्षा अधिकारी तथा चालकहरू समान वर्गमा पर्ने हुन होइनन् भन्ने प्रश्नको केन्द्रविन्दुमा रहेर निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६३।५।१२ पश्चात्का विभिन्न मितिका निर्णय हुँदै मिति २०६३।६।१३ को निर्णयबाट प्रधानमन्त्री, तत्कालीन संविधानसभा अध्यक्ष, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ.,सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई खाना खर्चबापतमा प्रतिदिन रु.७५। दिई आएको देखिन्छ । यस अदालतको मिति २०६५।२।१३ को परमादेश पश्चात् सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशको सुरक्षार्थ खटिने सुरक्षा अधिकारीलाई अन्य सुरक्षा अधिकारीले प्राप्त गरेकै मिति देखिकै खाना भत्ता उपलब्ध गरिएको पाइन्छ । तत्पश्चात् नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्ले मिति २०६५।७।२० मा उल्लिखित मिति २०६३।६।१३ समेतका विभिन्न मितिका मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट प्रधानमन्त्री, संविधानसभाका अध्यक्ष, उपप्रधान मन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूको साथमा रहने निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई खाना खर्चबापतमा साविकमा दिई आएको प्रतिदिन रु.७५। (पचहत्तर रुपैया)

को सुविधा यथावत कायम गर्ने निर्णय गरी उल्लिखित पदाधिकारीका साथ रहने निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई नियमित रूपमा खाना खर्चबापतको भत्ता भुक्तानी गरिदै आए पनि न्यायाधीशको साथमा खटिने निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूलाई दिइदै आएको उक्त भत्ता सो मितिपश्चात् भुक्तानी नदिई रोकीएको पाइन्छ । मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।७।२० को निर्णयमा न्यायपालिकामा न्यायाधीशको साथ खटिएका निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO) सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरूको हकमा के हुने भन्ने सम्बन्धमा सो निर्णयमा केही बोलिएको देखिँदैन । तर प्रत्यर्थीहरूबाट लगाइएको लिखित जवाफबाट अदालतमा खटिएका यी पदाधिकारीहरूलाई खाना भत्ता नदिइएको हो भनी स्वीकारिएको पाइन्छ । अदालतबाट भएको परमादेश नमानेको जस्तो नदेखियोस् भनी सो निर्णयमा केही नबोली आचरणबाट अर्थात् अप्रत्यक्ष रूपमा उक्त आदेशको प्रतिकूल व्यवहार गरेको देखिन्छ ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैबाट पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसबाट कानूनको अगाडि सबै समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने भन्ने कुराको प्रत्याभूति गरेको छ । समानताको हकले सबै नागरिकहरूलाई एकै प्रकारको व्यवहार गरिनुपर्छ भनी निरपेक्ष समानतालाई अंगीकार गरेको छैन । यहाँ समान हैसियतमा रहेकाहरूका बीच मात्र भेदभाव गर्न नहुने अर्थात् समान व्यवहार गर्नुपर्ने हुन्छ । राज्यबाट निर्मित कानून तथा निर्णयबाट त्यस्तै समानस्तर अवस्था र हैसियतका व्यक्तिहरू बीच एउटाको तुलनामा अर्कोलाई कुनै विशेष सुविधा वा संरक्षण गर्नु र अर्कोलाई त्यस्तो विशेष सुविधा र संरक्षणबाट वञ्चित गरिनु समानतासम्बन्धी संवैधानिक हकको विपरीत हुन्छ ।

४. राज्यले उचित र विवेकसम्मत आधारमा नागरिकहरू बीच कानून बनाएर वर्गीकरण गर्न सक्दछ । तर वर्गीकरण गर्ने कानूनको उद्देश्य र वर्गीकरणले हासिल गर्न खोजेको लक्ष्यबीच विवेकपरक

सम्बन्ध रहनुपर्ने हुन्छ। वर्गीकरण औचित्यपूर्ण कार्य कारणमा आधारित हुनुपर्नुका अतिरिक्त विवेकपरकताको परीक्षणमा खरो रूपमा उत्रन सकेको हुनुपर्दछ। तर कुनै खास आवश्यकताको पूर्तिको लागि वा कुनै खास समस्याको समाधानका लागि कुनै कानून बनाइन्छ वा निर्णय गरिन्छ र सो कानून तथा निर्णय त्यस्तै अवस्था, हैसियत र स्तरका व्यक्तिहरूलाई छुट्टै वर्गीकरण गरी कसैले बढी सुविधा र संरक्षण पाउने र तीमध्ये कसैले कम सुविधा वा संरक्षण पाउने वा त्यस्तो सुविधा वा संरक्षणबाट बञ्चित गर्ने गरिन्छ, भने त्यस्तो कानून तथा निर्णय स्वभावैले समानताको हक विरुद्धको मान्नुपर्ने हुन्छ। व्यक्तिहरूका बीचमा विभेद गर्ने गरी बनाएको कानून तथा लिइएको निर्णयको उद्देश्य र वर्गीकरण वैध र बोधगम्य हुनुपर्दछ। त्यस्तो उद्देश्य बोधगम्य छैन भने वर्गीकरण औचित्यपूर्ण मानिदैन। वर्गीकरण अनिवार्य रूपमा कानूनका सिद्धान्तहरूसँग मेल खाने हुनुपर्दछ र कुनै अमुक वर्गलाई त्यस्तो सुविधा प्राप्त गर्नबाट रोक्ने अथवा कुनै अर्को वर्गलाई बञ्चित गर्ने खालको हुनुहुदैन। सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा यस सिद्धान्तलाई आत्मसात गरिएको छ।

५. यस अधि यस अदालतबाट निवेदक रोमनकुमार वस्नेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा समानताको हकको बारेमा विस्तृत रूपमा विश्लेषण गर्दै प्रधानमन्त्री तथा अन्य मन्त्री र न्यायाधीशको साथमा खटिने निजी सुरक्षा अधिकारी समान वर्गमा पर्ने ठहराउँदै समान रूपमा व्यवहार गर्न नेपाल सरकारको नाउँमा मिति २०६१।२।१३।२ मा परमादेश जारी भएको देखिन्छ।

६. उक्त आदेश जारी हुँदा यी सुरक्षा अधिकारिको हकमा विशेष रूपमा बोलिएकोमा प्रस्तुत मुद्दामा न्यायाधीशले उपभोग गर्ने सवारी चालकको हकमा समेत समान आधारमा सुविधा माग भएकोले त्यसतर्फ समेत विचार गर्नुपर्ने भएको छ। न्यायाधीशलाई आवतजावत गर्न सवारी साधन उपलब्ध गराइएको हुँदा निजी सुरक्षा अधिकारी र सवारी चालकले सँगै यात्रा गर्नुपर्ने हुन्छ। सुरक्षाको दृष्टिले हेर्ने हो भने पनि न्यायाधीशको सुरक्षामा सवारी

चालकको कम महत्वपूर्ण भूमिका रहने देखिदैन। निजहरूको सुरक्षा जोखीमको व्यवस्थापन सम्बन्धी तालीम र सुभबुध विना सुरक्षित आवत जावतको व्यवस्थापन मुस्किल हुन्छ। सेवा दिने समयको हिसावले जतिखेर पनि सँगै यात्रामा जान तयार रहनुपर्ने हुनाले निजी सुरक्षा अधिकारी र सवारी चालकको सेवालाई छुट्ट्याइ हेर्न नमिल्ने हुनाले समान आधारमा निजहरूलाई पनि सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ। यस कुरालाई नेपाल सरकारले मन्त्रीहरूको सवारी चालक र सुरक्षा अधिकारीको हकमा सुविधा उपलब्ध गराउँदा प्रशस्त विचार गरिसकेको छ र सो आधारमा निवेदकहरूको हकमा विचार गर्नु नपर्ने भन्ने देखिदैन।

७. समान हैसियत भएका र समान अवस्थामा रहेकाहरू बीच मात्र समानता कायम हुन सक्ने हुँदा राज्यले असमान व्यवहार गर्दा के कारणले अमुक वर्ग वा समूह असमान वा अर्कै वर्गभित्र रहने हो भनी राज्यले उचित रूपमा वर्गीकरण गरी सोको औचित्य समेत पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। एकै अवस्था र हैसियत भएकाहरू बीच फरक व्यवहार गर्दा राज्यले अनुचित रूपमा वर्गीकरण गरी असमान स्थिति रहेको भनी कुनै आधार प्रस्तुत गर्दैमा ती आधारहरू औचित्यपूर्ण हुन सक्दैनन्। यहाँ उल्लिखित प्रधानमन्त्री तथा अन्य मन्त्री र न्यायाधीशको साथमा खटिने निजी सुरक्षा अधिकारी तथा सवारी चालकबीच के कुन आधारमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको हो भन्ने कुरा प्रष्ट र विवेकसम्मत देखिदैन। समानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्नु परेको कारण पनि औचित्यपूर्ण हुनुपर्छ, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा अर्थ मन्त्रालयबाट सो पुष्टि गर्न सकेको देखिदैन।

८. नेपाल सरकारले आफू मातहतका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीका लागि कार्यालय र कामको प्रकृतिअनुसार समय समयमा विभिन्न प्रकारका भत्ताहरू प्रदान र कटौती गर्न सक्ने नै हुन्छ। सोहीअनुरूप नेपाल सरकारले आफूलाई प्राप्त ऐन, नियमले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सम्मानीत विभिन्न अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूको सुरक्षा तथा सवारी चालकका रूपमा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि प्रदान गरिएको खाना खर्च कटौती गरिएको भनी अर्थ मन्त्रालयबाट

लिखित जवाफ लगाएको परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा सरकार एउटा जिम्मेवार निकाय हो र यसका हरेक गतिविधि कानूनबमोजिम हुनुपर्दछ, भन्ने कुरामा पुनरावृत्ति गरिरहनु पर्दैन । सरकारका हरेक निर्णय कानूनसम्मत हुन्छन् र सो निर्णय गर्दा कानून तथा अदालतका तत्सम्बन्धी निर्णयहरू पनि मनन गरी आत्मसात गरिन्छ, भनेर विधिसम्मत अपेक्षा गरिन्छ । अझ अदालतबाट सीधै प्रत्यर्थीका नाममा समान व्यवहार गर्नु भनी आदेश भैसकेको अवस्थामा सो आदेशको पालना गर्नुपर्ने संवैधानिक कर्तव्य समेत भएको निकायबाट बिना कुनै कानून तथा तर्कका आधारमा मनोगत आधारमा उक्त फैसलाको उपेक्षा गर्दै यस्तो जवाफ प्रस्तुत गर्नु गैरजिम्मेवारीपन होइन भनेर कसरी विश्वस्त हुने ?

९. राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट निर्धारित कार्यालय समयभित्र सीमित रही तोकिएको काम मात्र हुने नभई जुनसुकै समय पनि राष्ट्र र जनताका लागि खर्च गर्नुपर्ने भई निजहरूका साथमा रहने पि.एस.ओ, सवारी चालक र सुरक्षा गार्डहरू समेत सोहीबमोजिम नियमित रूपमा अतिरिक्त समय खटिनु पर्ने भएकोले राजनीतिक पदाधिकारीहरूको साथमा रहने पि.एस.ओ. सवारी चालक र सुरक्षा गार्डलाई विपक्षी निवेदकहरू समानकै पि.एस.ओ, सवारी चालक र सुरक्षा गार्ड मान्न सकिदैन भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री, तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयबाट लिखित जवाफ पेश भएको देखिन्छ । यहाँ समान वर्ग बीच समान व्यवहार गर्ने भनिएको प्रधानमन्त्री र न्यायाधीशबीच असमान व्यवहार भयो भनेको होइन । यी पदाधिकारीको सुरक्षार्थ अर्थात् सेवामा खटिएका सुरक्षा प्रहरी र सवारी चालकको जिम्मेवारी के हो ? उनीहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी के हो भन्ने आधारमा हेर्नु पर्दछ । राज्यले विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षार्थ पि.एस.ओ., सुरक्षा गार्ड र सेवाको लागि सवारी चालकलाई खटाएको पाइन्छ । के यहाँ यिनीहरूको सेवा शर्तमा राजनीतिक पदाधिकारीलाई धेरै सुरक्षा दिने र न्यायाधीशलाई कम सुरक्षा दिए पनि हुने भनेर उल्लेख भएको त अवश्य छैन होला ? प्रत्यर्थीहरूबाट यिनीहरूको सेवा शर्तहरू फरक फरक छ भनेर भन्न सकेको देखिदैन भने यिनीहरूलाई खटाइएको जिम्मेवारी हेर्दा पनि यिनीहरूले गर्नुपर्ने

जिम्मेवारीमा कुनै विभेद देखिदैन । यसरी यिनीहरूको जिम्मेवारी तथा काम समान देखिएको अवस्थामा यिनीहरूलाई समान बर्गको मान्नुपर्ने र सरकारले यिनीहरूलाई दिने सुविधा, गर्ने व्यवहार तथा संरक्षणमा कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन, यदि यसको प्रतिकूल गरिन्छ, भने यो निर्णय तथा व्यवहार समानताको हकविपरीत भै प्रारम्भदेखि अस्तित्वहिन हुन पुग्दछ ।

१०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ को उपधारा (४) अनुसार संविधान सभा सम्बन्धी अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषयमा बाहेक यस संविधान र प्रचलित कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार सर्वोच्च अदालतमा निहित रहनेछ, भनी व्यवस्था गरेबाट संविधान तथा कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्रको विषय हो भन्ने कुरामा दुईमत देखिदैन । त्यसैगरी यस संविधानको धारा ११६(१) मा मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालन गर्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने उपधारा (२) मा मुद्दा मामिलाका रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार तथा सबै अड्डा अदालतहरूले मान्नु पर्नेछ, भनी व्यवस्था गरेको छ । यस्ता निर्णय तथा आदेशको सबैबाट पालना गरिनु पर्दछ । यो सबैको लागि बाध्यकारी हुन्छ । सरकारबाट त यसको उल्लंघन हुन्छ भनेर कसैले सोचन पनि सक्दैन । यदि यसप्रति कसैले इन्कार गरी उल्लंघन गर्दछ, भने सर्वोच्च अदालतले आफ्नो अपहेलना भएको ठानी तीनलाई सजाय गर्न सक्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०२ को उपधारा (३) मा सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने र यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने भनी स्पष्ट शब्दमा व्यवस्था गरेको छ । उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्था तथा न्यायका न्यूनतम मान्यता स्मरण गराइराख्नु पर्ला भनी यो इजलास अनुमान गर्दैन । राज्यका हरेक अंगले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र रही जिम्मेवारी तथा कर्तव्य निर्वाह गर्दै अधिकारको प्रयोग गर्नुपर्दछ, र एक अर्कामा सहयोग,

समन्वय, तथा आदर पनि गर्नुपर्दछ। यो नै प्रजातान्त्रिक मुलुकमा राज्यका विभिन्न अंगहरूले पालना गर्नुपर्ने व्यवहार तथा अभ्यासको एक नमूना पनि हो भन्ने कुरामा यो इजलास विश्वस्त छ।

११. यसरी राजनीतिक पदाधिकारी तथा न्यायाधीशको साथ खटिने सुरक्षा अधिकारी एउटै वर्गमा पर्दछन् र यिनलाई राज्यले विभेद गर्नु हुँदैन समान व्यवहार गर्नुपर्दछ भनी फैसला भै प्रत्यर्थीको नाममा सोहीबमोजिम व्यवहार गर्नु भनी आदेश समेत भैसकेको अवस्थामा यी सुरक्षा अधिकारीमा के कुन थप अवस्था वा जिम्मेवारी परिवर्तन भै फरक वर्गमा परिणत भए भनेर स्पष्ट रूपमा आधार कारणसहित वर्गीकृत गर्न नसकेको अवस्थामा सरकारबाट फरक किसिमले गरिएको व्यवहार न्याय तथा कानूनसम्मत देखिन आएन। संविधानबमोजिम संविधान तथा ऐन कानूनको अन्तिम व्याख्या गरी विवादको एकपटक समाधान भैसकेको विषयमा सरकार जस्तो जिम्मेवार निकायबाट यस्तो व्यवहार प्रदर्शन गरिनु नितान्त शोभायमान देखिँदैन। दुई वर्गलाई भिन्न तरिकाले व्यवहार गर्ने गरी निर्माण हुने कानून समेत विवेकसम्मत हुनुपर्दछ। यहाँ यी दुई वर्गलाई भिन्न व्यवहार गर्ने गरी कानून निर्माण भएको नदेखिएको अवस्थामा कार्यपालिकाले स्वविवेकको प्रयोग गरी निर्णय गर्दा पनि सो निर्णय न्याय तथा विवेकसम्मत भै निष्पक्ष समेत देखिनुपर्दछ। दुई समूहलाई अलग व्यवहार गर्नु परेको कारण न्याय र विवेकसम्मत हुनुपर्दछ। विवेकसम्मतको कसौटिमा खरो नउत्रेको निर्णयले स्वविवेकको नाममा वैधता प्राप्त गर्न नसकी अस्तित्व गुमाउन पुग्दछ।

१२. राजनीतिक पदाधिकारीबाट जुनसुकै समयमा पनि राज्य र जनताको लागि खटिनु पर्ने हुँदा निजहरूको साथमा रहेका निजी सुरक्षा अधिकारी, सुरक्षागार्ड र सवारी चालकलाई न्यायाधीशहरूको सुरक्षा र सेवामा खटिएका निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO), सुरक्षागार्ड र सवारी चालकलाई समान मान्न नसकिने भन्नु विडम्बनापूर्ण छ। सरकारले राजनीतिक पदाधिकारीको सेवालाई उच्च र न्यायाधीशको सेवालाई त्यस्तो नसम्भेको, राजनीतिक पदाधिकारीले चौविसै घण्टा राज्यको सेवा गर्ने र न्यायाधीशहरूको त्यस्तो

नगर्ने तथा राजनीतिक पदाधिकारीको सुरक्षा महत्वपूर्ण एवं न्यायाधीशको सुरक्षा कम महत्वपूर्ण सम्भेको जस्तो लिखित जवाफ व्यहोराबाट देखिन्छ। त्यस्तो सम्भिएको हो भने त्यो पूर्वाग्राही र आपत्तिपूर्ण छ। वास्तवमा घटनाहरूले त्यस्तो नभै ठीक उल्टो देखाउँछ। न्यायाधीशले दिने सेवा अदालतको समयभित्र मात्रै सीमित नरही निजले पनि सम्पूर्ण रूपमा समय राज्यलाई उपलब्ध गराइरहेको हुन्छ। न्यायाधीशको काम सदैव जोखिमयुक्त छ किनकी यसमा सधैं एक पक्षले जीतेको हुन्छ र अर्कोले हारेको। त्यहीमाथि चोर, डाँका, ज्यानमारा, लागूऔषध तथा संगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको मुद्दा दिनहुँ निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्ता संवेदनशील मुद्दाको दिनहुँ निर्णय गरिरहनु पर्ने अवस्थामा असन्तुष्ट व्यक्तिबाट सदैव खतराको महसूस गरिएको हुन्छ। त्यही भएर संसार भरि न्यायाधीशको सुरक्षामा सरकारले अति सजगता अपनाएको हुन्छ र न्यायाधीशको सुरक्षा उपर घटेको सानो भन्दा सानो घटनाले देशकै सुरक्षा व्यवस्था आलोचित बन्न सक्छ। यसरी न्यायाधीशको तुलनामा कम जोखिमपूर्ण काम गर्ने मन्त्रीहरूको साजसज्जामा राज्यले जोडदिनु र हमेशा खतरनाक निर्णय गर्नुपर्ने न्यायाधीशहरूको सेवा सुरक्षालाई कम गम्भीर आंकलन गर्नु विडम्बनापूर्ण छ। अतः यस अदालतबाट जारी भएको पूर्व आदेशको विपरीत निर्णय गरी अदालतको निर्णय आदेशको उपेक्षा गरेको कुरा अपहेलनाजनक पनि हुने हुनाले सो तर्फ थप कारवाही गर्नु नपर्ने स्थिति सिर्जना गर्नेतर्फ सरकार सचेत छ भन्ने कुरामा यो इजलास विश्वस्त छ।

१३. राज्यबाट न्यायाधीशहरूलाई प्रदान गरिएका निजी सुरक्षा अधिकारी (PSO), सुरक्षा गार्ड र सवारी चालकहरूले गर्नुपर्ने सेवाको मात्रा र गुणको माथि उल्लिखित मिति २०६५।७।२० को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम प्रधानमन्त्रीदेखि राज्यमन्त्रीसम्मको सेवामा खटिएका PSO, सुरक्षा गार्ड र सवारी चालकहरूको भन्दा कम समय वा कम जोखिमपूर्ण हुने अवस्था नरहेको र राज्यको एक अंगले आफ्नो हकमा सेवा गर्ने सुरक्षाकर्मी वा सवारी चालकको हकमा वही सुविधा दिने र राज्यकै अर्को अंग न्यायपालिकामा खटिने त्यस्ता कर्मचारीहरूको हकमा घटी सुविधा दिनु सोभै भेदभावपूर्ण

देखिन्छ। त्यसबाट अप्रत्यक्षतः न्यायपालीकामा कार्यरत न्यायाधीशहरूको सुरक्षाको स्तरमा नै कम गम्भीर र कम संवेदनशील भएको देखिन आउँछ। त्यस्तो सोच र शैलीबाट न्यायकर्मीहरूको सुरक्षामा जोखिम बढाउने वातावरण खडा हुने र न्यायपालिका एवं न्यायाधीशहरूको सेवाप्रति उत्प्रेरणा वा मनोबल घटाउन सहयोग पुऱ्याउने हुनाले त्यस्तो भेदभावपूर्ण तथा असमान निर्णय सर्वथा आपत्तिजनक देखिन्छ।

१४. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्य मन्त्रीको सुरक्षा तथा सेवामा खटिने पि.एस.ओ, सुरक्षा गार्ड र सवारी चालक र न्यायाधीशहरूको सुरक्षा तथा सेवामा खटिएका पि.एस.ओ, सुरक्षा गार्ड र सवारी चालक समान वर्गमा पर्ने स्थितिमा यिनीहरू वीचमा सरकारबाट मिति २०६५।७।२० को निर्णयबाट भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको पुष्टि भएकाले यस अदालतको मिति २०६५।२।१३।२ को परमादेशको भावनाअनुरूप मिति २०६५।७।२० को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट कायम गरिएको PSO, सवारीचालक र सुरक्षागार्डको खाना बापतको सुविधा समानताको सिद्धान्तको आधारमा न्यायपालिकाअन्तर्गत कार्यरत न्यायाधीशहरूको साथमा रहने PSO, सवारी चालक एवं सुरक्षा गार्डलाई पनि निवेदन माग बमोजिम उपलब्ध गर्नु गराउनु र सोको जानकारी अविलम्ब यस अदालतलाई समेत दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा यो परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेश कार्यान्वयनको लागि प्रतिलिपि साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई लेखी पठाई सोको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
इति संवत् २०६९ साल असार ११ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं.८८३२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
फौ.पु.नं.२०६३-CR-०४७८
फैसला मिति: २०६९।४।३०।३
मुद्दा :- भ्रष्टाचार।

पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत गोविन्दबहादुर
श्रेष्ठको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला दाड, सतवरिया गा.वि.स.
वडा नं. ६ गोभेना स्थायी, भर घै जिल्ला
ल.पु.जि., ल.पु.उ.म.पा.वडा नं. २ सानेपा
वस्ने खुमबहादुर खड्का समेत

विशेष अदालतमा फैसला गर्ने:-

अध्यक्ष मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी
सदस्य मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा
सदस्य मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शमसेर ज.व.रा.

■ निक्षेपबाट बढेबढाएको ब्याज रकमलाई सम्पत्तिको मान्यता दिई विगो कायम गर्न तथा आय स्रोतका रूपमा छुट्टै मान्यता प्रदान गर्न नमिली निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा सोबाट बढेबढाएको ब्याजको पनि स्वतः स्रोत पुष्टि हुने तथा स्रोत पुष्टि नभएको विगोको रूपमा रहने सम्पत्ति तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी भई जफतसम्म हुने।

(प्रकरण नं.३)

■ जाँच अवधिमा खरीद गरिएका जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई आयको रूपमा जिकीर लिइन्छ र मान्यता पनि दिइन्छ भने त्यस्तो जग्गा खरीदको स्रोत पनि पुष्टि गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.७)

- विदेश जाँदा वैदेशिक भ्रमणबापत प्राप्त भएको रकम नै सटही गरेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । भ्रमण गर्ने व्यक्तिको सामर्थ्य र आवश्यकताअनुसार विदेशमा गर्न सकिने खर्चको अनुमान गरी आफूसँग भएको रकम सटही गरिने हुँदा जे जति रकम आधिकारिक निकायबाट भ्रमण भत्ताबापत प्राप्त भएको हुन्छ त्यसैलाई आयको आधार मान्नु पर्ने ।
- आयस्रोत प्राप्त भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने आधिकारिक र वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा राहदानीमा उल्लेख भएको वैदेशिक मुद्रा सटही गरेको विवरणलाई आयको मान्यता प्रदान गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.१३)
- ब्यक्तिका साथमा रहेको सुनचाँदी चल सम्पत्ति हो । त्यस्तो सम्पत्तिलाई बिक्री गर्दा प्राप्त हुने मुनाफा आयस्रोत हुन सक्दछ, तर सम्पत्ति स्वयं भने आयको स्रोत हुन नसक्ने ।
- सम्पत्ति र आयस्रोतको भिन्नतासम्बन्धी सामान्य अवधारणागत विषयमा अनभिज्ञ रही सुन चाँदीलाई स्रोतको रूपमा गणना गरेको विश्लेषण प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिएकोले कायम रहन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१७)
- घरसारमा लिएको कर्जा भाखाभिन्न तिर्नु बुझाउनु पर्ने र आर्जन वा सम्पत्तिबाटै कर्जा तिरिने हुँदा ऋण लिएको रकम सधैंका लागि आयस्रोत भैरहन्छ भन्न तर्कसम्मत हुँदैन । घरसारमा ऋण लिएको भनिएको लिखत मितिबाट कर्जा बुझाउने म्याद समेत बाँकी नरही समाप्त भैसकेको र साहूको नालेस नपरेको अवस्थामा घरसारको ऋण निष्क्रिय मान्नुपर्ने ।
- कानूनबमोजिम भाखा नाघिसकेको घरसारको भनिएको ऋण आयस्रोत कायम हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१८)
- निक्षेपबाट प्राप्त भएको ब्याज बढेबढाएको सम्पत्ति हुँदा बढेबढाएको सम्पत्तिको छुट्टै स्रोत दिई रहनु पर्ने अवस्था पर्दैन । आधारभूत सम्पत्ति अर्थात् निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा त्यसबाट बढेबढाएको ब्याजको पनि स्वतः कानूनअनुरूपको आर्जन हुने र निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति पनि स्वतः गैरकानूनी हुने ।
- खातामा जम्मा गरेको निक्षेपको स्रोत भने पुष्टि गर्नु नपर्ने केवल खाताबाट प्राप्त ब्याज मात्रै आयस्रोतको रूपमा गणना हुनुपर्ने भन्ने तर्क कानूनसम्मत हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१९)
- कानूनले नै सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकका साथमा रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व निजउपर राखी सो गर्न नसकेमा गैरकानूनी आर्जन मान्नु पर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा कानूनको सीधा प्रावधानको बलपूर्वक व्याख्या गरी अन्यथा अर्थ गर्न वा निकाल्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.२३)
- उच्च पदीय हैसियत अर्थात् प्रतिष्ठाको आडमा वा पेशागत आधारमा गरिने अपराध अपराधशास्त्रमा श्वेतग्रीवी अपराध (White-Collar Crime) को रूपमा परिचित भएको देखिन्छ । यस्ता अपराधहरू उच्च पदस्थ कर्मचारी तथा राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट पदीय अधिकारको दुरुपयोगको उपजको रूपमा हुने भएकोले यस्ता अपराधलाई नैतिकताको प्रतिकूल गम्भीर अपराधको रूपमा लिनु पर्ने ।
(प्रकरण नं.२४)
- जतिसुकै जेहेन्दार र सार्वजनिक जीवनमा सम्मानीत ओहोदामा रहेको भए पनि कदाचित कानून उल्लंघन गरी अपराध जगतमा प्रवेश गर्दछ भने ढिलो चाँडो कानूनको साङ्गोभिन्न पर्ने निश्चित प्रायः हुन्छ । कानूनमा बाँधिने र

कानूनसंगत व्यवहार गरी अनुशासित जीवनयापन गर्नु नै सार्वजनिक जिम्मेवारी बोकेका राष्ट्रसेवकहरूसँग अपेक्षित कुराहरू हुन् र यसलाई सम्बन्धित सबैले हृदयंगम गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश ग्रहण गर्नु विशेष रूपले महत्वपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं. २७)

- अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर परिभाषित नभएको स्थिति हुँदा सन्दर्भहरूको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिन्छ । त्यसलाई स्पष्ट गर्ने मापदण्डको अभावमा व्यक्तिको वैधानिक र औपचारिक आयस्तरको आधारमा मात्र निर्धारण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३२)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राई र हरिप्रसाद रेग्मी

प्रत्यर्था तर्फबाट: विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ताहरू महादेवप्रसाद यादव, सुशीलकुमार पन्त र शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू प्रेमबहादुर खड्का, रजितभक्त प्रधानाङ्ग, बालकृष्ण नेउपाने, शेरबहादुर के.सी.र योगेन्द्रबहादुर अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६८, असोज, नि.नं. ८६३० पृ. ९१७

- नेकाप २०६८, फागुन, नि.नं. ८७२२ पृ., १८९०

सम्बद्ध कानून:

- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३, ७(१) र १५, ४७, २०(१)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: विशेष अदालत, ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम विशेष अदालतको फैसलाउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट पुनरावेदन पत्र दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

पूर्वमन्त्री खुमबहादुर खड्काले आफ्ना नजिकका व्यक्तिहरूलाई विभिन्न संस्थानहरूको महाप्रबन्धक, अध्यक्ष बनाई संस्थालाई डुवाएको, भक्तपुर जिल्लामा निज खुमबहादुरकी श्रीमती शीला खड्काको नाममा भएको करीव १४ रोपनी जमीन चतुर्वेदी थरका प्रहरीका नाममा सारेको, काठमाडौं जिल्ला, मण्डिखाटारमा साली सुधा आचार्यको नाममा जग्गा खरीद गरी सोमा करोडौं पर्ने घर बनाई हाल बिक्री गरेको, दाङ जिल्ला सतवरिया गाउँ विकास समितिमा र ललितपुर जिल्ला सानेपामा भव्य महलहरू निर्माण गरेको, निजको जेठान मुकुन्द गौतमले भक्तपुरमा १३ रोपनी जग्गा जोडेको, हेटौडामा पोलीप्याक फ्याक्ट्री खोलेको, निजको साला महेन्द्र गौतमले काठमाडौंमा भव्य महल बनाएको र दाङमा पेट्रोल पम्प राखेको साथै निज पूर्वमन्त्री खड्काले पदको दुरुपयोग गरी अकुत सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने समेत व्यहोराका विभिन्न मितिमा यस आयोगमा परेका उजुरी निवेदन ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का मिति २०४८।२।१५ देखि पटक-पटक विभिन्न मन्त्रालयको मन्त्री पदमा रही मिति २०५९।६।१८ सम्म कार्यरत रहेको देखिन्छ ।

आमा, भाइ खिमबहादुर खड्का र म सगोलमा नै छौं । अरु दाजुभाइ अलग भएको हो । अंशबण्डा सम्बन्धी कागजातहरू अहिले नभएकोले केही भन्न सक्ने अवस्थामा छैन । २०४८ सालदेखि हालसम्म मेरो आयस्रोत भनेको जमिनको आमदानी । मन्त्री र सांसद हुँदा बचेको तलव भत्ता र विदेश भ्रमणबाट बचेको रकम नै हो । जमिनको आय २०४८ देखि २०५८ सम्म अन्दाजी वार्षिक रु.१० लाखका दरले भएको छ । कृषिबाट भएको आमदानीको हिसाव राख्ने चलन नभएकोले अहिले मसँग कुनै प्रमाण छैन । कृषिबाट भएको आमदानीबाट जमिन किनेको थिए । सो जग्गाहरू बेची सानेपामा घर जग्गा श्रीमतीको नाममा लिएको छु । विस्तृत जानकारी सम्पत्ति विवरण फारामबाट हुने नै छ । घर जग्गा खरीद गर्ने कार्य र कृषिबाट भएको आमदानी एकैदिन नभएको अवस्थामा

उक्त पहिले भएको आम्दानी घरमा राख्ने चलन थियो । माओवादीको आतङ्क बढेपछि मात्र बैंकमा राखिएको हो । सम्पत्ति विवरण फारामबाट सबै जानकारी हुने नै छ ।

पारिश्रमिक र विदेश भ्रमणबाट बचेको भनिएको रकमका सम्बन्धमा म धेरै पटक विदेश गएको छु, पासपोर्ट हेर्दा थाहा हुने छ । कुन भ्रमणबाट कति रकम बचत भएको हो सोको प्रमाणका सम्बन्धमा अहिले मसँग पासपोर्ट र कागजात नभएकोले भन्न सकिदैन । मेरो छोरा, छोरी र घर खर्च अन्दाजी मासिक रु.११,०००/- हुन्छ । चामल दाल आदि घरबाट आउँछ । छोरी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंकमा भएको मुद्दती खाताको विवरण आयोग समक्ष पेश नगरेको सम्बन्धमा आयोगसमक्ष सम्पत्ति विवरण फारामको फोटोकपी बुझाएको हो । उक्त बैंकबाट पहिले नै रकम निकालिएको हुँदा विवरण नदिएको हो । सानेपाको घर जग्गा उक्त रकम समेतबाट खरीद गरिएको हो । सिनामंगलको जग्गा रु.३० लाखमा बिक्री गरी रु.६० लाखमा सानेपाको घर जग्गा खरीद गरेको सम्बन्धमा छोरी पुनमको नाममा भएको रकम अन्दाजी १२ लाख, भक्तपुर कटुञ्जेको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम रु.५,५०,०००/-, गौरीघाटको जग्गा बिक्रीबाट अन्दाजी ३ लाख र बाँकी जमिनको आयबाट खरीद गरिएको हो ।

रु.२४,५०,०००/- को प्राडो गाडी खरीद र श्रीमतीको नाममा एभरेष्ट बैंक वानेश्वरमा रु.२५ लाख मुद्दती खातामा जम्मा गरेको रकमको स्रोतको सम्बन्धमा मेरी श्रीमतीको नाममा भएको बैंकमा रहेको रकम जमिनको आयस्रोतबाट प्राप्त भएको हो । गाडी खरीद गर्दा अन्दाजी १०,५०,०००/- जमिनको आयस्रोतबाट बचाएको र १४ लाख जीतेन्द्र श्रेष्ठसँग ऋण लिई उक्त गाडी खरीद गरिएको हो । सो ऋण हालसम्म तिरेको छैन । जग्गा खरीद र बिक्री गर्दाको मिति मिले नभएको सम्बन्धमा जग्गा बिक्री गरिसकेपछि रकम बुझाएको हो । यो आपसको समझदारीमा भएको लेनदेन व्यवहार हो ।

२०४८ सालमा पहिलो पटक मन्त्री हुँदा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयमा पेश भएको सम्पत्ति विवरणको सम्बन्धमा १० विगाहा जग्गा मेरै नाममा

भएको तर आमा र भाइसँग कारोवार संगोलमा नै भएकोले आमा र भाइको नाममा गरी जम्मा ३० विगाहा जमीन छ । २ तल्ले पक्की घर, पक्की भान्सा घर, २ लाख नगद, ६ तोला चाँदी र ७ तोला सुन उल्लेख गरेको समेत ठीक साँचो हो । एउटा अर्को घर मन्त्री भएपछि बनाएको हो । उक्त सुन र चाँदी मैले मन्दिरमा विवाह गर्दा मेरो तर्फबाट श्रीमतीलाई दिएको हो । दक्षिणतिरको भूईँतल्ला समेत गरी २ तल्ला भएको घर पछि बनाएको हो ।

मेरो जमीनको वार्षिक आम्दानी ३० विगाहामा सरदर १० लाखका दरले हुन्छ । हामी सगोलमा नै छौं । सोधनी भएको १० विगाहा जमीनबाट आफ्नो खर्च र कामदारको खर्च कटाएर सरदर वार्षिक ३ लाख ६०/६५ हजार जति हुन्छ । दक्षिणतिरको घर बनाउँदा अन्दाजी ३ लाख जति लागेको होला । सो घर जमीनको आय स्रोतबाट बनाएको हुँ । भक्तपुर कटुञ्जेस्थित शीला खड्काको नामको मिति २०५१।६।१६ तिर खरीद गरेको २(क) कि.नं. ४४० क्षेत्रफल ०-५-०-० र मिति २०५१।५।८ मा खरीद गरेको कि.नं. ८२ क्षेत्रफल १-१३-०-० समेत गरी ४-१-०-० को जग्गा मिति २०५८।४।३२ मा किनी रु.५ लाख ४८ हजारमा नै बिक्री गर्नु कारण उक्त जमीन सडक आउँछ भन्ने थाहा पाएर लिएको हो । सडक नभएको कारण र सानेपामा मेरी श्रीमतीको नाममा घर जग्गा लिन लागेकोले बिक्री गरिएको हो । कि.नं. ४४० को जग्गा खरीद मूल्यभन्दा कममा समेत बिक्री गरेको र सो जग्गा समेत मिति २०५८।४।३२ मा बिक्री गरेको देखिएको र २०५८।५।१ देखि हदवन्दी लागू भएको साथै तपाईं सो समयमा मन्त्री रहनु भएको समेत देखिँदा हतार हतारमा उमाप्रसाद चर्तुवेदीलाई जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गरेको कार्य वदनियतपूर्ण छैन भनी कसरी भन्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा हदवन्दीबाट मेरो जमीन नजाने भएकोले मेरो वदनियत भन्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा त्यतिवेला पत्र पत्रिकामा आएको कुराको जवाफ तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले दिई सक्नु भएको छ । मेरो कृषि आय घरमा नै राख्दै आएको थिएँ । सोही रकमबाट काम चलाउँदै आएको हो । माओवादी आतङ्क दाडमा बढेपछि मेरी श्रीमतीका

नाममा वैकमा राखेको हो । आलु, धान, मकै, तोरी, मसुरो, गहुं उत्पादन हुन्छ । के कति भन्ने अहिले विवरण खुलाउन असमर्थ छु ।

मलाई याद भएसम्म २०५३ सालमा सुविधाको गाडी खरीद गरेको हुं । नगद रु.३४ लाख २०५५।५६ सालसम्म घरमै राखेको सम्बन्धमा मेरो घरमा वैकमा रकम राख्ने प्रचलन नै थिएन । घरमा काम गर्ने मानिसहरू थिए । चोरीको त्यस्तो घटना नै हुँदैन थियो । व्याज लिने प्रचलन मेरो बुबाको समयवाट नै थिएन । त्यसैले खर्च गरी वचेको रकम घरमा नै राख्थे । शीला खड्काको नाममा भएको रकम २०४८ सालदेखि ०५६ सालसम्म व्यवहार चलाएर बचेको रकम हो । व्यवहार चलाउने भनेको कटुञ्जेको जमीन खरीद, सुविधाको गाडी खरीद हो । २०४८ सालभन्दा पहिले वार्षिक ५/६ लाख कृषि आम्दानी हुन्थ्यो । म राजनीति गर्ने व्यक्ति भएकोले खर्च ज्यादा हुन्थ्यो । व्यवहार आमाबुवाले गर्नु हुन्थ्यो ।

पुनमको नामको रकम माओवादी आन्दोलन शुरु हुनुभन्दा अगाडि नै वैकमा राखेको हो । पछि माओवादी गतिविधि बढेपछि बाँकी रकम शीलाको नाममा राखेको हो । हामी सगोलमा भएको कुरा मेरो नाममा दर्ता भएको जग्गामा वनेको घरको क्षतिपूर्ति मेरा भाइ खिमबहादुर खड्काले बुझी लिएवाट समेत स्पष्ट हुन्छ । आमा र भाइ दाडको घरमा अहिलेपनि वसिराख्नु भएको छ । का.म.न.पा. २ कि.नं. २९५ क्षेत्रफल ०-५-०-०, जिल्ला भक्तपुर कटुञ्जे २ (क) कि.नं. ४४० क्षेत्रफल ०-५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं. २६ क्षेत्रफल ०-३-१-०, कि.नं. ४२, ४७, ८२ क्षेत्रफल क्रमशः ०-८-१-०, ०-११-०-०, १-१३-०-० र ऐ १ (ख) कि.नं. ७६७ क्षेत्रफल ०-१३-२-० त्यस्तै गरी का.म.न.पा. ९ कि.नं. ३०१, ३०२ र ८८ क्षेत्रफल क्रमशः ०-२-१-२, १-१-३-०, ०-१-१-० का जग्गाहरू जमीनको आयस्रोत, विदेश जाँदा वचत भएको रकम र मेरो तलव भत्तावाट वचत भएको रकमवाट खरीद गरेको हुं । विदेश भ्रमण जाँदा वचत भएको रकम हाल मलाई याद भएन ।

ललितपुर जिल्ला ल.पु.उ.म.न.पा. २(क) सानेपास्थित कि.नं. २४९ क्षेत्रफल १-६-१-१ र ऐ ऐ

कि.नं. १०७ र १८६ क्षेत्रफल क्रमशः १-६-०-० र ०-१-१-० का जग्गाहरू र कि.नं. १०७ र १८६ मा भएको घर समेत मेरी श्रीमती शीला खड्काको नाममा खरीद गरेको हो । सो घर जग्गा मेरो तलव, भत्ता, विदेशवाट वचेको रकम, कटुञ्जे, सिनामंगल, गौरीघाटका जग्गाहरू बिक्रीवाट आएको रकम र जमीनको आयस्रोत समेत लगाई खरीद गरेको हुं । मेरो नाममा दर्ता भएको वा.२ च ९५५५ को गाडी रु.१४ लाख मिनभवन वस्ने जीतेन्द्र श्रेष्ठ (मोवाइल फोन नम्बर ९८१०३३४३३) सँग सापटी लिएको हो । सो कागज मैले नै लेखेको हो । साक्षी रमेश खड्का हुनुपर्छ । बाँकी रु.१० लाख ५० हजार मेरो जमीनको आय स्रोत र तलव भत्तावाट खरीद गरेको हुं । मेरो सवैभन्दा ठूलो आयस्रोत जमीन नै हो । गृह मन्त्रालयवाट घरको क्षतिपूर्तिवापत करीव १५ लाख रुपैया भाइले बुझी मलाई बुझाएको हो ।

भक्तपुर कटुञ्जेको २ (क) कि.नं. ४४० को जग्गा २०५१ सालमा खरीद गरी ७ वर्षपछि २०५८ सालमा बिक्री गर्दा खरीद मूल्यभन्दा कम मूल्यमा बिक्री गरेको तर २०५६।९।१२ मा किनेको का.म.न.पा. ९ कि.नं. ३०१, ३०२ र ८८ को जग्गा क्षेत्रफल १-५-१-२ को जग्गा रु.५,३४,३७५।- मा खरीद गरेको भनी लिखतमा उल्लेख भएको र २ वर्षपछि नै रु.३० लाखमा बिक्री भएको भन्ने सम्बन्धमा जग्गाको भाउ कम वेसी भन्ने कुरा जमीनको महत्वमा निर्भर गर्छ । सिनामंगलको जमीन वेच्दाको समयभन्दा अहिले चलन चल्तीमा महंगो छ ।

भाइ खिमबहादुर र आमा दिलकुमारीका नाममा त्यस्तो कुनै सम्पत्ति खरीद गरेको छैन । आमा बुढी र सोभी हुनुहुन्छ । भाइले पढेलेखेको छैन । हाल मेरी श्रीमतीका नाममा घर जग्गा खरीद भएतापनि पछि अलग हुँदा आमा र भाइसँग बण्डा हुन्छ । भरपाईवाट अंश बुझेको भएतापनि व्यवहारमा हामी सगोलमा छौ । अहिले जजसको नाममा जे जति भए पनि वास्तविक घर व्यवहार अलग हुँदा सवै मिलाइने छ । पुनम खड्काको नाममा वैकमा भएको रकम टिको टालोवाट वचत भएको र केही जमीनको आयवाट राखिएको हो । छोरी पुनम खड्का भारतको मणिपालस्थित कलेजमा एम.वि.वि.एस. मा पढ्न गएको

अन्दाजी अढाई वर्ष जति भयो । महिनावारी ८ हजारका दरले सरदर मैले एकमुष्ट पठाउने गरेको छु । मेरी छोरी र रामाज्ञा चतुर्वेदीकी छोरी एउटै कलेजमा पढ्छन् के कति कलेज शुल्क लाग्छ यकीन भन्न सकिदैन । रामाज्ञा चतुर्वेदीकी छोरीको खर्च वार्षिक भा.रु. १,७६,०००/- भारतीय रुपैया लाग्छ भन्ने सत्य हो भने हुनसक्छ त्यतिनै लाग्छ होला ।

काठमाडौं जिल्ला चपली गा.वि.स. ९ (ख) कि.नं. ४६९ र २३१ क्षेत्रफल क्रमशः १-२-०-० र ०-४-०-० को जग्गामा बनेको घर रु.५० लाखमा संयुक्ता राणालाई बिक्री गरेको सम्बन्धमा संयुक्ता राणालाई म चिन्दिन । उहाँले के कसरी खरीद गर्नु भएको हो उहाँलाई नै जानकारी होला । मेरो घर नभएकोले मलाई यस सम्बन्धमा जानकारी छैन । मेरो नामका टेलिफोन धेरै ठाउँमा जडान भएका छन् । सुधा आचार्यका नाउँमा घर राख्ने प्रश्नै उठ्दैन । स्वयम् उनीहरूको आर्थिक हैसियत मेरो भन्दा धेरै गुणा माथि छ । मेरो स्वकीय सचिव विष्णुबहादुर खड्कालाई कसरी वहाँले ५० लाख रुपैया जिम्मा लगाउनु भएको हो वहाँलाई नै थाहा होला । निज राणाको बयान असत्य र भूठा छ । म राजनीतिक कार्यकर्ता भएको, मेरो धेरैजसो जीवन संघर्षमा वितेकोले २०४६ सालसम्म कुनै घर व्यवहार गरिएन । त्यसकारण सम्पत्ति जोड्ने नजोड्ने भन्ने प्रश्नै उठेन । मेरो परिवारको पैतृक सम्पत्ति अहिले पनि आमा र सवै भाइको गरेर लगभग ८० विगाहा जति जमीन छ । मेरो बुबाले वेचेको पनि धेरै छ । त्यसैले मैले वदनियत गरेर घर जग्गा किन्यो भन्ने कुरा असत्य हो । चाँदी र सुनका सम्बन्धमा मेरो बुबा आमाले विहेमा लाग्ने सुन चाँदीका गहना पछि वनाई दिनु भएको र केही आफ्नो माइतीवाट पाएकोले थप देखिएको हो । मैले गैरकानूनी रूपले सम्पत्ति आर्जन गरेको छैन । त्यसैले ममाथि कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको खुमबहादुर खड्काले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान ।

ललितपुर उ. म. न. पा. वा. नं. २ सानेपास्थित घर जग्गा मिति २०५८।१०।२९ मा रु.६०,००,०००/- मा खरीद गरेको हो । उक्त घरजग्गा खरीद सम्बन्धमा

मलाई जानकारी भएन मेरो श्रीमानलाई नै थाहा होला । सो बाहेक घर सँगै रहेको कित्ता नं २४९ क्षेत्रफल १-६-१-१ छ । उक्त कित्ता नं २४९ को जग्गा रु.२०,९२,०००/-मा ईन्द्र राज्यलक्ष्मी सिंहवाट खरीद गरिएको हो । सो जग्गा खरीदको स्रोतका बारेमा मलाई जानकारी छैन । सबै कुरा मेरो श्रीमानलाई नै थाहा होला । मेरो नाममा एभरेष्ट बैंक, बानेश्वरमा रु.२५ लाख मौज्जात छ । सो रकम मेरो श्रीमानले राखी दिनु भएकोले सोको स्रोतका सम्बन्धमा वहाँलाई नै थाहा होला । छोरी पुनम खड्का २ वर्षदेखि भारतको मणिपालमा पढ्दै छिन् । निजको पढाईमा लाग्ने खर्चका बारेमा पनि मलाई जानकारी छैन । श्रीमानलाई नै थाहा होला । मण्डिखाटारमा मेरो घर छैन कसको हो थाहा पनि छैन ।

का.म.न.पा. वडा नं. ९ सिनामंगलस्थित कि.नं. ८८, ३०१, ३०२ को जग्गा क्षेत्रफल १-५-१-२ को जग्गा बिक्रीका सम्बन्धमा पनि मेरो श्रीमानलाई नै थाहा छ मलाई थाहा छैन । उक्त जग्गा बिक्रीवाट प्राप्त रकम कुनैपनि बैंकमा जम्मा गरेको थिएन । घर खर्चहरूमा खर्च भएको हुन सक्छ । रु.३० लाखमा उक्त जग्गा बिक्री गरिएको देखिएकोले त्यति ठूलो रकम बैंकमा जम्मा नगरी के कस्तो घर खर्चमा खर्च गर्नु भएको हो भन्ने सम्बन्धमा सो कुरापनि मलाई जानकारी छैन । श्रीमानलाई नै थाहा होला । ल.पु.उ.म.न.पा. वा.नं. २(क) कि.नं. १०७ मा बनेको घर जग्गा र कि.नं. १८६ को जग्गा मेरो श्रीमानले नै मेरो नाममा किनी दिएकोले वहाँलाई नै थाहा हुन सक्छ । मेरो नाममा आयोग समक्ष भएको बयान र पेश गरेको व्यक्तिगत विवरण फाराममा खुलाए बाहेक अन्य कुनै स्थानमा घर जग्गा, बैंक मौज्जात छैन । हिमालयन बैंक, त्रिदेवी मार्ग शाखामा पुनम खड्काको नामवाट खोलिएका खाता नं. १३७००० जे. र १३७००० पि.का खाताहरू म आफू अभिभावक भै आफ्नो छोरीका नाममा खोली दिएकी थिएँ । सो खातामा जम्मा भएको रकमको स्रोत मेरो श्रीमानको पैतृक सम्पत्ति तथा छोरीको आफ्नै आय (टिका दक्षिणा, आदि) हो । सो सम्बन्धमा मेरो श्रीमानवाट आयोगमा जानकारी भैसकेकोले र हाल उक्त खातामा पैसा मौज्जात नभएकोले

नै मैले जानकारी नगराएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको शीला शर्मा (खड्का) ले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

२०४९ फागुनदेखि म तुल्सीपुर न.पा. मा स्थायी ना.सु. पदमा नियुक्त भै हालसम्म कार्यरत छु । २०४४ सालमा छुट्टी भिन्न हुँदा पैतृक सम्पत्तिबाट अचलतर्फ अन्दाजी विगाहा ६-०-० जमिन, नगद रु. ४ लाख सुन अन्दाजी १३० तोला चाँदी अन्दाजी ४०० तोला प्राप्त भएको र जमिनबाट वार्षिक प्रति विगाहा २०,००० का दरले प्रति वर्ष १ लाख २० हजार ले हालसम्म जमिनको आम्दानी अन्दाजी १८ लाख, तलव भत्ताबाट हालसम्म अन्दाजी ५ लाख ५० हजार बुझी लिएको छु । २०५४ साल फागुनदेखि श्री राइस एण्ड आयल मील सञ्चालन गरेको, २०५५।२।३१ मा टेक्टर खरीद गरेको र सोबाट भएको आम्दानी पनि यकीन नभएको, जमिनको लालपूर्जा हाल नभएको र सम्बन्धित कार्यालयमा समेत आगजनी भै प्रमाण नष्ट भएकोले हाल पेश गर्न असमर्थ छु । मिति २०५९।१।१४ मा मेरो मीलमा आतङ्कारी समूहबाट आगजनी लुटपाट भएकोले हाल मील बन्द रहेको र कागजातहरू सबै लुटपाट भएकोले हाल पेश गर्न असमर्थ छु । मिति २०५९।१।१४ मा मैले लुटपाट र आगजनी भएको कुरा इलाका प्रहरी कार्यालय तुल्सीपुरमा जाहेरी गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको शुभाष गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

हाल म बस्ने गरेको काठमाडौँ जिल्ला चपली गा.वि.स. वा न ९ (ख) स्थित फि.नं. ४६९ र २३१ को क्षेत्रफल १ रोपनी ६ आना भएको जग्गा र सोमा निर्मित घर मैले सुधा आचार्यसँग २०५७ साल श्रावण/भाद्रतिर खरीद गरेकी हुँ । सो घर जग्गा खरीद गर्दा लाजिम्पाटस्थित बुबा मुमाको डेरामा डोर खटिई पास गरी लिएको हुँ । डोरका साथ घरधनीको तर्फबाट सुधा आचार्य, विष्णुबहादुर खड्का र अरु व्यक्तिहरू आउनु भएको थियो । उक्त घरजग्गा कागजमा सुधा आचार्यको भन्ने देखिए तापनि घर वेचाउने व्यक्तिले सो घर पूर्व गृहमन्त्री खुमबहादुर खड्काको भन्थ्यो । घर पास गर्दा रु.५०,००,०००- अक्षरूपी पचास लाख मात्र पूर्व गृह मन्त्री खुमबहादुर

खड्काको स्वकीय सचिव विष्णुबहादुर खड्काको हातमा राखी दिएकी हुँ भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्ता राणा (गुरुङ) ले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान ।

मेरो परिवारमा ससुरा, श्रीमान्, म अनि २ जना छोरा र ३ जना छोरी छन् । दाड तुल्सीपुर न.पा. मा दाड-देउखुरीमा, दाड पवननगरमा घरहरू तथा जग्गाहरू पनि छन् । घर जग्गा क-कसको नाममा छन् यकीन साथ भन्न सकिएन । यसैगरी काठमाडौँ महानगरपालिका कालिकास्थानमा पनि घर छ । तर सो घर कसको नाममा छ मलाई थाहा छैन । काठमाडौँ धुम्बाराहीमा भएको घर मेरो नाममा छ । उक्त जग्गा कतिमा खरीद भएको हो ? घर निर्माणमा कति खर्च लाग्यो र कतिमा बिक्री भयो मलाई थाहा छैन । कसलाई बिक्री गरेको पनि थाहा छैन । उक्त घर जग्गा बिक्री गर्दा मैले अड्डामा गएर सही गरेको होइन । कसको घरमा बसेर सहिछाप गरेको भन्ने पनि थाहा भएन । उक्त कागजातमा सही गर्दा महेन्द्र गौतम र विष्णु खड्का मात्र थिए । धुम्बाराही-मण्डिखाटार स्थित जग्गा कोसँग कति रकममा र कहिले खरीद भएको हो मलाई थाहा छैन । सो जग्गा खरीद गर्दा चाही अड्डामै गएर पास गरेको हो । साथमा भाइ महेन्द्र गौतम पनि थियो । जग्गावालालाई चिन्दिन । निज जग्गावालालाई भाइ महेन्द्र गौतमले जग्गा खरीद गरेबापतको रकम दिएको हो । कति रकम भन्ने कुरा थाहा छैन । सो समयमा मेरो श्रीमान पवननगर, दाड मै हुनुहुन्थ्यो । जग्गा मेरो नाममा पास गर्ने भएकोले वहाँ अड्डामा उपस्थित हुनु भएन । दाडमा बस्ने श्रीमानले जग्गा खरीद गर्न रकम सुटकेशमा हालेर पठाएको हो । त्यसपछि काठमाडौँमा भाइ महेन्द्र गौतमलाई दिएकी हु । कति रकम भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन । जग्गा खरीद गर्ने ताका मेरो श्रीमानको पेशा व्यापार, भाडाका ट्याक्टर र ट्रक, जीप थियो । जग्गा जमिन कति छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन ।

मण्डिखाटारको उक्त जग्गामा कहिले घर बनाएको सम्बन्धमा सबैकुरा मेरो श्रीमान् शंकरप्रसाद आचार्यलाई थाहा छ । मण्डिखाटारको घर जग्गा आजभन्दा २ वर्ष जति पहिले बिक्री भएको हो । कतिमा र कसलाई बिक्री गरेको मलाई थाहा छैन । यो कुरा

मेरो श्रीमानलाई थाहा होला । उक्त जग्गा मेरो श्रीमानले खरीद गरीदिनु भएको हो । मेरो दिदी शीला खड्काले रकम हाली मेरो नाममा खरीद गरी दिएको होइनन् । मेरो श्रीमानले जग्गा हेरी ठीक्क पारेको छु तिमी गएर पास गर भन्नु भएकोले म काठमाडौं आएर पास गरी लिएकी हुं । पास गरेर लिए पछि घर बनाउनु भन्दा अगाडि जम्मा एक पटक जग्गा हेरेकी छु । त्यस पछि अहिलेसम्म मैले सो जग्गामा पाईला टेकेकै छैन । जग्गा खरीद गर्दा भाइ महेन्द्र र म अड्डामा गएर पास गरी लिएको हो । कुन अड्डा थाहा छैन । रकम भाइ महेन्द्रले बोकेको थियो । कसलाई, कहाँ र कति रकम दिएको हो मलाई थाहा छैन । धनराज भडेल नामको व्यक्ति पनि साथमा थियो । निज भडेलले नै सो जग्गा देखाई दिनु भएको हो । जग्गा किन्ने वेच्ने काम परिवारमा कसैले पनि गर्दैनन् । एउटा घर भइ चपली गाउँ विकास समितिमा किन जग्गा किन्नु भएको हो मलाई केही पनि थाहा छैन । उक्त जग्गामा निर्माण गरिएको भवनको लागत सम्बन्धमा मेरो श्रीमानलाई नै थाहा छ । मैले उक्त घर देखेकी पनि छैन ।

चपली गाउँ विकास समितिमा वडा नम्बर ९(ख) कि.नं. २३१ र ४९६ को जग्गा क्षेत्रफल १-६-०-० मा भवन निर्माण गर्ने, निर्माणका क्रममा रेखदेख गर्ने व्यक्तिको नाम मलाई थाहा छैन । श्रीमानबाटै स्पष्ट हुने छ । उक्त भवन निर्माण गरी बिक्री गर्नुपर्ने कारण र सो भवन निर्माणमा लागेको खर्चको स्रोतका सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन । तर मेरो श्रीमानको आयस्रोत कृषि, धान, कुटानी, पेलानी, पिसानी मिल, ट्रक, ट्र्याक्टर, ट्र्याक्सी थिए । मैले उक्त घर जग्गा संयुक्ता राणालाई हो वा कसलाई वेचेको हो मलाई थाहा छैन । जग्गा बिक्री गर्दा अड्डामा नगई घरमा कागजमा ल्याप्चे लगाई दिएको हुं । कसको घर र कुन टोल हो भन्ने पनि थाहा छैन । सो घरमा संयुक्ता राणासँग परिचयसम्म भएको हो । तर जग्गा कसले किनेको हो भन्ने थाहा छैन । सो घर जग्गा बिक्री गर्दा विष्णुबहादुर खड्का मसँग साथीको रुपमा जानु भएको हो कतिमा बिक्री गरेको भन्ने कुराको जानकारी मलाई छैन । श्रीमानलाई नै थाहा छ । श्रीमानले सबै कारोवार

गर्ने हुनाले सबै जानकारी वहाँलाई नै हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको सुधा आचार्यले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

मेरो वार्षिक आय मासिक रुपमा प्राप्त हुने तलव रु.८,२२२/-, राशन र २० प्रतिशत भत्ता गरी करीव रु.१०,०००/- मासिकका दरले वार्षिक रु.१,२०,०००/- हो । ल.पु.उ.म.न.पा.वा.नं. १५ मा निर्माण सम्पन्न भैसकेको घर श्रीमतीले दाइजोको रुपमा प्राप्त भएको रकम तथा परिवारको सहयोगबाट किनेको हो । श्रीमतीले पेवास्वरुप उक्त घर प्राप्त गरेको व्यहोरा रजिष्ट्रेशन कागजात मै उल्लेख भएको छ ।

भक्तपुर जिल्ला कटुञ्जे गा.वि.स.को कि.नं. ४२, ४४३ र ४४० को जम्मा क्षेत्रफल रोपनी १-१३-३-० जग्गा अन्दाजी डेढ वर्ष अगाडि श्रीमती शीला खड्कासँग अन्दाजी ५,४८,०००/- मा किनेको हो । श्रीमती शीला खड्कासँग जग्गा खरीद गर्दाको आम्दानीको स्रोत दाजु, भाइ, बुबा एवं मेरो जागिरको अवधि तथा कृषि उपजबाट प्राप्त हुने आय हो । कृषि उपज बिक्री गरेको विल भरपाई पेश गर्न सकिदैन । उक्त जग्गा श्रीमती शीला खड्काको नामबाट सम्पत्ति लुकाउन तपाईंको नाममा पास गरी दिएको होइन भन्ने आधार के हो भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा खरीद गर्ने मान्छेलाई बिक्री गर्नेको नियत के हो वा यो किन यति कम मूल्यमा बिक्री गर्दै छ, भन्ने कुरा भन्दा आफूले कम मूल्यमा पायो भने किन्छु भन्ने सोचाई राख्छु । यसकारण मेरो सम्पत्ति त्यतिकै फाल्छु या बिक्री गर्छु भन्ने सम्बन्धमा विक्रेताले नै सोच्नु पर्ने कुरा हो । उक्त जग्गामध्ये रोपनी १-२-०-० जग्गामा हाल कुनै किसिमको बाटो छैन ।

बुबा आमाको नाममा रहेको करीव ८-९ विगाहा जग्गा, मेरो नाममा रहेको भक्तपुर कटुञ्जेको १ रोपनी १५ आना जग्गा एवं श्रीमतीको नाममा ल.पु.-१५ मा एउटा घर तथा ८ आना जग्गा अचल सम्पत्तिमा रहेको छ । त्यसैगरी नगद रुपैयाको वारेमा रा.वा. बैंक पुल्चोक शाखामा रु.२,५००/- देखि ३,०००/- को बीचमा, रा.वा. बैंकबहादुरगञ्ज शाखामा करीव ५०० मेरो श्रीमतीको नाममा एवं आमा, दाइको नाममा ने.वै.लि. कृष्णनगर शाखामा केही रकम रहेको ।

सोको वारेमा यकीन थाहा नभएको । त्यसैगरी पैतृक एवं दाइजोमा प्राप्त अन्दाजी २०/२५ तोला सुन एवं ०.५ के.जी. चाँदीहरू आमा, भाउजू एवं श्रीमतीसँग रहेको छ । उल्लिखित जग्गा मेरो स्थायी ठेगाना एवं रामनगर गा.वि.स.को मोतिपुर एवं बसन्तपुरमा रहेको छ ।

ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १५ को घर श्रीमतीको दाइजोको रूपमा प्राप्त भएको रकम तथा १ लाख ७५ हजार जति पारिवारिक सहयोगको रूपमा लगाई किनेको हो जस्को रजिष्ट्रेशनको प्रमाणित प्रतिलिपि पेश गरिसकेको छु । मिति यकीन भएन । अन्दाजी दुईवर्ष पहिला खरीद भएको घर हो । विवाह पूर्व निजकी जेठी छोरी भएकोले आफूखुशी केही अचल सम्पत्ति बनाई दिन्छु भनी मेरो बुबासमक्ष राखेको प्रस्तावअनुसार म यहाँ काठमाडौँ कार्यरत रहेको बेला एउटा सानोतिनो घर जोडौँ भनेअनुसार वहाँले आफूले भनेअनुसार सहयोग गरेकोले सोहीअनुसार घर किनिएको हो ।

शीला खड्कासँग खरीद गर्दाको आम्दानीको स्रोतको प्रमाणको रूपमा दाजु, भाइ, बुबा एवं मेरो जागीरको अवधि र कृषि उपजको आयको सम्बन्धमा आयोगले स्वयं मूल्याङ्कन गर्न बेस होला । कानूनबमोजिम आयसम्बन्धी प्रमाण पेश गर्न हालसालै आएको नियम हो । जसको अव उपान्त पूर्ण पालना गर्दछु । आयस्रोतको वारेमा दाजु, भाइ, बुबा र म स्वयं श्री ५ को सरकारको स्थायी कर्मचारी भएकोले पारिश्रमिक र सुविधाबाट प्रष्ट हुने र बाँकी कृषि उपज एवं अन्य नातागोताको सम्बन्धको वारेमा चलन चल्तीमा आएको सामाजिक व्यवहारअनुसार सहयोग भएको हो सोको प्रमाण अनुभव एवं मूल्याङ्कन गर्ने कुरा हो ।

२०५८।४।३२ मा शीला खड्कासँग एकमुष्ट अन्दाजी रु.५,४८,०००।- मा जग्गा खरीद गरेकोले प्रति रोपनीको दर यकीन नभएको । सो जग्गा शीला खड्काको नामबाट आफ्नो सम्पत्ति लुकाउने नियतवस तपाईंको नाममा कम मूल्यमा रजिष्ट्रेशन पास गरी दिएको होइन भन्ने आधार प्रमाण के छ भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा खरीद गर्ने मान्छेलाई बिक्री गर्नेको नियत के हो या किन यति कम मूल्यमा बिक्री गर्दैछ भन्ने

कुरा भन्दा आफूले कम मूल्यमा पायो भने किन्छु भन्ने तर्फ सोचाई राख्दछु । त्यसकारण मेरो सम्पत्ति म त्यतिकै फाल्छु या बिक्री गर्दछु सो वारेमा विक्रेताले नै सोच्ने कुरा हो ।

तपाईंको श्रीमती पुनम चतुर्वेदीका नाममा ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं १५ साविक वा.नं. ५ (श) कि.नं. २०३ को क्षेत्रफल ०-४-०-० मा दुई तले घर वाहेक अन्य जग्गा नभएको भनी आयोगमा विवरण पेश गर्नु भएकोमा उक्त जग्गाको सीमानासँगै जोडिएको कि.नं. २०० र २०२ क्षेत्रफल ४/४ आना गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-८-०-० समेत खरीद गर्नु भएकोमा मिति २०५९।८।१६ मा तपाईंले आयोगमा पेश गर्नु भएको व्यक्ति विवरणको अन्त्यमा "... यसमा उल्लेख गरे वाहेक मैले कुनै सम्पत्ति लुकाएको छैन । पछि फेला परेमा कानूनबमोजिम जफत गरी जो हुने सजाय सहन भोग्न तयार छु।" भनी दस्तखत गरी आयोग समक्ष पेश गर्नु भएको हुँदा पछि फेला परेको उक्त कि.नं. २०० र २०२ का कित्ता २ को जम्मा क्षेत्रफल ०-८-०-० जफत हुन नपर्ने कुनै कारण भए पेश गर्नु होस भनी सोधिएको प्रश्नका सम्बन्धमा उक्त दिन राष्ट्रिय प्रहरी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट आएको कारण पहिलो चोटी यस किसिमको संस्थामा बयान दिँदा भूलवस सो जग्गा उल्लेख गर्न विर्सन गएको हुँ । यसमा मेरो कुनै गलत मनसाय थिएन । यो जग्गासम्बन्धी विगत केही महिना पहिला सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा प्रमाण सहित विवरण पेश गरिसकेको छु । यसकारण एक चोटीलाई क्षमा माग्दछु । प्रथम पटक भूलवस छुट हुन गएकोले सो सम्बन्धी अन्य कारवाही नगरियोस् भनी निवेदन गर्दछु । उक्त जग्गा घर किनेपछि बाटोको समस्या रहेकोले घरसँगै जोडिएको एवं दाइ र भाइहरू मिली छुटाछुट्टै घर एकै ठाउँमा बनाउँला भनी सोचाई राखी खरीद गरेको हुँ । आयको सम्बन्धमा पारिवारिक सहयोग एवं आफन्तहरूसित उधारो लिएर रु.५ लाखमा एकमुष्ट किनेको हुँ ।

मेरो अंशवण्डा भएको छैन । पाँच दाजुभाइहरू छौं । सो जग्गा भाउजूको नाममा राख्ने कुरा पारिवारिक सल्लाह भएकोमा भाउजू पहिला भारतीय नागरीक

भएकोले र हालसम्म अंगीकृत नागरिकता नलिएकोले पारिवारिक सल्लाहअनुसार आपसी सम्झौता एवं सदाचार कायम रहेकोले मेरो श्रीमतीको नाउमा रहेमा पनि केही फरक पर्दैन भनी सबैको सल्लाहअनुसार सो जग्गा मेरी श्रीमतीको नाममा खरीद गरेको हुं । सो दिन म कुनै विशेष सरकारी काममा खटिएको थिएँ र विक्रेताको फुर्सद नभएकोले उक्त दिन नै जग्गा खरीद गर्नुपर्ने भएकोले श्रीमतीको नाममा खरीद गरेको हो । उक्त जग्गा खरीदको आयस्रोत सम्बन्धमा मेरा केही आफन्तहरू भारत उत्तर प्रदेश गोण्डा जिल्लामा रहेका र भा.रु. १ लाख निजहरूबाट मेरा बुवाले उधारो लिनु भएको र अन्य रकम दाजुहरूले आफ्नो सहकर्मी एवं सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग केही रकम उधारो लिनु भएको हो र केही रकम सबैको तलव भत्ताबाट सञ्चय गरिएको रकमबाट समेत खरीद गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको उमाप्रसाद चतुर्वेदीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

आमा दिलकुमारी, दाजु खुमबहादुर खड्का र म सगोलमा छौं । मेरो नाममा सतबरिया-६ गोभेना, दाडमा ८ बिगाहा जग्गा र कृषि विकास बैंक, बागवजारमा रु.१७,०००/- छ । मेरी श्रीमती दीपा खड्काको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड, नेपालगञ्जमा रु.२,००,०००/- र सुन १५ तोला छ । सतबरिया गा.वि.स., गोभेनामा दाजु खुमबहादुरको नाममा ३ वटा र मेरो नाममा १ वटा घर छ । चारवटा घरमध्ये ३ वटा घरहरू ०५.०१.२०१९मा जलेको र पछि बम प्रहार गरी ध्वस्त बनाई दिएको हो र ती सबै घरहरू दाजु खुमबहादुर खड्काको नाममा छ । मेरो नाममा नभएको घरको क्षतिपूर्ति दाजु र म सगोलमा भएकोले मेलै माग गरेको हुं । अंशबण्डा नभएसम्म दुवै जना दाजुभाइको सम्पत्तिमा वरावरी अधिकार सम्भेर क्षतिपूर्तिवापतको रकम रु.१५,५५,०००/- मैले बुझी दाजुलाई दिएको थिएँ । त्यस्तो कुरा गैरकानूनी हुन्छ भन्ने थाहा पाएको भए रकम बुझ्ने थिइन भन्ने समेत व्यहोराको खिमबहादुर खड्काले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

२०३५ सालमा उपप्रधानपञ्च, २०४३ सालमा प्रधानपञ्च र २०४९ सालमा तुलसीपुर नगरपालिका गस्दाडको प्रमुख पदमा कार्यरत थिएँ । जग्गा जमिनको

आयस्ता, व्यापार व्यवसाय, मिल, सवारी साधनबाट भएको र आम्दानी जग्गा जमिन बिक्री, घर भाडा र पुख्र्यौली सम्पत्तिबाट आम्दानी गरेपनि हाल मेरो रु.३०,४९,६००/- बैंकको ऋण छ । मेरी श्रीमती सुधा आचार्यका नाममा चपली गा.वि.स. ९ (ख) मा रहेको कि.नं. २३१ र ४६९ गरी जम्मा रोपनी १-६-०-० जग्गा खरीद गरी बिक्री गरेको र कालिकास्थानमा कि.नं १९३३ र १९३५ को जम्मा रोपनी जग्गा ०-३-०-० मेरो नाममा रहेको र सोमा हाल घर समेत कायम छ । चपली गा.वि.स.को उक्त जग्गा रु.३०,२५,०००/- मा खरीद गरेको हो । उक्त जग्गामा घर निर्माण गर्दा मैले कुनै ठेकेदारद्वारा निर्माण नगराई आफ्नै तर्फबाट दैनिक ज्यालादारीमा निर्माण गराएको हो । सो घर निर्माणमा अन्दाजी १०/११ लाख रुपैयाँ लागेको जस्तो लाग्छ । भूईँ तल्लामा र पहिलो तल्लामा ८ कोठा र दोस्रो तल्लामा १ कोठा रहेको । उक्त घर पिलर सिष्टमबाट बनाइएको होइन । उक्त घर फिनिशिंग गर्दा सिमेन्ट प्लाष्टर मात्र गरेको थिए । रंग रोगन गरेको थिइन । क्लाइटवास गरेको थियो । भ्याल ढोकामा प्राइमर लगाएको थिए । उक्त घर जग्गा हरिशम्शेर ज.व.रा.की नातिनी श्री सुशील शम्शेर ज.व.रा.की छोरी श्रीमती संयुक्ता राणालाई रु.२९ लाखमा बिक्री गरेको हो । उक्त समयमा म दाडमा नै थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको शंकरप्रसाद आचार्यले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान ।

मण्डिखाटार स्थित सुधा आचार्यको नाममा रहेको घर जग्गाको लिखत सम्बन्धी काम लाजिम्पाटमा खरीदकर्ता संयुक्ता राणा वस्नु भएको घरमा भएको हो । सो वखत डोरका कर्मचारीका अतिरिक्त संयुक्ता राणा, वहाँका पिताजी सुधा आचार्य, म र विष्णु खड्का उपस्थित थियौं । उक्त घर जम्मा रु.२९ लाखमा बिक्री भएको हो । उक्त रकम संयुक्ता राणाका पिताजीसँग मेरी दिदी सुधा आचार्यले बुझी लिएको हो । उक्त रकम लिएर म र दिदी सुधा आचार्यसँगै कालिकास्थानस्थित दिदीको घरमा आएका हौं । त्यस पछि म आफ्नोघर गएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको महेन्द्र गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।

८८३२- नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत

एयर फ्रान्सको जि.एस.ए. मा कार्यरत रही विगत जुलाई २००१ देखि बेतलबी विदामा वसी तत्कालीन गृहमन्त्री खुमबहादुर खड्काको स्वकीय सचिवमा १ वर्ष काम गरेको थिएँ । वहाँ मेरो भिनाजु पर्नु हुन्छ । म सानेपामा करीव २/३ वर्षदेखि वस्दै आएको छु । ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं २ सानेपामा घर बनाउनु भन्दा अगाडि आफन्तकोमा र डेरामा बसेको हो । सानेपास्थित उक्त घर बुवाले बनाउनु भएकोले बुवाको बयानअनुसार हेरे थाहा हुन्छ, मलाई एकिन मिति थाहा छैन । बुवा, मुमासँग अंशबण्डा भई छुट्टी भिन्न भएको हो । मेरो कागजपत्र सबै बुवासँगै थियो । मलाई अरुकेही थाहा छैन । म हाल बुवाको सानेपास्थित घरमा वस्दै आएको छु । अंशबण्डामा मेरो कहां कहां के के छ कागजात मसँग नभएकोले मैले भन्न सकिदैन । परिस्थितिवस अंशबण्डा पछि काठमाडौंमा सँगै बसेको र मेरो सम्पत्ति विश्वासको आधारमा म सानैदेखि काठमाडौंमा बसेकोले बुवाले नै रेखदेख गर्नु हुन्छ, अरु मलाई केही थाहा छैन । म र मेरी श्रीमतीका नाममा कुनैपनि बैंक खाता नभएको सत्य हो । श्रीमतीको सम्बन्धमा एक पटक फेरि सोच्ने छु । दाइमा वस्न नसक्ने अवस्था भएकोले छुट्टी भिन्न भए पनि आमा, बुवासँगै बसेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको कमलकुमार शर्मा घिमिरेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष गरेको बयान ।	१३७ १४९ १४८ १४७ १४६ १४५ १३८	” ” ” ” ” ” ”	०-०-८ ०-५-६ ०-२-११ ०-३-१० ०-३-१५ ०-८-८ ०-३-६
ऐ.ऐ. वा.नं. १(ग)	९	भिट पाखा अवल	०-७-१७
	११	”	०-४-४
	१३	”	०-७-१०
	१५	”	०-४-१०
	१७	”	०-४-१८.५
	२१	”	०-१९-५
	२६	”	०-१-४
सतवरिया गा.वि.स. वा.नं. ६ गोभेना, दाङ	२७	”	०-४-२
सतवरिया गा.वि.स. वा.नं. ६ गोभेना, दाङ	२८	”	०-५-९
जिल्ला दाङ सतवरिया गा.वि.स. वा.नं १(ख)	२९	”	०-२-१
	३०	”	०-१-१६
	९३	”	०-६-०
	१२९	”	१-४-१९.५

पैतृक सम्पत्तिको विवरणः

घर जग्गा धनीको नामः खुमबहादुर खड्का

जग्गाको विवरणः जिल्ला दाङ सतवरिया गा.वि.स. वा.नं १(ख)

कित्ता नं. जग्गाको किसिम क्षेत्रफल (विगाहामा) मोही भए नभएको

१६८	धनहर दोयम	०-०-१.५
१६९	”	०-१९-१
१७६	”	०-२-१७
१७७	”	०-३-३
२४७	”	०-१७-९
३३४	”	०-८-१
३३५	धनहर सीम	०-१-१६
३२२	”	०-३-८
१३२	”	०-१-१६
१३४	”	०-०-११
१३५	”	०-०-१६
१३६	”	०-०-९

पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुन सक्ने आय :

खुमबहादुर खड्काले आमा दिलकुमारीबाट दाङ जिल्ला सतवरिया गा.वि.स.वा.नं. १(ख) र १(ग) अन्तर्गत पर्ने तालिका नं.३ मा उल्लेख भएबमोजिमको ३२ वटा कित्ताहरू गरी रु.४,००,०००।- मोलिन जम्मा १०-०-१० विगाहा जग्गा अंशबापत प्राप्त गरेको तथ्य मालपोत कार्यालय दाङको र.नं. १४६५ मिति २०४४।८।२९ को पारित अंश बुझेको भरपाईवाट देखिएको ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सार्वजनिक पद धारण गर्नु पूर्व निज र एकासगोलको परिवारका अन्य कुनैपनि सदस्यहरूको नाममा कुनैपनि बैंकमा खाता रहेको देखिदैन । कृषि व्यवसायको आयबाट परिवार धान्ने वाहेकको अतिरिक्त ठूलो परिमाणको सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने देखिन्छ । प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण

नेपाल कानून पत्रिका २०६८, भवै

गरेपश्चात् देखिएको आम्दानीलाई कृषिबाट भएको आम्दानी भन्न मिल्ने देखिँदैन । पैतृक सम्पत्तिका रूपमा प्राप्त हुन आएको कुनैपनि घर वा जग्गा बिक्री गरेको समेत देखिँदैन । पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुने सीमित कृषिको आय घर व्यवहारमा नै खर्च भै जाने भएकोले बचत हुने स्थिति समेत नदेखिँदा पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आयले मात्र कुनैप्रकारको चल अचल सम्पत्ति बढेबढाएको हुन सक्ने आधार स्थापित हुन सक्ने अवस्था छैन ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सार्वजनिक पद धारण गरेपछि स-परिवार काठमाडौंमा बस्ने गरेको र निज वा निजका परिवारका कुनैपनि सदस्यहरूले कृषक भई खेतीपाति गर्ने गरेको पाइएन । पैतृक सम्पत्तिबाट

प्राप्त भएको १०-०-१० विगाहा जग्गामध्ये ५-६-१२.५ विगाहा मात्र धनहर खेत रहेको देखिन्छ, भने जम्मा जग्गामध्ये करीव ४ विगाहा जग्गामा मोही कायम भएको देखिन्छ । यसरी पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको जग्गामा प्रमुख खाद्यान्न वाली उत्पादन हुने धनहर खेत ५-६-१२.५ विगाहा जग्गा मात्र देखिनु, खेतीपाति नयाँ प्रविधिबाट नगरी परम्परागत ढंगबाट गरिरहेको देखिएको छ । यस स्थितिमा खेतीपातिबाट प्राप्त हुने सीमित आम्दानीले मौद्रिक बचत अत्यन्त न्यून भई थप सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने अवस्था देखिँदैन । प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधिमा श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) ले जग्गा खरीद-

घर जग्गाको विवरण	जग्गा धनीको नाम	खरीद			बिक्री			कैफियत
		मिति	रकम	बिक्री गर्ने व्यक्तिको नाम	मिति	रकम	खरीद गर्ने व्यक्तिको नाम	
जिल्ला भक्तपुर, कटुञ्जे गा.वि.स - २ (क) कि.नं. ४४०, क्षेत्रफल ०-५-०-०	शीला खड्का	०५१६१६	१,००,०००।	रामबहादुर थापा कटुञ्जे-१	०५०४३२	७०,०००।-	उमाप्रसाद चतुर्वेदी	
जिल्ला भक्तपुर, कटुञ्जे गा.वि.स - २(क) कि.नं. २६, क्षेत्रफल ०-३-१-०	"	०५११५।	४,१०,०००।	कृष्णभक्त खरबुजा	२०५१६१७	२५,५००।-	शिवबहादुर थापा	
कि.नं. ४२, क्षेत्रफल ०-८-१-०					०५०४३२	१,१५,५००।	उमाप्रसाद चतुर्वेदी	
कि.नं. ४७, क्षेत्रफल ०-११-०-० ऐ. १ (ख) कि.नं. ७६७ क्षेत्रफल ०-१३-२-०					२०५१६१७	२,००,०००।	रामबहादुर थापा	
कि.नं. ८२, क्षेत्रफल १-१३-०-० मध्ये कि.नं. ४४२ क्षेत्रफल ०-१३-२-० को जग्गा कि.नं. ४४३ क्षे.फ. १-०-२-० जग्गा					०५१६१८	१,००,०००।	शिवबहादुर थापा	
					०५०४३२	३,६३,०००।	उमाप्रसाद चतुर्वेदी	
का.म.न.पा.-९ सिनामंगल कि.नं. ३०१, क्षेत्रफल ०-२-१-२	"	०५६११२	५,३४,३७५।	मीरा विष्ट वैरिया-२, वारा	०५०१०३०	३०,००,०००।	वीरेन्द्रकुमार कनौडिया कृष्णनगर न.पा.-५	
कि.नं. ३०२, क्षेत्रफल १-१-३-०								
कि.नं. ८८, क्षेत्रफल ०-१-१-०								
का.म.न.पा. २ (गौरीघाट) कि.नं. ५१५ क्षेत्रफल ०-५-०-०	"	०४०३३३०	४७,०००।-	मीनकुमारी देवी शर्मा	०४११२०	९४,०००।-	भक्तराज भण्डारी	हाल कि.नं. ३३४ कायम भएको

८८३२- नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत

(क) खुमबहादुर खड्काकी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को नाममा मिति २०५१।५।१६ र २०५१।५।१८ मा जिल्ला भक्तपुर, कटुञ्जे गा.वि.स. २(क) कि.नं. ४४०,२६,४२,४७,८२ र ऐ. १(ख) कि.नं. ७६७ को जम्मा क्षेत्रफल ४-६-०-० रोपनी जग्गा खरीद गरेको लिखतबमोजिमको मूल्य रु.५,१०,०००।- को जग्गाहरू मध्ये प्रतिवादी मन्त्रिपरिषद्को सदस्य रहँदाको समयमा नेपाल सरकारले मिति २०५८।५।१ देखि नेपाल अधिराज्यभरको जग्गा बिक्री वितरणमा रोक लगाउने निर्णय हुनुभन्दा १ दिन अगाडि मिति २०५८।४।३२ मा प्रहरी निरीक्षक उमाप्रसाद चतुर्वेदीलाई जग्गा कि.नं. ४२,४४० र ४४३ को जम्मा क्षेत्रफल १-१३-३-० रोपनी जग्गा बिक्री गरेको। (वाँकी जग्गा २०५१।६।१७ र १८ मा सोही जग्गाका मोही रामबहादुर थापा र शिवबहादुर थापालाई छोडपत्र गरी दिएको)।

(ख) प्रतिवादीकी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का)का नाममा का.म.न.पा.वा.नं. ९ कि.नं. ३०१, ३०२ र ८८ को जम्मा क्षेत्रफल १-५-१-२ रोपनीको जग्गा मिति २०५६।९।१२ मा मीरा विष्टबाट लिखत बमोजिम रु.५,३४,३७५।- मा खरीद गरेको।

उपर्युक्त दफा (क) र (ख) मा उल्लेख भएका जग्गाहरू प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जनबाट आफ्नी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को नाममा खरीद गरेको देखिन्छ। शीला शर्मा (खड्का) का नामका जग्गाहरू मध्ये दफा (क) मा उल्लिखित जग्गा मिति २०५८।४।३२ मा लिखत बमोजिम उमाप्रसाद चतुर्वेदीलाई रु.५,४८,५००।- र दफा (ख) मा उल्लिखित जग्गा मिति २०५८।१०।३० मा लिखत बमोजिम वीरेन्द्रकुमार कनौडियालाई रु.३०,००,०००।- मा बिक्री गरेको देखिएको छ। उक्त दफा (क) र (ख) मा उल्लेख भएका जग्गाहरू बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम समेतले २०५८।१०।२६ मा ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा २ (क) कि.नं. १०७, १८६ गरी जम्मा क्षेत्रफल १-७-१-० रोपनी जग्गा र सोमा निर्मित घर खरीद गरेको भन्ने निजले बयान गरेको तथा खरीद गरेको र बिक्री गरेको समयको

सामिप्यलाई विचार गर्दा सोकुरा सम्भव हुन सक्ने देखिएकोले सानेपामा खरीद गरेको घर जग्गा नै जफतको दावीको विषय रहेको हुँदा सिनामंगल र कटुञ्जेको बिक्री भएको जग्गा जफत दावीमा लिइएको छैन।

(ग) का.म.न.पा. वडा नं. २ कि.नं. ५९५ क्षेत्रफल ०-५-०-० जग्गा २०४८।३।३० मा मीनकुमारी देवी शर्माबाट रु.४७,०००।- मा खरीद गरी ०४९।१२।८ मा भक्तराज भण्डारीलाई रु.९४,०००।- मा बिक्री गरेको देखिन्छ। सो बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम २०४९ सालमा निर्माण भएको सतवरिया -६ गोभेना, दाडको घरमा लगानी भएको देखिन्छ।

सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विवरण :

(क) घर, जग्गा :

घर जग्गाको विवरण	जग्गा धनीको नाम र नाता	खरीद मिति र मूल्य रु.	जग्गाको हालको मूल्य रु.	घरको हालको मूल्य रु.
ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा २(क) कि.नं. २४९ क्षेत्रफल १-६-१-१ रोपनी	शीला शर्मा (खड्का) श्रीमती	२०५५।१।३१ २०,९२,०००।-	३०१२,१८७५०	-
ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा २(क) कि.नं. १०७ क्षेत्रफल १-६-०-० र कि.नं. १८६ क्षेत्रफल ०-१-१-० गरी जम्मा क्षेत्रफल १-७-१-० र सोमा निर्मित अलसान घर	"	२०५८।१०।२६ ६०,००,०००।-	३१,३८,७५०।	९२,८८,५१७०६
दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेनास्थित कि.नं. २७ र २८ को क्षेत्रफल ०-९-११ बिगाहा चैतुक जग्गामा निर्मित मुख्य घर	खुमबहादुर खड्का	निर्माण २०४४ सालमा	-	२६,७५,७५०।०१
ऐ. ऐ. मा निर्मित मन्दिर र शौचालय	"	निर्माण २०४४ सालमा	-	१,४०,०२०।५०
ऐ. ऐ. मा निर्मित २ तल्लो गोठ घर	"	निर्माण साल २०४९	-	१५,२३,७२६।५०
ऐ. ऐ. गोबाम/भान्सा घर	"	"	-	३,२६,१२०।४
ऐ. ऐ. ग्यारेज घर	"	"	-	३,०७,५६१।८०
		जम्मा	६१,४०,९३७५०	१,४२,६१,५९६।८१
		कुल जम्मा		२,०४,१२,५३७।६१

(ग) गाडी :

- खुमबहादुर खड्काको नाममा खरीद भई मिति २०५३।१०।२० मा यातायात व्यवस्था कार्यालय वागमती अञ्चलमा दर्ता गरेको बा.२ च ९५५५ नं. को मित्सुबिसी प्राडो रु. २४,५०,०००।-

(घ) बैंक मौज्जात :

- श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) एभरेष्ट बैंक लिमिटेड नयाँवानेश्वर खाता नं. ८५८० “ए” नाममा रहेको रु. ३६,३९,९९२।६३
- छोरी पुनम खड्का हिमालयन बैंक लि., ठमेल, खाता नं. १३७००० “जे” मा रहेको रकम रु. १६,६८२।-
जम्मा रु. ३६,५६,५९४।६३

(ङ) सुन चाँदी :

- सुन ३३ तोला (प्रतीतोलाको रु.१०,२००।१७ का दरले) हुने रु. ३,३६,६०५।६९
- चाँदी २.९३ किलो ग्रामको (प्रति किलोग्रामको रु.१३,१५०।-का दरले) हुने रु. ३८,५२९।५०
जम्मा रु. ३,७५,१३५।१९

(च) अध्ययन खर्च :

- छोरी पुनम खड्कालाई भारतको मणिपाल (बेङ्गलोर)मा निजी खर्चमा चिकित्सा विषयको अध्ययन गराउदा २.५ वर्षमा लागेको खर्च रु. ७,०४,०००।-
- सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधिमा सँग्रह गरेको कुल सम्पत्ति रु. २,७५,९८,२६४।०५

गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन कार्यका उदाहरण :

सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको अवस्थामा आर्जन गरेको सम्पत्तिको स्रोत कृषिआय, पारिश्रमिक, विदेशमा जाँदाको भत्ता र जीतेन्द्र श्रेष्ठबाट प्राप्त सापटी रकम भन्ने प्रतिवादीको भनाई रहेको छ। गैरकानूनी रुपमा सम्पत्ति सँग्रह गरेको कार्यका भ्रूलकहरू निम्न आधारबाट पनि हेर्न सकिन्छ:-

१) जलस्रोत, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्री भएको समय मिति २०५७।२।२७ मा औषधि उपचार गराउन भनी संयुक्त अधिराज्यको निजी भ्रमण गर्दा रु.७,१८,४५३।२० भुक्तानी लिएकोमा मेडिकल बोर्डको सिफारिश नभएको, दैनिक भत्ता कानूनविपरीत भुक्तानी भएको, अस्पतालको बिल तथा चिकित्सकको प्रेस्क्रिप्सन पेश गर्न नसकेको, उपचार गराउन जाँदा भैपरी खर्च लिएको भनी महालेखा परीक्षकको विभागबाट बेरुजु कायम भएको छ। जसलाई कानूनको रीतसम्म नपुगेको भनी जलस्रोत मन्त्रालयको मिति २०५८।५।१३ को निर्णयानुसार आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १४९(४) बमोजिम फछ्यौट गराउने कार्य भएको छ।

२) प्रतिवादीले आफ्नै हस्ताक्षरले २०४८ सालको जेठ महिनामा मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा दाङ, सतवरियाको गोभेनामा १० विगाहा जग्गा, आमाका नाउँमा २ विगाहा जग्गा, ४ लाख मूल्य बराबरको घर, २ लाख रुपैयाँ नगद, ७ तोला सुन, ६ तोला चाँदी र गोल्डस्टार टेलिभिजन भएको भनी विवरण उल्लेख गरेको देखिन्छ। सो विवरणलाई २०४४।८।२९ मा मालपोत कार्यालय दाङमा भएको बण्डापत्रले पनि समर्थित गरेको छ। २०४४ सालमा रु.४ लाख मोलिन १० विगाहा १० धुर जग्गा र प्रतिवादीको आयको स्रोत सार्वजनिक जवाफदेहीको जिम्मेवारी वहन गरे बापत राज्यकोषबाट पाएको पारिश्रमिक वाहेक अरु केही देखिन्छ। निर्वाहको लागि राज्यकोषबाट पाएको रकम र २०४४ सालमा रु.४ लाख मोलिन जग्गाको कृषि आयबाट पारिवारिक खर्च, राजनीतिक परिचालन र अन्य खर्च समेत धानी हाल निजसँग देखिएको चल अचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्ने अवस्था रहन्छ/छैन। यसको सरल निष्कर्ष मुलुकको कानून मिचेर

- गैरकानूनी ढंगले सम्पत्ति संग्रह गरेको भन्ने निर्विवाद स्थापित हुन्छ ।
- ३) कृषि वाहेक अन्य कुनै वैधानिक स्रोत नभएको अवस्थामा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा २०४८ सालमा रु.२ लाख नगद भएको उल्लेख गरेवाट अंश बुझेको साल २०४४ देखि २०४८ सम्म ४ वर्षको अवधिमा कृषि आयवापत रु.२ लाख बचत गर्न सकेको कुरा मान्दा पनि २०४४ सालदेखि २०४८ सालसम्म निजले कृषि पेशा वाहेक अर्थोपार्जन हुने अन्य कुनै व्यवसाय गरेको भन्ने आयोगमा गरेको बयानमा खुलाउन सकेको छैन । मन्त्रपरिषद्मा पेश गरेको स्वघोषित विवरणको आधारमा पनि खेतीपातिको आम्दानीबाट वार्षिक रु.५० हजार भन्दा बढी बचत हुन सक्ने अवस्था देखिदैन । कृषिआयबाट बचत भएको भने पनि सो रकमले पनि २०४९ सालमा दाङ् सतवरियाको गोभेनामा घर बनाउदा प्रयोग भएको अवस्था छ ।
- ४) प्रतिवादीले आयोगसमक्षको बयानमा उल्लेख गरेभै प्रतिवादी सगोलमा रहेको र करीव ३० विगाहा जग्गाको आयस्ता रहेको भन्ने भनाई मिति २०४४।८।२९ को बण्डापत्रले भूठा देखाई रहेको छ । प्रतिवादीले सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोग र यस आयोगलाई समेत गलत विवरण दिने प्रयास गरेपनि प्रतिवादीको जग्गा १०-०-१० विगाहा भन्दा बढी पैतृक सम्पत्ति देखिन्छ । प्रमुख कृषिवाली धानलाग्ने जग्गा विगाहा ५-६-१२.५ मात्र धनहर देखिन्छ भने जग्गा १०-०-१० विगाहा जग्गामध्ये करीव ४ विगाहा जति जग्गामा मोही कायम रहेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा पेश गरेको विवरणमा उल्लेख गरेभै कृषिआयबाट प्रतिवर्ष रु.५० हजार भन्दाबढी आयस्ता हुन सक्ने अवस्था छैन । कृषिआयबाट घर निर्माण गर्न जग्गा खरीद गर्न पुग्ने आय भएको भन्ने भनाई विश्वसनीय छैन । यसका साथै २०५४ साल पछिको कृषिआयबाट वा प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेभै अन्य कुनै वैधानिक आयको बचत हुने रकमले छोरीको पढाई खर्च बापत रु.७,०४,०००/- खर्च भएको प्रत्यक्ष देखिएको छ । खेतीको आम्दानी वा वैधानिक रुपमा प्राप्त हुने आयबाट २०५४ सालपश्चात् अन्य थप चल-अचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्ने अवस्था छैन ।
- ५) गाडी खरीद गर्न जीतेन्द्र श्रेष्ठबाट रु.१४ लाख सापटी लिएको र सो रकम अफसम्म तिरेको छैन भन्ने प्रतिवादीको बयान कथन रहेको छ । तर सो भनाई विश्वास लाग्दो छैन । निजले उक्त गाडी किनेको एकवर्ष पछि दाङ्मा रु.२५ लाख भन्दाबढी खर्चमा घर बनाउन सक्ने, गाडी खरीद गरेको समयमा श्रीमती र छोरीको नाममा रु.१४ लाख बैंकमा राख्न सक्ने, सानेपामा झण्डै २९ लाखको र सिनामंगलमा रु.५,३४,०००/- भन्दा बढी रकमको लिखत बमोजिमको मूल्यअनुसार जग्गा किन्न सक्ने व्यक्तिले रु.१४ लाख सापटी लिएर गाडी किनेको र अझै नतिरेको भन्ने भनाई भूठो देखिन्छ । यसमा कुनै सत्यता छैन ।
- ६) प्रतिवादीले २०५८।१०।२६ मा वीरेन्द्रकुमार कनौडियाबाट रु.६० लाख थैली राखी ललितपुर सानेपामा घर जग्गा खरीद गरेको देखिएकोमा सो खरीद गर्न कटुञ्जेको जग्गा र सिनामंगल र गौरीघाटको जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको रुपैयाँ र छोरीको नामको खाताबाट निकालेको रु.११,८५,०००/- समेत प्रयोग भएको भन्ने देखिन्छ । तर गौरीघाटको जग्गा २०४९।१२।८ मा रु.९४ हजारमा बिक्री गरेको र सो रकम २०४९ सालमा दाङ् जिल्ला, सतवरियाको गोभेनामा घर निर्माण गर्दा प्रयोग भएको माथि नै विश्लेषण भैसकेको र कटुञ्जेको जग्गा र बैंकमा भएको छोरी पुनम खड्काको नामको रकमको नै वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेको अवस्थामा सो र सोवाट बढेबढाएको

- सम्पत्ति पनि स्रोत प्रमाणित नभएको गैरकानूनी आर्जन हुने हुनाले उपरोक्त सानेपाको घर जग्गा पनि वैधानिक स्रोत प्रमाणित नभएको गैरकानूनी आर्जन देखिएको छ ।
- ७) कृषि आय सम्बन्धमा प्रतिवादीले २०४८ सालदेखि २०५८ सालसम्म प्रतिवर्ष रु.१० लाख आय हुने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो रकम आमा र भाइको जग्गा समेतबाट हुने आय भन्ने भनाई रहेको छ । २०४४।८।२९ मा नै अंश पाइसकेको देखिएको र त्यतिनै जग्गा आफ्नो जग्गा भएको भनी २०४८ सालमा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयमा विवरण पेश गरेको अवस्थामा प्रतिवादीसँग आफ्नो जग्गा १०-०-१० विगाहा मात्र रहेको निर्विवाद स्थापित भएको छ । २०४४ सालमा अंश पाएपछि २०४८ सालमा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयमा सम्पत्ति विवरण पेश गरुञ्जेल ४ वर्षको आय रु.२ लाख नगद मौज्जात रहेको तथ्य निजले पेश गरेकै विवरणबाट स्वीकारेको अवस्था छ । यो तथ्यले वार्षिक कृषि आय रु.३ लाख ६०/६५ हजार हुने भन्ने प्रतिवादीको भनाई भूठो र आधारहिन प्रमाणित हुन्छ । अंशमा प्राप्त १०-०-१० विगाहा जग्गामध्ये धनहर खेत जग्गा विगाहा ५-६-१२.५ भएको र झण्डै ४ विगाहा जग्गामा मोही कायम भएको देखिन्छ । प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपछिका वर्षहरूमा स-परिवार काठमाडौंमा नै बसोबास गर्ने गरेको तथा निज र निजका एकाघर परिवारका सदस्यहरू कृषकको रूपमा खेतीपाति गर्ने गरेको भन्ने आयोग समक्षको बयान कथनमा समेत खुल्न आएको देखिदैन । खेतीपाति पनि परम्परागत ढंगबाट मात्र भएको देखिन्छ । यस स्थितिमा खेतीपाति अन्य व्यक्तिहरू मार्फत गराई जो हात सो साथ गरी प्राप्त हुने आयको बचतले ठूलो परिमाणको चल अचल सम्पत्ति वैधानिक रूपमा आर्जन गर्न सक्ने स्थिति नदेखिएबाट सो जग्गाबाट उल्लेख्य आम्दानी हुने अवस्था छैन/देखिदैन ।
- ८) प्रतिवादी मन्त्री भएपश्चात् निजले नियमित रूपमा पाउने पारिश्रमिक तालिका नं. १० को क्रम संख्या ६ र ७ मा उल्लेख भए अनुसार रु.१४,८६,४२४।९५ देखिन्छ । निज विदेश भ्रमणमा जादा प्राप्त भएको भनी तालिका नं. १० मा उल्लिखित रकम रु.५,१३,९२३।७५ देखिन्छ । मन्त्री पदमा बहाल रहेको र अन्य अवस्थामा पनि सांसद तथा आफ्नो राजनीतिक दलको उच्चस्तरीय नेताको हैसियतमा खान वस्न र पारिवारिक खर्च चलाई पार्टी कार्यकर्ता इष्टमित्र आदिको सामान्य आतिथ्य सम्पन्न गर्नुपर्ने हुँदा प्रतिवादीले प्राप्त गर्ने वैधानिक पारिश्रमिक र भत्ता आदिबाट दैनिक पारिवारिक खर्च सञ्चालन गर्न नै धौ-धौ पर्ने वास्तविकतालाई नकार्न सकिन्न । यस्तो अवस्थामा पारिश्रमिकबाट बचत गरी चल-अचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्ने अवस्था छैन ।
- ९) वैदेशिक भत्ताबापत प्राप्त रकम भनी मन्त्री पदको व्यक्ति विदेश जाँदा खान, वस्न वा कहिले काही पाकेट खर्च भनी प्राप्त रकम सोही प्रयोजनको लागि खर्च हुने र घर परिवारलाई सानो-तिनो कोशेली तथा सामान्य मूल्यका चीज खरीद गर्न मात्र पुग्ने न्यून रकम मात्र बचत हुन सक्ने हुनाले घर जग्गा गाडी जस्ता सम्पत्तिमा लगानी गर्न विदेश भ्रमणबाट बचत हुने रकमबाट सम्भव देखिदैन ।
- १०) प्रतिवादीका भाइ खिमबहादुर खड्काले बराबरी अंश पाएकोमा विवाद छैन । प्रतिवादीले उल्लेख गरेभै कृषिबाट अत्याधिक आम्दानी हुने भए निजका भाइको आर्थिक हैसियत प्रतिवादीको भै वृद्धि भएको हुनु पर्ने हो तर सो देखिएको छैन । यस तथ्यबाट पनि प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेकै अवधिमा अख्तियारको दुरुपयोग गरी अस्वाभाविक र अमिल्दो आर्थिक हैसियत देखिने सम्पत्तिमा वृद्धि भएको छ । जसले गैरकानूनी कार्य गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति हो भन्ने थप आधार स्थापित गर्दछ ।

८८३२- नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत

सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको अवस्थामा बुभेका रकमको विवरण :

सि.नं.	विवरण	मन्त्रालय	मिति	रकम
१.	सरकारी विदेश भ्रमण - वेलायत र अमेरिका	निर्माण तथा यातायात	०४८।७।१८	२,१७,८००।-
२.	सरकारी विदेश भ्रमण - चीन	गृह	०५३।२।१३	२,०१,८८५।-
३.	सरकारी विदेश भ्रमण - अष्ट्रिया	गृह	०५८।६।१६	९४,२३८।७५
जम्मा				५,१३,९२३।७५
४.	औषधि उपचार गर्न वैकिक भ्रमण (व्यक्तिगत)	निर्माण तथा यातायात	०५१।६।११	१,००,०००।-
५.	औषधि उपचार गर्न वेलायत भ्रमण (व्यक्तिगत)	जलस्रोत	०५७।२।२७	७,१८,४५३।२०
जम्मा				८,१८,४५३।२०
६.	सांसदको तलब भत्ता र दशैखर्चवापत	सांसद सचिवालय	विभिन्न	५,७४,८४९।-
७.	मन्त्री पदको तलब भत्ता र दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	विभिन्न	विभिन्न	९,११,५७५।९५
जम्मा				१४,८६,४२४।९५
कुल जम्मा				२८,१८,८०१।९०

स्रोत खुलेको सम्पत्ति :

नाम थर: खुमबहादुर खड्का

- दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेना स्थित कि.नं. २७ र २८ को ०-९-११ विगाहाको पैतृक जग्गामा २०४९ सालमा निर्मित २ तल्ले घर, गोदाम घर भान्सा घर, ग्यारेज घर मूल्य रु. २१,५७,४०९।२४
- दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेना स्थित कि.नं. २७ र २८ को ०-९-११ विगाहा जग्गामा २०५४ सालमा निर्मित घर, मन्दिर र शौचालय-१ र २ समेतको मूल्य रु. २८,१५,७७०।५१ मध्ये स्रोत खुलेको रु. ६,७४,०९५।४६
- खुमबहादुर खड्काकी छोरी पुनम खड्कालाई निजी खर्चमा भारतको मणिपालस्थित अध्ययन संस्थामा चिकित्सा विषय अध्ययन गराउँदा (२.५ वर्ष) को खर्च रु. ७,०४,०००।-
- सुन ३३ तोलाको प्रति तोला रु.१०,२००।१७ का दरले हुने रु. ३,३६,६०५।६१
- चाँदी २ किलो ९३० ग्रामको प्रति किलो रु.१३,१५०।- का दरले हुने रु. ३८,५२९।५०

जम्मा रु. ३९,१०,६३९।८१

स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण:

- १) प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले २०४८ सालमा मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा आफूसँग १० विगाहा जग्गा, ७ तोला सुन, ६ तोला चाँदी र नगद रु.२ लाख भएको व्यहोरा उल्लेख गरेको छ। स्वेच्छिक रुपमा आफैले पेश गरेको सम्पत्ति विवरणको आधारमा पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको खेतीपातिको आम्दानी वार्षिक रुपमा रु.५० हजार भन्दाबढी बचत हुन सक्ने अवस्था देखिदैन। २०४४ सालमा १०-०-१० विगाहा जग्गा अंशमा पाएको देखिनाले खेतीबाट पनि आय हुन सक्ने देखिन्छ।

आरोप पत्रको तालिका नं. ११ को क्रम संख्या १ मा उल्लिखित प्रतिवादीको २०४९ सालमा निजको दाङ जिल्लास्थित सतवरिया गा.वि.स. वा.नं. ६ गोभेनाको पैतृक जग्गामा घर बनाएको देखिन्छ। निजले रु.३ लाखको लागतमा एउटा मात्र घर बनाएको भन्ने भनाई भएतापनि २०४९ सालमा आरोप पत्रको तालिका नं. ११ को क्र.सं. १ मा

उल्लिखित २ तल्ले घरका साथै भान्छा घर र ग्यारेज समेत बनाएको देखिएको र प्राविधिकहरूले तत्कालको मूल्यको आधारमा गरेको मूल्याङ्कन अनुसार निर्माण कार्य गर्दा खर्च रु.१२,५१,३७५।३५ लागेको देखिन्छ। २०४८ सालमा मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा पेश गरेको विवरणमा उल्लिखित रु.२ लाख नगद, २०४८।३।३० मा रु.४७,०००।- खरीद गरेको तालिका नं. ४ क्र.सं. ४ मा उल्लिखित कि.नं. ५९५ को ०-५-०-० रोपनी जग्गा मिति २०४९।१।२।८ मा रु.९४,०००।- मा विक्री गरेको रकम र पैतृक सम्पत्तिको एकवर्षको कृषि आयबाट बढीमा ५० हजारसम्म बचत हुन सक्ने रकम समेत गरी बढीमा रु.४ लाखसम्म आयको वैधानिक स्रोत देखिएको छ। बाँकी नपुग रकम घर बनाउँदाको अवस्थामा प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गर्न प्रारम्भ मात्र गरेको र वासस्थानको लागि उपयुक्त घर निर्माण गर्न निजको पारिवारिक पृष्ठभूमिलाई हेर्दा आफ्नो परिवारबाट हुन सक्ने सहयोग समेतको सम्भावना हुँदा निजले दाङ जिल्लास्थित सतवरिया गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ६ गोभेनामा २०४९ सालमा घर निर्माण गर्दा लागेको सम्पत्तिलाई वैधानिक आयस्रोत खुलेको सम्पत्ति मान्न सक्ने अवस्था रहेको छ। यसरी सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत खुल्न सक्ने आधार स्थापित भएकोले हालको मूल्याङ्कनबमोजिम रु.२१,५७,४०९।२४ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरिएको छ।

- २) तालिका नं. ११ को क्रमसंख्या २ मा उल्लिखित प्रतिवादीको दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेनास्थित कि.नं. २७ र २८ को पैतृक जग्गामा रु.२८,१५,७७०।५१ मूल्य बराबरको घर मन्दिर र शौचालय २०५४ सालमा निर्माण भएको देखिन्छ। उक्त घर, मन्दिर र शौचालय निर्माण गर्दा तत्कालीन समयमा रु.२५,०६,०४७।८२ रकम खर्च भएको कुरा प्राविधिक विशेषज्ञहरूले प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेका छन्।

दुईतले गोठघर, ग्यारेज घर मिति २०५८।१।२।२९ र २०५९।१।३० मा विस्फोटन गराई क्षति पुऱ्याएकोले सो क्षतिपूर्ति लिने सिलसिलामा नेपाल सरकारद्वारा गठन भएको स्थानीय क्षति मूल्याङ्कन समितिले उक्त सम्पत्तिको ह्रास कट्टी गर्दा आवास गृहको ५ वर्ष र अन्यको १० वर्षको मात्र गरेको हुँदा उक्त आवास गृहको २०५४ सालमा र अन्य भवनको निर्माण कार्य २०४९ सालमा भएको स्पष्ट देखिएको छ। सो घर, ग्यारेज निर्माण गरेको अवधिको आधारमा स्थानीय क्षति मूल्याङ्कन समितिद्वारा क्षति भएको सम्पत्तिको जम्मा रु.१५,५५,८६१।- मूल्याङ्कन भएबाट उक्त रकम मिति २०५९।६।१६ मा प्रतिवादीका तर्फबाट निजका भाइ खिमबहादुर खड्काले बैंक चेक मार्फत रकम बुझी दाजु खुमबहादुर खड्कालाई दिएको कुरा भुक्तानी लिने भनिएका खिमबहादुर खड्काले र सो रकम आफूले पाएको कुरा प्रतिवादी स्वयंले आयोग समक्षको बयानमा उल्लेख गरेबाट आवास गृह, शौचालय र मन्दिर समेत २०५४ सालमा निर्माण गरेको पुष्टि हुन्छ।

स्रोतको सम्बन्धमा प्रतिवादीले आफ्नो खेतीबाट प्राप्त हुने आयको बचतबाट निर्माण गरेको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको छ। २०५० साल पछिका वर्षहरूमा कृषिजन्य वस्तुहरूको मूल्यमा भएको केही वृद्धिले पनि पहिलेको तुलनामा कृषि आम्दानीबाट हुने आय बढ्न सक्ने स्थिति एकातिर देखिएको छ भने अर्कातिर आफ्ना परिवारको पालन पोषण, शिक्षा जस्ता अनिवार्य रूपमा खर्च हुने शीर्षकमा राज्यबाट प्राप्त गर्ने तलव भत्ताको रकम उपयोग हुन सक्ने भएबाट यस्ता कार्यका लागि थप रकम जुटाउनु पर्ने अवस्था नदेखिएकोले पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त धनहर ५-६-१२.५ विगाहाको २०४९ साल पछिको आम्दानीबाट बचत भएको स-सानो परिमाणको रकमबाट प्राप्त हुन सक्ने बढीमा करीव रु.४ लाख रकम र २०५३ सालसम्म बेलायत, अमेरिका र चीनमा सरकारी कामको सिलसिलामा जाँदा सरकारी कोषबाट प्राप्त भएको रकम रु.४,१९,६८५।- मध्ये करीव २ लाखसम्म बचत हुन

सक्ने जम्मा रु.६ लाखको वैधानिक स्रोत देखिएको छ । सो रकम तत्कालीन समयको दररेट बमोजिम हुन आउने मूल्य रु.२५,०६,०४७८२ को उक्त घर, मन्दिर र शौचालय निर्माणमा प्रयोग हुन सक्ने देखिएको छ । २०५४ सालमा निर्मित घर, मन्दिर, शौचालयमा खर्च भएको रकममध्ये स्रोत खुल्न आएको रु.६,००,०००।- रकमको समानुपातिक बृद्धिले हुने हालको मूल्य रु.६,७४,०९५।४६ मूल्य बराबरको सम्पत्तिको स्रोत खुलेको हुँदा उक्त रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

३.) तालिका नं. ११ को क्रम संख्या ३ मा उल्लिखित रकम छोरी पुनम खड्काको अध्ययन खर्च भनी आयोग समक्षको बयानमा उल्लेख भएको छ । प्रतिवादी कै बयानअनुसार हालसम्म चिकित्सा विषय पढाउँदा रु.७,०४,०००।- भन्दा बढी नै खर्च भैसकेको कुरा खुल्न आएको छ । निजी खर्चमा चिकित्सा विषय पढाउँदा लागेको खर्चको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले कृषिआयको आम्दानीबाट बचत भएको रकमले अध्ययन गराएको भनी बयानमा उल्लेख गरेको देखिएको छ । २०५५ सालपछि कृषिको आम्दानी र कानूनसम्मत ढङ्गले २०५८।६।१६ मा अष्ट्रिया जाँदा प्राप्त गरेको रकमबाट बचत भएको तथा अन्य प्रतिवादीले बचत भनेका रकम समेतले छोरीलाई अध्ययन गराई रहेको हुनसक्ने देखिँदा छोरीलाई भारतमा पढन पढाउँदा लागेको खर्च रु.७,०४,०००।- रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

४.) तालिका नं. ११ को क्रम संख्या ४ र ५ मा उल्लिखित सुन र चाँदीका सम्बन्धमा प्रतिवादीले आफूसँग ४० तोला सुन, ३ किलो चाँदी रहेको भनी सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोगमा विवरण पेश गरी सोको जानकारी आयोगलाई गराएको देखिन्छ । सोमध्ये पैतृक ७ तोला सुन र ६ तोला चाँदी भएको र

सार्वजनिक पद धारण गरेपछि प्रतिवादीसँग सुन ३३ तोला र चाँदी २.९३ के.जी. आर्जन गरेको देखिन्छ । सो सम्पत्ति विवाह पश्चात् ससुरालीबाट प्राप्त गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । नेपाली समाजको संस्कृति र परम्पराअनुसार विवाहको समयमा वा विवाह पूर्व र पश्चात् छोरीलाई सुन चाँदीका गहनाहरू दाइजो स्वरूप उपहार दिने प्रचलन रहेको पृष्ठभूमिलाई समेत मध्य नजर गर्दा तथा खेतीपातिबाट प्राप्त भएको आयको बचतको रकम तथा विदेश भ्रमण जाँदा समय समयमा कानूनबमोजिम ल्याउन पाउने सुन किनी ल्याएको हुन सक्ने सम्भावनालाई विचार गरी सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् बृद्धि गरेको सुन र चाँदीको रु.३,७५,१३५।१६ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

स्रोत नखुलेको सम्पत्ति विवरण

खुमबहादुर खड्का

- सम्पत्तिको विवरण: खुमबहादुर खड्काको नाममा मिति २०५३।१०।२० मा खरीद गरेको मित्सुविसी पजेरो वा.२ च ९५५५ को खरीद मूल्य रु.२४,५०,०००।-
- दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेना स्थित कि.नं. २७ र २८ को ०-९-११ विगाहा जग्गामा २०५४ सालमा निर्मित घर, मन्दिर र शौचालय-१ र २ को रु.२८,१५,७७०।५१ मध्ये स्रोत खुल्न नसकेको रु.२१,४१,६७५।०५

शीला शर्मा खड्का

- मिति २०५५।१।३१मा खरीद गरेको ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा-२ (क) कि.नं. २४९ क्षेत्रफल १-६-१-१ रोपनी जग्गाको रु.३०,१२,१८७।५०
- श्रीमती शीला शर्मा (खड्का)को नाममा एभरेष्ट बैंक लि. नयाँ वानेश्वरस्थित खाता

नं. ८५८० “ए” मा रहेको बैंक मौज्जात रु.३६,३९,९९२।६३

- मिति २०५८।१०।२६मा खरीद गरेको ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा २(क) कि.नं. १०७ र १८६ क्षेत्रफल १-६-०-० र ०-१-१-० गरी जम्मा क्षेत्रफल १-७-१-० रोपनी जग्गा र सोमा निर्मित घर समेतको मूल्य रु.१,२४,२७,९६७।०६

पुनम खड्का

- छोरीको नामको हिमालयन बैंक, ठमेल स्थित बचत खाता नं. १३७००० “जे” मा रहेको बैंक मौज्जात रु.१६,६८२।- जम्मा रु.२,३६,८७,६२४।२४

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण :

१) आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्र.सं. १ मा उल्लिखित प्रतिवादीको नामको बा.२ च.९५५५ को मित्सुविसी पजेरो २०५३ सालमा खरीद गरेको स्रोतको सम्बन्धमा प्रतिवादीले रु.१४ लाख मीनभवनमा बस्ने जीतेन्द्र श्रेष्ठ भन्ने व्यक्तिसँग सापटी लिएको र बाँकी रु.१० लाख ५० हजार कृषिको आयस्रोत र तलव भत्ताको बचत गरेको नगद सम्पत्तिबाट खरीद गरेको भन्ने बयान कथन छ। प्रतिवादीले पजेरो गाडी खरीद गर्न सापटी लिएको भनिएको समयमा निजकी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को नाममा एभरेष्ट बैंक लि. नयाँ वानेश्वरमा रु.१० लाख र निजकी तत्कालीन नाबालिका छोरी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंक, ठमेलमा रु.५ लाख गरी जम्मा रु.१५ लाख बैंक मौज्जात रहेको छ। आफूसँग नगद रहेकै अवस्थामा अन्य व्यक्तिबाट रु.१४ लाख सापटी लिई जापानबाट आयात गरिने गाडीहरू मध्ये महंगो मित्सुविसी गाडी खरीद गरेको भन्ने बयानमा सत्यता देखिदैन। नेपाल अधिराज्यको असंगठित क्षेत्रको आर्थिक कारोवारको हिसावले पनि रु.१४ लाख ठूलो रकम रहेको र सो परिमाणको रकम असंगठित क्षेत्रबाट घरायसी

गर्जो टार्ने हिसावले सापटमा लिने दिने कार्य भएको भनी प्रतिवादीले लिएको जिकीर कसूरबाट बचन बनावटी र भूठो भनाई मात्र देखिएको छ।

प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् आर्जन गरेका सम्पत्तिको स्रोतको विषयमा कृषि आय भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले उल्लेख गरेको आयको स्रोत भनिएको खेतीपाति आयबाट (२०४४ सालदेखि २०४९ सालसम्मको कृषिआयलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको दफा १ मा विवेचना गरिएको) २०५० सालदेखि २०५३ सालसम्म रु.१०,५०,०००।- बचत थियो भन्ने जिकीर काल्पनिक र कसूरबाट बचन बनावटी कुरा मात्र देखिन्छ। खेतीको आय सतवरियास्थित घरमै राख्ने गरिएको भन्ने निजको भनाइ भएको देखिँदा र २०५० सालदेखि २०५४ सालसम्मको कृषिआयले सतवरियामा २०५४ सालमा घर बनाउदा प्रयोग हुन सक्ने देखिएकोले वैधानिक स्रोत नखुलेको रु.२४,५०,०००।- रकम खर्च गरी खरीद गरेको उल्लिखित पजेरो गाडीलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

२) आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्रम संख्या २ मा उल्लिखित प्रतिवादीको दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेनास्थित कि.नं. २७ र २८ को पैतृक जग्गामा रु.२८,१५,७७०।५९ मूल्य बराबरको घर मन्दिर र शौचालय २०५४ सालमा निर्माण भएको देखिन्छ। उक्त घर, मन्दिर र शौचालय निर्माण गर्दा तत्कालीन समयमा रु.२५,०६,०४७।८२ रकम खर्च भएको कुरा तत्कालीन निर्माण मूल्यको आधारमा प्राविधिक विशेषज्ञहरूले उक्त सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। २०५४ सालमा आवास घर बनाएको कुरा निजले इन्कार गरे तापनि २०५८।१२।२९ र २०५९।१।३० मा सतवरियास्थित निजका घर विष्फोटनबाट क्षति भए बापत क्षतिपूर्ति

रकम निर्धारण गर्ने क्रममा श्री ५ को सरकारले गठन गरेको स्थानीय क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको मूल्याङ्कनमा २०५४ सालमा बनेको घर (द्वास कट्टीका आधारमा) समेतको मूल्याङ्कन गरेको र सो बापत रु.१५,५५,८६९१- रकम बुझी सकेको देखिन्छ ।

स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले आफ्नो खेतीपातिबाट प्राप्त हुने मौद्रिक आयको लामो समयदेखिको बचतबाट निर्माण गरेको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको छ । २०५० साल पछिका वर्षहरूमा कृषिजन्य वस्तुहरूको मूल्यमा भएको केही वृद्धिले पहिलेको तुलनामा कृषि आमदानीबाट हुने मौद्रिक आय बढ्न सक्ने स्थिति एकातिर देखिएको छ भने अर्कातिर आफ्ना परिवारको पालन पोषण, शिक्षा जस्ता अनिवार्य रूपमा खर्च हुने शीर्षकमा राज्यबाट प्राप्त गर्ने तलव भत्ताको रकम उपयोग हुन सक्ने भएबाट यस्ता कार्यका लागि थप रकम जुटाउनु पर्ने अवस्था नदेखिएकोले पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त धनहर ५-६-१२.५ विगाहाको आमदानीको २०५० सालदेखि २०५४ सालसम्म खेतीपातिको आमदानीको स-सानो परिमाणको बचतबाट प्राप्त हुन सक्ने बढीमा रु.४ लाख र २०५३ सालसम्म सरकारी कामको सिलसिलामा विदेश जाँदा सरकारी कोषबाट प्राप्त भएको रकममध्ये निजकै भनाई बमोजिम बचत हुने रकमको करीव २ लाखलाई बचत भएको मानि उक्त घर, मन्दिर, शौचालय निर्माण गरेको तत्कालीन समयको दररेटबमोजिम हुन आउने मूल्य रु.२५,०६,०४७।८२ मध्ये रु.६,००,०००।- को स्रोत खुल्न सक्ने आधार स्थापित भएको (सो विषयमा स्रोत खुलेको सम्पत्तिको बुँदा नं.२ मा विवेचना गरिएको) हुँदा बाँकी रु.१९,०६,०४७।५० को स्रोत खुल्न सकेको देखिँदैन । सो सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ । अतः २०५४ सालमा निर्मित घर, मन्दिर, शौचालयमा खर्च भएको रकममध्ये स्रोत खुल्न नआएको रु.१९,०६,०४७।५० रकमको समानुपातिक वृद्धिले हुने हालको मूल्य रु.२१,४१,६७५।०५ मूल्य बराबरको सम्पत्तिको

वैधानिक स्रोत नखुलेको हुँदा उक्त रकम बराबरको सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

३) आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्र. सं. ३ मा उल्लिखित ललितपुर उप-महानगरपालिका वडा नम्बर २(क) कि.नं. २४९ क्षेत्रफल १-६-१-१ रोपनीको जग्गा मिति २०५५।१।३१ मा लिखत बमोजिम रु.२०,९२,०००।- मूल्यमा खरीद गरेको देखिएको छ । सो जग्गाको हालको मूल्याङ्कन अनुसार रु.३०,१२,१८७।५० रहेको छ ।

खरीद गरेको कि.नं. २४९ को जग्गाको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले जमिनको आयस्रोत, विदेश जाँदा बचत भएको रकम र आफ्नो तलव भत्ताबाट बचत भएको रकमबाट खरीद गरेको भनी आयोग समक्ष बयान कथनमा उल्लेख गरेको छ । कृषि व्यवसाय परम्परागत ढंगबाट हुने गरेको तथा अर्काले खटाएर दिएको जमिनको आयस्रोतले जीविकोपार्जनको अतिरिक्त जे जति बचत हुन सक्थ्यो सो बचत न्यून हुने भएकोले ठूलो परिमाणमा चल-अचल सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने अवस्था रहेको देखिँदैन । खेतीको आय र अन्य स्रोतबाट जे जति प्राप्त हुन सक्ने बचत रकम रु.१०,७९,१३५।११ बराबरको सम्पत्ति स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिका नं. ११ को क्र.सं. ३, ४ र ५ मा उल्लिखित कार्यमा प्रयोग भएको देखिएबाट खेती समेतबाट हुने सीमित आयले थप सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने स्थिति छैन/देखिँदैन । त्यसैगरी सरकारी कामको सिलसिलामा विदेश भ्रमणबापत निजले प्राप्त गरेको जम्मा रु.५,१३,९२३।७५ (स्वास्थ्योपचार खर्च बाहेकको) रकमबाट केही रकम बचत भएको भए उक्त रकम स्रोत खुलेको सम्पत्ति मध्ये २०५४ सालमा दाङ जिल्लाको सतवरिया गा.वि.स.-६ कि.नं. २७ र २८ मा निर्मित घरमा लागेको हुन सक्ने भनी स्रोत खुलेको सम्पत्तिको बुँदा नं. ३ मा विवेचना भएकाले निजको भनाई तथ्यमा आधारित नरहेकोले विश्वास गर्न सक्ने आधार स्थापित हुन सक्तैन । सम्पत्ति खरीद

गर्दाको अर्को स्रोत भनी सार्वजनिक पद धारण गर्दा राज्यबाट प्राप्त गर्ने तलब भत्ता, दशै खर्च जस्ता रकमको बचतबाट वताएपनि राजनीतिक क्षेत्रका व्यक्तिहरूले सार्वजनिक पद धारण गर्न सामान्यतः निर्वाचन प्रक्रियाबाट चुनिनु पर्दा उम्मेदवारीको प्रचार प्रसार कार्यकर्ता तथा जनपरिचालन, सञ्चार तथा यातायात र जनसम्पर्क इत्यादिमा खर्च भई बचत हुन सक्ने स्थिति छैन। वैधानिक आयस्रोतबाट जे जति रकम बचत हुन सक्थ्यो सोलाई गणना गरी स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा प्रयोग भएको हुन सक्ने भनी समावेश गरिएकोले प्रतिवादीको भनाईमा सत्यता रहेको पाइएन/छैन। अतः २०५५ सालमा रु.२० लाख ९२ हजार मूल्यमा रु.३०,९२,९८७५० मूल्य बराबरको जग्गा खरीद गर्ने सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत खुल्न सक्ने आधार स्थापित हुन नसकेकोले सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

४) आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्रम संख्या ४ र ५ मा उल्लिखित प्रतिवादीको छोरी पुनम खड्काको नाममा २०५२।९।२५ रु.५ लाख र २०५५।९।१२ मा रु.४ लाख एकमुष्ट थप गरी ९ लाख रुपैया मुद्दती खातामा हिमालयन बैंक लिमिटेड, त्रिदेवीमार्ग, ठमेलमा जम्मा गरेको साथै पत्नी शीला शर्मा (खड्का)को नाममा मिति २०५३।१।१४ मा रु.१५ लाख र मिति २०५६।४।२३ मा रु.१० लाख एकमुष्ट थप गरी जम्मा रु.२५ लाख एभरेष्ट बैंकको मुद्दती खातामा जम्मा गरेको देखियो। उल्लिखित मितिमा त्यत्रो ठूलो रकम प्राप्त हुन सक्ने वैधस्रोत देखाउन नसकेको र कृषि, विदेश भ्रमण समेतबाट प्राप्त हुन सक्ने आयबाट बचत हुन सक्ने रकम पनि अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग भैसकेको भनी स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश भैसकेको हुनाले श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) का नाममा एभरेष्ट बैंक लि. नयाँ वानेश्वरमा मौज्जात रहेको रु.३६,३९,९९२।६३ र पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंक लि. त्रिदेवीमार्ग, ठमेलमा

हाल मौज्जात रहेको रु.१६,६८२।-रकम समेत स्रोत खुल्न नसकेको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति देखियो।

पुनम खड्काको नाममा जम्मा गरेको रु.९,००,०००।- स्रोत खुल्न सकेको देखिदैन। उक्त रकमबाट प्राप्त भएको व्याज समेत गरी जम्मा रु.११,८५,०००।- शीला शर्मा (खड्का)ले मिति २०५८।५।१८ मा भिकेको देखिएको छ। सो रकमको विषयमा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सानेपास्थित घर जग्गा मिति २०५८।१०।२६ मा खरीद गरेको घरमा प्रयोग गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरेका र बैंकबाट रकम भिकेको तथा घर खरीद गरेको समयको सामिप्यलाई हेर्दा निजको जिकीर स्वाभाविक देखिएकोले सो घर जग्गा नै वैधानिक स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा दावीमा लिइ सकेको हुँदा बैंकबाट भिकेको रु.११,८५,०००।- लाई दावीमा नलिई हिमालयन बैंक लिमिटेडको खाता नं. १३७००० “जे” मा बाँकी रहन गएको बैंक मौज्जात रु.१६,६८२।- लाई मात्र स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

प्रतिवादीकी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को नाममा एभरेष्ट बैंक नयाँ वानेश्वरस्थित बैंक मौज्जातको विषयमा प्रतिवादीले २०५५।२०५६ तिर दाङ जिल्लामा आतङ्क बढेपछि घरमा भएको नगद ल्याई काठमाडौंको बैंकमा जम्मा गरेको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर शीला शर्मा (खड्का) को नाममा २०५३ सालमा नै एभरेष्ट बैंक लि. नयाँ वानेश्वरमा रु.१५ लाखको मुद्दती खाता खोलेको र केही समय पछि रु.१० लाख थपी रु.२५ लाखको मुद्दती खाता खोलेको हुँदा निजको आफ्नो भनाई नै विरोधाभाषपूर्ण देखिएको छ। जो प्रतिवादीले आफ्नो कसूरको बचावको लागि मात्र काल्पनिक तथा भूठा बयान दिएको हुँदा उक्त नगद सम्पत्तिको स्रोतको वैधानिक आधार स्थापित नभएकोले रु.२५ लाख र सो रकमबाट व्याज समेत गरी बढेबढाएको खाता नम्बर ८५८० ए को जम्मा रु.३६,३९,९९२।६३ बैंक मौज्जातलाई वैधानिक स्रोत

नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का शिक्षित व्यक्ति तथा राजनीतिक व्यक्तित्व रहेको हुँदा २०४८ सालदेखि २०५६ साल सम्मको कृषि आयबाट भएको मौद्रिक बचत घरमा नै राखेको थिए भन्ने भनाईमा आफैमा भूठो र तर्कहीन देखिन्छ । यदि खेतीको आयबाट बचत भएको रकम रहेको भए पनि ठूलो परिमाणको रकम काठमाडौँ ल्याउदा वाणिज्य बैंकहरूको सुविधा रहेको दाङ जिल्लाबाट बैंक मार्फत रकम ल्याएको नदेखिनुले पनि प्रतिवादीले आफ्नो कसूरबाट बच्ने प्रयास स्वरूप आयोगमा भूठा बयान दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले यस विषयमा प्रतिवाद गर्दा आफ्नो परिवारले रकम सापटी दिँदा व्याज लिने नगरेको, बैंकमा राख्ने प्रचलन नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिएको छ । तपाईं सपरिवार काठमाडौँमा बस्ने र ठूलो परिमाणको रकम दाङ जिल्लास्थित आफ्नो घरमा राख्ने विषयका सवालमा प्रतिवादीले सो घर भएको स्थानमा चोरीको डर नभएको र घरमा काम गर्ने मानिसहरू रहने गरेको हुँदा ठूलो परिमाणको रकम घरमा नै सुरक्षित हुने गरेको भनी जवाफ दिएको देखिन्छ । तर २०५४ सालसम्मको हुन सक्ने कृषि आयको अङ्क सतवरियामा घर बनाउदा र सो पश्चातको रकम छोरी पुनम खड्काको अध्ययनको लागि प्रयोग भएको भनी स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा समावेश भएको हुँदा निजको भनाइअनुसार अरु रकम घरमा थियो भन्ने कथन विश्वासलायक देखिन्छ ।

५) आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्र.सं. ६ मा उल्लिखित ल.पु.उ.म.न.पा. वा.नं. २ (क) सानेपास्थित कि.नं. १०७ र १८६ क्षेत्रफल क्रमशः १-६-०-० र ०-१-१-० गरी जम्मा क्षेत्रफल १-७-१-० को जग्गा र सोमा निर्मित घर समेत मिति २०५८।१०।२६ मा श्रीमती शीला शर्मा (खड्का)को नाममा कृष्णनगर नगरपालिका-५ बस्ने वीरेन्द्र कुमार कनौडियाबाट लिखत बमोजिम रु.६० लाखमा

खरीद गरेको देखिएको छ । उक्त घर जग्गा प्राविधिक विशेषज्ञबाट मूल्याङ्कन गराउँदा हालको मूल्य रु.१,२४,२७,१६७।०६ बराबरको सम्पत्ति रहेको देखिन्छ । सो घर घडेरी खरीद गर्दा का.म.न.पा.-९ कि.नं. ३०१, ३०२ र ८८ को जम्मा क्षेत्रफल १-५-१-२ को जग्गा बिक्रीबाट आएको रु.३० लाख, छोरी पुनम खड्काको नाममा बैंक मौज्दात रहेको करीव रु.१२ लाख, भक्तपुर कटुञ्जेको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रु.५,५०,०००। गौरीघाटको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त अन्दाजी रु.३ लाख तलव भत्ता र विदेश जाँदाको रकम र बाँकी जमिनको आयबाट खरीद गरेको भनी प्रतिवादीको आयोग समक्षको बयान कथनमा उल्लेख गरेको छ । जो निम्न आधारबाट वैधानिक आर्जनको सम्पत्ति देखिन्छः

(क) का.म.न.पा.-९ कि.नं. ३०१, ३०२ र ८८ क्षेत्रफल १-५-१-२ को जग्गा मिति २०५६।९।१२ मा रु.५,३४,३७५।- मा खरीद गरेकोमा सो जग्गा खरीद गर्दाको स्रोत नखुलेकोले सो सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति तालिका नं. ४ को क्र.सं.३ मा उल्लेख भै आरोप पत्रको दफा ७(ख) मा विश्लेषण गरिएको छ । सो जग्गाको बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम रु.३० लाखलाई बैंध आर्जनको सम्पत्ति मान्न मिलेन । उक्त जग्गा खरीद गर्दाको समयमा प्रतिवादीको खेती व्यवसायबाट प्राप्त हुने वैधानिक आय बढीमा रु.१ लाखसम्म हुन सक्ने सो रकम पनि छोरी पुनम खड्कालाई निजी खर्चमा भारतको मणिपालमा पढाउँदा खर्च भएको तथा उक्त कुरा प्रतिवादीले बयान कथनमा समेत स्वीकार गरेको छ । खरीद गरेको जग्गाको नै वैधानिक स्रोत खुलेको छैन । यसरी वैधानिक स्रोत खुल्ला नसकेको सम्पत्ति बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम समेतले खरीद गरेको उक्त घर जग्गाको वैधानिक स्रोत स्थापित हुन सक्तैन ।

(ख) छोरी पुनम खड्काका नाममा बैकमा रहेको करीव रु.१२ लाखमध्ये रु.११,८५,०००। मिति २०५८।५।१८ मा भिकेको देखिएकोमा सो रकम छोरीका नाममा २ पटक गरी जम्मा गरेको र सोबाट बढेबढाएको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति देखिएको भनी माथि बुदा नं. ४ मा विश्लेषण भैसकेकोले सो स्रोतलाई पनि गैरकानूनी आर्जन देखियो ।

(ग) भक्तपुर कटुञ्जेको जग्गा बिक्री गरी सानेपास्थित घरमा रकम खर्च गरेको भन्ने प्रतिवादीको बयान कथन भए पनि सो जग्गा खरीदको वैधानिक स्रोत स्थापित हुन नसकेको अवस्थामा सो सम्पत्ति खर्च गरेको भन्दैमा वैधानिक सम्पत्ति मान्ने अवस्था रहन्न । जसको विश्लेषण आरोप पत्रको दफा ७(क) (ख) मा भैसकेको छ ।

(घ) मिति २०४८।३।३० मा खरीद गरेको का.म.न.पा. वा.नं.२ गौरीघाटको जग्गा मिति २०४९।१।२८ मा रु.९४,०००।- मा बिक्री गरेको देखिएको र सो रकम २०४९ सालमा सतवरियामा घर बनाउँदा प्रयोग भएको भनी आरोप पत्रको दफा ११(१) मा विश्लेषण भएको छ । गौरीघाटको जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको रकम एकभन्दा बढी स्थानमा खर्च गरेको भन्ने आधार छैन । हुन पनि सक्तैन ।

माथि उल्लिखित आधारबाट ल.पु.उ.म. न.पा.-२ (क) सानेपा स्थित कि.नं. १०७ र १८६ मा रहेको क्षेत्रफल १-७-१-० को जग्गा र सोमा निर्मित घर/वंगला गैरकानूनी आर्जनबाट खरीद गरेको हुँदा रु.१,२४,२७,१६७।०६ को सम्पत्तिलाई वैधानिक स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रुपमा गणना गरी दावी लिइएको छ ।

अतः उपरोक्त आधार एवं पृष्ठभूमिमा हेर्दा प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गर्नु पूर्व पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको खेतीबाट कुनै प्रकारको चल अचल सम्पत्ति खरीद गर्ने कार्य गरेको देखिदैन भने त्यस समयमा प्रतिवादीले अन्य कुनै प्रकारको

व्यवसायबाट आय आर्जन गरी मौद्रिक बचत गर्न सक्ने हैसियत रहेको प्रमाण आयोग समक्ष प्रस्तुत गर्न सकेको पनि छैन । प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् आर्जन गरेको तालिका नं. १२ मा उल्लिखित वैधानिक स्रोतबाट आर्जन गरेका सम्पत्तिहरू हुन् भनी प्रमाण पेश गर्न नसकेको हुँदा उक्त सम्पत्ति गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचारयुक्त संगठित अपराधको शृङ्खलाबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति हो भन्ने तथ्य स्थापित भएको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेपछि मात्र आफू, आफ्नी श्रीमती र तत्कालीन नाबालिका रहेकी छोरीको नाममा चल अचल सम्पत्ति आर्जन गर्ने कार्य तीव्र रुपमा गरेको देखिएकोले राज्यले सुम्पेको मन्त्री तथा अन्य महत्वपूर्ण सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधिसँग प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्तिबीच सोभो सम्बन्ध स्थापित भएको छ ।

सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् प्रतिवादीले आरोप पत्रको तालिका नं. ५ देखि ९ सम्म उल्लिखित कुल सम्पत्ति रु.२,७५,९८,२६४।०५ आर्जन गरेको देखिएको छ । उक्त सम्पत्तिमध्ये आरोप पत्रको तालिका नं. ११ मा उल्लेख भएबमोजिम रु.३९,१०,६३९।८१ को मात्र स्रोत खुल्न सकेको छ भने तालिका नं.१२ मा उल्लेख भएको चल अचल सम्पत्ति रु.२,३६,८७,६२४।२४ को वैधानिक स्रोत खुल्न सकेको छैन ।

अभियोग र माग दावी :

संकलित तथ्य विवरण र मूल्याङ्कन समेतका आधारमा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का र निजका परिवार समेतको नाममा रहेको तालिका नं.१२ मा उल्लिखित स्रोत नखुलेको अस्वाभाविक सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन हो भन्ने कुरा निर्विवाद स्थापित हुन्छ । स्रोत खुल्ने वैध आम्दानीको अनुपातमा अमित्वो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर देखाउने सम्पत्ति भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापको परिणाम हो । भ्रष्टाचार जस्तो आर्थिक अपराधका चरित्रगत पक्षलाई विचार पुऱ्याएर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले अनुमानित कसूरसम्बन्धी व्यवस्था गरी ऐ.ऐनको दफा १६ग.ले जफत सम्बन्धी तथा ७(१) ले

दण्ड सजाय सम्बन्धी व्यवस्था गरेको थियो । सोही कानूनी व्यवस्था एवं आधारलाई अझ बढी प्रभावकारी र क्रियात्मक बनाउने उद्देश्यले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले यस्ता गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार गरी प्राप्त गरेको कसूर मान्दै ऐ. ऐनको दफा २० (२) ले सजाय र दफा ४७ ले जफत समेतका दण्डनीय प्रावधानलाई स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरेको छ । प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सार्वजनिक पद धारण गर्नु पूर्व आफ्नो पैतृक सम्पत्तिको आय वा आफ्नो स्वआर्जनबाट आफ्नो नाममा चल अचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सकेको देखिदैन । प्रतिवादीले मिति २०४८।२।१५ देखि मिति २०५९।६।१८ सम्मका अवधिमध्ये अधिकांश अवधि सार्वजनिक पद धारण गरेको देखिन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको अवधि र आर्जन गरेको सम्पत्तिहरूको बीचमा सोभो सम्बन्ध देखिएको हुँदा स्रोत खुलाउन नसकेका सम्पत्तिहरू गैरकानूनी रूपमा भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको भन्ने निर्विवाद रूपमा स्थापित भएको छ ।

मिसिल संलग्न कागजातको आधारमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति र यापन गरिरहेको जीवनशैलीको अन्तर सम्बन्धको तथ्यपरक विश्लेषण गर्दा उपरोक्त उल्लेख भएबमोजिम स्वाभाविक आम्दानीका स्रोतसँग प्रतिवादीहरूको अमित्त्वो र अस्वाभाविक उच्चस्तरको जीवनशैली रहे भएको र स्रोत खुल्न सकेको वैध आर्जनभन्दा अत्याधिक बढी मूल्यका चल अचल सम्पत्ति संग्रह गरेको स्थापित हुन्छ । स्वभावतः यस प्रकृतिको कसूरको ठोस प्रमाण निजको वैधानिक आय तथा वर्तमान समयमा देखिएको निजको आर्थिक हैसियतबीचको विरोधाभाष नै हो ।

अतः प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का निजको श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) र छोरी पुनम खड्काका नाममा रहेको कुल रु.२,७५,९८,२६४।०५ वरावरको चल अचल सम्पत्तिमध्ये तालिका नं. १२ मा उल्लिखित रु.२,३६,८७,६२४।२४ वरावरको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएकोले

साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र दफा १५ अनुसार कसूर भई त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरिएको प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादीले कसूर गरेको देखिन आयो । सो सम्पत्ति प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले आफ्नी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) र छोरी पुनम खड्काका नाममा समेत राखेकोले प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कालाई तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) दफा १५ तथा दफा १६ग. तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा ऐ. दफा २० (२) बमोजिम रु.२,३६,८७,६२४।२४ विगोबमोजिम जरीवाना गरी हदैसम्म कैद र निजको गैरकानूनी रूपमा आर्जित तालिका नं. १२ मा उल्लिखित वैधानिक स्रोत नखुलेको चल अचल सम्पत्ति जफत गरिपाउँ । प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का श्री ५ बाट नियुक्त मन्त्री समेत रहेबाट साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क. बमोजिम र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाउँ साथै प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का, श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) र छोरी पुनम खड्काका नाममा रहेका सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ र दफा १६ग. तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ख. बमोजिम जफत हुने हुँदा यसका निमित्त ऐ. ऐनको दफा ३० बमोजिम समेत कारवाही भई यो सम्पत्ति जफत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदावी ।

आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को सि.नं.१ मा उल्लिखित मित्सुविसी पजेरो वा.२ च.९५५५ को गाडी रु.२४,५०,०००।- मा खरीद गरेको हो । रु.१४,०००,००।- जितेन्द्र श्रेष्ठसँग ऋण लिई र मेरो जग्गाको आयस्रोत र मैले प्राप्त गरेको तलब भत्ताको रकम समेत परेको यो गाडी कानूनी वैध स्रोत भित्रको सम्पत्ति हो । सिं. नं. मा उल्लिखित जि.दाड सतवरिया गा.वि.स. वार्ड नं. ६ गोभेना कि.नं. २७ र २८ को

ज.वि.०-९-११ जग्गामा मेरो ०५४ सालमा कुनै घर वनेको छैन, २०४४।०४५ सालमा निर्माण भएको हो । ०४८ सालमा मन्त्री हुँदा यसको सम्पत्ति विवरण दिएको यो पनि वैध स्रोत भित्रको हो । सि.नं. ३ मा उल्लिखित शीला शर्मा (खड्का) को नाममा रहेको जि.ललितपुर, ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा वार्ड नं. २(क) कि.नं. २४९ को १-६-१-१ जग्गा २०५५ सालमा रु.२० लाख ९२ हजारमा खरीद गरेको उक्त जग्गामा मेरो तलव भत्ता र मेरो जग्गावाट प्राप्त आयस्रोत एवं मेरो विदेशवाट आएको वचेको रुपैयाँ समेत परेको मेरो वैध स्रोतभित्रको जग्गा हो । सि.नं. ४ मा उल्लिखित पुनम खड्काको नाममा रहेको हिमालयन बैंक ठमेलको वचत खाता नं. १३७०० जे मा देखिएको रु.१६,६८२।- उसको टिकाटालो दान दक्षीणावापतको रुपैयाँ हो । सि.नं. ५ मा उल्लिखित शीला शर्मा (खड्का) को नाममा रहेको एभरेष्ट बैंक लि.वानेश्वरस्थित खाता नं. ८५८०(ए) मा रहेको रु.३६,३९,९१२।६३ मेरो कृषि, तलव भत्ता विदेश भ्रमणको रकमवाट प्राप्त रुपैयाँवाट ०५३।१२।१४ मा रु.१५ लाख र ०५६।४।२।३ मा रु.१० लाख गरी २५ लाख राखेकोमा नियमानुसारको व्याज समेत वाट रु.३६,३९,९१२।६३ पैसा पुगेको हो । सि.नं. ६ मा उल्लिखित शीला शर्मा खड्काको नाममा रहेको ललितपुर उपमहानगरपालिका सानेपा २(क) कि.नं. १०७ र १८६ को १-६-०-० र ०-१-१-० जग्गा र सो मा निर्मित घर समेत मैले मिति ०५८।१०।२६ मा रु.६० लाखमा वीरेन्द्रकुमार कनौडियासँग खरीद गरेको हो । उक्त घर जग्गा खरीद गर्दा का.जि. सिनामङ्गलको कि.नं. ३०१, ३०२, ८८ को जग्गा ०५१।१०।३० मा रु.३० लाखमा बिक्री गरी प्राप्त रकम, जि.भक्तपुर गा.वि.स. कटुञ्जे वार्ड नं २(क) कि.नं. ४२,४४० र ४४३ को जग्गा ०५८।४।३२ मा उमाप्रसाद चतुर्वेदीलाई रु.५,४८,०००।- मा बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम, अर्जुनकुमार श्रेष्ठ र कृष्णप्रसाद रायवाट लिएको क्रमश १२ लाख र १५ लाख रुपैयाँ समेत लगाएर खरीद गरेको उक्त घर जग्गा मेरो वैध स्रोतको हो । मसँग कुनै अवैध सम्पत्ति छैन । २०४० सालदेखि २०५० सालसम्म दाङ सतवरिया गा.वि.स.

को जग्गा, भाईको र आमाको जग्गा समेतको उज्जनीवाट प्राप्त हुने कृषि वाली वार्षिक ८ लाखका दरले २४ लाख, ०५१ सालदेखि ०५५ सालसम्म दाङ सतवरियाकै जग्गाको उज्जनी हुने कृषि वाली आम्दानीवाट वार्षिक ९ लाखका दरले रु.४५ लाख ०५६ देखि ०५९ सम्म सतवरिया गा.वि.स. कै कृषि वाली आम्दानी वार्षिक १० लाखका दरले रु.४० लाख, का.जि.का.म.न.पा. वार्ड नं. ७ गौरीघाटको कि.नं. २४५ को जग्गा ०४८।३।३० मा रु.४७ हजारमा खरीद बिक्री गरी रु.९४०००।- मा बिक्री गर्दा रु.४७ हजार नाफा गरेको, भक्तपुर कटुञ्जे गा.वि.स. वार्ड नं. २(क) का जग्गाहरू ०५१ सालमा रु.५ लाख १० हजारमा खरीद गरी २०५८ श्रावणमा रु.५ लाख ४८ हजारमा बिक्री गर्दा रु.३८ हजार फाइदा भएको, का.जि.का.म.न.पा. वार्ड नं. ९ कि.नं. ३०१ र ३०२ का जग्गा ०५६।९।१२ मा रु.५,३४,३७५ मा खरीद गरी ०५८।१०।३० मा रु.३० लाखमा वीरेन्द्रकुमार कनौडियालाई बिक्री गर्दा रु.२४,६५,६२५।- नाफा गरेको, आरोप पत्रको तालिका १० मा उल्लिखित गरेको भनिएको रु.२८,१८,८०१।९० मेरा आम्दानीका स्रोत हुन् । म जापान, भारत बैंकक समेतको भ्रमणमा जाँदा मैले कानूनबमोजिम पाउने रकम समेत उल्लेख गरिएको छैन । त्यस्तै २०४८ सालमा मन्त्री हुँदा मसँग रु.२ लाख थियो । मैले गाडी किन्दा जितेन्द्र श्रेष्ठसँग रु.१४ लाख ऋण लिएको त्यस्तै अर्जुनकुमार श्रेष्ठसँग घर खर्चवापत रु.१२ लाख, कृष्णप्रसाद राय यादववाट रु.१५ लाख ऋण लिएको यि पनि मेरा आम्दानीका स्रोत हुन् । मेरो पैतृक सम्पत्ति भनी आरोप पत्रको पाना नं. १६ को तालिका ३ मा उल्लिखित विवरणको सम्पत्ति देखाएको १०-०-१० जग्गाको रु.४०,१०,०००।- आमा दिलकुमारी र भाइ खीमबहादुर खड्काको जग्गाको सम्पत्ति अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको मूल्याङ्कनअनुसार रु.८०,२०,०००।- यि मेरो सम्पत्तिवाट हालसम्म मैले जोडेको प्राप्त गरेका अन्य सम्पत्ति आएका हुन् । तालिका नं. ८ मा दिएको सुनचाँदीको मूल्याङ्कन वेठिक र स्वेच्छाचारी छ । तालिका ९ मा देखाएको छोरीको अध्ययन खर्च भूठा हो । मैले अ.दु.अ.आ.

मा गरेको बयान केही हदसम्म ठीकै छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अनुसन्धान अपुरो र फितलो किसिमको छ । मसँग रहेको चल अचल सम्पत्तिको मूल्याङ्कन अत्यन्तै अपत्यारिलो र मूल्याङ्कन वास्तविकता भन्दा धेरै टाढा रहेको छ । मसँग कुनै प्रकारको अवैध सम्पत्ति छैन । आरोप पत्र दाविवाट फुर्सद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

मैले कि.नं. २४९ को जग्गा रु. २०,९२,०००/- मा इन्द्र राज्यलक्ष्मी सिंहवाट रजिष्ट्रेशन पारित गराई लिएको हुं । दाडको कृषि आय, माइतीले दिएको दाईजो, श्रीमानको तलव भत्ताको रकमवाट लिएको सो सम्पत्ति वैध हो । कि.नं. १०७ र १८६ को जग्गा ०५८।१०।२६ मा रु.६० लाखमा खरीद गरिएको हो । सो जग्गा सिनामङ्गलको र भक्तपुरका जग्गा बिक्रीवाट आएको तीस लाख र भक्तपुरको जग्गा बिक्रीवाट ५ लाख ४८ हजार समेत र श्रीमानले आफ्ना चिनजानका व्यक्ति अर्जुनकुमार श्रेष्ठवाट रु.१२ लाख, कृष्णप्रसाद रायवाट १५ लाख लिई खरीद गरिएको वैध सम्पत्ति हो । एभरेष्ट बैंक वानेश्वरमा रहेको रकम श्रीमानको गैरकानूनी आर्जनको रकम होइन, ससुराको पालाको दाडको विभिन्न जग्गा बिक्रीवाट आएको रकम, कृषि आय, माइतीवाट प्राप्त टीकाटाला दाईजो पेवाको रकम र सोवाट वढे वढाएका रकम संकलन गरी बैंकमा राखेको हुं । छोरी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंकमा रहेको रकम छोरीका टिका टालो समेतवाट जम्मा गरिएको हो । गौरीघाटको जग्गा पैतृक सम्पत्तिवाट खरीद गरेको हो । सिनामङ्गलको जग्गा कटुञ्जेको जग्गा बिक्री गरी प्राप्त रकम, कृषि आय श्रीमानको तलव भत्ता विदेश भ्रमणवाट आएको रकम समेतवाट खरीद गरेको हो । सो जग्गा बिक्रीवाट प्राप्त रकम रु.३० लाख सानेपाको घरजग्गा खरीद गर्दा प्रयोग गरिएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा डर त्रास धम्की देखाई मलाई खेसा गरी राखेको कागज सार्न बाध्य पारी सार्न लगाइएको हो । मेरो नाममा कुनै अवैध सम्पत्ति छैन । आरोप पत्र भूठा हो । सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शीला शर्मा (खड्का) ले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी पुनम खड्काले विशेष अदालतवाट जारी भएको म्यादमा हाजीर नभै शुरु म्यादै गुजारी वसेको देखिएको ।

आरोप पत्रमा उल्लिखित सम्पत्ति मूल्याङ्कनकर्तालाई विशेषज्ञको रुपमा प्रमाणको रोहमा बुझ्न आवश्यक देखिएकोले दाड सतवरियाको घर मूल्याङ्कन गर्ने ई. सुरेन्द्रप्रकाश राज कर्निकार, ललितपुर सानेपाको घर मूल्याङ्कन गर्ने इ. दीपक श्रेष्ठ, इलेक्ट्रिकल मूल्याङ्कन गर्ने इ. जागेश्वर महासेठ, फर्निचर मूल्याङ्कन गर्ने जयन्तकुमार राजवंशीलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय विशेष शाखामार्फत् भिकाई बुझ्न पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।१।३० को आदेश ।

मिति २०५९।९।९ मा श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को सानेपाको घर कम्पाउण्ड ग्यारेज समेत मूल्याङ्कन गरी अ.दु.अ.आ. मा पेश गरेको प्रतिवेदनमा भएको सहीछाप मेरो हो । श्री ५ को सरकारको स्वीकृत दररेट अनुसार प्लिनथ एरियाको आधारमा मूल्याङ्कन गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको वादी तर्फका गवाह ई. दीपक श्रेष्ठले यस अदालतमा गरेको वकपत्र ।

प्रतिवादी खुम व. खड्का तथा श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को ललितपुर सानेपाको घरको इलेक्ट्रोनिक्स सामानको मूल्याङ्कन मैले गरेको हो मूल्याङ्कन विवरणमा भएको सहीछाप मेरो हो । सार्वजनिक निर्माण निर्देशिकाको वजार भाउ भन्ने आधार लिई आधिकारिक प्रविधि अपनाएको छु भन्ने समेत व्यहोराका इलेक्ट्रीकल इन्जिनियर जागेश्वर महासेठले मिति ०६०।७।५ मा यस अदालतमा गरेको वकपत्र ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको सानेपा स्थित घरको फर्निचर तथा फर्निसिङ्ग सामानको मूल्याङ्कन मैले गरेको सो मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा भएको सहीछाप मेरो हो । स्थलगत नाप जांचका क्रममा देखाइएका फर्निचर तथा फर्निसिङ्ग सामानहरूको स्थानीय वजार वाट उक्त वस्तुहरूको कोटेशन तथा कच्चा पदार्थहरूको कोटेशन माग गरी मूल्याङ्कन गरेको हुं । मूल्याङ्कन गरिएका वस्तुको ह्रास कट्टी गरी मूल्याङ्कन गरिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको फर्निचर

मूल्याङ्कनकर्ता जयन्तकुमार राजवंशीले यस अदालतमा गरेको वकपत्र ।

प्रतिवादीहरूका साक्षी लुमबहादुर बुढाथोकी, अर्जुनकुमार श्रेष्ठ, देवेन्द्र कडेल र गेहेन्द्र गिरीले गरेको वकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का समेतलाई राम्ररी चिन्दछु । नाता सम्बन्ध छैन । लेनदेन कारावार छ । खुमबहादुर खड्कालाई रु.१२ लाख २०५७१।४ मा ऋण दिएको छु भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं. १३९ नं बमोजिम बुझिएका अर्जुनकुमार श्रेष्ठले गरेको बयान ।

खुमबहादुर खड्कालाई राम्ररी चिन्दछु निजसँग मेरो कुनै नाता सम्बन्ध छैन । निजसँग लेनदेन कारोवार भइरहन्छ । निजलाई २०५८।४।३२ मा रु.१५ लाख ऋण दिएको हो । सो रकम मेरो व्यापार एवं कृषि आयवाट दिएको थिए भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका कृष्णप्रसाद राय यादवले गरेको बयान ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का समेतलाई राम्ररी चिन्दछु । नाता पर्दैन । प्रतिवादी खुमबहादुर सँग लेनदेन कारोवार गरेको छु । निजलाई मैले २०५३ जेठतिर रु.१४ लाख ऋण दिएको छु । तमसुक कागज छ, फिर्ता लिन बाँकी छ भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका जितेन्द्रलाल श्रेष्ठले गरेको बयान ।

अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बयान गर्ने जितेन्द्रलाल श्रेष्ठ, कृष्णप्रसाद राय यादव र अर्जुनकुमार श्रेष्ठ कारणी सरह नदेखिँदा तारिखमा राख्न परेन नियमानुसार गर्नु भनी विशेष अदालतवाट मिति ०६१।७।२५ मा भएको आदेश ।

आरोप पत्रको तालिका नं. ५ मा उल्लिखित कि.नं. २४९, कि.नं. १०७ र १०६ को जग्गा र त्यस स्थानमा निर्माण भएको घर समेतलाई आयोगले रु.१,५४,३९,३५४।५६ पर्ने भनी मूल्याङ्कन गरेको देखिन्छ । घर जग्गा खरीद गर्दाका समयमा लगानी भएको रकम नै यथार्थ खर्च हो भनी यस अदालतले यस प्रकृतिको मुद्दामा पारित हुँदा तयार भएको लिखतमा अंकित मूल्य नै वास्तविक मूल्य हो भनी मान्दै आएकोले यसमा पनि पारित भएको लिखतमा अंकित

मूल्य नै सही मोल हो भनी मान्नु पर्ने हुँदा लिखतअनुसार अंकित भएको ती घर जग्गाको रु.८०,९२,०००।- मोल राखी पारित भएको देखिँदा सो पारित मोललाई अन्यथा भन्न सकिने स्थिति देखिएन ।

प्रतिवादीले २०४८ मा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा २ तले पक्की घर, पक्की भान्साघर रहेको भनी उल्लेख गरेको र २०४९ मा एउटा घर निर्माण भएको भनी स्वीकारेको स्थितिमा २ वटा घर र १ भान्सा घर रहेको देखिन्छ । त्यस्तै सो स्थानमा मन्दिर, ग्यारेज घर र शौचालय समेत रहेको हुँदा ती संरचनाको निर्माण भएको कुरामा विवाद भएन । आरोप पत्रमा २०५४ सालमा निर्माण भएको घर भनी उल्लेख भए पनि ती घरमध्ये यौटा घर २०४८ पूर्वदेखि नै मौजूदा रहेको र अर्को घर २०४९ मा निर्माण भएको देखियो ।

प्रतिवादीले २०४९ मा निर्माण भएको भनेको घर, मन्दिर, ग्यारेज र शौचालयको निर्माण गर्दा रु.३,००,०००।-लागेको भनी जिकीर लिएकोमा सोको निर्माणमा आयोगले रु.२१,५७,४०९।२४ लागेको भनी उल्लेख गरे पनि सो समयमा निर्धारित दररेटअनुसार रु.११,३३,०२५।-मा निर्माण हुनसक्ने भएकोले तत्कालीन समयमा निजको आयवाट बन्न सक्ने नै देखियो । बैंकमा रहेको सम्पत्ति, गाडीको मूल्य र सुनको मूल्य समेत सम्पत्तिको रुपमा गणना गर्नुपर्ने देखियो । छोरी पुनम खड्का मणिपाल कलेज बेङ्गलोर भारतमा निजी खर्चमा चिकित्सा विषयको अध्ययन गराउंदा भएको खर्चका सम्बन्धमा कलेजको आधिकारीक पत्र वा रसिदको अभावमा आयोगले उल्लेख गरेबमोजिमको रु.७,०४,०००।- लागेको भन्ने आधिकारिक प्रमाण नभएको अवस्थामा प्रतिवादीले खर्च लागेको भनी उल्लेख गरेको रकम नै पुनम खड्काको पढाइको खर्च भएको भनी मान्नुपर्ने हुन्छ ।

अतः प्रतिवादीको नाममा देखिएका जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र व्यवहार गर्दा खर्च गरेको आरोप पत्रमा दावी लिएअनुसारको विगो र प्रतिवादीको जिकीर एवं तथ्यका आधारमा विश्लेषण गर्दा प्रतिवादीको जम्मा सम्पत्ति र खर्चको विगोमा देहायबमोजिमको अन्तर देखिन आयोः

८८३२- नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत

विवरण	गन्तव्य भए अनुसार विवरण	प्रतिवादीले खर्चेको रकम	उल्लिखित आयवाहेक अरु आय पनि रहेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ। औषधि
अचल सम्पत्ति	स्रोतवाट के कति रकम प्राप्त भएको रहेछ र सो रकमको प्राप्तिको स्रोत के रहेछ	५,९२,८४७ गरी जम्मा रु.९,११,३५७/- प्राप्त गरेको	२०५३३३० तथा आ.व. २०५३३३० मा क्रमशः १,६८,५१०/- र १,५०,०००/-
घर	स्रोतवाट उल्लेख गरिएको प्रतिवादीवाट प्राप्त भएको रहेछ	५,९२,८४७ गरी जम्मा रु.९,११,३५७/- प्राप्त गरेको	२०६३३३० को जलस्रोत
जग्गा	स्रोतवाट उल्लेख गरिएको प्रतिवादीवाट प्राप्त भएको रहेछ	५,९२,८४७ गरी जम्मा रु.९,११,३५७/- प्राप्त गरेको	२०६३३३० को पत्र अनुसार
जम्मा	स्रोतवाट उल्लेख गरिएको प्रतिवादीवाट प्राप्त भएको रहेछ	५,९२,८४७ गरी जम्मा रु.९,११,३५७/- प्राप्त गरेको	२०६३३३० को पत्र अनुसार
चल सम्पत्ति	भएका प्रमाणको आधारमा प्रतिवादीको आय	३,७५,९३५ गरी जम्मा रु.१२,८७,२९१/- प्राप्त गरेको देखिन्छ। ती	२०६३३२६ को पत्र अनुसार
सुन चाँदी	देहायवमोजिम हुने देखियो	३,७५,९३५ गरी जम्मा रु.१२,८७,२९१/- प्राप्त गरेको देखिन्छ। ती	२०६३३२६ को पत्र अनुसार
वैक मौज्जात	३६,५६,५९४।६३	३६,५६,५९४।६३	भ्रमण भत्ता र भैपरी खर्च भनी क्रमशः
गाडी	३४,५०,०००।००	३४,५०,०००।००	१,८५१।- , ९४,२३८।- , ९०,९५६।- , र ३४६५०।-
जम्मा	३४,५०,०००।००	३४,५०,०००।००	१,८५१।- , ९४,२३८।- , ९०,९५६।- , र ३४६५०।-
खर्च:	क्षतिपूर्तिवापत प्राप्त	रु.१२,८७,२९१।-	१,२२,७४,५३४।
पढाई खर्च	परिश्रमिक मन्त्री र सुन्दर हुँदा प्राप्त	रु.२४,३१,३१०।००	३,४४,०००।-
कुलजम्मा	जग्गा बिक्रीवाट प्राप्त	रु.२८,७६,६२५।२३	१,२२,७४,५३४।
	कृषि आय	रु.२६,८६,०००।-	भएको हुँदा यस्ता रकम सम्पत्ति मा गणना गर्न मिल्दैन।
	विदेश भ्रमण गर्दा प्राप्त	रु.५,९८,२३४।-	त्यस्तै घर व्यवहारको लागि भनी अर्जुनकुमार श्रेष्ठ र
	छोरीको दक्षिणा	रु.५,००,०००।-	कृष्णप्रसाद रायसँग लिएको भनिएको रु.१२ लाख र
	सुनचाँदी	रु.३,७५,९३५।-	१५ लाख रकम प्रतिवादीले भने बमोजिम व्यवहार
	ऋण सापटी	रु.१४,००,०००।-	भएको हो भनी पुष्ट्याई गर्ने आधिकारिक प्रमाणको
	वैकको व्याज	रु.१४,४१,५९५।-	अभावमा सो रकमलाई निजको आय मानी सम्पत्तिको
	जम्मा	रु.१,४०,६४,७६०।-	रुपमा जोडन सकिने अवस्था देखिएन।

दाइस्थित घर मन्दिर शौचालयका सम्बन्धमा २०४९ मा बनाएको भनी जिकीर लिएको देखिएको र निर्माण भएको संरचनाको संख्यामा फरक नहुँदा २०४९ पछि सो स्थानमा निर्माण भएको हो भन्ने कुरा देखिँदैन । संरचना ध्वस्त भै अस्तित्वमा नरहेकोले त्यसको स्रोत खोज्नुपर्ने अवस्था पनि रहेन । मित्सुविशी पजेरो गाडी, ललितपुर सानेपा २क स्थित कि.नं. २४९ को १-६-१-१ को जग्गा, पुनम खड्काका नाममा बैंकमा मौज्दात रहेका रु.१६,६८२१-, शीला शर्माका नाममा बैंकमा रहेको बैंक मौज्दात रु.३६,९४,९१२।६३ र शीलाको नाममा खरीद भएको सानेपा २क को कि.नं. १०७ र १८६ को १-७-१ जग्गा र सोमा रहेको घर समेत प्रतिवादीको आय र खर्चको तुलना गर्दा निजको आयको स्रोतबाट आर्जन गरेको मौद्रिक आयबाट सो सम्पत्ति प्राप्त गर्न सक्ने नै देखियो ।

यस प्रकार आयोगले दावीमा देखाएको प्रतिवादीको मौजुदा सम्पत्ति र प्रतिवादीले सो सम्पत्ति आर्जन गरेको भनी देखाएको स्रोतको विश्लेषणबाट प्रतिवादीको नाममा रहेको सम्पत्तिमध्ये निजको जाँच अवधि पूर्व नै केही सम्पत्ति मौजुद रहेको, केही सम्पत्तिमा निजको मौद्रिक आर्जन नलागेको र बाँकी सम्पत्ति निजको आर्जनको रहेको छ । यस्तो सम्पत्तिको विश्लेषणको आधारमा माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख भएबमोजिम अनुसन्धानको दायरामा नआउने, अनुसन्धानको दायरामा राख्न नपर्ने र अनुसन्धानको दायरामा रहने सम्पत्तिको रूपमा देखिएको छ । प्रतिवादीको आय र व्ययको हिसाव गर्दा घरायसी व्यवहार, सामाजिक प्रचलन, कानूनी मान्यता, सम्पत्तिको लेखा राख्न नपर्ने परम्परा आदिलाई हेर्नुपर्ने र आयका अन्य स्रोत र खर्च भएर जाने रकमहरूको यथार्थ विवरण नआउने भएबाट लेखा प्रणालीको सिद्धान्त अनुसार आय र व्ययको लेखालाई दुरुस्त राख्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था नभएको स्थितिमा आय र व्यय यथार्थमा मिल्न सक्ने देखिँदैन । आयको स्रोतको अवलोकन गर्दा ती स्रोतबाट आम्दानी भएको मान्नुपर्ने व्यावहारिक स्थिति र न्यायको हिसावले सम्बन्धित स्रोतबाट आम्दानी हुने भए पनि कानूनी रूपमा त्यस्तो भनाईलाई मान्यता दिन नसकिने र ती आयलाई

वास्तविक रूपमा समावेश गर्न नसकिने स्थितिमा न्यायोचित हिसावबाट निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन आउँछ । माथिका प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट निजले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको मौजुदा सम्पत्ति र गरेको खर्च गरी जम्मा रु.१,५३,२३,७३०।- सम्म कायम हुन आउने देखिन्छ । यसबाट रु.१२,५८,९७०।- को सम्पत्तिसम्म स्रोत पुष्टि भए भन्दा बढीको देखिन आएको छ । त्यसरी मौद्रिक आयको अनुपातमा बढी देखिन आएको सम्पत्ति प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको ८.२१ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ ।

व्यक्तिगत आय व्ययको लेखा राख्नुपर्ने भनी वाध्यात्मक व्यवस्था नभएको स्थितिमा सबै आय व्ययका अङ्क दुरुस्त रहन्छन् भनी अनुमान पनि गर्न नसकिने र प्रतिवादीले पनि आफ्नो वैध स्रोतको आम्दानी र खर्चको हिसाव यथार्थ रूपमा राखेको अनुमान गर्नु पनि व्यावहारिक नहुने हुन्छ । त्यसैले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१)मा अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा मनासिव कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको प्रमाणित भएमा भन्ने शब्द प्रयोग भएको पाइन्छ । यसको लागि प्रतिवादीको वैध आयस्रोतको साथसाथै निजको पैतृक एवं पारिवारिक पृष्ठभूमि र जाँच अवधि पूर्वको आर्थिक हैसियतलाई पनि हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । प्रतिवादीको पारिवारिक पृष्ठभूमि हेर्दा पनि प्रसस्त जग्गा जमिन भएका र राम्रो आर्थिक हैसियत रहे भएको भन्ने कुरा मिसिलबाट पनि देखिन आउँछ । सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व प्रतिवादीमा भएको भए पनि लामो अवधिमा आर्जन गरेका सम्पत्तिको स्रोत प्रत्यक्ष प्रमाणको आधारमा गणितीय हिसावले केही घटबढ देखिन आएपनि त्यस्तो सम्पत्तिको विगो आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभावीक किसिमको मान्न सकिने प्रकृतिको देखिन आउँदैन भने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूर गरेको ठहर गर्न न्यायसंगत हुने देखिँदैन । प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको कुल सम्पत्तिको केवल ८.२१ प्रतिशतसम्मको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको देखिएपनि कुल आर्थिक कारोवारमा देखिएको उक्त अन्तरलाई

अस्वाभाविक भन्न पनि सकिदैन । गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको कसूरका सम्बन्धमा हाम्रो जस्तै कानूनी व्यवस्था भएको भारतको सर्वोच्च अदालतबाट पनि १० प्रतिशत भन्दा कमको सम्पत्तिसम्म बढी देखिनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक मान्न नमिल्ने भनी Krishnananda Agnihotri Vs. State of M.P. भएको मुद्दामा भनिएको देखिन्छ (Air, 1977 Sc. 796)। त्यसकारण जांच अवधिमा प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दावीको कसूर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवं न्यायसंगत हुने देखिँदा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सफाइ पाउने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को प्रयोजनका लागि सम्पत्तिको गणना तथा स्रोत परीक्षण गर्नु पर्दा सार्वजनिक पदमा प्रवेश गर्दा निजसँग रहे भएको सम्पत्तिको यकीन गरी सो सम्पत्ति र तत्पश्चात् निजलाई वैध आय स्रोतबाट प्राप्त भएका आयबाट निजको पारिवारिक तथा अन्य खर्च कटाई बचत हुन सक्ने आयबाट निजका साथमा अनुसन्धान हुँदा देखिएको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन सक्छ वा सक्दैन भनी सम्पत्ति जोड्दाको समय क्रमका हिसावले विश्लेषण परीक्षण गर्नुपर्नेमा विशेष अदालत, काठमाडौंले प्रतिवादीको एकमुष्ट सम्पत्तिको स्रोत गणना गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

सर्वप्रथम, विशेष अदालतले प्रतिवादीको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्दा निजलाई प्राप्त भएका देखिने र प्राप्त हुन सक्ने आयलाई कुन-कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको समयमा निजको कति वैध आय बचत भएको हो सो यकीन गरी परीक्षण गर्नुपर्ने थियो । त्यस्तै, आय आर्जनको मिति यकीन हुन नसक्ने आय सम्बन्धमा पनि साल क्रमका आधारले आय रकम निर्धारण गरी आर्जित सम्पत्तिको स्रोत परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था थियो । तर विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको छ । यसबाट पहिले सम्पत्ति आर्जन

गर्दा स्रोत नै नभएको सम्पत्ति पनि सो भन्दा धेरै पछि प्राप्त भएका भनिएका तथाकथित आयबाट पुष्टि गर्ने कार्य गम्भीर त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीका साथमा रहेका चल अचल सम्पत्ति र तत्तत् अवधिमा निजले गरेको विशेष खर्च समेत गरी परीक्षणयोग्य सम्पत्तिको परिमाण आरोप पत्रमा रु.२,७५,९८,२६४।- भएको मध्ये रु.३९,१०,६३९।- मात्र वैध आय रकम बचत हुन सक्ने ठहर गरी रु.२,३६,८७,६२४।२४ को सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको भन्ने दावी भएकोमा विशेष अदालतले परीक्षणयोग्य सम्पत्ति तत्कालको मूल्यमा हिसाव गरी परीक्षणयोग्य सम्पत्ति रु.१,५३,२३,७३०।- कायम गरेको र सोको स्रोत रु.१,४०,६४,७६०।- आय ठहर गरी स्रोत पुष्टि हुन नसकेको रु.१२,९८,९७०।-को सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको ठहर गरेतापनि त्यति रकमको स्रोत पुष्टि नहुनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक मान्नु नहुने ठहर गरेको त्रुटिपूर्ण छ ।

सबै सम्पत्ति विवरण हेरी विश्लेषण गरेपछि, जे जति सम्पत्तिको वैध आयस्रोत पुष्टि हुँदैन त्यति सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ । तर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) प्रावधान प्रतिकूल त्यति ठूलो परिमाणको रकमको स्रोत पुष्टि नभएकोमा पनि बन्धनकारी नभएको विदेशको दृष्टान्त दिदै सफाइ दिएको त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीले भक्तपुर कटुञ्जेको र काठमाडौं सिनामंगलको जग्गा क्रमशः रु.५१००००।-, ५३४३७५।- र गौरीघाटको जग्गा रु.४७०००।- मा खरीद गरी रु.३९६८०००।- मा बिक्री गरेको हुँदा जग्गा बिक्रीबाट रु.२८,७६,६२५।- आर्जन गरेको भनी अदालतले सो रकम आयमा गणना गरिएको हो सो जग्गा खरीद गर्ने नै आयस्रोत तत्काल नपुग्ने आरोप पत्रको दावी तर्फ विचारै पुऱ्याएको छैन ।

प्रतिवादीको सम्पत्तिको परीक्षण २०४८ पश्चात्को हो । प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा समेत २०५९ सालसम्म जग्गा १२ वर्षको कृषि आय दावी गरेकोमा अदालतले प्रति विगाहा सरदर रु.२०,०००।- का दरले मोही नलागेको जग्गाको र सोको आधा रकम मोही लागेको जग्गाको कृषि आय हुने ठहर गरी त्रुटि त गरेको छुदैछ, त्यसमाथि प्रतिवादीको

आयमा गणना नै गर्न नहुने ०४४ देखि २०४७ सालसम्म चारवर्ष थप गरी जम्मा १६ वर्षको कृषि आय गणना गरी आयमा जोडी दिएको छ। यसबाट प्रतिवादीले दावी नै नगरेको रु.६,७१,५००।- आयमा गणना गर्नु गम्भीर रूपमा त्रुटिपूर्ण छ।

प्रतिवादीको परीक्षण गरिने सम्पत्ति आर्जन भएको अन्तिम मिति २०५८।१०।२६ सानेपाको घर जग्गा खरीद गरेको मितिसम्मको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्न सो मितिसम्म आर्जित वैध सम्पत्ति मात्र गणना गर्न मिल्दछ तर विशेष अदालतले प्रतिवादीको दाइस्थित घर माओवादीले क्षति पुऱ्याए बापत मिति २०५९।६।१६ मा प्राप्त गरेको क्षतिपूर्तिबापतको रु.१५,५५,८६१।- लाई पनि सो भन्दा अधिको सम्पत्ति आर्जन र खर्चको स्रोत पुष्टि गर्न गणना गरी गम्भीर त्रुटि गरेको छ।

प्रतिवादीले सानेपाको घर जग्गा रु.६०,००,०००।- मा खरीद गर्न अन्य आय स्रोतको अतिरिक्त अर्जुनकुमार श्रेष्ठबाट रु.१२ लाख र कृष्णप्रसाद रायबाट रु.१५ लाख ऋण लिएको भनी अदालतमा बयान गर्दा सवाल १६ को जवाफमा स्पष्ट रूपमा दावी लिएकोलाई अदालतले आय मान्न अस्वीकार गरेको छ। सो दावी स्वीकारयोग्य आयमा गणना गर्न मिल्ने अवस्था पनि छैन। उक्त घर जग्गा किन्ने सो आय स्रोत रु.२७,००,०००।-स्वीकार योग्य नभए पछि अदालतले अस्वीकार गरेकै आधारमा पनि सो घर जग्गामा परेको त्यतिसम्म रकम गैरकानूनी आर्जनको ठहर गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीले दावी नै नगरेका अन्य तथाकथित आय गणना गरी गम्भीर त्रुटि गरेको छ।

प्रतिवादीले सांसद र मन्त्री पदमा प्राप्त गरेको आय भनी क्रमशः रु.८,०५,३०८।०५, रु.१६,२६,००२।५० गरी जम्मा रु.२४,३१,३१०।- निजको आय भनी अदालतले आय गणना गरी दिएको छ। तर प्राप्त विवरणमा उल्लेख भएका उक्त रकम भित्र पि.ए.को तलब, मसलन्द खर्च, टेलिफोनको रकम, इन्धनको रकम, धारा, पानी, विजुली, भाडा र सरसफाइबापतको रकम समेत समावेश भएका छन्। उक्त विषयमा प्राप्त भएका रकम तत्तत् विषयमै खर्च हुने रकम भएकोले वचत

गरी अन्य सम्पत्ति जोडन प्रयोग हुने रकम होइनन्। निजको तलब भत्ताका रकम नै निजको वचत हुन नसक्ने अवस्थामा छ भने निजको आयको रूपमा गणना नै गर्न नमिल्ने रकम करिब रु.१४ लाख भन्दा बढी रकम निजकै आयमा समावेश गरी अदालतले गम्भीर त्रुटि गरेको छ।

प्रतिवादीले बैदेशिक भ्रमणमा जाँदा प्राप्त गरेको रकमको ५० प्रतिशत खर्च हुने र ५० प्रतिशत वचत हुने भनी प्रतिवादीले आयोगमा बयानको सवाल १०७ को जवाफमा उल्लेख गरेका छन्। आयोगमा गरेको सो बयानलाई अदालतमा निजले स्वीकार गरेकै छन्। तर विशेष अदालतले निजको ७० प्रतिशत वचत हुने भनी गणना गरी गम्भीर त्रुटि गरेको छ। प्रतिवादीले दावी नै नगरेको आय अदालतले जोडन मिल्दैन।

प्रतिवादीकी छोरी र पत्नीका नाममा बैंकमा धेरै रकम जम्मा गरिएको पाइएको छ। छोरी पुनम खड्काका नाममा २०५२।९।२५ मा रु.५,००,०००।- मिति २०५५।९।१२ मा रु.४,००,०००।- गरी जम्मा रु.९ लाख र पत्नी शीला खड्काको नाउँमा विभिन्न मितिमा गरी २५ लाख समेत गरी जम्मा मूलधन रु.३४,००,०००।- जम्मा गरिएको देखिन्छ। तत्तत् अवधिमा सो रकम बैंकमा जम्मा गर्ने स्रोत प्रतिवादीसँग नभएको भनी सो रकम र सोमा पाकेको व्याजलाई गैरकानूनी आर्जनको भनी दावी गरिएको हो र यसमध्ये छोरीका नामको रकम २०५८।१०।३० मा सानेपाको घर जग्गा खरीद गर्न परेको रु.११,८५,०००।- लाई सो घर जग्गा नै दावीमा परेकोले पृथक दावी गर्नु नपरी बाँकी रकम रु.१६६८२।- र पत्नी शीला खड्काको नाममा रहेको रु.३६,३९,९१२।६३ समेतको जम्मा रु.३६,५६,५९४।- लाई गैरकानूनी आर्जनको भनी दावी भएकोमा बैंकमा जम्मा भएको मूलधनको स्रोत समेत पुष्टि गर्न विशेष अदालतले सोही मूलधनको समेतको सम्पत्तिको व्याजलाई स्रोत मानी व्याज बापत रु.१४,४१,५९५।- गणना गरी गम्भीर त्रुटि गरेको छ।

प्रतिवादीले आयोगमा बयान गर्दा सवाल ८२ को जवाफमा मासिक घर खर्च रु.११,०००।- लाग्ने भनी बयान गर्नु भएको छ। उक्त बयानलाई निजले अदालतमा बयान गर्दा अस्वीकार गरेको छैन। अन्यथा

भनिएको छैन । घर खर्च नै नहुने वा घटी हुने भन्ने दावी जिकीर पनि छैन । २०४८ देखि २०५९ असोजसम्मको प्रतिवादीको तलब भत्ता आदिबापतको रकमले उक्त मासिक रु.११,०००/- घर खर्च पुग्नेसम्मको स्थिति पनि देखिदैन । आयोगले यसै कारण निजको तलब भत्ता आदीको रकम घर खर्च र खानपिनमा खर्च हुने मानी बचतमा गणना पनि नगरेको र खर्च पनि हिसाव नगरेको हो । आरोप पत्रबाट सो स्पष्ट हुन्छ । प्रतिवादीको कृषि आयको सबै रकम बचत माने पछि तलब भत्ता बापत प्राप्त रकम घर खर्चबापत कट्टा गर्नुपर्ने रकम कटाएर मात्र बचत निर्धारण गर्नुपर्नेमा विशेष अदालतले खर्च कट्टी नै नगरी सम्पूर्ण रकम बचत मानेको त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीसँग भएको सुनचाँदीमध्ये पछि थप भएको देखिएको रु.३,७५,१३५/-को स्रोत विवेचना गर्दा कृषि आय र विदेश भ्रमणमा जाँदा प्राप्त रकमबाट खरीद गरेको हुन सक्ने आधारमा आयोगले स्रोत पुष्टि भएको ठहर गरेको हो । प्रतिवादीले सबै सुन ससुराली समेतबाट प्राप्त भएको भनी दावी गरेकोमा विना आधार प्रमाण अदालतले निजको भनाईलाई स्वीकार गरेको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को कसूर सम्बन्धी मुद्दामा सम्पत्ति वैधस्रोतबाट आर्जन भएको भनी प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुने कानूनी प्रावधानविपरीत अनुमानको मात्र आधारमा मन्त्री भैसकेपछि घर ससुरालबाट यति ठूला रकमका गहना प्रतिवादीलाई प्राप्त भएका भन्ने हास्यास्पद दावी स्वीकार गरेको त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीले दाङको सतवरिया वडा नं. ६ गोभेनामा २०५४ सालमा घर बनाएको भन्ने कुरा प्रमाणित नभएको भनी सो सम्बन्धी आरोप पत्रको दावी पुग्न नसक्ने अदालतले ठहर गरेको छ तर सो घर माओवादीले क्षति पुऱ्याउँदा सो घरको क्षतिपूर्ति लिँदा २०५९ सालबाट अगाडि ५ वर्षको ह्रासकट्टा गरी मूल्य कायम गरी निर्धारण भएको क्षतिपूर्ति निजले बुझेको स्थिति छ । अन्यथा २०४९ सालमै बनेको घर हो भने १० वर्षको ह्रास कट्टी भै क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण हुने अवस्था थियो । जुन घरलाई २०५४ सालमा बनेको भनी क्षतिपूर्ति निजले लिएको हो सोको

विपरीत २०४९ सालमा बनेको भुट्टा दावी गरे पनि निजले फाइदा लिईसके पछि सोको प्रतिकूल दावी गर्न मिल्दैन । प्रतिवादी विवन्धित हुने कुरालाई ध्यानै नदिई आफूले फाइदा गरेको कुरा उल्टाई पुनः फाइदा लिन मिल्ने ढंगबाट अदालतले आरोपित दावी अस्वीकार गर्नु त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीले २०५३ सालमा गाडी रु.२४,५०,०००/- मा खरीद गर्दा निजसँग सो गाडी खरीद गर्ने आयस्रोत नभएको भन्ने दावी भएकोमा प्रतिवादीले रु.१४०००००/- जितेन्द्रलाल श्रेष्ठसँग ऋण लिएको र अफसम्म ऋण चुक्ता नगरेका भन्ने भनाई रहेको छ । प्रतिवादीले रु.१४,००,०००/- ऋण लिएको भनिएको समयमा छोरीका नाममा बैंकमा रु.५,००,०००/- रहेको र तत्पश्चात् पटक-पटक बैंकमा नगद जम्मा भएको रकम रु.३६,५६,५९४/- मौज्जात रहेको अवस्था हुँदा उक्त रु.१४ लाख ऋण लिएको भन्ने कुरा र ऋण लिएकै भए पनि तिर्न बाँकी रहेको भन्ने कुरा विश्वासनीय मान्ने आधार छैन । घरायसमा जुनसेकै बेला पनि बनाउन सकिने तमसुकलाई अदालतले ऋण लिएको प्रमाण मान्ने अदालतकै निर्णय समेतका आधारमा जीतेन्द्रलालसँग रु.१४ लाख ऋण लिएको दावी स्वीकार गर्नुपर्ने आधार केही छैन । सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा पेश गरेको विवरणलाई अदालतले भर पर्ने आधार बनाउन मिल्दैन । किनकी सो कुरा निजले पेश गरेको विवरणसम्म हो । आयोगले ठहर गरेको कुरा होइन ।

प्रतिवादीको कृषि आयको गणना त्रुटिपूर्ण छ । अन्य कुनै मुद्दामा आयोगले प्रति विगाहा रु.२० हजार आय हुन सक्ने अनुमान गर्नु त्यस मुद्दाको तथ्यसँग सम्बन्धित विषय हो । सोसँग असम्बन्धित यस मुद्दामा पनि सोही कुरालाई मापदण्ड बनाउनुको आधार छैन । आयोगले प्रथम केही वर्ष वार्षिक जम्मा रु.५० हजार र तत्पश्चात् केही बढी आय हुनसक्ने अनुमान गरी सो आय निजको बचत र अन्य सम्पत्ति आर्जन वा खर्चमा प्रयोग हुन सक्ने ठहर गरेकोलाई अस्वीकार गर्नुपर्ने आधार छैन । प्रतिवादी र निजको परिवारले कृषि कार्य नगरेको अवस्थामा कृषिबाट त्यतिठूलो रकम प्राप्त हुन सक्ने स्थिति छैन ।

त्यस्तै, निजकी छोरी पुनम खड्का भारत मणिपालमा चिकित्साशास्त्र अध्ययन गर्दा लाग्ने खर्च सोही कलेजमा पढ्ने अन्य छात्रालाई (रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरीलाई) लागे सरह लाग्ने हिसाव गरेकोमा विना आधार कारण सोलाई अस्वीकार गरी प्रतिवादीहरूले रु.४,५०,०००/- लागेको भनी गरेको दावीलाई स्वीकार गर्नु त्रुटिपूर्ण छ। प्रतिवादीको दावीको आधार प्रमाण छैन। प्रतिवादीले भक्तपुर कटुञ्जेमा रु.५,१०,०००/- मा र काठमाडौँ सिनामंगलमा रु.५,३४,३७५/- मा खरीद गरेकोमा जग्गाको स्रोत पुष्टि तत्काल निजलाई प्राप्त आयबाट परीक्षण गर्नुपर्नेमा सो परीक्षण नगरी उपरोक्त भक्तपुर र सिनामंगलको जग्गा बिक्री गर्दा प्राप्त लाभको रमकलाई अन्य सम्पत्ति खरीद गर्ने स्रोत बनाई त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेको छ।

प्रतिवादीले २०४९ सालमा रु.३ लाखमा बनाएको भनी दावी गरेको घर विशेषज्ञले गरेको तत्कालको मूल्याङ्कनको आधारमा रु.१२,५१,३७५/- मा निर्माण हुने देखिएको छ। प्रतिवादीले मन्त्रपरिषद्मा सम्पत्ति विवरण पेश गर्दा आफूसँग रहेको भनिएको रु.२,००,०००/- सिनामंगलको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रु.९४,०००/- र २ वर्षको कृषि आय रु.१ लाख र पारिवारिक सहयोग समेतबाट प्राप्त हुने सम्भावना रहेका अन्य रकम समेतबाट सो घर निर्माण भएको हुन सक्ने मानी स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरिएको हो। तर विशेष अदालतले २०४९ सालमा बनिएको सो घरको मूल्य रु.३,००,०००/- मात्र गणना गरी आत्मगत मूल्याङ्कन गरेको छ। सो घर निर्माणको मूल्य रु.३ लाख मात्र मान्ने कुनै आधार छैन। अदालतको उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण छ।

यसका साथै यदि २०५४ सालमा प्रतिवादीले कुनै घर नै नबनाएको र पेश भएको नक्सा, मूल्याङ्कन विवरणमा उल्लेख भएका अन्य घर २०४९ सालमै बनेको भनी मानिएको अवस्थामा पनि २०४९ सालको मूल्याङ्कनका आधारमा हुने मूल्य निजले खर्च गरेको मान्नु पर्ने र २०४९ सालमा निजसँग त्यति सम्पत्तिको स्रोत थियो, थिएन, भनी परीक्षण गर्नुपर्नेमा सो नगरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ।

प्रतिवादीका छोरी र पत्नीका नाममा बैंकमा ठूलो परिमाणमा रकम जम्मा गरिएको पाइएको छ। खेतीको रकम दाइको घरमै राख्ने गरेको र माओवादी आतङ्क बढेपछि काठमाडौँ ल्याइएको भन्ने निजको भनाई छ। तर २०५२, २०५३, २०५५ र २०५६ सालमा पटक-पटक छोरी र पत्नीका नाममा बैंकमा रकम जम्मा भएको र जग्गा खरीद भएको देखिँदा निजको दावी भूठो देखिन्छ। यस अवस्थामा बैंकमा रहेको रकम र ललितपुरमा रु.२०,९२,०००/- मा खरीद गरेको जग्गालाई गैरकानूनी आर्जनको मान्नु पर्नेमा अदालतले त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेको छ। अतः उल्लिखित जिकीरहरूबाट विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई आरोप पत्र मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँन अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा विशेष अदालत काठमाडौँका मिति २०६३।७।२९ को फैसला हेर्दा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले जितेन्द्रलाल श्रेष्ठसँग रु.१४,००,०००/- ऋण लिई घरसारको तमसुक गरिदिएको र सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगसमक्ष पेश भएको विवरणमा पनि त्यसको उल्लेख भएको भन्ने आधारमा मान्यता दिइएको, विदेश भ्रमण गर्दा निज खुमबहादुर खड्काले प्राप्त गरेको एकमुष्ट रकमको ७० प्रतिशत बचत भएको मानी आयस्रोतमा गणना गरिएको, खुमबहादुर खड्काकी श्रीमती शीला शर्मा (खड्का) को एभरेष्ट बैंक लिं नयाँ बानेश्वरस्थित खातामा मिति २०५३।१२।१४ मा रु.१५ लाख र २०५६।४।२३ मा रु.१० लाख समेत गरी निजको नाममा बैंक मौज्जात रहेको जम्मा रु.३६,३९,९१२।६३ मा स्रोतका सम्बन्धमा कुनै विश्लेषण विवेचना नगरिएको, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष कागज गर्ने संयुक्ता राणा (गुरुङ) ले २०५७ सालमा सुधा आचार्यको नाममा रहेको काठमाडौँ जिल्ला, चपली गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) स्थित कित्ता नं. ४६९ र २३१ को जग्गा र सोमा रहेको घर समेत आफूले खरीद गरिलिएको र सो घर पास गर्दा रु.५०,००,०००/- प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काका स्वकीय सचिव विष्णुबहादुर खड्कालाई बुझाएको

भनी उल्लेख गरेकोमा सो कथनका सम्बन्धमा कुनै विवेचना नै नगरिएको, प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का २०४४ सालमा छुट्टिभिन्न भै अलग भएको तथ्यलाई मिति २०४४।८।३१ को अंश भरपाई समेतका आधारमा मान्यता दिइएको भएतापनि निजको भागमा परेको खेतीयोग्य जमिनको कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा वार्षिक रु.१,६७,८७५।- आम्दानी हुने भनी आय निर्धारण गरी सोमा कुनै खर्च कट्टा नगरिएको र प्रतिवादीले २०४८ सालमा मन्त्रपरिषद्मा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा रु.२,००,०००।- नगद रहेको भनी उल्लेख गरेको परिप्रेक्ष्यमा २०४४ सालदेखि २०४८ सालसम्मको कृषि आयलाई समेत गणना गरी छुट्टै आय कायम गरिएको, २०४८।२।१५ देखि २०५९ सालसम्म सांसद र मन्त्री पदमा रहँदा तलव (पिए सहितको), भत्ता, पत्रपत्रिका धारा, विजुली, टेलिफोन, भाडा, निर्वाचन क्षेत्र भ्रमण, घर सफाइ समेत बापत बुझेको सम्पूर्ण रकमबाट खर्च नकटाई एकमुष्ट रुपमा वचत मानी आय कायम गरिएको देखिएको छ । रु.१२,५८,९७०।- लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका रुपमा पुष्टि भएको भनी निष्कर्षमा पुग्दा पुग्दै त्यसलाई प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको ८.२१ प्रतिशत मात्र हुन आउने भनी वैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी कसूरदार ठहर्‍याउन न्यायसंगत नहुने भनी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको देखिन्छ । तसर्थ कानूनले उल्लेख नै नगरेको अवस्थामा कुल सम्पत्तिको ८.२ प्रतिशतलाई वैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने भन्ने निर्णयाधार विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिएको र माथि उल्लिखित अन्य तथ्यहरूबाट पनि विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६३।७।२९ को फैसलामा गम्भीर त्रुटि देखिई फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका निमित्त प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई भिक्काई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान

उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई र श्री हरिप्रसाद रेग्मीले देहायबमोजिमको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो :-

- प्रतिवादीको स्रोत खुलेको आयको अनुपातमा धेरै मूल्यको चल अचल सम्पत्ति रहेको मिसल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेपछि मात्र आफू, आफ्नो श्रीमती र तत्कालीन नाबालिका छोरीको नाममा चल अचल सम्पत्ति आर्जन गर्ने कार्य तीव्र रुपमा गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले जम्मा १०-०-१० विगाहा जग्गा अंश बापत बुझेको मिति २०४४।८।२९ को पारित अंश बुझेको भरपाईबाट देखिन्छ । २०४८ सालमा सम्पत्ति विवरण बुझाउँदा जे उल्लेख गरे त्यो भन्दा बढी तत्कालीन समयमा निजको आय हुन सक्तैन । २०४४ सालदेखि कै कृषि आय गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।
- उक्त १०-०-१० विगाहा जग्गामध्ये ५-६-१२.५ विगाहा मात्र धनहर खेत रहेको देखिन्छ, जम्मा जग्गामध्ये करीव ४ विगाहा जग्गामा मोही कायम भएको देखिन्छ । निजले मन्त्रपरिषद्मा पेश गरेको स्वघोषित विवरणको आधारमा पनि खेतीपातिको आम्दानीबाट वार्षिक रु.५० हजार भन्दाबढी वचत हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । पारिवारिक खर्च नै मासिक रु.११,०००। उल्लेख गरेको अवस्थामा कृषि आय वचत हुने अवस्था छैन ।
- छोरीलाई डाक्टर पढाउँदा कलेजको बिल भरपाई पेश नभएको अवस्थामा रामाज्ञाको छोरीलाई लागे सरहको छोरीको पढाई खर्चबापत रु.७,०४,०००।- खर्च भएको देखिएको अवस्थामा घटाएको मिलेको छैन ।
- वैदेशिक भ्रमणबाट प्राप्त रकममध्ये ५० प्रतिशत जति जोगिने भनेर प्रतिवादीले नै भनेको अवस्थामा ७० प्रतिशत जोगिने ठहराएको मिलेको छैन ।
- प्रतिवादीको आयको स्रोतमा सार्वजनिक जवाफदेहीको जिम्मेवारी वहन गरेबापत राज्यकोषबाट पाएको पारिश्रमिकमा पिए.को पारिश्रमिक, धारा, विजुली, टेलिफोन जस्ता खर्च

भएर जाने अर्थात् अरुलाई बुझाउनु पर्ने रकम पूर्व निर्णित नजीर समेतको आधारमा गणना गर्न नमिल्नेमा त्यस्ता रकम मिसाएको र गणना गरेको विशेषको फैसला जयप्रकाश गुप्ताको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको विपरीत छ ।

- क्षतिपूर्ति लिने सिलसिलामा सरकारद्वारा गठन भएको स्थानीय क्षति मूल्याङ्कन समितिले उक्त सम्पत्तिको ह्रास कट्टी गर्दा दाङ जिल्ला, सतवरिया गा.वि.स.-६ गोभेनास्थित कि.नं.२७ र २८ को पैतृक जग्गामा घर मन्दिर र शौचालय २०५४ सालमा र अन्य भवनको निर्माण कार्य २०४९ सालमा भएको स्पष्ट देखिएको छ । प्रतिवादीले स्वयं स्वीकारेको तथ्यलाई अदालतले थप प्रमाण खोजेर अन्यथा गरेको मिलेको छैन ।
- अन्य व्यक्तिबाट रु.१४ लाख सापटी लिई जापानबाट आयात गरिने मित्सुबिसी गाडी खरीद गरेको भन्ने बयानमा सत्यता देखिदैन । कपाली तमसुकी रकम भ्रष्टाचार मुद्दामा आयको गणनामा प्रमाण ग्राह्य हुँदैन भनी पूर्व नजीरहरूमा सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको अवस्था छ ।
- विशेष अदालतको फैसला स्वीकार गरेर प्रतिवादीले पुनरावेदन नगरेको अवस्थामा प्रतिवादीका जिकीरमा थप विवेचना गरिरहनु पर्ने अवस्था छैन ।
- चेक पिरियडको अन्तिम मितिको दुई दिन पहिला प्राप्त गरेको क्षतिपूर्ति रकम वर्षौं पहिला खरीद गरेको सम्पत्ति पुष्टि गर्ने वैध आय हुन सक्तैन ।
- प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् आरोप पत्रको उल्लिखित कुल सम्पत्ति रु.२,७५,९८,२६४।०५ आर्जन गरेको देखिएकोमा उक्त सम्पत्तिमध्ये रु.३९,१०,६३९।८९ को मात्र स्रोत खुल्न सकेको देखिदा सोवाहेक निजसँग रहेभएको सम्पूर्ण अचल सम्पत्ति रु.२,३६,८७,६२४।२४ को वैधानिक स्रोत खुल्न सकेको छैन । आफ्नो साथमा रहेको दावीको सम्पत्तिलाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेका छैनन् ।
- आफ्नो साथमा रहेको सम्पत्ति वैध आर्जनबाट जोडेको हो भन्ने कुराको प्रमाण प्रतिवादी स्वयंले

पुऱ्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रतिवादीले आफ्नो साथमा रहेको सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको होइन भनी तथ्ययुक्त प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा प्रतिवादीहरूको साथमा रहेको दावीको सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको मानी सजाय गर्न सकिने व्यवस्था भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० ले गरेको हुँदा अभियोग माग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूको नाममा रहेको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति र सोवाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत गरी मुख्य अभियुक्त प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कालाई माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा विशेष अदालतले ८.२१ प्रतिशत वैध आय भन्दा बढी रकम स्वीकार्दा स्वीकार्दै प्रचलित कानूनको दायरा भन्दा बाहिर गै विदेशी नजीरलाई आधार लिई सफाइ दिएको त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोगदावीबमोजिम कसूरदार ठहराई सजाय गरिनु पर्दछ ।

प्रत्यर्थी खुमबहादुर खड्का समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री सुशीलकुमार पन्त र श्री शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग, श्री बालकृष्ण नेउपाने, श्री शेरबहादुर के.सी.र श्री योगेन्द्रबहादुर अधिकारीले देहायबमोजिमको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो :-

- विशेष अदालतबाट सफाइ पाएको अवस्थामा सो उपर पुनरावेदन लाग्ने अवस्था थिएन । नेपाल सरकारबाट पुनरावेदन दायर हुँदा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भै उपस्थित भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार जस्तो आर्थिक हिसाव किताव हेर्नुपर्ने मुद्दामा प्रतिवादीको पुनरावेदन छैन भनेर स्पष्ट देखिने वैध आय गणना गर्न मिल्दैन भन्न मिल्दैन । अरु मुद्दा र प्रस्तुत भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रकृति अलग्गै हुने हुँदा जव चेक पिरियडको वैध आय र खर्चको हिसाव गरिन्छ भने अदालतले स्पष्ट देखिने र

प्रमाणले समर्थित हुने सबै आयहरू गणना अन्यायिक छ, न्यायोचित भएको छैन ।

- सम्पत्तिको मूल्याङ्कन सम्बन्धमा विशेष अदालतले अपनाएको मान्यता ठीक छ । लिखतको मूल्य र तत्कालीन मूल्य नै कायम गर्नेगरी सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हुँदा सोहीबमोजिम गरिनु पर्दछ ।
- आमा तथा भाइ समेत सगोलमा रहेको भनी प्रतिवादीले अनुसन्धान तथा अदालतमा समेत बयान गरेको र साक्षी प्रमाणबाट समेत पुष्टि हुँदा प्रतिवादीको भाइ तथा आमाको नाममा रहेको करिब २९ विगाहा जग्गा समेतबाट १५ वर्षको कृषि आयबाट कुल आम्दानी रु.१,२८,३९,०००/- हुने हुँदा सोलाई आयमा गणना गरिनु पर्दछ । भित्री मधेशको जग्गामा पनि प्रति विगाहा जम्मा २० हजार कृषि आय गणना गरेको मिलेको छैन । कृषि आयको गणना पूर्वाग्रहीपूर्ण छ, न्यायोचित भएको छैन ।
- अभियोग लगाइएको भ्रष्टाचार ऐनको दफा २० को अभियोगमा अस्वाभाविक जीवनशैलीको आधारमा मुद्दा उठान भएको हुनुपर्दछ, अर्कै भ्रष्टाचार मुद्दामा अनुसन्धान गर्दै जाँदा सफल हुने नदेखिएपछि पूर्वाग्रही तरिकाले गैरकानूनी सम्पत्तिमा अभियोग लगाइएको नै त्रुटिपूर्ण छ ।
- प्रतिवादीले गाडी खरीद गर्दाको अवस्थामा रु.१४,००,०००/-जितेन्द्रलाल श्रेष्ठसँग ऋण लिएको र अन्य व्यक्तिहरू अर्जुनकुमार श्रेष्ठसँग रु. १२,००,०००/- र कृष्णप्रसाद रायसँग रु.१५,००,०००/- समेत जम्मा रु.४१,००,०००/- घरसारको लिखत गरी ऋण लिएको कुरा ऋण दिने व्यक्तिहरूले अदालतमा आई गरेको वकपत्र समेतबाट पुष्टि भएको हुँदा यस्तो ऋणलाई मान्यता दिइनु पर्दछ ।
- प्रतिवादीले मन्त्रिपरिषद्मा २०५१ मा सम्पत्ति विवरण पेश गर्दा २०४९ सालमा सतवरियामा ३ वटा घरको विवरण पेश गरेको र आरोप

पत्रमा अर्को चौथो घर स्पष्ट रूपमा देखाउन नसकेबाट पनि २०५४ सालमा नभै घर पहिल्यै बनेको कुरा पुष्टि भएकै छ । २०४९ सालमा वैध स्रोतबाट निर्माण भएको घरलाई २०५४ सालमा बनेको भनी दावी लिनु पूर्वाग्रहीपूर्ण रहेको स्पष्ट छ ।

- प्रतिवादीले विदेश भ्रमण गर्दा नियमबमोजिम प्राप्त रकम समेतलाई यथार्थ रूपमा हिसाव गरी आयस्रोतमा समावेश गरिएको छैन । स्पष्ट रूपमा पासपोर्टमा उल्लिखित रकमलाई वैध आय स्रोतको रूपमा गणना गरिनुपर्दछ ।
- खरीद गर्दाका अवस्थामा खर्च भएको वास्तविक मूल्यको नै स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने हुँदा प्रतिवादीको २०४४ देखि ०५९ सम्मको तथ्यपूर्ण तथा न्यायोचित तरिकाले हिसाव गर्दा कुल आम्दानी रु.२,५८,९९,००५/- रहे भएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ ।
- विदेश जाँदा प्राप्त भएको आयमध्ये पासपोर्टमा उल्लेख भएको रकम सबै गणना भएको छैन । सो समेत आयमा गणना गरिनु पर्दछ ।
- बैधानिक बैंक ब्यालेन्समा बैंकबाट प्रदान गरिएको व्याज समेत आयमा गणना गरेको कानूनसम्मत छ ।
- कस्ले कति खर्च गर्ने भन्ने कुरा व्यक्तिगत आवश्यकता र शोखको समेत विषय हो । कलेजलाई बुझाउनु पर्ने फीको हदसम्म अरु सरह समान हुने भने पनि अन्य खर्च समान हुन सक्तैन । छोरीको पढाइ खर्चका सम्बन्धमा रामाज्ञा चतुर्वेदीको मुद्दाको मापदण्ड अपनाउन मिल्दैन ।
- अख्तियारको अभियोगमा नै दावी नलिइएको सुधा आचार्यले बेचेको जग्गा प्रतिवादी खुमबहादुरको भन्ने सम्बन्धमा विपक्षी भिकाउने आदेशमा उल्लेख भएको आधार अभियोग दावी भन्दा बाहिर छ, अदालतले अभियोगमा सीमित रहेर इन्साफ गर्नु पर्दछ ।
- विभिन्न मुद्दामा कपाली तमसुकको रकमलाई समेत आयमा मान्यता दिने गरी फैसला

भएको स्थिति छ। प्रतिवादीले गरेका तीनवटै तमसुकी कारोवार सत्य तथ्यमा आधारित हुँदा ती रकमलाई समेत आयमा गणना गरिनु पर्दछ।

- कि.नं. ८८, ३०१ र ३०२ का जग्गा ताराराज कुमारी राणाबाट २०४९ सालमा रु. दुई लाख बिगो कायम गरी प्राप्त गरेका जग्गा पुनः २०५६ सालमा रु. ५३४३७५। मा खरीद गरेको अवस्था हुँदा २०४९ सालमा प्राप्त गर्दाकै स्रोत वैध भएपछि सोबाट पछि आर्जन भएको आय समेत वैध हुन्छ।
- प्रतिवादीको पैतृक सम्पत्ति र पछि उनले आर्जन गरेको वैध आयको तुलनामा निजसाथ रहेको हालको सम्पत्ति र गरेको खर्च कम हुँदा निजलाई सफाइ दिएको फैसला कानूनसम्मत छ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको उपरोक्त तर्कपूर्ण बहस जिकीर मनन् गरी पेश भएको लिखित बहस नोट तथा पुनरावेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रमुख रूपमा निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय निरूपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ :-

१. प्रत्यर्थी/प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र खर्च तथा सोही अवधिमा निजको आय प्राप्त हुने वैधानिक स्रोतहरू के कस्ता रहेका देखिन्छन्, त्यस सम्बन्धमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषण मनासिव छ, छैन ?
२. प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको वैधानिक आयस्रोतको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र गरेको खर्च स्वाभाविक देखिन्छ वा देखिँदैन र त्यसबाट निजले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी आफ्नो हैसियतसँग अमिल्दो र उच्चस्तरको जीवनयापन गरेको मान्न मिल्ने स्थिति देखिन्छ, देखिन्न ?
३. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरअनुसार विशेष अदालतको फैसला उल्टी

गरी प्रतिवादीलाई आरोप पत्र माग दावीबमोजिम सजाय हुनु पर्ने हो, होइन ?

अभियोग

आरोप पत्रमा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई हालको मूल्यमा मूल्याङ्कन गरी निज तथा निजको श्रीमती समेतका नाममा रु. २,७५,९८,२६४।०५ बराबरको चल अचल सम्पत्ति रहेकोमा सोमध्ये रु. ३९,१०,६३९।८१ बराबरको सम्पत्तिको मात्र स्रोत खुलेको र रु. २,३६,८७,६२४।२४ बराबरको चलअचल सम्पत्तिको स्रोत नखुलेको भनी स्रोत नखुलेको भनिएको उक्त रु. २,३६,८७,६२४।२४ बराबरको चलअचल सम्पत्ति निजले मन्त्री र सांसदलगायत सार्वजनिक पदमा रहँदा भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१) तथा १५ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा साविक ऐनको दफा ३, ७(१), १०, १५ र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम हदैसम्म कैद र जरीवाना गरी निजको गैरकानूनी रूपमा आर्जित आरोप पत्रको तालिका नं. १२ मा उल्लिखित वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेको चल अचल सम्पत्ति जफत गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४ क र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने समेत माग दावी लिइएको देखिन्छ।

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले गरेको बयानमा दाइ सतवरियामा रहेको पैतृक खेतीको जग्गाबाट प्राप्त कृषि आय नै आफ्नो आम्दानीको मुख्य स्रोत भएको र सो बाहेक २०४८ सालदेखि संसद सदस्य तथा पटक-पटक मन्त्री हुँदा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक, सुविधा, स्वदेश र वैदेशिक भ्रमण गर्दा प्राप्त भएको भत्ता रकम आदिबाटै सम्पत्ति आर्जन भएको हुँदा पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी आर्जन गरेको वा उच्च र अमिल्दो जीवनयापन गरेको भनी आरोप पत्रमा दावी गरिए बमोजिमको कसूर गरेको छैन भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ।

उपरोक्त दावी र जिकीर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषणमा जाँच अवधिमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आर्जन गरेको मौजूद सम्पत्ति र गरेको खर्च समेत जम्मा रु.१,५३,२३,७३०।- बराबरको देखिएको तथा सोमध्ये रु.१,४०,११,२३६।- सम्पत्ति तथा खर्चको स्रोत पुष्टि भई रु.१२,५८,९७०।- को मात्र स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने उल्लेख भएको पाइयो। मौद्रिक आयको अनुपातमा बढी देखिन आएको सम्पत्ति प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको ८.२१ प्रतिशत मात्र हुन आएकोले १० प्रतिशतसम्मको फरकलाई स्वाभाविक मान्नुपर्ने हुँदा प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जन गरी बैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वभाविक सम्पत्ति आर्जन गरेको पुष्टि हुन नआएको भनी प्रतिवादीलाई दावीको कसूरबाट सफाई दिएको देखियो।

विशेष अदालतको फैसलाउपर वादी पक्षको मात्र पुनरावेदन परेको देखिन्छ। पुनरावेदक वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा प्रमुख रूपमा प्रतिवादीको घरजग्गा समेतको सम्पत्तिका सम्बन्धमा अनुसन्धानका क्रममा गरिएको हालको मूल्यालाई आधार मानी विगो कायम गर्नुपर्नेमा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको मूल्यांकनलाई आधार मानी घटी विगो कायम गरिएको, प्रतिवादीले खरीदको स्रोत नै पुष्टि गर्न नसकेका जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त गरेको भनेको रकमलाई मान्यता दिइएको, आरोप पत्रमा वार्षिक ५० हजारसम्म कृषि आय बचत हुन सक्ने अनुमान गरिएकोमा अस्वाभाविक रूपमा कृषि आय प्रदान गरिएको तथा प्रतिवादीले जिकीर लिएभन्दा पनि बढी अर्थात् जाँच अवधि बाहिरको २०४४ सालदेखिको कृषि आय गणना गरिएको, जाँच अवधिको पछिल्लो दिनमा प्रतिवादीका भाईले बुझेको भनिएको क्षतिपूर्ति रकमलाई आयको मान्यता दिइएको, २०४९ र ०५४ सालमा बनाएको भनी प्राविधिक प्रतिवेदन समेतबाट प्रमाणित भएको दाड सतवरियास्थित घरको निर्माण लागतलाई समावेश नगरेको, घरसारको लिखतबमोजिमको ऋणलाई स्रोत कायम गरेको, पि.ए.को तलव, धारा, विजुली, इन्धन, भाडा र मर्मत जस्ता रकमलाई प्रतिवादीको

पारिश्रमिकमा गणना गरी वास्तविक भन्दा बढी आय दिएको, स्रोत नै पुष्टि नभएको निक्षेपको ब्याजलाई आयको मान्यता प्रदान गरेको, सम्पत्तिको रूपमा रहेको सुनलाई आयस्रोत मानेको, प्रतिवादीले नै विदेश भ्रमण गर्दा प्राप्त भएको भत्ताको ५० प्रतिशत बचत भएको भनी जिकीर लिएकोमा ७० प्रतिशत बचत हुने भनी बढी आय देखाएको, प्रतिवादीले मासिक ११ हजार खर्च लाग्ने भनी बयानमा नै उल्लेख गरेकोमा प्रतिवादीले स्वीकार गरेको खर्च समेत नघटाई सम्पूर्ण आयलाई बचतको रूपमा मान्यता दिई आय प्राप्त भएको र सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समय समेत विचार नगरी पछिको आयले अधिवाटै खरीद गरेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको भनी न्यायिक मूल्याङ्कन र परीक्षण नगरी भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई आरोप पत्रमा माग दावी लिइएबमोजिम नै सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइयो।

उपरोक्त पुनरावेदन जिकीरको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीको जाँच अवधिको आर्जित सम्पत्ति तथा गरेको खर्च र सो अवधिमा निजले आय प्राप्त गरेको देखिने वैधानिक आयस्रोतका सम्बन्धमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषण उचित र मनासिव छ, छैन भन्ने विषयमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

प्रतिवादीको जाँच अवधिको आर्जित सम्पत्ति र गरेका खर्चहरूको अवस्था र स्थितिको विश्लेषण देहायबमोजिम रहेको छ :-

२. घरजग्गा:

पुनरावेदनपत्रमा लिइएको पहिलो जिकीर प्रतिवादीको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यका आधारमा गर्नुपर्नेमा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको मूल्यलाई आधार मानी घटी मूल्याङ्कन कायम गरिएको भन्ने छ। तथापि यस्तै प्रकृतिको समान कानूनी प्रश्न उठाइएको पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जीवी वाग्ले समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा गरिएको मूल्याङ्कनको आधारमा नभई लिखत मूल्य

अर्थात् सम्पत्ति आर्जन गर्दाको मूल्यको आधारमा नै विगो कायम गर्नु मनासिव हुने भनी (नेकाप २०६७ नि.नं.८५१९) सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। त्यस्तै पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा चिरञ्जीवी वाग्लेको मुद्दामा प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्तलाई अंगीकार गर्नुका साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० र ४७ को अन्तरसम्बन्ध प्रष्ट गर्दै भ्रष्टाचारजन्य कार्यबाट आर्जन गरेको गैरकानूनी सम्पत्तिको विगो कायम गर्ने र जफत गर्ने सम्बन्धमा ऐनले पृथक पृथक मापदण्ड अवलम्बन गरेको, गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगो कायम गरी सजाय गर्ने तथा बढेबढाएको सम्पत्तिलाई आर्जन गरेको विगो कायम नगरी जफत मात्र गर्ने विधायिकाको मनसाय रहेको, बढेबढाएको सम्पत्तिको पनि विगो कायम गर्ने ऐनको उद्देश्य रहेको भए दफा २० बाट सो कुरालाई बाहेक गर्नुपर्ने र बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने विषय दफा ४७ मा छुट्टै समावेश गर्नुपर्नाको कुनै विवेकसम्मत र मनासिव आधार नदेखिएकोले हालको मूल्यलाई आधार मानी विगो कायम गर्नुपर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर आधारहीन भई लिखत मूल्य र तत्कालीन कारोवार मूल्यलाई आधारमानी विगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन भन्ने समेत व्याख्या (नेकाप २०६८ नि.नं.८६३०, पृष्ठ ९१७) भएको देखिएको छ।

त्यसै गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध जयप्रकाशप्रसाद गुप्ता समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा उपरोक्त सिद्धान्त समेतको अनुशरण गरी सम्पत्ति आर्जन गर्दाकै मूल्यलाई आधार मानी विगो कायम गर्नुपर्ने मान्यता स्थापित गरिएको (नेकाप २०६८, अङ्क ११, नि.नं. ८७२२ पृ., १८९०) देखिन्छ। साथै पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम विरुद्ध नेपाल सरकार भएको फौ.पु.नं.०६३-CR-०१७३ तथा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध केशरजंग खड्का समेत प्रतिवादी भएको संवत् २०६२ सालको

फौ.पु.नं.३१२५ को गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दाहरूमा पनि सम्पत्तिको मूल्याङ्कन सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको मूल्यका आधारमा नै गर्नुपर्ने भनी सम्पत्तिको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्था रहेको छ। यस अदालतबाट प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्तहरूबाट एक निश्चित न्यायिक दृष्टिकोण स्थापित भैसकेको अवस्था हुँदा आर्जन गर्दाको लागत मूल्यका आधारमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरी विगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म मनासिव नै देखिन आएकोले अनुसन्धानको क्रममा कायम गरिएको मूल्याङ्कनका आधारमा विगो कायम गरिनु पर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर ग्रहणयोग्य भएन।

सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा दाड सतवरिया गा.वि.वडा नं. ६ स्थित आरोप पत्रको तालिका नं. ५ मा उल्लेख भएका प्रतिवादीले जाँच अवधि अर्थात् २०४९ र २०५४ सालमा बनाएका दुई वटा घर, गोठघर, गोदाम/भान्साघर र ग्यारेज आदिको निर्माण लागतलाई पनि प्राविधिकको मूल्याङ्कनवमोजिम गणना गर्नुपर्नेमा सो नगरेको त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। प्रतिवादीले ०५४ मा कुनै घर निर्माण नगरेको भन्ने जिकीर लिएको देखिए पनि २०४९ सालमा घर निर्माण गरेको तथ्यलाई स्वीकार्दै रु.३,००,०००/- लागेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। विवादित घरहरूको स्थलगत मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित प्राविधिकले मिति २०५९/१९/२ मा दिएको प्रतिवेदनमा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको नाममा दाड सतवरिया वडा नं. ६ स्थित गोभेनाको कि.नं.२७ र २८ मा मुख्य घर १, गोदाम घर १, ग्यारेज १, मन्दिर १, ट्वाइलेट २, र गोठघर १ रहेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

प्रतिवादीले पहिलो पटक मन्त्री हुँदा २०४८ सालमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा अन्य कुराका अतिरिक्त घरका सम्बन्धमा दिएको विवरणमा दुई तल्ले पक्कीघर १ र एकतल्ले पक्की भान्साघर १ समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर २०५१ सालमा मन्त्री हुँदा पेश गरेको विवरणमा पक्की भान्सा घर र पक्की घरका अतिरिक्त पक्की गोठ समेत उल्लेख गरेको

देखिन्छ। साथै २०५६ सालमा पेश गरेको विवरणमा पक्की घर २ र पक्की भन्साघर १ समेतको विवरण उल्लेख भएको पाइन्छ। प्रतिवादीले गरेको बयान तथा सार्वजनिक पदमा प्रवेश गर्दा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणबाट निजसँग एउटा पैतृक घर रहेकोमा पछिबाट थप एउटा घर बनाएको भन्ने तथ्य पुष्टि भैरहेको देखिन्छ।

२०५९ सालमा क्षतिपूर्ति लिँदा एउटा घरको पाँच वर्षको र अर्कोको १० वर्षको ह्यासकट्टी गरी रकम बुझेको तथा प्राविधिक जाँच समेतबाट प्रतिवादीले एउटा घर ०४९ र अर्को ०५४ मा बनाएको भन्ने देखिएको हुँदा दुवै घरको प्राविधिक मूल्याङ्कनबमोजिमको रकमलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा गणना गर्नुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिए पनि सो पुनरावेदन जिकीरलाई मान्ने हो भने प्रतिवादीको कुनै पैतृक घर नै नभएको निष्कर्षमा पुग्न पर्ने हुन्छ, जुन कुरा स्वभाविक हुन सक्दैन। प्रतिवादीको कुनै पैतृक घर नै थिएन भन्ने पुनरावेदन जिकीर नरहेको, २०४८ सालमा पहिलो पटक पेश गरेको विवरणमा नै प्रतिवादीको एउटा पक्की घर रहेको भन्ने देखिएको र भैआएको प्राविधिकको मूल्याङ्कनबाट समेत हाल दुईवटा घरको मात्र अस्तित्व देखिएको हुँदा दुवै घर पछि बनाएको ठहर गर्न मिल्ने विश्वसनीय आधार देखिदैन। प्राविधिकको प्रतिवेदनमा गोठघरको रूपमा उल्लेख गरिएको पक्की घरले ओगटेको क्षेत्रफल, बनावट र प्रकृति हेर्दा सो घरलाई हाल गोठघर भनिएको देखिए पनि साविकको मुख्य घर हो भन्ने देखिन्छ। स्थानीय व्यक्तिहरूको भनाई अनुसार प्राविधिक मूल्याङ्कनमा २०५४ सालमा निर्माण गरेको भन्ने उल्लेख भएको मुख्य घर प्रतिवादीले २०४९ सालमा बनाएको जिकीर लिएको र निजले २०४८ सालमा पेश गरेको विवरणमा एउटा मात्र पक्की घर देखाएकोमा ०५१ सालमा मन्त्री हुँदा पेश गरेको विवरणमा दुई वटा पक्की घर उल्लेख गरेको हुँदा प्रतिवादीको जिकीर नै विश्वासप्रद देखिन आउँछ।

अब, २०४९ सालमा उक्त घर निर्माण गर्दा रु.३,००,०००। मात्र निर्माण लागत परेको

भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको र २०५४ सालको दररेटबाट प्राविधिक मूल्याङ्कन भएको तथा विशेष अदालतले प्रतिवादीको भनाई अनुसार नै रु.३,००,०००। निर्माण लागत कायम गरेको देखिन्छ। सो घरको भूईँ तल्लामा १५९५.३७ र पहिलो तल्लाको कुल क्षेत्रफल १३६७.८८ वर्गफीट रहेको भन्ने देखिन आउँछ। २०४९ सालको निमित्त प्रति वर्गफीट भूईँ तल्लाको रु.३१९। र पहिलो तल्लाको रु.४१२। दर तोकिएको हुँदा सोही दररेटबाट हिसाव गर्दा रु.१०,७२,४९९।५९ संरचनाको निर्माण लागत हुने देखिन्छ। साथै १२.५ प्रतिशत बिजुली, स्यानिटरी र साइट डेभलपमेण्टभस्वापत तथा कुल लागतको २५ प्रतिशत कम्पाउण्डवालको लागि लागत पर्ने भन्ने प्राविधिक मूल्याङ्कनमा उल्लेख भएकोले सो खर्चहरू समावेश गर्दा कुल रु.१५,१५,२००।९७ प्रतिवादीको घर निर्माण गर्दा लागेको वास्तविक लागत मान्नु पर्ने हुन आउँछ। मन्दिर, ट्वाइलेट र गोदामघर समेतको निर्माण लागतका सम्बन्धमा समेत जिकीर लिएको देखिए पनि त्यस्ता संरचनाहरू साविकदेखि रहन सक्ने प्रकृतिका देखिएको हुँदा छुट्टै समावेश गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदैन।

ललितपुर सानेपा २(क) कि.नं.२४९ को जग्गा २०५५।१।३१ मा लिखत मूल्य रु.२०,९२,०००। तथा सोही स्थानको कि.नं.१०७ र १८६ को घर र जग्गा लिखत मूल्य रु.६०,००,०००। मा मिति २०५८।१०।२६ मा प्रतिवादीको श्रीमती शीला खड्काको नाममा खरीद भएको देखिँदा सो घरजग्गाको मूल्य लिखतअनुसार कायम गरेको अन्यथा देखिँदैन। तथापि सानेपाको सो घरमा करीव १४,००,०००। बराबरका फर्निचर र विद्युतीय उपकरण रहेको भन्ने प्राविधिक मूल्याङ्कन भई आएको देखिएको र घर खरीदको मिति समेतलाई दृष्टिगत गर्दा ती सामग्रीहरू प्रतिवादीले जाँच अवधिमै खरीद गरेको हुन सक्ने कुरा सहज र स्वभाविक अनुमान गर्न सकिने भए पनि वादी पक्षले सो सम्बन्धमा कुनै दावी लिएको नपाइएकोले थप केही बोल्न मिल्ने अवस्था भएन। यसर्थ प्रतिवादीको घर जग्गाको वस्तुस्थितिसहितको उपरोक्त विश्लेषण

समेतका आधारमा घर जग्गाको खरीद र निर्माण लागत रु.९६,०७,२००।९७ कायम गर्नुपर्नेमा रु.८३,९२,०००। कायम गरेको हदसम्म विशेष अदालतको विश्लेषण मिलेको देखिएन ।

३. बैंक मौज्जात:

त्यसैगरी आरोप पत्रको तालिका नं. ७ मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादी शीला शर्मा (खड्का) र पुनम खड्काको नाममा क्रमशः एभरेष्ट बैंक लि.नयाँ वानेश्वरको खाता नं. ८५८० “ए” मा रु.३६,३९,९९२।६३ र हिमालयन बैंक लि. ठमेलमा खा.नं.९३७००० जे. मा रु.९६,६८२।- मौज्जात रहेको देखिएको भनी विशेष अदालतले सो दुबै खातामा रहेको रकम रु.३६,५६,५९४।६३ लाई प्रतिवादीको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरेको देखिन्छ । परन्तु शीला खड्काको नामको उल्लिखित बैंक मौज्जातमध्ये रु.२५,००,०००। मात्र निक्षेप रकम भएको र बाँकी रु.९९,३९,९९२।६३ ब्याज भएको भनी सो रकमलाई प्रतिवादीको आय स्रोतको रूपमा छुट्टै मान्यता दिएको देखिन्छ । साँवा र ब्याजलाई एकमुष्ट रूपमा सम्पत्तिमा गणना गरी त्यसैमध्येको ब्याज रकमलाई पुनः स्रोतमा राखी गणना गरिएबाट प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिका सम्बन्धमा खासै भिन्नता आउने अवस्था नभए पनि निक्षेपबाट बढेबढाएको ब्याज रकमलाई समेत सम्पत्तिमा समावेश गर्दा परिणामतः बढेबढाएको सम्पत्तिको समेत विगो कायम हुन पुग्ने भै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र ४७ को प्रत्यक्ष त्रुटि हुन पुगेको देखियो । त्यसैले उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम निक्षेपबाट बढेबढाएको ब्याज रकमलाई सम्पत्तिको मान्यता दिई विगो कायम गर्न तथा आय स्रोतका रूपमा छुट्टै मान्यता प्रदान गर्न नमिली निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा सोबाट बढेबढाएको ब्याजको पनि स्वतः स्रोत पुष्टि हुने तथा स्रोत पुष्टि नभएको विगोको रूपमा रहने सम्पत्ति तथा सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी भई जफतसम्म हुने हुँदा प्रतिवादी शीला शर्मा खड्काको नामको एभरेष्ट बैंक लि.नयाँ

वानेश्वरमा रहेको निक्षेप रकम रु.२५,००,०००। सम्मको प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ ।

आरोप पत्रमा पुनम खड्काको नामको हिमालयन बैंक ठमेलमा अन्य रकम भिकी बाँकी रहेको रु.९६,६८२। लाई पनि प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको सम्पत्तिका रूपमा दावी लिएकोमा विशेष अदालतले सो रकमलाई समेत प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिका रूपमा राखेको पाइन्छ । हाम्रो समाजमा सामान्यतः छोरीको कमाई बाबुले लिने खाने प्रचलन नरही चाड पर्व विशेषमा छोरीलाई नै टिकाटालो र दान दक्षिणा दिने धार्मिक र सांस्कृतिक मान्यता रही आएको छ । बैंकमा रहेको उल्लिखित रकमको परिमाणबाटै टिकाटालोबाट प्राप्त गरेको रकम बैंकमा राखेको अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुने देखिन्छ । त्यसैले छोरीले टिकाटालोबाट प्राप्त गरी बैंकमा जम्मा भएको उक्त रकमलाई प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको आर्जनअन्तर्गतको सम्पत्ति मानी निजले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने भन्न मिल्ने देखिएन ।

४. सुनचाँदी:

आरोप पत्रको तालिका नं.८ मा तत्कालीन मूल्य प्रतीतोला रु.९०,२००।९७ दरको प्रतिवादीको साथमा रहेको सुन ३३ तोलाको रु.३,३६,६०५।६९ तथा प्रतिकिलोग्राम रु.९३,९५०। दरको प्रतिवादीको साथमा रहेको २.९३ किलोग्राम चाँदीको रु.३८,५२९।५० समेत रु.३,७५,९३५।९९ वरावरको सुनचाँदी रहेको भन्ने उल्लेख गरिएको, सो सुन चाँदीको परिमाण तथा मूल्यका सम्बन्धमा प्रतिवादीको असहमति नरहेको भनी विशेष अदालतले उक्त सुनचाँदीलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले पहिलो पटक मन्त्री हुँदा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा ७ तोला सुन र ६ तोला चाँदीको विवरण उल्लेख गरेकोमा सम्पत्ति जाँचबुझ न्यायिक आयोग समक्ष पेश गरेको विवरणमा ४० तोला सुन र ३ किलो चाँदी उल्लेख गरेको देखिएकोले जाँच अवधिभन्दा अघिको ७ तोला सुन र ६ तोला चाँदीलाई बाहेक गर्दा उपरोक्त बमोजिमकै सुन चाँदी निजले जाँच अवधिमा जोडेको मान्नुपर्ने हुँदा जम्मा रु.३,७५,९३५।९९ को सुन चाँदीलाई

प्रतिवादीको सम्पत्ति कायम गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण मनासिव देखिन्छ ।

५. गाडी:

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले संसदको सदस्यको हैसियतमा भन्सार छुटमा २०५३ सालमा खरीद गरेको यातायात व्यवस्था कार्यालय वाग्मतीमा मिति २०५३।१।०।२० मा दर्ता भएको मित्सुविसी प्राडो गाडीलाई पनि आरोप पत्रको तालिका नं.६ मा निजको जाँच अवधिको सम्पत्तिका रूपमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । खरीद मूल्य रु.२४,५०,०००।- को सो गाडीका सम्बन्धमा प्रतिवादीले अन्यथा जिकीर लिन सकेको नपाउँदा त्यसलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिको रूपमा कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिव रहेको पाइयो ।

६. छोरीको अध्ययन खर्च:-

प्रतिवादीको छोरी पुनम खड्कालाई मणिपाल कलेज बेङ्लोर भारतमा निजी खर्चमा चिकित्साशास्त्र अध्ययन गराउँदा रु.७,०४,०००।- खर्च भएको भनी आरोप पत्रमा दावी लिइएको पाइन्छ । प्रतिवादीले निजको छोरीले अध्ययन गरेको कुरा स्वीकार गरे पनि दावीबमोजिमको रकम खर्च नभै रु.४,५०,०००।- मात्र खर्च भएको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । तथापि त्यतिमात्र खर्च भएको भनी सोको प्रमाण प्रतिवादीले दिन सकेको पाइँदैन । अर्कोतर्फ सोही अवधिमा सोही कलेजमा अध्ययन गर्ने रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरी अदिती चतुर्वेदीको अध्ययनको लागी लागेको खर्च बराबर नै प्रतिवादीको छोरीको अध्ययनमा पनि खर्च हुने भनी वादी पक्षले आफ्नो दावी पुष्टिको आधार प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा रामाज्ञा चतुर्वेदीको छोरीको अध्ययनमा लागेको खर्च बराबर नै आफ्नो छोरीको अध्ययनमा पनि खर्च हुने कुरा स्वीकार गरेको पनि देखिन्छ । प्रतिवादीले अभियोग दावी खण्डन हुने कुनै ठोस प्रमाण पेश नगरेको परिप्रेक्ष्यमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकै समयमा एकै कलेजमा एउटै विषय अध्ययन गर्दा

लाग्ने खर्च समान हुने कुरा स्वाभाविक अनुमानको विषय हो । सो तथ्यलाई खण्डन हुनेगरी अन्यथा प्रमाणित नगरुञ्जेल आयोगबाट अध्ययन खर्चका सम्बन्धमा एउटा मुद्दाको अनुसन्धानको क्रममा ग्रहण गरेको आधारलाई त्यस्तै प्रकृतिको अर्को मुद्दामा पनि लिएको कुरालाई अर्को मुद्दामा आधार लिएको भन्दैमा अविश्वास गर्न मिल्ने हुँदैन । त्यसैले प्रतिवादीको मौखिक जिकीरका भरमा मात्र निजको छोरीको अध्ययन खर्च रु.४,५०,०००।- कायम गरेको विशेष अदालतको विश्लेषणको आधार मनासिव नदेखिएकोले आरोप पत्र माग दावीबमोजिम नै रु.७,०४,०००।- प्रतिवादीले छोरी पुनम खड्काको पढाइमा खर्च गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

७. जग्गा खरीद गर्दाको लगानी :

प्रतिवादीले मिति २०५१।६।१६ मा भक्तपुर कटुञ्जे २ क कि.नं. ४४०, मिति २०५१।५।८ मा कटुञ्जे २क. कि.नं २६, कि.नं ४२, कि.नं ४७, वडा नं. १(ख) कि.नं ७६७, कि.नं. ४४२, कि.नं ४४३, मिति २०५६।९।१२ मा सिनामंगल कि.नं ३०१, कि.नं ३०२, कि.नं. ८८ र २०४८ सालमा का.जि.गौरीघाटको कि.नं.५९५ का जग्गाहरू कुल रु.१०,९९,३७५।- मा खरीद गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न पारित लिखतका प्रतिलिपिहरूबाट देखिन आउँछ । ती जग्गा बिक्रीबाट प्रतिवादीलाई रु.३९,६८,०००।- प्राप्त भएको भनी खरीद मूल्यभन्दा बढी प्राप्त गरेको रु.२८,७६,६२५।- लाई विशेष अदालतले जग्गाबिक्रीको आयका रूपमा गणना गरेको पाइन्छ ।

उपरोक्त जग्गा खरीदको स्रोत नै प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने आरोप पत्रमा माग दावी लिइएको र यस अदालतसमक्षको पुनरावेदनपत्रमा समेत सोही जिकीर लिएको देखिन्छ । जाँच अवधिमा खरीद गरिएका जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई आयको रूपमा जिकीर लिइन्छ र मान्यता पनि दिइन्छ भने त्यस्तो जग्गा खरीदको स्रोत पनि प्रतिवादीले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । जग्गा बिक्रीको आयलाई मात्र प्रतिवादीको स्रोतमा

समावेश गरी जग्गा खरीद गर्दा गरेको लगानीलाई स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने खर्चमा समावेश नगरेको हदसम्म विशेष अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा प्रतिवादीले बिक्री गरेका जग्गा खरीद गर्दा लगानी गरेको रु.१०,९१,३७५ को स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

८. पारिवारिक खर्च :

प्रतिवादीको पारिश्रमिक, भत्ता, कृषिलगायतका सम्पूर्ण आयलाई मान्यता प्रदान गरिएको तर सो अवधिमा मासिक ११ हजारका दरले पारिवारिक भरण पोषणमा खर्च भएको भनी प्रतिवादीले बयानमा स्वीकार गरेको रकम नकटाएको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीको अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानमा पारिवारिक भरण पोषणमा मासिक रु.११,००० खर्च हुने भनी उल्लेख गरेको देखिएको पनि छ । पटक-पटक सांसद र मन्त्री जस्तो सार्वजनिक महत्वको पदमा रहेको प्रतिवादीको पारिवारिक पृष्ठभूमि र खर्चको अवस्था विचार गर्दा निजले बयानमा स्वीकार गरेको रकम भन्दा बढी नै खर्च हुनसक्ने स्थिति देखिन्छ । वादी पक्षले प्रतिवादीको वास्तविक खर्च यकीन गर्ने सम्बन्धमा थप अनुसन्धान गरेको देखिँदैन । एक परिवारको के कति पारिवारिक खर्च हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले हाउसहोल्ड सर्भे गरेर औसतमा खर्च निर्धारण गर्ने गरेको देखिए पनि वेतनधारी राष्ट्रसेवकको पारिवारिक खर्चको सम्बन्धमा छुट्टै सर्वेक्षण गर्ने गरेको भन्ने पनि देखिन आएको छैन । अन्य प्रमाणबाट अन्यथा प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक सो सर्वेक्षणको नतिजा पनि एक हदसम्म खर्च निर्धारणको आधार बन्न सक्दछ । प्रस्तुत अभियोगको सन्दर्भमा अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्दा परिवारको भरणपोषण, शिक्षा, औषधोपचार समेतका शीर्षकमा भएका खर्चतर्फ समेत ध्यान दिई पारिवारिक खर्च यकीन गरिनु पर्दछ । यदि यसो गरिएन भने अनुसन्धान तथा फैसला समेत वास्तविकतादेखि टाढिन पुग्ने अवस्था रहन्छ । प्रस्तुत

मुद्दामा यस सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा अध्ययन भएको नदेखिएको अवस्थामा प्रतिवादीको विगतको पारिवारिक हैसियत, परिवार सदस्य समेतलाई विचार गर्दा प्रतिवादीले बयानमा स्वीकारेको खर्चको रकमलाई नै आधार मान्नु पर्ने स्थिति पैदा भएको छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीले बयानमा स्वीकार गरेको मासिक ११ हजारका दरले जाँच अवधि १२ वर्षको कुल रु.१५,८४,००० प्रतिवादीको पारिवारिक खर्च भएको मान्नु पर्ने देखिएकोले त्यसलाई निजको खर्चमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

९. सुधा आचार्यको घरजग्गा :-

यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश गर्दा प्रतिवादीको साली सुधा आचार्यको नाउँको का.जि., चपली ९ख.को कि.नं. ४६९ र २३१ जग्गा र सो मा रहेको घर समेत बिक्री गर्दा सो घर जग्गा खरीद गर्ने संयुक्ता राणा (गुरुड) ले रु.५०,००,००० प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काका स्वकीय सचिव विष्णुबहादुर खड्कालाई बुझाएको भनी गरेको बयानका सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसलामा विवेचना नभएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । तर सो सम्बन्धमा वादी पक्षले आरोप पत्र माग दावी तथा यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन पत्रमा समेत कुनै जिकीर लिएको अवस्था देखिँदैन । सो सम्बन्धमा आयोगबाट भएको निर्णय यस अदालतको मिति २०६८।४।२२ को आदेशबाट मगाई हेर्दा उक्त निर्णयमा त्यस विषयका बारेमा कुनै उल्लेख भएको पाइएन । अनुसन्धानको क्रममा सो कुरा खुल्न आएपछि त्यस सम्बन्धमा थप छानबीन गरी दावी लिनु पर्नेमा वादी पक्षले नै दावी नलिएको कुरामा अदालतले पक्षको स्थान ग्रहण गरी अन्यथा बोल्न मिल्ने अवस्था नहुँदा प्रत्यर्थी भिकाउँदा ग्रहण गरिएको उक्त आधारसंग सहमत हुन सकिएन ।

उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेका खर्चहरूका सम्बन्धमा विशेष अदालतको ठहर र यस अदालतको विश्लेषणबाट देहायबमोजिमको अवस्था हुने देखियो:

८८३२- नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत

विवरण	विशेष अदालतको फैसलाबाट कायम रु.	यस अदालतको विश्लेषणबाट कायम रु.	भिन्नता रु.
अचल सम्पत्ति			
घरजग्गा	८३,९२,०००।-	रु.९६,०७,२००।९७	+१२,१५,२००।९७
चल सम्पत्ति			
सुन चाँदी	३,७५,१३५।११	३,७५,१३५।११	-
बैंक मौज्जात	३६,५६,५९४।६३	२५,००,०००।	-११,५६,५९४।६३
गाडी	२४,५०,०००।-	२४,५०,०००।-	-
जम्मा:	६४,८१,७२९।७४	५३,२५,१३५।११	-११,५६,५९४।६३
खर्च			
पढाई खर्च	४,५०,०००।-	७,०४,०००।-	+२,५४,०००।
जग्गा खरीद	-	१०,९१,३७५।	+१०,९१,३७५।
पारिवारिक खर्च	-	१५,८४,०००।	+१५,८४,०००।
जम्मा:	४,५०,०००।	३३,७९,३७५।	+२९,२९,३७५।
कुलजम्मा:	१,५३,२३,७२९।७४-	१,८३,११,७११।०८	+२९,८७,९८१।३४

यसप्रकार विशेष अदालतले प्रतिवादीको जाँच अवधिको आर्जित सम्पत्ति र गरेको खर्च रु.१,५३,२३,७३०। कायम गरेकोमा यस अदालतबाट गरिएको उपरोक्त विश्लेषणबाट प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कुल सम्पत्ति र खर्च विशेष अदालतले कायम गरेको भन्दा रु.२९,८७,९८१।३४ बढी देखिन आई रु.१,८३,११,७११।०८ कायम हुन आएको छ।

आय प्राप्त भएका स्रोतहरू

प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति र खर्चको अवस्था उपरोक्त बमोजिम देखिएको स्थितिमा अब जाँच अवधिमा प्रतिवादीलाई के कस्तो स्रोतबाट के कति आय प्राप्त भएको रहेछ, त्यस्तो आयमध्ये वैधानिक रुपमा मान्यता प्रदान गर्न मिल्ने आयको परिमाण र प्रकृति के कस्तो रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्न पर्ने हुन आएको छ। यसको लागि मुख्यतः आरोप पत्रमा दावी लिइएका आधार, प्रतिवादीको बयान जिकीर, विशेष अदालतको विश्लेषण र निष्कर्ष तथा सो फैसलाउपर वादी पक्षबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन जिकीर, पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर एवम् लिखित बहसनोट

समेतका मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको समग्रतालाई विचार गर्नुपर्ने हुन आउँछ। सरलता र स्पष्टताका लागि प्रतिवादीले आय प्राप्त गरेका भनिएका मुख्यमुख्य स्रोतहरूलाई शीर्षकगत रुपमा निम्नबमोजिम प्रस्तुत गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ :-

१०. पैतृक सम्पत्तिको आय

प्रत्यर्थी प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले गरेको बयानमा पैतृक सम्पत्तिबाट निजलाई रु.२,००,०००। आय प्राप्त भएको भनी जिकीर लिएको र निज पहिलो पटक मन्त्री हुँदा २०४८ सालमा पेश गरेको सम्पत्तिको विवरणमा रु.२,००,०००।- नगद रहेको भनी उल्लेख गरेको कुरालाई आरोप पत्रमा नै मान्यता दिइएको पाइन्छ। मोही लागेको समेत करीब १०-०-१० विगाहा जग्गा अंश बापत् बुभी लिई प्रतिवादीले निजको आमा दिलकुमारी खड्कासँग मिति २०४४।८।२१ मा अंश भरपाई गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले अंशमा पाएको सो पैतृक जग्गाको कृषि आय समेतबाट २०४८ सालसम्म उक्त रकम प्रतिवादीलाई वैध रुपमा प्राप्त हुनसक्ने कुरा स्वाभाविक नै देखिन आउँछ। वादी र प्रतिवादी दुबै पक्षले विवाद नउठाएको सो रकमलाई प्रतिवादीको

पैतृक सम्पत्तिको आयका रूपमा मान्यता प्रदान गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण मनासिव देखिन्छ ।

११. क्षतिपूर्ति

शसशत्र द्वन्द्वका क्रममा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको दाङ सतवरियास्थित घर, ग्यारेज सहितका भौतिक संरचना मिति २०५८।१२।२९ र २०५९।१।३० मा विस्फोट गराइएको कारण सोको क्षतिबापत रु.१५,५५,८६९।-प्राप्त गरेको देखिएको भनी विशेष अदालतले उक्त रकमलाई पनि प्रतिवादीको आयको रूपमा गणना गरेको देखिन्छ । जाँच अवधिको पछिल्लो अवधिमा लिएको उक्त रकम सो अगावै सम्पत्ति आर्जन गर्दा खर्च हुनसक्ने अवस्था नभएको हुँदा आयमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ । पुनरावेदन पत्रमा भाइ खिमबहादुरले क्षतिपूर्तिको रकम बुझेको कारण देखाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्न नमिल्ने जिकीर लिइएको र भाईले क्षतिपूर्तिको रकम बुझी प्रतिवादीलाई बुझाएको भन्ने देखिएकोले प्रक्रियात्मक प्रश्न गर्न सकिने भए पनि प्रतिवादीकै घर विष्फोट गराई क्षति गराएको कुरामा विवाद नरहेको तथा सोहीबापत सरकारबाट क्षतिपूर्ति दिएको देखिएको हुँदा आफ्नो घर विष्फोटनबाट भएको क्षतिबापत प्राप्त क्षतिपूर्ति रकमलाई अन्यथा भन्न मुनासिव देखिन आएन । त्यसैले भाईले बुझेको र जाँच अवधिको दुई दिन अघि मात्र प्राप्त भएको भन्नेसम्मकै आधारमा जाँच अवधिभित्रै प्राप्त भएको भनिएको उक्त रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्नु नपर्ने कुनै कारण देखिन नआएकोले सो रकमलाई प्रतिवादीको आयस्रोतको रूपमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिव देखियो ।

१२. पारिश्रमिक आय

प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा २०४८ सालदेखि पटक-पटक विभिन्न मन्त्रालयको मन्त्री र संसद सदस्य हुँदा प्राप्त गरेको पारिश्रमिकलाई निजको आयको रूपमा जिकीर लिएको देखिन्छ । तर के कति रकम पारिश्रमिकबापत प्राप्त

गरेको हो भनी यकीन साथ भन्न सकेको पाइँदैन । आरोप पत्र हेर्दा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले सांसदको रूपमा तलव, भत्ता र दशैँ खर्च सहित रु.५,७४,८४९। तथा मन्त्री पदमा कार्यरत रहेको अवस्थामा तलव र दैनिक भ्रमण भत्ता गरी रु.९,११,५७५।९५ समेत पारिश्रमिकबापत कुल रु.१४,८६,४२४।९५ प्राप्त गरेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यसमा पनि प्रतिवादीको उक्त पारिश्रमिक पारिवारिक खर्च धान्नको लागि नै पर्याप्त नहुने हुँदा बचत हुन नसक्ने भनी आयको रूपमा गणना गर्न आवश्यक नभएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानमा पनि आरोप पत्रमा उल्लेख भएको भन्दा बढी पारिश्रमिक आय प्राप्त गरेको जिकीर लिन नसकेकोमा विशेष अदालतबाट प्रतिवादीले मन्त्री पदमा छुँदा रु.१६,२६,००२।- र सांसद छुँदा रु.८,०५,३०८।- तलव भत्ता र सुविधा प्राप्त गरेको भनी सो दुवै कलमको पूरै रकम रु.२४,३१,३१०।- लाई निजको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ । विशेष अदालतले प्रतिवादीको बयान जिकीर भन्दा बाहिर गई पि.ए.को तलव, धारा, विजुली, इन्धन, घर मर्मतलगायत सम्बन्धित प्रयोजनमा तत्काल खर्च भै जाने रकमलाई पनि पारिश्रमिक आयको मान्यता दिएको त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ ।

अनुसन्धान मिसिल संलग्न अर्थ मन्त्रालयको मिति २०५९।१।२३ को पत्र साथ संलग्न विवरण हेर्दा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले विभिन्न मन्त्रालयको मन्त्री छुँदा जम्मा रु.१६,२६,००२।५० पाएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । तर सो रकममा पारिश्रमिक र भत्ताको रकम मात्र समावेश भएको नदेखिई धारा, विजुली, टेलिफोन, इन्धन, मसलन्द र औषधोपचारको रकम समेत समावेश भएको देखिन्छ । त्यसै गरी संसद सचिवालयको मिति २०५९।१।०।२ को पत्र साथ संलग्न विवरणमा कुल रु.८,०५,३०८। बुझेको भन्ने उल्लेख भएको देखिए पनि सो रकममा पि.ए.को तलव, पत्रपत्रिका, धारा, विजुली, टेलिफोन, भाडा, घर सफाइलगायतका विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत बुझेको रकम समेत समावेश भएको देखिन्छ । सम्बन्धित प्रयोजनमा नै तत्काल खर्च भई जाने पि.ए.को तलव लगायतका

विविध प्रकृतिका खर्चलाई प्रतिवादीको पारिश्रमिकको रूपमा समावेश गरी आय प्रदान गर्न नमिल्ने भनी यस अदालतबाट पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार वि. प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाशप्रसाद गुप्ता समेत भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने संवत् २०६४ सालको CR- ०२३७ को मुद्दामा व्याख्या भई सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको हुँदा सो व्याख्यासँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण नभएकोले उक्त पत्रमा उल्लेख भएको सम्पूर्ण रकमलाई प्रतिवादीको पारिश्रमिक आयको रूपमा मान्यता प्रदान गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

अतः आरोप पत्रमा स्वीकार गरिएको रु.१४,८६,४२४।९५ सम्म प्रतिवादीको पारिश्रमिक आय देखिनेमा तत्काल खर्च भई जाने धारा, विजुली, इन्धन खर्च समेतका विविध शीर्षकका रकम समेतलाई पारिश्रमिक आयमा समावेश गरी रु.२४,३१,३१०।५० लाई नै पारिश्रमिक आयको मान्यता दिएको विशेष अदालतको विश्लेषण मिलेको देखिएन । निजको पारिश्रमिक आय रु.१४,८६,४२४।९५ कायम हुन्छ ।

१३. विदेश भ्रमणबाट प्राप्त भत्ता

प्रतिवादीले मन्त्री छँदा विभिन्न मुलुकको भ्रमण गर्दा प्राप्त गरेको भ्रमण भत्ता समेतका रकमबाट पचास प्रतिशत बचत भएकोले त्यसलाई पनि निजको आयमा समावेश गर्नुपर्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । तर यो यति रकम प्राप्त गरेको भनी यकीन साथ जिकीर लिन सकेको पाइँदैन । प्रतिवादीले वेलायत, अमेरिका, चीन, अष्ट्रिया आदि देशको भ्रमण गर्दा ५,१३,९२३।७५ बुझेको भनी आरोप पत्रको तालिका नं.१० मा उल्लेख गरिएको छ । अनुसन्धान मिसिल हेर्दा अष्ट्रिया नभइ अष्ट्रेलियाको भ्रमण गरेको भन्ने देखिएको छ । आयोगले विदेश भ्रमणबाट प्राप्त रकम बचत हुन नसक्ने भनी उल्लेख गरेपनि प्रतिवादीले बचत भएको भनी जिकीर लिएको र विदेश भ्रमणमा जाँदा प्राप्त रकमको ७० प्रतिशत बचत हुन सक्ने भनी यस्ता प्रकृतिका अरु मुद्दामा समेत प्राप्त रकमको ७० प्रतिशतलाई आयमा गणना गरिँदै आएको हुँदा अरु मुद्दामा भए सरहको व्यवहार प्रतिवादीको हकमा गर्नुपर्ने भन्दै विशेष अदालतबाट ७० प्रतिशतले हुने रु.३,५९,७४७।- लाई

आयको मान्यता दिएको देखिन्छ । साथै आरोप पत्रमा उल्लेख गरिए बाहेक पनि प्रतिवादी जापान र डेनमार्क तथा फेरि चीनमा गएको र ती देशमा भ्रमण गरेबापत प्राप्त गरेको रकममध्ये ७० प्रतिशतले हुन आउने रु.२,३८,४७८।- समेत कुल रु.५,९८,२३४।- लाई विशेष अदालतले विदेश भ्रमणबाट प्राप्त आयको रूपमा मान्यता दिएको देखिन्छ ।

विदेश भ्रमण गरेका मुलुक र प्राप्त आयका सम्बन्धमा प्रतिवादीको बयान जिकीरबमोजिम नै पचास प्रतिशतलाई मात्र आयको मान्यता दिनु पर्ने जिकीर पुनरावेदनमा लिएको पाइन्छ । फौजदारी मुद्दामा सिद्धान्ततः आरोप पत्र माग दावी र प्रतिवादीको जिकीरमा आधारित भै अदालतले निर्णय निरूपण गर्ने हुँदा प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिए भन्दा बढी आय प्रदान गर्न मिल्ने हुँदैन । सरकारी कामको सिलसिलामा विदेश भ्रमण गर्दा प्राप्त हुने दैनिक भत्ता लगायतका रकम सम्बन्धित प्रयोजनमा नै खर्च भई जाने भए पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयंले यस प्रकृतिका मुद्दाहरूमा त्यस्तो रकममध्ये सत्तरी प्रतिशतसम्म बचत हुने मानी अभियोजन गर्ने गरेको कारण खास खास मुद्दामा तथ्य हेरी अदालतले पनि सोही कुरालाई मान्यता दिएको सम्म अवस्था हो । विदेश भ्रमण बापतको आय के कति खर्च गर्ने वा बचत गर्ने भन्ने कुरा भ्रमण गर्ने व्यक्ति तथा भ्रमण गरिएको स्थान विशेषको अवस्था हेरी भ्रमण गर्नेको खर्च गर्ने प्रवृत्ति र स्वभावमा निर्भर रहने नितान्त तथ्यगत विषय भएकोले स्वयं प्रतिवादीले नै विदेश भ्रमणबाट प्राप्त भएको आयमा ५० प्रतिशत मात्र बचत गरेको भनी बयानमा स्वीकार गरेको अवस्थामा प्रतिवादीको जिकीर भन्दा बाहिर गई अन्य मुद्दामा अबलम्बन गरिएको तथ्यगत मापदण्डको आधारमा सत्तरी प्रतिशत आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण मनासिव देखिएन । प्रतिवादीको यस शीर्षकबाट रु.४,२७,३०३। आय कायम हुन्छ ।

प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रतिवादीले वैदेशिक भ्रमणबाट बढी आय प्राप्त गरेको कुरा राहदानीमा वैदेशिक मुद्रा सट्टी गरेको अभिलेखबाट देखिएकोले त्यसलाई पनि आयमा समावेश

गर्नुपर्ने भन्ने बहस जिकीर लिनु भएको छ। यद्यपि विदेश जाँदा वैदेशिक भ्रमणबापत प्राप्त भएको रकम नै सटही गरेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। भ्रमण गर्ने व्यक्तिको सामर्थ्य र आवश्यकता अनुसार विदेशमा गर्न सकिने खर्चको अनुमान गरी आफूसँग भएको रकम सटही गरिने हुँदा जे जति रकम आधिकारिक निकायबाट भ्रमण भत्ताबापत प्राप्त भएको हुन्छ त्यसैलाई आयको आधार मान्नु पर्ने हुन्छ। आयस्रोत प्राप्त भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने आधिकारिक र वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा राहदानीमा उल्लेख भएको वैदेशिक मुद्रा सटही गरेको विवरणलाई आयको मान्यता प्रदान गर्न नमिल्ने हुँदा विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उक्त बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

१४. जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आय

प्रतिवादीले जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयलाई पनि निजको वैधानिक आयको रूपमा मान्यता दिनु पर्ने भनी बयानमा जिकीर लिएको देखिन्छ। प्रतिवादीले बिक्रीको आय कायम गर्न जिकीर लिएका जग्गाहरूको खरीदको स्रोत नै पुष्टि गर्न नसकेकोले आयको मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने आरोप पत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ। विशेष अदालतबाट प्रतिवादीले मिति २०५१।६।१६ मा भक्तपुर कटुञ्जे २क कि.नं. ४४०, मिति २०५१।५।१८ मा कटुञ्जे २क. कि.नं २६, कि.नं ४२, कि.नं ४७, वडा नं. १(ख) कि.नं ७६७, कि.नं. ४४२, कि.नं ४४३, मिति २०५६।९।१२ मा सिनामंगल कि.नं ३०१, कि.नं ३०२, कि.नं. ८८ र २०४८ सालमा का.जि.गौरीघाटको कि.नं.५९५ का जग्गाहरू कुल रु.१०,९१,३७५।- मा खरीद गरेको र सो जग्गा रु.३९,६८,०००।- मा विभिन्न मितिमा बिक्री गरेको देखिएको भनी खरीद गर्दा लगानी गरेको रकम कटाई रु.२८,७६,६२५।- लाई आयको मान्यता दिएको देखिन्छ। उपरोक्त जग्गा खरीदको स्रोत नै प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा जग्गा बिक्रीको मान्यता दिएको नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। उपरोक्त जग्गाहरू प्रतिवादीले जाँच अवधिमा नै खरीद र बिक्री गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। ती जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको रकम

समेत उपयोग गरी प्रतिवादीले अन्य घर जग्गालगायतका सम्पत्ति जोडेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। जग्गा खरीद गर्दा गरेको लगानीको प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने भनी माथि निजको सम्पत्ति र खर्चमा समावेश गरिसकिएको अवस्था रहेको छ। त्यसैले जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त गरेको पूरै रकम रु.३९,६८,०००।- लाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ।

१५. कृषिबाट प्राप्त आय

प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा निजको आमा दिलकुमारी र भाइ खिमबहादुर खड्का समेत सगोलमा नै रहेको भनी निजहरू समेतको जग्गाबाट २०४८ सालदेखि २०५८ सालसम्म वार्षिक १० लाख कृषि आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। त्यसै गरी अदालतको बयानमा समेत आमा र भाइ आफूसँगै रहेको भनी तीनै जनाको नामको करीव ३० विगाहा जग्गाबाट २०४० सालदेखि २०५० सालसम्म रु.२४ लाख, २०५१ सालदेखि २०५५ सालसम्म ४५ लाख र २०५६ सालदेखि २०५९ सालसम्म रु.४० लाख गरी कुल १ करोड ९ लाख कृषि आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। तर अभियोग पत्र हेर्दा प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले मिति २०४४।८।२१ मा निजको आमासँग अंश भरपाई गरी छुट्टिभिन्न भएको हुँदा निजले अंशमा पाएको करीव १० विगाहा जग्गाबाट २०४८ सालदेखि वार्षिक ५० हजार कृषि आय प्राप्त गरेको भए पनि सो आय घरब्यवहारमा खर्च हुने अवस्था देखिएकोले बचत हुन नसक्ने भनी आयको मान्यता दिन नमिल्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन आउँछ। विशेष अदालतबाट कृषि विकास कार्यालयले प्रमाणित गरी दिएको आधारमा वार्षिक प्रतिविगाह २० हजारका दरले कृषि आय हुन सक्ने देखिएको र प्रतिवादीको ३-५-५ विगाह जग्गामा मोही लागेको हुँदा त्यसमा मोही नलागेको जग्गाको तुलनामा उत्पादनमा अधियाँ हिसाव हुने भएकोले सरदर रूपमा मोही नलागेको जग्गाको आयस्तामा आधा फरक हुने गरी हिसाव गर्दा प्रतिवादीको सो १०-०-१० विगाहा जग्गाबाट वार्षिक १,६७,८७५।- कृषि आय हुन सक्ने र निजको २०४४ मा अशबण्डा भएकोले सो वर्षदेखि

२०५९ सम्मको १६ वर्षको कृषि आय रु. २६,८६०००।- हुन सक्ने भनी कृषि आयको मान्यता दिएको देखिन्छ। आरोप पत्रमा वार्षिक ५० हजार सम्म कृषि आय हुने भनिएकोमा विना आधार जाँच अवधिभन्दा बाहिरको ०४४ सालदेखिको वार्षिक रु. १,६७,८७५।- का दरले कृषि आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ।

प्रथमतः मिति २०४८।२।१५ देखि २०५९।६।१८ सम्म जाँच अवधि रहेकोमा जाँच अवधि भन्दा अघि अर्थात् प्रतिवादीले अंश प्राप्त गरेको मिति २०४४ सालदेखिको कृषि आय गणना गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण प्रारम्भिक रूपमै त्रुटिपूर्ण देखिन्छ। प्रतिवादीले पहिलो पटक मन्त्री हुँदा २०४८ सालमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त आय रु. २,००,०००। लाई विवरणमा उल्लेख गरेको र सो रकमलाई निजको पैतृक आयका रूपमा आरोप पत्रमा नै स्वीकार गरी विशेष अदालतबाट आयको मान्यता प्रदान गरेको मनासिव देखिएको भनी माथि विवेचना भइसकेको अवस्था हुँदा सोभन्दा बढी थप आय प्रदान गर्न मिल्ने स्थिति हुँदैन। अब जाँच अवधिमा प्रतिवादीको उक्त पैतृक जग्गाबाट आरोप पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम वार्षिक ५० हजार आय हुने हो वा विशेष अदालतबाट कृषि विकास कार्यालयको पत्र समेतका आधारमा प्रति विगाहा २० हजारका दरले मोही लागेको जग्गा समेतमा सरदर रु. १,६७,८७५।- हुन सक्ने भनी गरिएको अनुमानबमोजिम हुने हो वा सो भन्दा पृथक कुनै वस्तुनिष्ठ मापदण्ड रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको सिफारिशलाई ग्रहण गर्ने वा भूमिसम्बन्धी ऐनले कुत प्रयोजनका लागि निर्धारण गरेको व्यवस्थालाई अवलम्बन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यस सम्बन्धमा प्रष्ट रूपमा व्याख्या भएको पाइन्छ। उक्त मुद्दामा “मोही लागेको जग्गाको कृषि आय निर्धारण गर्दा भूमि

सम्बन्धी ऐनबमोजिम कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको आधारलाई अवलम्बन गरिनु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुने, जग्गाधनीले नै जग्गा कमाएको भन्ने जिकीर रहेको अवस्थामा समेत कृषि उत्पादनको क्रममा मल, बीउ श्रमलगायतका हुन जाने उपरोक्त मनासिव खर्चहरू कटाई मुख्य वार्षिक उब्जनी बापत कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको दोब्बर खुद आय निर्धारण गर्नु उचित र विवेकसम्मत हुने, साथै सिंचाई आदिको सुविधा भएको र एकभन्दा बढी बाली लाग्ने जग्गाका सम्बन्धमा कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधा हिउँदै बाली बापत खुद आय निर्धारण गर्नु न्यायोचित हुने भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप २०६८, अङ्क ६, नि.नं. ८६३०, पृष्ठ ९१७) कायम भएको देखिन्छ।

वादी नेपाल सरकार वि. जयप्रकाशप्रसाद गुप्ता, वादी नेपाल सरकार वि. केशवराज गौतम र वादी नेपाल सरकार वि. केशरजंग खड्का समेत प्रतिवादी भएका मुद्दाहरूमा पनि रामाज्ञा चतुर्वेदीको मुद्दामा प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्तकै अनुशरण हुँदै आएको अवस्था विद्यमान हुँदा यस अदालतबाट कृषि आय कायम गर्ने मापदण्डका सम्बन्धमा पछिल्लो समयमा कायम गरिएको उपरोक्त व्याख्यासँग असहमत हुनु पर्ने कुनै कारण नभएकोले प्रस्तुत मुद्दामा समेत सोही आधारमा प्रतिवादीको पैतृक जग्गाको कृषि आय निर्धारण हुनु वाञ्छनीय हुन्छ।

प्रतिवादीले कृषि आयको जिकीर लिएको दाङ जिल्लाको लागि कुतको दर तोकिएको नदेखिएको भनी मोही लागेको जग्गामा समेत अधियाँको दरले आय प्राप्त हुने भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्ष रहेको देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३ को प्रयोजनको लागि तराईका भापा, मोरंग, सुनसरी लगायतका जिल्लाहरूको लागि मिति २०३०।६।२९ को नेपाल राजपत्रमा मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने कूतको दर तोकिएको देखिँदा तराईका उपरोक्त जिल्लाको लागि तोकिएको कुतको दरलाई दाङ जिल्लाको हकमा समेत अनुशरण गर्न नमिल्ने कुनै आधार छैन। सो राजपत्रमा प्रकाशित विवरण हेर्दा धनहर खेतको लागि धानतर्फ अब्बलमा १५ मन, दोयममा ११ मन २० शेर,

सीम ८ मन २० शेर र चाहरको लागि ५ मन २० शेर तोकिएको देखिन आउँछ । त्यस्तै भीट पाखो जग्गाको लागि मकै क्रमशः ८ मन २० शेर, ६ मन २० शेर र ४ मन २० शेर तोकिएको पाइन्छ । साथै वादी पक्षका विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा पेश गरेको कृषि उब्जनीको मूल्य तोकेको सरकारी विवरण हेर्दा बाँके जिल्लाको लागि २०४८/०४९ सालदेखि आ.व.२०५९/०६० को लागि क्रमशः प्रति के.जी.रु.५।५५, ५।६०, ५।६८, ६।५०, ६।५०, ६।५०, ७।०, ७।८३, ७।७५, ८।४०, ८।८३ र ९।२५ तोकिएको देखिन्छ । बाँके जिल्लाको लागि तोकिएको उक्त मूल्य छिमेकी दाङ जिल्लाको कृषि उपजको मूल्यका सम्बन्धमा ग्रहण गर्न मिल्ने नै देखिन्छ ।

प्रतिवादीले अंशमा पाएको पैतृक जग्गामध्ये मोही नलागेको २-५-१६ विगाहा र मोही लागेको ०-६-० विगाहा धनहर दोयम, मोही नलागेको १-४-० र मोही लागेको ०-९९-० धनहर सीम तथा मोही नलागेको ३-४-१०.५ र मोही लागेको २-९-५.५ विगाहा भीट पाखो अब्बल जग्गा रहेको भन्ने देखिन आउँछ । मोही लागेको जग्गामा कुत प्रयोजनको लागि तोकिएको उल्लिखित कुतको दर बमोजिम र मोही नलागेको जग्गामा सोको दोब्बर कृषि आय कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै धनहर जग्गामा सिंचाईको सुविधा समेत हुन सक्ने हुँदा वर्षे वालीका लागि तोकिएबमोजिमको तथा हिउँदे वालीको लागि सोको आधा कृषि आय हुन सक्ने देखिए पनि भीट पाखो जग्गामा एकबाली मात्र लाग्ने हुँदा हिउँदे वालीबापतको कृषि आय प्राप्त हुन सक्ने देखिँदैन । उपरोक्त जग्गाको प्रकृति तथा मोही लागेको र नलागेको जग्गाको अवस्थिति समेतको विश्लेषण र दाङ जिल्लामा मुसुरोलगायतका दलहन र तोरीलगायत तेलहन समेतका नगदेबाली हुने गरेको भनी प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिएको सन्दर्भमा प्रति वर्ष सरदर एक लाखसम्म कृषि आय प्रदान गर्नु न्यायोचित हुने देखिएकोले जाँच अवधिको १२ वर्षमा कुल १२,००,०००। कृषि आय कायम हुन्छ । सो भन्दा बढी कृषि आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिएन ।

१६. छोरीको टिकाटालो र दक्षीणा

प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काको छोरी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंक ठमेल खा.नं.१३७००० जे.मा रु.५,००,०००।- र रु.४,००,०००। जम्मा भएकोमा सोमध्ये रु.५,००,०००।- लाई निजको दक्षीणाको रकम भन्दै प्रतिवादीले त्यसको उपयोग गरेको भनी विशेष अदालतले आयको मान्यता दिएको पाइन्छ । जाँच अवधिभित्रै प्रतिवादीको छोरीका नाममा दुई पटक गरी जम्मा भएको उक्त ९,००,०००। रकमलाई प्रतिवादीहरूले छोरीको दक्षीणाको रूपमा जिकीर लिएको देखिए पनि रकम जम्मा भएको प्रकृति र रकमको परिमाण हेर्दा सो जिकीर प्रतीतलायक देखिन आउँदैन । उक्त रकम प्रतिवादीको आय आर्जनबाटै छोरीको नामको बैंक खातामा जम्मा गरिदिएको र आवश्यक परेको बखत आफैले खर्च गरेको हुनसक्ने कुरा स्वाभाविक देखिन्छ । हाल मौजूद नरहेको उक्त रकमका सम्बन्धमा आरोप पत्रमा छुट्टै दावी समेत भएको देखिँदैन । तसर्थ सो खातामा हाल मौजूद रहेको रु.१६,६२८। सम्म निज पुनम खड्काको टिकाटालो र दक्षीणाबापतको रकम हुन सक्ने भनी सो रकमलाई प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिमा समावेश गर्न नमिल्ने भनी माथि छुट्टै विश्लेषण भैसकेको अवस्था हुँदा खातामा बाँकी नै नरहेको छोरीको दक्षीणाको भनिएको रु.५,००,०००। लाई प्रतिवादीको आयस्रोतका रूपमा कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको देखिएन ।

१७. सुनचाँदी

प्रतिवादीसँग रहेको मूल्य रु.३,७५,१३५।- बराबरको सुनचाँदीलाई विशेष अदालतले निजको मौजूद सम्पत्ति तथा आयस्रोत दुवैको मान्यता प्रदान गरेको देखियो । प्रतिवादीको चल सम्पत्तिको रूपमा रहेको उक्त सुन चाँदीलाई आयस्रोतको मान्यता दिएको त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । वस्तुतः व्यक्तिका साथमा रहेको सुनचाँदी चल सम्पत्ति हो । त्यस्तो सम्पत्तिलाई विक्री गर्दा प्राप्त हुने मुनाफा आयस्रोत हुन सक्दछ तर सम्पत्ति स्वयं भने आयको

स्रोत हुन सक्दैन । सम्पत्ति र आयस्रोतको भिन्नतासम्बन्धी सामान्य अवधारणागत विषयमा अनभिज्ञ रही सुन चाँदीलाई स्रोतको रूपमा गणना गरेको विश्लेषण प्रथम दृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिएकोले कायम रहन सक्दैन ।

१८. घरसारको ऋण

प्रतिवादीले २०५३ सालमा सांसद सुविधाअन्तर्गत गाडी खरीद गर्दा जितेन्द्र श्रेष्ठबाट रु.१४ लाख तथा घर व्यवहार चलाउनको लागि अर्जुनकुमार श्रेष्ठ र कृष्णप्रसाद रायसँग क्रमशः १२ लाख र १५ लाख गरी कुल ४१ लाख घरसारमा ऋण लिएको हुँदा त्यसलाई आयको मान्यता दिइनु पर्ने भन्ने बयान जिकीर लिएको पाइन्छ । ऋण लिएको भनिएको समयमा प्रतिवादीको श्रीमती शीला शर्मा खड्का र छोरी पुनम खड्काको नाममा उल्लेख्य बैंक मौज्जात रहेको हुँदा घरसारको त्यस्तो लिखतलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने आरोप पत्रमा उल्लेख भएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान हुनुपूर्व सम्पत्ति जाँचबुझ उच्चस्तरीय न्यायिक आयोगमा गाडी खरीद गर्न जितेन्द्र श्रेष्ठबाट रु.१४,००,०००। लिएको भनी प्रतिवादीले विवरण पेश गरेको हुँदा उक्त रकमलाई प्रतिवादीको ऋण आयको रूपमा विशेष अदालतले मान्यता दिएको देखिए पनि अन्य दुई जनासँग लिएको भनिएको घरायसी ऋणलाई भने मान्यता दिएको देखिँदैन । ऋण लिएको भनिएको उक्त समयमा प्रतिवादीको श्रीमती र छोरीका नाममा नगद मौज्जात रहेको देखिएकोले गैरकानूनी आर्जनलाई वैधानिक देखाउने उद्देश्यले घरसारमा खडा गरेका तमसुकलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ ।

वस्तुतः हाम्रो समाजमा घर व्यवहार चलाउनको लागि बैंकिङ क्षेत्र तथा घरसार मै पनि ऋण सापटी लिने प्रचलन रहेको कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । व्यक्तिको सुविधा र अवस्थाअनुसार यस्तो कारोवार हुने गरेकोले घरसारको कर्जा कारोवारलाई पनि अन्यथा भन्न मिल्दैन । देवानी प्रकृतिको लेनदेन मुद्दामा प्रमाणबाट समर्थित भएको घरायसी तमसुकको कर्जा कारोवारको दायित्व ऋणीले ब्यहोर्नु पर्ने गरी

अदालतबाट फैसला हुने गरेको र साहूलाई भराई दिने सामान्य प्रक्रिया नै हो । तर सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेको जाँच अवधिमा गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने यस प्रकृतिका मुद्दामा घरसारमा ऋण लिएको भनी पेश गरिने तमसुक र लिइने जिकीरअनुसार त्यस्तो ऋण वा कर्जालाई आयको मान्यता प्रदान गर्ने विषय ज्यादै गम्भीर हुन पुग्दछ । यस प्रकृतिको घरसारको लिखत आफ्नो अनुकूलको व्यक्तिबाट जुनसुकै बखत तयार पार्न सकिने हुँदा जिकीर लिएकै भरमा त्यसलाई सहज रूपमा मान्यता दिँदा अन्ततोगत्वा गैरकानूनी आर्जन लुकाउने माध्यमको रूपमा परिणत हुने भई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को मनसाय र उद्देश्य नै पराजित हुन सक्ने अवस्था नआउला भन्न सकिन्न । त्यसैले घरसारको व्यवहारको वास्तविकता र स्वभाविकताको न्यायिक परीक्षण र विश्लेषण हुनै पर्ने देखिन्छ । घरसारको तमसुकलाई दुई पक्ष बीचको आपसी विवादमा बाहेक यस प्रकृतिका मुद्दामा मान्यता दिनै नमिल्ने भनी यस अदालतबाट रामाज्ञा चतुर्वेदीको मुद्दामा (नेकाप २०६८ अङ्क ६ नि.नं.८६३० पृष्ठ ९१७) सिद्धान्त प्रतिपादन भई त्यसपछिका अन्य मुद्दाहरूमा समेत निरन्तरता दिइँदै आएको छ । तथापि सो भन्दा पूर्व फैसला भएका केही मुद्दाहरूमा घरसारको लिखतबमोजिमको कर्जा कारोवारलाई मान्यता दिइएको हुँदा घरसारको ऋणलाई आयमा गणना गर्ने नहुने भन्ने निष्कर्षमा पुग्दा वास्तविक व्यवहारले पनि मान्यता पाउन नसक्ने स्थिति भई अन्यायिक स्थिति आउने र असमानता हुने भन्ने प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर पनि विचारणीय रहेको छ ।

यस परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दामा पेश गरिएका घरसारका लिखत र सो बमोजिम ऋण आय कायम हुनुपर्ने भनी लिइएको जिकीरको वस्तुगत अवस्था र स्थितिका सम्बन्धमा विश्लेषण हुनु वाञ्छनीय देखिन आएको छ । विशेष अदालतले प्रतिवादीले सांसद सुविधा अन्तर्गतको गाडी खरीद गर्न जितेन्द्र श्रेष्ठसँग २०५३ सालमा लिएको भनिएको १४ लाखलाई मान्यता दिएको देखिए पनि अन्य दुई

लिखतबमोजिम लिएको भनिएको रु. २७,००,०००। लाई मान्यता दिएको देखिँदैन। घरसारको भनिएका तीनवटा कारोवारमध्ये एउटालाई मात्र मान्यता दिनुको एकमात्र कारण सम्पत्ति जाँचबुझ आयोग समक्ष २०५९ सालमा प्रतिवादीले पेश गरेको विवरणमा समेत सो ऋण देखाएको भन्ने रहेको छ। तर प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको मिति २०६३।३।२५ को पत्र साथ संलग्न प्रतिवादीले मन्त्री हुँदा पेश गरेको २०५६ सालको सम्पत्ति विवरणमा २०५३ सालको भनिएको उक्त घरसारको ऋणका सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन। २०५३ सालमा घरसारमा ऋण लिएको भए २०५६ सालमा सम्पत्तिको विवरण पेश गर्दा सो कुरा उल्लेख हुनु स्वाभाविक हुन सक्दथ्यो। २०५३ सालमा घरसारमा लिइएको भनिएको ऋण २०५६ सालमा मन्त्री हुँदा प्रतिवादी स्वयंले स्वतन्त्र रूपमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा नदेखाउने तर २०५९ सालमा सम्पत्ति जाँचबुझ आयोगमा देखाउने कार्य स्वाभाविक मान्न सकिँदैन। त्यसमा पनि सो आयोगको मुख्य कार्य नै सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिसँग रहेको सम्पत्ति र स्रोत छानबीन गर्ने भएकोले तत्कालीन अवस्थामा प्रतिवादीसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नको लागि पनि घरसारमा जुनसुकै बखत तयार पार्न सकिने त्यस्तो प्रमाणको सहारा लिनुपर्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिँदैन।

यसका साथै घरसारमा ऋण लिएको भनिएको अवधिमा नै प्रतिवादीको श्रीमती शीला शर्मा खड्काको नामको बैंक खातामा नगद मौज्जात रहेको भन्ने पनि देखिन्छ। उक्त रकम प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले नै जम्मा गरेको भनी निज शीला शर्मा खड्काले बयानमा खुलाएको देखिन्छ। आफैँले जम्मा गरी दिएको श्रीमतीको बैंक खातामा नगद मौज्जात रहँदारहँदै उनाउ व्यक्तिसँग घरसारमा कर्जा लिएको भन्ने कुरा विश्वसनीय देखिँदैन। घरसारमा लिएको लिएको कर्जा भाखाभित्र तिर्नु बुझाउनु पर्ने र आर्जन वा सम्पत्तिबाटै कर्जा तिरिने हुँदा ऋण लिएको रकम सधैंका लागि आयस्रोत भैरहन्छ भन्ने जिकीर पनि तर्कसम्मत हुँदैन। प्रतिवादीले

घरसारमा ऋण लिएको भनिएको लिखत मितिबाट कर्जा बुझाउने म्याद समेत बाँकी नरही समाप्त भैसकेको भन्ने देखिन्छ। प्रतिवादी उपर साहूको नालेस परेको भन्ने समेत नहुँदा घरसारको भनिएको त्यस्तो ऋण निष्क्रिय मान्नुपर्ने हुन्छ। सो सम्बन्धमा प्रष्ट पार्न इजलासबाट जिज्ञासा भएकोमा प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूबाट त्यसको स्पष्ट जवाफ आउन सकेको अवस्था समेत नभएवाट घरसारको उक्त तमसुकलाई मान्यता दिई रु.१४,००,०००। ऋण आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको देखिएन। कानूनबमोजिम भाखा नाघिसकेको त्यस्तो घरसारको भनिएको ऋण प्रतिवादीको आयस्रोत कायम हुन सक्दैन। साथै अन्य लिखतहरू समेत घरसारकै देखिएको हुँदा सोलाई आयमा समावेश नगरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिएको हुँदा ती लिखतबमोजिमको रकमलाई पनि ऋण आयमा समावेश गरिनु पर्ने भन्ने प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

१९. बैंकबाट प्राप्त ब्याज

खुमबहादुर खड्काको श्रीमती प्रतिवादी शीला शर्मा खड्काको नाममा एभरेष्ट बैंक लि.नयाँ बानेश्वरको खातामा जम्मा भएको निक्षेप रु.२५ लाखबाट रु.११,३९,९१२।६३ र छोरी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंक ठमेलमा खातामा जम्मा भएको निक्षेप ९,००,०००। बाट रु.३,०१,६८२।- ब्याज प्राप्त भएको देखिएको भनी विशेष अदालतबाट रु.१४,४१,५९४।६३ प्रतिवादीको ब्याज आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। उक्त बैंक खातामा जम्मा भएको निक्षेप रकमको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेकोले त्यस्तो निक्षेपको ब्याजलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ।

प्रतिवादीमध्येको शीला शर्मा खड्काको नाममा एभरेष्ट बैंकको खातामा रहेको निक्षेप र ब्याजलाई सम्पत्तिका रूपमा राखी ब्याजको समेत स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने गरी विशेष अदालतबाट गरिएको

विश्लेषण नमिलेकोले बैंकमा जम्मा भएको निक्षेप रकम रु.२५,००,०००। को मात्र स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति भएको भनी माथि छुट्टै विश्लेषण भैसकेको छ । वस्तुतः बैंकमा जम्मा गरिएको निक्षेप रकम नै प्रतिवादीले जम्मा गरेको रकम हुँदा सोको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । निक्षेपबाट प्राप्त भएको ब्याज बढेबढाएको सम्पत्ति हुँदा बढेबढाएको सम्पत्तिको छुट्टै स्रोत दिई रहनु पर्ने अवस्था पर्दैन । आधारभूत सम्पत्ति अर्थात् निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा त्यसबाट बढेबढाएको ब्याजको पनि स्वतः कानूनअरूपको आर्जन हुने र निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति पनि स्वतः गैरकानूनी घोषित हुन पुग्दछ । तथापि त्यस्तो बढेबढाएको सम्पत्तिलाई विगोको रूपमा नराखी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ ले जफत हुने सम्पत्तिका रूपमासम्म राखेको हुँदा ब्याजलाई आर्जित सम्पत्ति वा निक्षेपको स्रोत पुष्टि गर्ने आयको मान्यता प्रदान गर्न मिल्दैन । विशेष अदालतले सो खाताको निक्षेप र ब्याजलाई समेत सम्पत्तिका रूपमा राखी पुनः ब्याजलाई स्रोतको रूपमा गणना गरेको हुँदा ब्याजलाई सम्पत्ति र आयस्रोत दुबैबाट हटाउँदा समेत हिसाव किताबमा तात्त्विक भिन्नता आउने स्थिति रहँदैन । तथापि ऐनको भावनाविपरीत ब्याजलाई सम्पत्तिमा समावेश गर्ने तथा ब्याजबाट निक्षेपको स्रोत पुष्टि हुने गरी विशेष अदालतबाट भएको त्रुटिपूर्ण विश्लेषण कायम राख्नु उचित नभएकोले प्रतिवादी शीला शर्मा (खड्का) को नामका बैंक खाताबाट प्राप्त गरेको ब्याजलाई आयस्रोतको रूपमा कायम गर्न मिल्दैन ।

जहाँसम्म छोरी पुनम खड्काको बैंक खाताबाट प्राप्त भएको भनिएको रु.३,०१,६८२।- ब्याज रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको मिलेन भन्ने जिकीर छ हाल मौज्दात नरहेको भनी उक्त ब्याज प्राप्त भएको भनिएको निक्षेप रु.९,००,०००। लाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा समावेश गरिएको देखिँदैन । साथै छोरीका नामको उक्त बैंक खाताको रकम समेत हाली प्रतिवादीको श्रीमतीका नाममा २०५८ सालमा खरीद भएको ललितपुर सानेपाको

घरजग्गालाई स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्तिमा राखिएकोले बैंक खाताबाट निकालिएको रकमका सम्बन्धमा छुट्टै दावी नलिइएको भन्ने वादी पक्षको दावी र जिकीर रहेको देखिन्छ । यस स्थितिमा उक्त खाताबाट अनुसन्धान शुरु हुनु अगावै निकालेको रकमको ब्याज आयको जिकीर लिनको लागि प्रथमतः खातामा जम्मा गरेको निक्षेप रु.९,००,०००। को स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । खातामा जम्मा गरेको निक्षेपको स्रोत भने पुष्टि गर्नु नपर्ने केवल खाताबाट प्राप्त ब्याज मात्रै आयस्रोतको रूपमा गणना हुनुपर्ने भन्ने तर्क कानूनसम्मत हुन सक्दैन । प्रतिवादीको साथ संरक्षणमा रहेकी विद्यार्थी अवस्थाकी छोरीको खातामा जाँच अवधिमा त्यति ठूलो रकम जम्मा हुन सक्ने कुनै आधार देखिँदैन । उक्त खातामा जम्मा गरेको रकममध्ये रु.५,००,०००। लाई निजको दान दक्षीणा र टिकाटालोका रूपमा विशेष अदालतले मान्यता दिएको देखिए पनि एकै पटक जम्मा गरिएको सो रकम टिकाटालोको रकम हो भन्ने कुरा स्वाभाविक नभएकोले खातामा हाल मौज्द रहेको रु.१६,६८२। सम्म निजको दक्षीणाको रकम हुन सक्ने भनी त्यसलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा समावेश गर्न नमिल्ने भनी माथि छुट्टै विश्लेषण भैसकेको छ । यस स्थितिमा उक्त ब्याज रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा प्रतिवादीको वैधानिक आय स्रोतको अवस्था देहाय बमोजिम कायम हुने देखियो :-

आयस्रोतको विवरण	विशेष अदालत रु.	यस अदालत रु.	भिन्नता रु.
पैतृक नगद	२,००,०००।	२,००,०००।	-
पारिश्रमिक	२४,३१,३१०	१४,८६,४२४।९५	-९,४४,८८५।०५
विदेश भ्रमण	५,९८,२३४।-	४,२७,३०३।-	-१,७०,९३१।-
कृषि आय	२६,८६,०००।-	१२,००,०००।-	-१४,८६,०००।-
ऋण सापटी	१४,००,०००।-	-	-१४,००,०००।-
सुनचाँदी	३,७५,१३५।-	-	-३,७५,१३५।-
बैंक ब्याज	१४,४१,५९५।-	-	-१४,४१,५९५।-
क्षतिपूर्ति	१५,५५,८६१।	१५,५५,८६१।	-
जग्गा विक्री	२८,७६,६२५।-	३९,६८,०००।-	+१०,९१,३७५।-
छोरीको दक्षीणा	५,००,०००।	-	-५,००,०००।
कुल	१,४०,६४,७६०।	८८,३७,५८८।९५	-५२,२७,१७१।०५

माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रतिवादीलाई जाँच अवधिमा वैधानिक स्रोतबाट जम्मा रु.८८,३७,५८८।९५ आय प्राप्त भएको देखिएको हुँदा प्रतिवादीले वास्तविक रूपमा प्राप्त गरेको भन्दा विशेष अदालतबाट रु.५२,२७,९७।०५ बढी हुने गरी जम्मा रु.१,४०,६४,७६०। आय प्रदान गरेको मिलेको नदेखिएकोले प्रतिवादीको जाँच अवधिको वैधानिक आय रु.८८,३७,५८८।९५ कायम हुन्छ ।

प्रतिवादीले जाँच अवधिमा जोडेको सम्पत्ति र गरेको कुल खर्चका सम्बन्धमा माथि छुट्टै गरिएको विश्लेषणबाट रु.१,८३,९९,७९।०८ बराबरको चल अचल सम्पत्ति र खर्च कायम हुन आएको अवस्था छ । यस प्रकार प्रतिवादीको जाँच अवधिको कुल सम्पत्ति तथा खर्च रु.१,८३,९९,७९।०८ बराबर देखिन आई सोही अवधिमा निजले वैधानिक स्रोतबाट रु.८८,३७,५८८।९५ आय प्राप्त गरेको देखियो । यसबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको वैधानिक आयस्रोतले सोही अवधिमा आर्जित सम्पत्ति र गरेको खर्चमध्ये रु.९४,७४,९२२।९३ बराबरको चल अचल सम्पत्ति तथा खर्चको स्रोत पुष्टि भएको देखिएन ।

२०. अब, दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको आर्जित सम्पत्ति र गरेको खर्च रु.१,८३,९९,७९।०८ बराबर देखिएकोमा सोही अवधिमा निजलाई वैधानिक स्रोतबाट रु.८८,३७,५८८।९५ को आय प्राप्त भएको देखिएको हुँदा वैधानिक आयस्रोतबाट पुष्टि हुने सम्पत्ति र खर्च घटाउँदा जम्मा रु.९४,७४,९२२।९३ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको देखिएन । स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उपरोक्त सम्पत्ति कुल आर्जित सम्पत्तिको करीब ५९ प्रतिशत हुन आएको हुँदा विशेष अदालतले रु.९२,५८,९७०। अर्थात् प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको ८.२९ प्रतिशत सम्पत्तिको मात्र स्रोत पुष्टि नभएको र सो अन्तरलाई अस्वाभाविक तथा अमिल्दो जीवनयापनको स्तर मान्न नमिल्ने भनी प्रतिवादीलाई सफाई दिन अबलम्बन गरेको निर्णयाधारको सान्दर्भिकता नरहेकोले त्यस सम्बन्धमा थप विश्लेषण गरिरहन आवश्यक भएन ।

२१. प्रतिवादीको जाँच अवधिको कुल आर्जित सम्पत्ति र गरेको खर्च तथा सोही अवधिमा निजले वैधानिक स्रोतबाट प्राप्त गरेको आयबीच तादात्म्यता देखिन नआई वैधानिक आय स्रोतको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च बढी देखिन आएको यस स्थितिमा सम्पत्ति र आयस्रोतका बीचको यस प्रकारको अन्तरलाई स्वाभाविक मान्न मिल्ने हो होइन भन्ने प्रश्न विचारणीय हुन आएको छ । यसको लागि प्रथमतः आरोप दावीसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नु बाञ्छनीय हुन आउँछ ।

२२. प्रतिवादीउपर कसूर कायम गर्ने कानूनी आधारका रूपमा आरोप पत्रमा साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१) र १५ तथा हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) समेतको कानूनी आधार लिइएको छ । साविक ऐनको दफा १५ को व्यवस्थाको निरन्तरता हाल बहाल रहेको ऐनको दफा २०(१) हो भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार वि. प्रतिवादी ईश्वर पोखरेलको मुद्दामा सिद्धान्त कायम भैसकेको हुँदा सो सिद्धान्तलाई अनुशरण नगरी यस संयुक्त इजलासले अन्यथा बोल्न मिल्ने अवस्था छैन । हाल बहाल रहेको ऐनको दफा २०(१) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा, “प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिव कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियत भन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ” भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ ।

२३. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा आफूसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवक उपर नै रहने देखिन आउँछ । आरोपित व्यक्तिले स्रोत पुष्टि

गर्न नसकेमा त्यस्तो सम्पत्ति स्वतः गैरकानूनी आर्जन मान्नु पर्ने भन्ने उक्त कानूनको उद्देश्य र मनसाय रहेको देखिन्छ। यसरी कानूनले नै सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकका साथमा रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व निज उपर राखी सो गर्न नसकेमा गैरकानूनी आर्जन मान्नु पर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा कानूनको सीधा प्रावधानको बल पूर्वक व्याख्या गरी अन्यथा अर्थ गर्न वा निकाल्न मिल्ने स्थिति देखिँदैन।

२४. उच्च पदीय हैसियत अर्थात् प्रतिष्ठाको आडमा वा पेशागत आधारमा गरिने अपराध अपराधशास्त्रमा श्वेतग्रिबी अपराध (White-Collar Crime) को रूपमा परिचित भएको देखिन्छ। यस्ता अपराधहरू उच्च पदस्थ कर्मचारी तथा राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट पदीय अधिकारको दुरुपयोगको उपजको रूपमा हुने भएकोले यस्ता अपराधलाई नैतिकताको प्रतिकूल गम्भीर अपराधको रूपमा लिइन्छ।

२५. सार्वजनिक जीवनमा संलग्न हुने राष्ट्रसेवकहरूलाई पारिश्रमिकको अतिरिक्त राज्यको तर्फबाट प्रयोग गरिने केही अधिकारहरू प्रयोग गर्न जिम्मेवारी समेत सुम्पिएको हुन्छ। सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा आसीन यस्ता राष्ट्रसेवकको उत्तरदायित्व अति महत्वपूर्ण हुन्छ। यस्ता व्यक्तिहरूबाट राज्यले धेरै योगदानको अपेक्षा राखेको हुन्छ। पारिश्रमिक र सुविधाको मात्रा जे जस्तो भए पनि राज्य र जनताको सेवामा समर्पित रहनु यिनको कर्तव्य हुन्छ। राज्यबाट के प्राप्त गर्ने भन्दा पनि देश र जनतालाई के दिने अर्थात् योगदान पुऱ्याउने भन्ने कुरामा यो वर्ग दत्तचित्त रहनु पर्दछ। त्यही भएर यिनीहरूको योगदानलाई राज्यले पनि उच्च कदर गर्ने गर्दछ।

२६. उच्च पदस्थ राष्ट्रसेवकहरू समाजमा लब्ध प्रतिष्ठित विशिष्ट व्यक्ति हुने हुनाले अरु जनसाधारण भन्दा बढी सुसूचित, सक्षम र चेतनशील रहने गर्दछन्। कदाचित यस वर्गका व्यक्तिहरू कानून उल्लंघन कार्यमा संलग्न रहे भने तिनीहरूको चलाखी र शीप पनि त्यसमा व्यक्त हुने गर्दछ। त्यसैले यस्ता व्यक्तिहरूबाट हुने यस्ता प्रकृतिका अपराधको पहिचानमा धेरै समय लाग्ने गर्दछ, भने यसको अनुसन्धान पद्धति

पनि जटिल हुन्छ। अन्य परम्परागत अपराधको अनुसन्धानमा अपनाइने पद्धति तथा त्यसमा लाग्ने समय यस्ता अपराधको हकमा अपर्याप्त हुन सक्छ। तथापि यस्ता अपराधको अनुसन्धान कार्य जटिल हुने भए पनि अनुसन्धान हुनै नसक्ने र यस्ता कार्यलाई कानूनको दायराले छुनै नसक्ने भन्ने स्थिति भने हुँदैन। विशेष कानून र अनुसन्धानको लागि विशेष क्षमताको आवश्यकता भने हुन्छ।

२७. राष्ट्रसेवक भएर पनि संविधान र कानून प्रति खाएको शपथको प्रतिकूल भ्रष्टाचारमा संलग्न हुने व्यक्ति जतिसुकै कुशाग्र भए पनि कानून उल्लंघनका घटनालाई सदाका लागि लुकाउन वा अर्कै ढंगले पटाक्षेप गर्न सम्भव रहँदैन। यसो भन्नुको अर्थ जतिसुकै जेहेन्दार र सार्वजनिक जीवनमा सम्मानीत ओहोदामा रहेको भए पनि कदाचित कानून उल्लंघन गरी अपराध जगतमा प्रवेश गर्दछ, भने ढिलो चाँडो कानूनको साङ्गोभित्र पर्ने निश्चित प्रायः हुन्छ। कानूनमा बाँधिने र कानूनसंगत व्यवहार गरी अनुशासित जीवनयापन गर्नु नै सार्वजनिक जिम्मेवारी बोकेका राष्ट्रसेवकहरूसँग अपेक्षित कुराहरू हुन् र यसलाई सम्बन्धित सबैले हृदयंगम गर्नुपर्दछ, भन्ने सन्देश ग्रहण गर्नु विशेष रूपले महत्वपूर्ण छ।

२८. सार्वजनिक सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवकहरू चाहे ती राजनीतिक कर्मी हुन् वा कर्मचारीहरू, तिनीहरूलाई आफ्नो पदसँग सम्बन्धित कर्तव्य निर्वहनका लागि राज्यले कानूनद्वारा पदसँग सम्बद्ध केही अधिकारहरू सुम्पिएको हुन्छ। सार्वजनिक सेवाको प्रकृतिले गर्दा त्यस्ता सेवामा संलग्न हुनेहरूलाई तदनुरूपको प्रतिष्ठा, सम्मान र संरक्षण पनि प्रदान गरिएको हुन्छ। ति सबै व्यवस्था गर्नुको एकमात्र उद्देश्य तिनीहरूलाई सुम्पिएको जिम्मेवारी कानूनसंगत र इमानदारिताका साथ सम्पादन गर्न सक्षम बनाउनका लागि मात्रै हो। अन्यथा जनसाधारणलाई भन्दा निजहरूलाई पृथक रूपमा राज्यले व्यवहार गर्नुपर्ने कुनै कारण रहँदैन। सार्वजनिक सेवामा संलग्न उच्चपदस्थ नेता वा कर्मचारीहरू व्यक्तिगत रूपमा सर्वसाधारण जनताभन्दा भिन्न र बढी माननीय हुँदैनन्। केवल तिनीहरूले आफ्नो पद अनुकूल जवाफदेही

ढंगबाट दिने सेवाहरू मात्र माननीय हुन्छन् । यो अन्तरलाई नबुझी आफ्नो कर्तव्य भन्दा पनि पदीय अधिकारको कारणले आफैलाई महत्वपूर्ण र माननीय ठान्ने गरियो भने सार्वजनिक सेवामा यो भन्दा ठूलो भ्रम अर्को हुन सक्दैन ।

२९. सार्वजनिक सेवामा रहने राष्ट्रसेवकहरूको काम चुनौतीपूर्ण पनि हुन्छ । निजहरूलाई दिइने पारिश्रमिक र सुविधाको तुलनामा कैयौं गुणा बोझिलो र चुनौतीपूर्ण काम तिनीहरूको हुन सक्छ । काम सम्पादन गर्न चाहिने ज्ञान, सीप र सो प्रयोग गर्दा पनि कतिपय राजनीतिक, प्रशासनिक वा सामाजिक दवाव र चुनौतीहरूले आफ्नो वा आफ्नो परिवारको जीउ ज्यान वा हीत जोखिममा नपर्ला भन्न सकिन्छ । जतिसुकै सन्त्रासमा जीवन व्यतित गर्नु परेपनि र जतिसुकै जोखिमपूर्ण कार्य सम्पादन गरी कामको मर्यादा राख्न खोजेपनि त्यो सदैव प्रशंसित र मान्य नै हुन्छ भन्ने पनि हुँदैन । यद्यपि त्यसमा सकारात्मक सोच लिएर बाँच्नुको विकल्प रहँदैन । अभाव, तनाव र जोखिमको माझमा आफ्नो पदको नाताले आफ्नो वा परिवारको हीत संग्रह गर्न यस्तै कुराहरूले नकारात्मक दिशामा उन्मुख गर्ने लालची अवस्थाहरू सिर्जना हुन सक्छन् । यही मोडमा, सेवाप्रतिको अविचलित आस्था र अनुशासनको मद्दतले तिनको समन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३०. अरुको लागि सेवा दिन खटिएका मानिसहरू आफ्नै भौतिक वा आर्थिक सुखमा लिप्त रहने प्रवृत्तिले नै वैधानिक आयभन्दा बढी सम्पत्ति संग्रह गर्ने र आफ्नो आयसँग नसुहाउँदो जीवनस्तर उपभोग गर्न दुरुत्साहित गरेको हुन्छ । ज्ञातव्य के छ भने महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवाको पदभार ग्रहण गर्न पाउनु आफैमा ठूलो कुरा हो, सो काम गरेबापत वैधानिक लाभ, अमुक सम्मान वा पुरस्कार प्राप्त होस् वा नहोस्, आफूले यथायोग्य सेवा प्रदान गरेको छ भने त्यो नै पुरस्कार हो भन्ठान्ने उच्चतम आध्यात्मिक र नैतिक चेत विना यस्तो सेवामा कार्यरत रहनेहरूको लागि सेवाको धर्मअनुरूप प्रतिबद्ध भएर सेवारत रहन गाह्रो हुन्छ । राज्यले पनि सार्वजनिक सेवामा रहने राष्ट्र सेवकहरूको लागि निरन्तर उच्च

मनोबल र उत्प्रेरणा जगाउने खालका व्यवस्था र कार्यक्रममाफत् यो वर्गलाई सदा कर्तव्य परायणताको अवस्थामा कायम राखी राख्ने प्रयत्न गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

३१. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई लगाइएको आरोप हेर्दा आफ्नो आयको अनुपातमा नसुहाउँदो सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनस्तर उपभोग गरेको अवस्थामा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्थातर्फ इंगित गरेको देखिन्छ । भ्रष्ट हेर्दा उच्च जीवनस्तर उपभोग गर्ने हरेक व्यक्तिका इच्छा हुन सक्दछन् । खास गरेर आधुनिक उपभोक्तावादी समाजको प्रवृत्ति हेर्दा मानिसहरू मितव्ययिता र दिगो उपभोग शैलीलाई परित्याग गर्दै अनावश्यक खर्चिला र स्रोतहरू अनुचित रूपमा खेरफाल्ने प्रवृत्तिलाई नै वैभवको परिचायकको रूपमा लिने गरेको देखिन्छ । त्यसको लागि बढी सम्पत्ति आर्जन गर्नु र संग्रह गर्नुपर्ने हुन्छ । यो प्रवृत्तिले जो कोही पनि प्रभावित भएको हुनसक्छ । यो हाम्रो अर्थतन्त्र र सामाजिक व्यवस्थाको अत्याधुनिक जटिल समस्या हो ।

३२. तर सार्वजनिक सेवामा रहने राष्ट्रसेवकले भने आफूले चाहेजस्तो उच्च आर्थिक जीवनस्तर उपभोग गर्न सक्ने सहज स्थिति देखिँदैन । खास गरेर सार्वजनिक क्षेत्रको सेवालार्थ कामको प्रकृतिअनुरूप आर्थिक मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइँदैन । न त पदको प्रकृति अनुकूल आवश्यकताहरूको आर्थिक मूल्याङ्कन गरी पारिश्रमिक र सेवाका अन्य शर्त एवम् सुविधा तोक्ने गरेको पाइँन्छ । यसले पदाधिकारीको आवश्यकता, पदअनुकूलको सेवाको प्रकृति, निजसँग गरिएको जनअपेक्षा र आफ्नै भावी आर्थिक सुरक्षाका प्रश्नहरू अनि विद्यमान पदको सेवा दिइबापत तोकिएको पारिश्रमिक र सुविधाको सीमितताले अनेकौं अन्तरविरोध खडा गर्न सक्छन् । कानूनमा प्रयुक्त भएको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर परिभाषित नभएको स्थिति हुँदा सन्दर्भहरूको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिन्छ । त्यसलाई स्पष्ट गर्ने मापदण्डको अभावमा व्यक्तिको वैधानिक र औपचारिक आयस्तरको आधारमा मात्र निर्धारण गर्नुपर्ने अहिलेको कानूनी बाध्यता छ ।

३३. अर्थतन्त्रका सम्बद्ध निकायहरू जस्तै: नेपाल राष्ट्र बैंकले पछिल्लो समयमा हाउसहोल्ड सर्वेक्षण सम्म गर्ने गरेको देखिए पनि विभिन्न तहका राष्ट्रसेवक वा आयकर्ताहरूको जीवनस्तर सर्वेक्षण गरेको भने हालसम्म देखिएको छैन । यसबाट कसैले निर्वाह गरेको जीवनस्तरको औचित्य परीक्षणको प्रश्न सहज देखिँदैन । यस सम्बन्धमा राज्यले तहगत आधारमा जीवनस्तरको मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने र समय समयमा जीवनस्तर सर्वेक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३४. उल्लिखित सैद्धान्तिक विश्लेषणको पृष्ठभूमि समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले जाँच अवधिमा उपरोक्त वैधानिक स्रोतबाट प्राप्त गरेको आय र आर्जित सम्पत्ति तथा गरेको खर्च बीचको भिन्नता अमिल्दो र अस्वाभाविक हो होइन तथा सम्पत्ति र आयस्रोतमा देखिन आएको सो अन्तरको आधारमा प्रतिवादीले आफ्नो हैसियत भन्दा अमिल्दो तथा अस्वाभाविक र उच्च जीवनयापन गरेको मान्न मिल्छ, मिल्दैन भन्ने आरोप मागदावीको मुख्य प्रश्नमा केन्द्रित हुनु पर्ने देखिएको छ ।

३५. प्रतिवादी खुमबहादुर खड्का २०४८ सालदेखि संसद सदस्यको रूपमा रही मिति २०५९।६।१८ सम्म पटक-पटक महत्वपूर्ण मन्त्रालयको मन्त्रीको पदभार सम्हालेको व्यक्ति भएको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद छैन । पहिलो पटक मन्त्री हुँदा २०४८ सालमा निजले पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा रु.२ लाख नगद, पक्की घर-१, भान्सा घर-१, सात तोला सुन, छ तोला चाँदी, गोल्डस्टार टि.भि-१, र आफ्नो नाममा १० विगाहा तथा आमाको नाममा दुई विगाहा जग्गा रहेको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । सो विवरणमा आमाको नामको दुई विगाहा जग्गा थप देखाए पनि मिति २०४४।८।२१ को पारित अंश भर्पाइबाट निजले १०-०-१० विगाहा जग्गा अंशवापत बुझेको देखिँदा सार्वजनिक पदमा प्रवेश गर्नुअघि निजसँग १०-०-१० विगाहा पैतृक जग्गाका अतिरिक्त माथि उल्लिखित अन्य चल अचल सम्पत्ति मात्र रहेको देखिन आउँछ । २०४४ सालमा अंश बुझेको व्यक्तिसँग २०४८ सालमा २ लाख मात्र नगद रहेको भन्ने उल्लेख भएको, बैंकमा खाता रहेको अवस्था पनि नभएको र पैतृक सम्पत्ति

बाहेक अन्यत्र कुनै पनि अचल सम्पत्ति तथा उल्लेख्य चल सम्पत्ति जोड्न नसकेबाट त्यस बखतसम्मको निजको मौद्रिक आय वा जीवनशैलीको सहज रूपमा अनुमान गर्न सकिन्छ ।

३६. २०४८ सालमा सार्वजनिक जीवनमा प्रवेश गरेपछि प्रतिवादीको आय आर्जनको स्रोतमा कृषि आयका अतिरिक्त संसद सदस्य र मन्त्रीका हैसियतमा पाउने पारिश्रमिक र सुविधा थप हुने देखिन्छ । जाँच अवधिको १२ वर्षमा प्रतिवादीले पारिश्रमिक र भत्तावापत रु.१४,८६,४२४।९५ तथा वैदेशिक भ्रमण भत्तावापत निजकै भनाइअनुसार ५० प्रतिशत बचत भएको भनी मान्दा रु.४,२७,३०३। समेत गरी करीव १९,१३,७२७।९५ आय प्राप्त गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीको श्रीमती सामान्य गृहिणी रहेको देखिएको तथा उद्योग, व्यापार वा सेवा गरेको भनी अन्य आय आर्जन हुने थप स्रोत प्रतिवादीले देखाउन सकेको पाइँदैन । २०४८ सालमा मन्त्री भएदेखि प्रतिवादी परिवारसहित निरन्तर रूपमा काठमाडौँमै बस्दै आएको भन्ने हुँदा दाडमा रहेका पैतृक जग्गाबाट आउने कृषि आयस्ता पनि सो भन्दा पहिलाको जति नहुने कुरा स्वतः अनुमान गर्न सकिन्छ । तथापि माथि आयस्रोतका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट रु.१२ लाखसम्म कृषि आयको योगदान रहेको मान्न सकिन्छ । त्यस्तै खरीदको स्रोत नै विचारणीय भए पनि प्रतिवादीले जाँच अवधिमा राजधानीमा खरीद गरेका जग्गा बिक्रीबाट २८,७६,६२५।- मुनाफा गरेको मानी सो रकमलाई आयको रूपमा स्वीकार गर्दा समेत निजको कुल आयको फलक स्पष्ट हुन्छ । पटक-पटक मन्त्री भएको, निर्वाचनमा भाग लिएको तथा व्यापक राजनीतिक सम्बन्ध भएको प्रतिवादीले वैध स्रोतबाट प्राप्त हुन सक्ने उपरोक्त आय बचत गरी उल्लेख्य सम्पत्ति आर्जन गर्नसक्ने अवस्था विश्वसनीय मान्न सकिँदैन ।

३७. तर प्रतिवादीले निज सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेको सोही १२ वर्षको जाँच अवधिमा काठमाडौँ, ललितपुर र भक्तपुरको शहरी क्षेत्रमा लिखत मूल्यअनुसार पनि करीव ९२ लाख भन्दा बढीको घरजग्गा खरीद गरेको देखिएको छ । खरीद गरेको सानेपाको घरमा करीव १४ लाख

बराबरका विद्युतीय सामग्री र फर्निचर जोडेको, छोरीलाई विदेश भारतमा चिकित्साशास्त्र विषय अध्ययन गराउन ७ लाख भन्दा बढी खर्च गरेको, दाइमा १५ लाख भन्दा बढी मूल्यपर्ने घर बनाएको, श्रीमतीका नाममा २५ लाख र छोरीका नाममा ९ लाख भन्दा बढी बैंकमा जम्मा गरेको तथा सांसद सुविधाअन्तर्गत २४ लाख भन्दा बढी मूल्यको गाडी खरीद गरेको भन्ने देखिएको छ ।

३८. आयस्रोतको लेखाजोखा राख्ने प्रचलन नभएको अवस्था तथा सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा समयक्रममा रहन जाने सामान्य अन्तरलाई अस्वाभाविक रूपमा नलिई आयस्रोत र सम्पत्ति बीच केही भिन्नता रहन जाने कुरा विवेकसम्मत हुनसक्ने भए पनि प्रतिवादीको वैधानिक आयस्रोत र उपरोक्त सम्पत्तिबीचको अन्तरलाई स्वाभाविक ठहर गर्न मिल्ने आधार देखिन्न । त्यसमा पनि सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा प्रवेश गर्नुअघि र पछिको निजको आर्थिक अवस्था, सम्पत्ति आर्जन गर्ने प्रवृत्ति र जीवनशैलीको तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्दा स्वाभाविकता भन्दा अस्वाभाविकताको अंश उच्च देखिन्छ । जाँच अवधिमा जोडेको घरजग्गा, घरभित्रको साजसज्जा, सुनचाँदी, बैंक ब्यालेन्स, गाडी खरीद, छोरीलाई विदेशमा पढाउन गरेको खर्च आदिको प्रकृति हेर्दा निजको आयस्रोतको अनुपातमा स्वाभाविक र मिल्दो देखिन आउँदैन । यस आधारमा स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उपरोक्त बमोजिमको रु.९४,७४,१२२।९३ बराबरको सम्पत्ति प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी निज तथा निजको परिवारका सदस्यहरूका नाममा राखेको भन्ने कुरा शंकाहित र वस्तुनिष्ठ ढंगबाट पुष्टि हुन आएको छ ।

३९. गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (२) बमोजिम विगो कायम गरी जफत गर्नुपर्ने र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत दफा ४७ बमोजिम जफत गर्नुपर्ने हुँदा प्रतिवादीको स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति यकीन गर्नुपर्ने हुन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति,

सम्पत्ति आर्जन गर्दाका बखत निजसँग रहन सक्ने मौद्रिक आय समेतको अवस्था र स्थितिको सापेक्षतामा यस कुराको निष्कर्षमा पुगनु पर्ने हुन्छ,

४०. उपरोक्त आधारमा प्रतिवादी तथा निजको परिवारका सदस्यका नाममा रहेका सम्पत्तिमध्ये प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काका नाममा दर्ता रहेको बा.२.च.९५५५, खरीद मूल्य रु.२४,५०,०००। को मित्सुविसी प्राडो गाडी, आरोप पत्रको तालिका नं. ८ मा उल्लिखित तत्कालीन मूल्य रु.३,७५,१३५।९९ बराबरको ३३ तोला सुन र २.९३ किलो चाँदी, प्रतिवादी शीला शर्मा खड्काको नामको ल.पु.ल.पु.उ.म.पा.वडा नं.२(क) कि.नं.२४९, क्षे.फ.१-६-१-१ लिखत मूल्य रु.२०,९२,०००। को जग्गा, निजैका नामको एभरेष्ट बैंक लि.नयाँ बानेश्वरको खाता नं. ८५८० “ए” खातामा मौज्जात रहेको निक्षेप रु.२५,००,०००।, र निजैका नामको ल.पु.उ.म.पा.वडा नं.२(क) कि.नं.१०७ को १-६-०-० र कि.नं.१८६ को क्षे.फ.०-१-१-० जग्गामध्ये घरबाहेक रु.२०,५६,९८७।०२ को स्रोत पुष्टि भएको देखिएन सो बाहेक अन्य सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने देखिएकोले थप विश्लेषण गरिरहन परेन ।

४१. अब, प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा पहिलो र दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त र तथ्य एवम् प्रमाणहरू समेतको आधार कारणबाट प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिएको विशेष अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी भई प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काले स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको रु.९४,७४,१२२।९३ बराबरको चलअचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) अनुसार विगो र कसूरको मात्रा विचार गरी एक वर्ष कैद र विगोबमोजिम रु.९४,७४,१२२।९३ जरीवाना तथा स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उक्त सम्पत्ति

र दफा ४७ बमोजिम सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत भई प्रतिवादीले मन्त्री र सांसदको पदमा रहेको समयमा कसूर गरेको भन्ने देखिँदा दफा २४ बमोजिम थप छ महिना कैद हुने ठहर्छ। अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखि बमोजिम विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कालाई जम्मा एक वर्ष छ महिना (१।६) कैद हुने ठहर भएको हुँदा पुर्पक्षको क्रममा थुनामा बसेको दिन दुई कट्टा गरी निजलाई ठहर भएको बाँकी कैदको लगत कसी कानूनबमोजिम असूलउपर गर्नु गराउनु भनी प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि सहित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु १

विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कालाई रु.९४,७४,१२२।९३ जरीवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई लागेको जरीवानाको लगत कसी असूलउपर गर्नु गराउनु भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु २

विशेष अदालतको फैसला उल्टी भएकोले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएको प्रतिवादी शीला शर्मा खड्काका नामको एभरेष्ट बैंक लि.नयाँ बानेश्वरको खाता नं. ८५८० "ए" खातामा मौज्जात रहेको निक्षेप रु.२५,००,०००।, तथा त्यसबाट बढेबढाएको ब्याज समेत जफत गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ३

निम्न प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका निम्नबमोजिमका सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत गरी कानूनबमोजिम सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु ४

(क) प्रतिवादी शीला शर्मा खड्काको नामको ल.पु.ल.पु.उ.म.पा.वडा नं.२(क) कि.नं.२४९, क्षेत्र.फ.१-६-१-१ लिखत मूल्य रु.२०,९२,०००। को जग्गा।

(ख) निजैका नामको ल.पु.उ.म.पा.वडा नं.२(क) कि.नं.१०७ को १-६-०-० र कि.नं.१८६ को क्षेत्र.फ.०-१-१-० जग्गामध्ये घरबाहेकको जग्गाबाट रु.२०,५६,९८७।०२ बराबरको भागहिस्सा।

(ग) प्रतिवादी खुमबहादुर खड्काका नाममा दर्ता रहेको बा.२.च.९५५५, खरीद मूल्य रु.२४,५०,०००। को मित्सुविसी प्राडो गाडी।

(घ) आरोप पत्रको तालिका नं. ८ मा उल्लिखित प्रतिवादीसँग रहेको भनेको तत्कालीन मूल्य रु.३,७५,१३५।११ बराबरको ३३ तोला सुन र २.९३ किलो चाँदी।

प्रतिवादी पुनम खड्काको नाममा हिमालयन बैंक ठमेल खा.नं.१३७००० मा हाल बाँकी रहेको रु.१६,६२८। निजको टिकाटालो र दक्षिणाबापतको रकम ठहरेकाले रोक्का राखिरहनु पर्ने नदेखिएकोले फुकुवाको लागि निजको दरखास्त परे फुकुवा गरिदिनु५

प्रत्यर्थी प्रतिवादी खुमबहादुर खड्कालाई प्रस्तुत फैसलाबमोजिम लागेको कैद र जरीवाना असूलउपर भई, स्रोत नखुलेको सम्पत्ति जफत भई फैसला पूर्णरूपमा कार्यान्वयन भएपछि विशेष अदालतबाट रोक्का रहेको सम्पत्ति फुकुवा गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको दरखास्त परे फुकुवा गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी विशेष अदालत काठमाडौँमा लेखी पठाउनु....६

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाका जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ... ७

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
इति संवत् २०६९ साल साउन ३० गते रोज ३ शुभम्....
इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं.८८३३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

आदेश मिति: २०६९।४।३०।३

संवत् २०६८-WO-०१८८

विषय:- परमादेश समेत ।

निवेदक: नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्रकातर्फबाट
एवम् आफ्नो हकमा समेत बर्दिया जिल्ला
कालिका गा.वि.स. वडा नं. ३ मयुरवस्ती स्थायी
घर भई हाल काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. ७ चावहिल सरस्वतीनगर बस्ने अधिवक्ता
सुदर्शन सुवेदी समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय समेत

- सामान्य मानिसभन्दा अपाङ्गहरूका लागि बढी र विशेष सुविधा एवं हेरचाहको आवश्यकता पर्दछ । यसकारण उनीहरूसँग रहेको शारीरिक क्षमता एवं मानसिक र बौद्धिक स्थितिको पहिचान गरी सामान्य मानिसमा भन्दा भिन्न रूपमा तिनीहरूसँग राज्यले व्यवहार गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- अति अशक्त व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा राज्यले उनीहरूको जीवनको अधिकार सुनिश्चित गर्न के गर्नुपर्दछ भन्ने कुराप्रति बढी गम्भीर हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- अति अशक्तहरूका लागि आवश्यकतानुसार आवासीय अपाङ्ग घरको निर्माण गर्नु र तिनको

उचित ढंगले सञ्चालन गर्नु एवम् बेरोजगारी वा गरी खान नसक्ने अपाङ्गलाई भत्ताको व्यवस्था गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । यस्तो स्थितिमा अपाङ्ग घरको निर्माण र सञ्चालन तथा विशेष सुविधा वा भत्ताका लागि गरिएको माग दावी उचित, कानूनसम्मत एवं न्यायपूर्ण देखिने ।

(प्रकरण नं. ९)

- कुनै पनि अपाङ्गले संविधान, ऐन, कानूनअनुसारको सुविधाबाट बञ्चित नहुनु र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन एवं मापदण्डअनुसारको सेवा सुविधा र हेरचाह प्राप्त गर्नु राष्ट्रिय गौरवको कुरा हो । यसलाई राज्यले र राज्यका सम्बद्ध प्रत्येक अङ्गले गम्भीरतापूर्वक लिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- अति न्यायिक अग्रसरता (Extreme Judicial Activism) वा अनावश्यक न्यायिक निष्क्रियताको हदसम्म न्यायिक आत्मसंयम (Judicial-self restraint) अपनाउनु दुवैले जनताको न्याय प्राप्त गर्ने मार्गमा अवरोधको सिर्जना गर्न सक्ने खतराप्रति निर्णयकर्ता सधैं सजग र सावधान रहनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

निवेदककातर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय सुदर्शन सुवेदी र मेजर थापा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(३), १८(२), ३३(घ१), ३५(९), ३५(१७)
- अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा १०(१), ११,
- अपाङ्ग संरक्षण र कल्याण नियमावली, २०५१ नियम ८
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २८(१)(ट)(६), ९६(१)(ज)(१०), १८९(१)(च)(२)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा, ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः-

नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र, २०५६ सालमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा दर्ता भई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको नेतृत्वमा सञ्चालित गैरसरकारी संस्था हो । यस संस्थाले अपङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि निरन्तर रूपमा क्रियाशील भई कार्य गर्दै आइरहेको र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकार तथा मानव अधिकारको सवालमा सामाजिक जनचेतना, न्यायिक आवाज, वकालत तथा प्रवर्द्धनका कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ ।

रिट निवेदकमध्येको म दीपेन्द्र शाक्य आफू स्वयं पनि अति अशक्त अपाङ्गता भएको व्यक्ति हुं । म आफू अति अशक्त अपाङ्गता भएको व्यक्ति भएतापनि आफ्नो र म जस्तै अन्य अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको न्यायिक अधिकारका लागि आवाज उठाउँदै आएको छु । तसर्थ अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको तर्फबाट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया हामी निवेदकहरूलाई रहे भएकै व्यहोरा निवेदन गर्दछौं ।

नेपालमा सुस्त मनःस्थिति (बौद्धिक अपङ्गता भएका व्यक्तिहरू) र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवन दिन प्रतिदिन अत्यन्तै दयनीय बन्दै गइरहेको अवस्था छ । बौद्धिक अपाङ्गता र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको बारेमा राष्ट्रका हरेक निकायले प्रदान गर्नुपर्ने सेवा सुविधाहरू प्रदान नगर्नु र सम्बन्धित निकायमा यस्ता व्यक्तिहरूको आवाज तथा माग पुऱ्याई दिने माध्यम नहुनु एवं स्वयं आफूमा पहुँच हुन नसक्नुको कारणले नेपालमा सुस्त मनःस्थिति (बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू) र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवन दिनप्रतिदिन अत्यन्तै दयनीय बन्दै गएको छ, भन्ने तथ्यमा दुई मत छैन ।

अपाङ्गता संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ ले अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता

भएका व्यक्तिहरूलाई केन्द्रविन्दु बनाई अपाङ्ग घरको स्थापना र सञ्चालन गरिने व्यवस्था गरेको छ । अशक्त र असहाय अपाङ्गहरूका लागि सुरक्षित आवासको व्यवस्था गर्न अपाङ्ग घर सञ्चालनमा ल्याउनु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाले म रिट निवेदक दीपेन्द्र शाक्य र म जस्ता अन्य अपाङ्गलाई घर परिवार एवं समाजबाट हुनसक्ने अपहेलनाको शिकारबाट मुक्ति दिलाई मानव भई मानवको रूपमा जीउनको लागि राज्यले आफ्नो नागरिकको जीउ ज्यान धनको सुरक्षा एवं संरक्षण दिने एक पवित्र उद्देश्य रहेको देखिन्छ । यसै गरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको तथ्याङ्क संकलन गर्ने, अपाङ्ग घर निर्माण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकारहरूको संरक्षण तथा कल्याण सम्बन्धी नियमावली, २०५१ लागू भए पनि कार्यान्वयनतर्फ निष्क्रियतुल्य छ ।

नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी Convention on the Rights of Persons with Disabilities र Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities २००६ लाई हस्ताक्षर गरी सो समेतबाट कानूनी अधिकारहरूको सिर्जना भएको छ ।

नेपालमा विभिन्न संघ संस्थाहरूले गरेका अध्ययन अनुसन्धानबाट ६ लाखको संख्यामा बौद्धिक अपाङ्गता (सुस्त मनःस्थिति) र त्यति नै संख्यामा अति अशक्त अपाङ्गता रहेको भन्ने छ । बौद्धिक अपाङ्गता र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवन भन्नु दिनप्रतिदिन दयनीय र चिन्ताजनक बन्दै गएको छ ।

बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सामान्य भत्ता बाहेक खास राहत प्राप्त गर्न नसकेको कारणले गर्दा कतिपय अपाङ्ग भएकाको दैनिक जीवन दयनीय अवस्थामा रहेको भन्ने तथ्य २०६६ भाद्र १६ गतेको कान्तिपुरको समाचार समेतबाट प्रष्ट गर्दछ ।

अतः विपक्षीहरूले आफ्नो संवैधानिक तथा कानूनी कर्तव्य पूरा नगरेकाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ ले प्रदान गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने

हक, समानताको हक, सामाजिक सुरक्षाको हक समेत हनन हुन गई अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४, ५ र अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ को विपरीत छ । अपाङ्ग व्यक्तिहरूको हक हित तथा सामाजिक सुरक्षासँग प्रत्यक्ष सरोकार तथा सम्बन्ध राख्ने कानून प्रदत्त अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ अनुसार बेसहारा र कोही नभएका वा हकवाला वा संरक्षक भए पनि निजहरूबाट उपेक्षित भएका तथा गरिएका अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएकाहरूलाई सुरक्षित र सामुदायिक आवासीय भवन निर्माण गरी महिला र पुरुषलाई छुट्टा-छुट्टै आवासीय भवनमा राख्ने उचित व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु, अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका हकवाला तथा परिवारबाट उपेक्षित भई सामुदायिक घरमा बस्न चाहेमा सामुदायिक घरमा बस्ने व्यवस्था गराउनु, सार्वजनिक भौतिक संरचना (सरकारी भवन तथा कार्यालय) र सार्वजनिक यातायातका साधनहरूमा अपाङ्गतामैत्री हवील चियर समेत जान सक्ने व्यवस्था गर्नु, अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई दैनिक जीवन गुजारा गर्न पुग्ने अनिवार्य बेरोजगार भत्ताको व्यवस्था गरी रोजगारी गर्न सक्नेलाई उनीहरूको अवस्था सुहाउँदो उत्पादनशील तालीम तथा रोजगारको व्यवस्था गर्नु, विभिन्न किसिमका प्राकृतिक विपत्ति आई पर्दा राज्यले अपाङ्गता क्षेत्रमा पनि अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गताहरूलाई कसरी बचाउने भन्ने विशेष किसिमको नीति तयार गरी लागू गर्नु, अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शारीरिक अवस्था अनुकूलको औपचारिक र अनौपचारिक व्यवहारिक शिक्षाको व्यवस्था गर्नु, अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सामुदायिक आवासीय भवन निर्माण गरी अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको पुर्नस्थापित नभएसम्मको लागि निजहरूलाई दैनिक रुपमा जीवनयापन गर्न पुग्ने अपाङ्गता भत्ता र एक जना सहयोगी राख्ने व्यवस्था गरी निजलाई समेत तलब भत्ता दिने व्यवस्था गर्नु, अति अशक्त र बौद्धिक

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा समग्र अपाङ्ग व्यक्तिहरूको हक हित संरक्षण गर्नका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक संरक्षणसम्बन्धी माथि उल्लिखित सन्धि सम्झौताबमोजिम कानून निर्माण गर्नु र हाल भैरहेका अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा नियमावली २०५१ महासन्धिको मर्म अनुसार पुनर्लेखन गरी लागू गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थाहरूका नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै विषयवस्तुको संवेदनशीलतालाई हेर्दा प्रस्तुत मुद्दालाई अग्रधिकार दिई पेशीमा चढाउनु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।५।१८ मा भएको आदेश ।

हालै गरिएको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्रत्येक परिवारमा रहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विवरण लिने कार्य केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट सम्पन्न भै उक्त तथ्याङ्कको प्रशोधन तथा विश्लेषण कार्य भैरहेको हुँदा सो कार्य पूरा भएपछि नेपालभर रहेका अपाङ्गता भएको व्यक्तिको संख्या यकीन हुने नै छ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्बन्धमा त्री-वर्षीय योजना (२०६७/०६८-२०६९/०७०) मा नेपाल सरकारले लिने रणनीति, कार्यनीति र प्रमुख कार्यक्रमहरू लगायतका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ । जुन यस आयोगले प्रकाशित गरेको त्री-वर्षीय योजना पुस्तकको पेज नं. २८५ देखि २८८ सम्ममा रहेको छ । त्री-वर्षीय योजनामा उल्लेख गरिएअनुरूप सम्बन्धित निकायबाट कामकारवाही हुने गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मूलधारमा राखी योजना समेत तयार

गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने राष्ट्रिय योजना आयोगको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

शिक्षा मन्त्रालयबाट प्रशासन हुने शिक्षा नियमावली, २०५९ को परिच्छेद ११ अन्तर्गत नियम ६०-६६ सम्म विशेष शिक्षासम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विशेष व्यवहार गर्ने कुरालाई आत्मसात गरिएको छ । यो मन्त्रालय अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका हकमा संवेदनशील रहेको र विपक्षी निवेदकले निवेदनपत्रको प्रकरण १० ड मा दावी गरे जस्तो अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शारीरिक अवस्थाअनुकूलको औपचारिक र अनौपचारिक व्यवहारिक शिक्षा व्यवस्था गर्नेतर्फ आगामी दिनहरूमा आवश्यक व्यवस्था गरिने छ । अन्य सार्वजनिक सेवा जस्तै शिक्षा सेवामा पनि अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूलाई निश्चित प्रतिशत आरक्षणको व्यवस्था हालै गरिएको शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०६७ द्वारा गरिएको छ । मन्त्रालय विपक्षी निवेदकको चासोप्रति सजग रहेकोले विपक्षीको दावीबाट फुर्सद पाउन अनुरोध छ भन्ने समेत विपक्षी शिक्षा मन्त्रालयबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न यस मन्त्रालय सदैव प्रयत्नशील रहेको छ । जिल्ला विकास समिति अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७, नगरपालिका अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७ र गाउँ विकास अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७ मा जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिको कोषको कुल पूँजीगत बजेटबाट लक्षित समूह एवं क्षेत्र तथा नेपाल सरकारले सूचना प्रकाशित गरी लक्षित समूह भनी तोकेको वर्ग एवं समुदायले प्रत्यक्ष फाइदा पाउने कार्यक्रम/आयोजनाहरूमा लगानी गर्नका लागि न्यूनतम पन्ध्र प्रतिशत बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्दै आइरहेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम स्थानीय निकायले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने, त्यसको दर्ता प्रमाण-पत्र दिने, अपाङ्ग

भत्तालगायतका सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्ने इत्यादि कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ । त्यसैगरी स्थानीय निकायहरूबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सामुदायिक भवन निर्माणको कार्य भइरहेको र तिनीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि सीपमूलक तालीम, सचेतनासम्बन्धी गोष्ठी, सेमिनार इत्यादि लगायतका धेरै कार्यहरू सम्पादन हुँदै आइरहेको छ । निवेदनमा उल्लिखित कार्यकारिणीको अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयलाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त समेतका आधारमा मिल्दैन भन्ने समेत स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय आफ्नो स्थापना कालदेखि नै आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म महिला, बालबालिकाको हक, हित एवं समाज कल्याणको क्षेत्रमा सतत प्रयत्नशील रहँदै आएको छ भन्ने समेत विपक्षी महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले नेपाल पक्ष भएका सन्धि संझौताअनुकूल कानून बनाई लागू गर्नु भनी जिकीर लिनुभएको सम्बन्धमा के कस्तो कानून बनाउने, संशोधन गर्ने वा खारेज गर्ने भन्ने विषय व्यवस्थापिका संसदको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले असम्बन्धित विषयमा यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको, रिट निवेदन खारेजभागी छ । आर्थिक वर्ष २०६८/०६९ को बजेट वक्तव्यमार्फत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्न मिल्ने गरी बनाइएका १५० सी.सी. सम्मका स्कुटरमा सवारी साधन कर र सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तूर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै यस्ता व्यक्तिहरूको हक हित तथा सुविधाको लागि राज्यले आफ्नो क्षेत्र र साधनले भ्याएसम्म भविष्यमा पनि विभिन्न कार्यक्रम ल्याई उनीहरूलाई सुविधा प्रदान गर्न सदा तत्पर नै रहने हुँदा विपक्षीले लिएको जिकीर खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयकोतर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ र

नेपाल पक्ष रहेको Convention on the Rights of Persons with Disabilities र Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006 को अक्षरसः कार्यान्वयन हुनु पर्ने भन्ने निवेदकको दावी र भावनासँग यस सचिवालयको पूर्ण सहमति छ । Convention on the Rights of Persons with Disabilities र Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006 को मर्मअनुसार अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को पुनर्लेखन गर्नुपर्ने भन्ने निवेदकको दावी सम्बन्धमा नेपालले अनुमोदन गरेको कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिसँग नेपाल कानून बाँफिएको अवस्थामा बाँफिएको हदसम्म महासन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सरह लागू हुने र नेपाल कानूनको व्यवस्था अमान्य हुने व्यवस्था नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) मा रहेकोले उक्त महासन्धि कार्यान्वयनमा कुनै अवरोध रहेको देखिँदैन । साथै कुनै नियमको व्यवस्थालाई संशोधन गर्नु परेमा जुन निकायले निर्माण गरेको नियम हो सोही निकायले संशोधन गरी परिमार्जन गर्न सक्दछ । नेपाल ऐनको संशोधन गरी परिमार्जन गर्नु परेमा नेपाल सरकार वा व्यवस्थापिका-संसदको कुनै सदस्यले यस सम्बन्धी विधेयक व्यवस्थापिका-संसदसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्थापिका-संसद तथा सचिवालयलाई कुनै विधेयकको मस्यौदा गरी सदनमा लैजाने अधिकार प्रदान नगरेको हुँदा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ परिमार्जन भएन भनेर यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नुको कुनै औचित्य नहुँदा यस सचिवालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद सचिवालयकातर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा व्यवस्थित मौलिक हकहरू अपाङ्गता भएका नागरिकहरूलाई समेत समान रूपमा प्रचलनको सुनिश्चिता प्रदान गर्ने, गराउने कुरामा नेपाल सरकार प्रतिवद्ध रहेको छ । यसै प्रयोजनका लागि अपाङ्ग संरक्षण

तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा नियमावली २०५१ जारी गरिएका छन् । नेपाल सरकारले निजामती सेवालगायत सार्वजनिक सेवा, सुविधाको उपभोगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि आरक्षण प्रदान गर्दै आएको छ । सम्मानीत अदालतबाट रिट नं. ३५८६ समेतका रिट निवेदनहरूमा निर्देशनात्मक एवं परमादेश जारी भएको सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट अन्धा अपाङ्ग बहिरा तथा सुस्त मनस्थिति भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक विद्यालय, महाविद्यालय र तालीम केन्द्रमा निःशुल्क भर्ना लिई अन्य कुनैपनि किसिमको शुल्क नलिने व्यवस्था मिलाइएको छ । अस्पताललाई अपाङ्गमैत्री बनाउन विगत तीन वर्षदेखि च्याम्प निर्माण गर्ने, अपाङ्गहरूलाई अत्यावश्यक औषधि निःशुल्क वितरण गर्ने, अस्पतालहरूबाट अपाङ्ग, असहायको लागि विशेष छुट एवं निःशुल्क उपचारको व्यवस्था र अपाङ्ग असहायहरूको सेवाको लागि गैरसरकारी संस्थाहरूलाई अनुदान दिने कार्य भइरहेको, ५ विकास क्षेत्रमा अपाङ्गतासम्बन्धी सूचना तथा सशक्तिकरण केन्द्र (Help Desk) स्थापना र सञ्चालन गरिएको र दृष्टिविहीनहरूका लागि सुन्ने पुस्तकालय स्थापना र सञ्चालन गरिएको छ । आ.व. २०६८/६९ मा ७५ जिल्लामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदायमा आधारित पुर्नस्थापना कार्यक्रम, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रम, ३ विकास क्षेत्रमा आवसीय संरक्षण तथा पुर्नस्थापना केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका सहायक सामाग्री उत्पादनको लागि साभेदारी कार्यक्रम र अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण अभिलेख व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको भन्ने समेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई राज्यको स्रोत साधनले भ्याएसम्म अस्पतालमा अपाङ्गमैत्री बनाउन विगत वर्षदेखि नै अस्पतालमा च्याम्प निर्माण गर्ने, अपाङ्गहरूलाई अत्यावश्यक औषधि निःशुल्क वितरण गर्ने, अस्पतालहरूबाट अपाङ्ग/ असहायको लागि विशेष छुट एवं निःशुल्क उपचारको व्यवस्था र अपाङ्ग

असहायहरूको सेवाको लागि गैरसरकारी संस्थाहरूलाई अनुदान दिने कार्य भैरहेको छ। यस मन्त्रालयबाट सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक जस्ता विपक्षी निवेदकहरूलाई प्रत्याभूत गरेको कुनै पनि मौलिक हक एवं संवैधानिक उपचारको हकमा आघात पुगेको छैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो। निवेदककातर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुदर्शन सुवेदी र मेजर थापाले अपाङ्गतासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, अपाङ्ग संरक्षण ऐन तथा नियमावली समेतले अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि विभिन्न अधिकारहरूको सुनिश्चिता गरेको छ। ती व्यवस्थालाई व्यावहारिक रूप दिएको छैन। सामान्य अपाङ्गका लागि केही व्यवस्था गरिएको भए पनि अति अशक्त व्यक्तिका लागि सरकारको तर्फबाट केही व्यवस्था हुन सकेको छैन। अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ ले अति अपाङ्ग अशक्त व्यक्तिका लागि घरको व्यवस्था गरेको छ। तर हालसम्म त्यस्तो घरको निर्माण गरिएको छैन। अपाङ्ग मैत्री सडक एवं सरकारी भवन समेतको व्यवस्था गरिएको छैन। यसको लागि सरकार, स्थानीय निकाय र नगरपालिका समेतको दायित्व रहन्छ। त्यो पूरा गर्ने गरिएको छैन। मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफमा भएका भनिएका कार्यहरू प्रयाप्त छैनन्। अति अशक्त व्यक्तिको संरक्षक मरेपछि निजको संरक्षण कसले गर्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको छैन। अपाङ्गको सामाजिक सुरक्षा, खानपीन, शिक्षा एवं हेरचाहको व्यवस्था पनि गरिनु पर्ने हुँदा निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा धेरै कल्याणकारी कार्यहरू सरकारी स्तरबाट भएको कुरा प्रधानमन्त्री कार्यालयको लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको छ। समाज कल्याण मन्त्रालयबाट अपाङ्गको परिभाषा गर्नुका

साथै अपाङ्गताको निर्धारण गरिएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधानमा द्वन्द्वकालमा अपाङ्ग भएका मानिसहरूको राहतको व्यवस्था गरिएको छ। चालू त्रीवर्षीय योजनामा पनि अपाङ्गता कल्याणको सम्बन्धमा योजनाहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन्। अस्पताल एवं सरकारी कार्यालयहरूलाई अपाङ्ग मैत्री बनाउने व्यवस्थाको शुरुवात गरिएको छ। बोल्ने सफ्टवेयर डेज समेतको निर्माण गरिएको छ। हाल व्यवस्थापिका संसद नभएको कारण महासन्धिअनुरूप अपाङ्ग कल्याण ऐन पुनर्लेखन गर्न सम्भव छैन। अपाङ्ग घर निर्माणलगायतका कार्यका लागि राज्यले आफ्नो क्षमताअनुसार गर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

यसमा निवेदन माग दावी हेर्दा निवेदकहरू नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र र अति अपाङ्ग दीपेन्द्र शाक्यले अपाङ्गहरूको हकहित र राज्यभित्र बसोवास गर्ने हरेक नागरिकहरूले विना भेदभाव राज्यबाट प्रदत्त अधिकारहरू सहज रूपमा उपभोग गर्न पाउनु पर्दछ। Convention on the Rights of Persons with Disabilities र Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006, लाई नेपाल सरकारले अनुमोदन गरी लागू गरिसकेको अवस्थामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ अपूर्ण भएको र लागू भए पनि कार्यान्वयन निष्क्रिय रहेको छ। अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ ले अपाङ्ग घरको स्थापना र सञ्चालन गरिने व्यवस्था भए पनि त्यसरी घर समेत सञ्चालन हुन सकेको छैन। यसबाट संविधानको धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त बाँच्न पाउने हक, धारा १३ ले प्रदत्त समानता र संरक्षण समेतको हकबाट अपाङ्गहरू बञ्चित भएका छन्। तसर्थ, अति अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सामुदायिक आवासीय भवन निर्माण गर्ने, सार्वजनिक भौतिक संरचना र यातायातका साधनहरूमा हिल चियर समेत जान सक्ने गरी निर्माण गर्ने, बेरोजगार भत्ता, प्राकृतिक विपत्ति आई पर्दा राज्यले अपाङ्गहरूलाई बचाउने नीति तयार गर्ने, व्यावहारिक शिक्षा लागू गर्ने

र अपाङ्गता सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिअनुरूप अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ एवं नियमावली, २०५१ पुनर्लेखन गर्नु भनी आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन मागदावी लिएको देखियो ।

यस अदालतबाट जारी भएको विभिन्न निर्देशनात्मक आदेश समेतको परिप्रेक्ष्यमा अस्पताललाई अपाङ्गमैत्री बनाउन विगतदेखि ज्याम्प निर्माण गर्ने, अपाङ्गहरूलाई अत्यावश्यक औषधि निःशुल्क वितरण गर्ने, अस्पतालहरूबाट अपाङ्ग, असहायको लागि विशेष छूट एवं निःशुल्क उपचारको व्यवस्था र अपाङ्ग असहायहरूको सेवाको लागि गैरसरकारी संस्थाहरूलाई अनुदान दिने कार्य भइरहेको भन्ने समेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफबाट देखिन आउँछ ।

माथि उल्लिखित रिट निवेदन माग दावी, विपक्षीको लिखित जवाफ र विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा निवेदकहरूको मागदावी बुँदागत रूपमा निम्नानुसार रहेको देखिन्छः-

- १) अपाङ्ग तथा बौद्धिक अपाङ्गता समेत भएका व्यक्तिहरूलाई राज्यले दैनिक भत्ता र विशेष सुविधा दिनुपर्ने ।
- २) अति असक्त अपाङ्गहरूका लागि आवासीय घरको निर्माण गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- ३) प्रचलित ऐन, नियम प्रभावकारी ढंगले लागू गर्नुपर्ने र
- ४) अपाङ्गसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतानुसार नेपालको ऐन, नियम अद्यावधिक गर्न संशोधन वा पुनर्लेखन गरी लागू गर्नुपर्ने ।

निवेदकहरूको उक्त माग दावीलाई ध्यानमा राख्दै निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्दै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो:

- १) अपाङ्गहरूलाई भत्ता र विशेष सुविधा दिनु पर्ने एवम् अति असक्तहरूका लागि आवासीय घर निर्माण गरी सञ्चालन गर्न परमादेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ?

२) प्रचलित कानूनी व्यवस्था र यसको कार्यान्वयन प्रभावकारी छ, छैन ?

३) निवेदकहरूको माग दावीलाई दृष्टिगत गर्दै के, कस्तो आदेश जारी गर्नुपर्ने हो ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको सम्बन्ध विचार गर्दा, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको सुनिश्चिता गरेको छ । यस अधिकारको प्रचलनको लागि आधारभूत मानवीय आवश्यकताको परिपूर्तिका साथै सम्मानजनक ढंगले बाँच्नका लागि थप आवश्यक भौतिक सुविधा चाहिने हुन्छ । राज्यद्वारा त्यसको सुनिश्चितता गरिनुपर्ने कुरामा दुई मत रहदैन । संविधानको धारा १३ ले सबै नागरिकलाई समानताको हक प्रदान गरेको छ । यसबाट जस्तोसुकै शारीरिक वा सामाजिक हैसियत र अवस्थाका भए पनि नागरिकहरू समान छन् र मानिस-मानिसबीच विभेदको अवस्था रहनुहुँदैन भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिएको छ । सोही धारा १३(३)को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा “तर महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा साँस्कृतिक दृष्टिले पिछ्छडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन” भन्ने समेत संवैधानिक व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सोही संविधानको धारा १८ ले प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षाको हक प्रत्याभूत गरेको छ र धारा १८(२) मा महिला, श्रमिक, वृद्ध, अपाङ्ग तथा अशक्त र असहाय नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भन्ने विशेष संवैधानिक हकको प्रत्याभूति गरिएको पाइन्छ ।

३. अन्तरिम संविधानमा व्यवस्थित राज्यको दायित्वअन्तर्गत धारा ३३ को खण्ड (घ१) ले मधेशी, दलित, आदिवासी, जनजाति, महिला, मजदुर, किसान, पिछ्छडिएका वर्गका मानिसका साथै अपाङ्गलाई पनि मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरूमा समानुपातिक आधारमा सहभागी गराउने कुरालाई राज्यले आफ्नो दायित्वको रूपमा स्वीकार गरेको छ । त्यसै गरी राज्यले

अवलम्बन गर्ने नीतिअन्तर्गत अरु कुराहरूका अतिरिक्त संविधानको धारा ३५(९) मा “राज्यले एकल महिला, अनाथ, बालबालिका, असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त र लोपोन्मुख जातिको संरक्षण र उन्नतिका लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने” भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। यसका साथै धारा ३५(१७) मा वृद्ध, अशक्त, महिला तथा बेरोजगारलाई कानूनमा व्यवस्था गरी भत्ता दिने नीति अवलम्बन गरिने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ। यी संबैधानिक व्यवस्थाले राज्यलाई अपाङ्गहरूको आधारभूत आवश्यकताको पूर्तिको अतिरिक्त सम्मानपूर्वक (तिनीहरूको) बाँच पाउने हकलाई सुनिश्चितता प्रदान गर्नका लागि विशेष व्यवस्था गर्न समेत निर्देश गरेको पाइन्छ।

४. यस संबैधानिक व्यवस्थालाई व्यावहारिक रूप प्रदान गर्न गरिएको प्रचलित कानूनी व्यवस्था तर्फ हेर्दा धेरै वर्ष अगाडि बनेको अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा १०(१) मा “घरबास नभएका अपाङ्गलाई आफ्नो घरबास बनाउन वा कुनै अपाङ्गलाई कृषि व्यवसायमा लाग्न जग्गा चाहिएमा नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनबमोजिम वितरण गरिने वा हाल आवादी गर्न दिइने जग्गा तोकिएको शर्त बन्देजको अधीनमा रहने गरी उपलब्ध गराइदिन सकिनेछ” भनी अपाङ्गलाई सहूलियतको विशेष व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सोही ऐनको दफा ११ मा अपाङ्गलाई परिवारका सदस्य, संरक्षक वा हकवालाले हेरविचार गरी पालन पोषण गर्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरी परिवारका सदस्य वा आफन्तलाई विशेष कर्तव्य तोकेको पाइन्छ। यस ऐनलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको अपाङ्ग संरक्षण र कल्याण नियमावली, २०५१ ले अरु कुराहरूका अतिरिक्त नियम ८ मा “अपाङ्ग घरको स्थापना तथा सञ्चालन सम्बन्धी” व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

५. यसका साथै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २८(१) को खण्ड (ट) को उपखण्ड (६) मा गा.वि.स. क्षेत्रभित्रमा असहाय, अनाथ र अपाङ्ग बालबालिकाहरूको लगत राख्ने र तिनीहरूलाई उपयुक्त ठाउँमा राख्ने व्यवस्था गर्ने भनिएको पाइन्छ भने दफा ९६(१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड (१०) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्र त्यस्तो अपाङ्गहरूलाई राख्ने व्यवस्था गरिने

भन्ने र दफा १८९(१) को खण्ड (च) को उपदफा (२) मा राष्ट्रिय नीतिअनुरूप असहाय, महिला, वृद्ध, अपाङ्ग तथा अशक्तहरूको संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्ने भनी जिल्ला विकास समितिको कार्य तोकिएको पाइन्छ।

६. नेपाल सरकार पक्ष भएको Convention on the Rights of Persons with Disabilities, को Article 28 ले प्रदान गरेको Adequate Standard of living and Social Protection को अधिकार अन्तर्गत अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई “ सार्वजनिक आवास कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने (To ensure persons with disabilities to public housing programmes) भनी उल्लेख समेत भएवाट राज्यले सार्वजनिक आवास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने र त्यसमार्फत अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आवासको हक सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्वलाई स्वीकार गरिएको पाइन्छ। यसलाई स्वीकार गर्दै नेपाल पनि यसको पक्ष भइसकेको स्थितिमा आफ्नो राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था (Domestic Legal Domain) अन्तर्गत व्यवहारमा परिणत गराउँदै यसको वास्तविक र प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्नुपर्ने दायित्वबाट नेपाल र नेपाल सरकार पछि हट्न सक्ने स्थिति छैन।

७. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सवलाङ्ग व्यक्तिको तुलनामा विशेष हेरचाहको आवश्यकता पर्ने व्यक्तिहरूको समूह हो भन्नेमा विवाद छैन। यस यथार्थतालाई दृष्टिगत गर्दै उनीहरूको विशेष शारीरिक र मानसिक अवस्था अनुसार राज्यद्वारा सार्वजनिक स्थलमा यिनीहरूको सम्पर्क र पहुँचको अभिवृद्धि गराउन र रोजगारी सुनिश्चित गराउन विशेष पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले पनि संविधानको धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा सामान्य नागरिकभन्दा फरक विशेष समूहभित्र पर्ने अपाङ्ग समेतका व्यक्तिका लागि विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ। अपाङ्गता प्राकृतिक रूपमा जन्मजात वा जन्मिसकेपछि अन्य विभिन्न कारणबाट हुन सक्ने विशेष शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक अवस्था हो। अपाङ्गताबाट व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक क्षमतामा ह्रास आउने भएको कारण अपाङ्गले अन्य सक्षम, सवलाङ्ग वा सामान्य मानिस सरहको

जीवन यापन गर्न कठिन हुन्छ। त्यसैले सामान्य मानिसभन्दा अपाङ्गहरूका लागि बढी र विशेष सुविधा एवं हेरचाहको आवश्यकता पर्दछ। यसकारण उनीहरूसँग रहेको शारीरिक क्षमता एवं मानसिक र बौद्धिक स्थितिको पहिचान गरी सामान्य मानिसमा भन्दा भिन्न रूपमा तिनीहरूसँग राज्यले व्यवहार गर्नु पर्दछ। उनीहरूलाई आफ्नो जीवन यापन गर्नसक्ने व्यवस्थाका लागि राज्यले आवश्यक भौतिक पूर्वाधारसहित विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु उसको दायित्वअन्तर्गत पर्दछ। यसको लागि अपाङ्ग र अशक्त वा अति अशक्तको पहिचान गरी उनीहरूलाई जीवन निर्वाहका लागि निर्वाह भत्ता वा विशेष सुविधा सरकारले उपलब्ध गराउनु पर्ने भन्ने निवेदकहरूको माग दावी अनुचित भन्ने देखिन आउँदैन।

८. प्रचलित संवैधानिक व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि पनि यस्ता वर्गको संरक्षण र कल्याणको लागि राज्यले विशेष व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। अपाङ्गहरूमध्येमा पनि कोही सामान्य अपाङ्ग हुन सक्छन् भने कोही बढी वा अति अशक्त अपाङ्गहरू छन् जसले खाना खानेदेखि आफ्नो नितान्त दैनिक क्रियाहरू गर्न पनि आफू सक्षम नभई अरुको सहारा, सेवा वा हेरचाहमा भर पर्नुपर्ने अवस्था रहेको हुन्छ। यस्ता अति अशक्त व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा राज्यले उनीहरूको जीवनको अधिकार सुनिश्चित गर्न के गर्नुपर्दछ भन्ने कुराप्रति बढी गम्भीर हुनुपर्ने हुन्छ। अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ ले अपाङ्ग घरको परिकल्पना गरेको छ। सो ऐनको दफा २ को खण्ड (ग) मा “अपाङ्ग घर” भन्नाले असहाय अपाङ्गहरूलाई पालनपोषण समेतको लागि व्यवस्था गरिएको घर सम्झनु पर्छ भनी परिभाषा गरेको छ। ऐनको दफा १० को उपदफा (८) ले वृद्ध अपाङ्ग तथा असहाय अपाङ्गलाई बसोवासको लागि अपाङ्ग घरको व्यवस्था गर्न र सो घरमा मनोरञ्जन तथा समय सुविस्तासँग विताउने साधनहरूको व्यवस्था गर्ने कुरा पनि उल्लेख गरेको छ। सोही ऐन कार्यान्वयनका लागि १२ वर्ष पछि बनेको अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८ ले पनि अपाङ्ग घरको स्थापना तथा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। नियम ८(१) ले आवश्यकतानुसार विभिन्न

क्षेत्रमा नेपाल सरकारले अपाङ्ग घरको स्थापना गर्न सक्ने र सो स्थापना नभएसम्म अरु कुनै घरलाई अपाङ्ग घरको रूपमा उल्लेख गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। नियम ९, १०, ११ र १२ ले अपाङ्ग घर सञ्चालन सम्बन्धी अरु व्यवस्था गरेको छ। ऐनको दफा १० ले अपाङ्गहरूलाई समाजमा पुनर्स्थापना, सामाजिक, सांस्कृतिक क्रियाकलापमा तिनीहरूको सहभागिता, रोजगारीको व्यवस्था एवं सो नभएसम्म वेकारी भत्ता, जीवनयापन भत्ता, कमाई गरी खान नसक्ने वृद्ध र अपाङ्गलाई विशेष भत्ताको व्यवस्था पनि गरिएको पाइन्छ।

९. यसरी अपाङ्गहरूका लागि आवासीय घरको आवश्यकता छ भन्ने कुरालाई महसूस गरी सो स्थापना गर्ने र सञ्चालन गर्ने व्यवस्था उल्लिखित ऐन, नियमले गरेको पाइन्छ। शारीरिक रूपले वा मानसिक रूपमा अति अशक्त अपाङ्गलाई निजको पालन-पोषण वा संरक्षण गर्ने परिवार छैन वा परिवार भए पनि उचित ढंगले पालन-पोषण गर्न नसकेमा वा सो गर्न सक्षम नभएमा वा पालन-पोषण गर्न नचाहेको वा नगरेको वास्तविक स्थिति समेत विचार गर्दा अति अशक्तहरूका लागि आवश्यकतानुसार आवासीय अपाङ्ग घरको निर्माण गर्नु र तिनको उचित ढंगले सञ्चालन गर्नु एवम बेरोजगारी वा गरी खान नसक्ने अपाङ्गलाई भत्ताको व्यवस्था गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ। यस्तो स्थितिमा अपाङ्ग घरको निर्माण र सञ्चालन तथा विशेष सुविधा वा भत्ताका लागि गरिएको माग दावी पनि उचित, कानूनसम्मत एवं न्यायपूर्ण देखिन्छ।

१०. अब दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले अपाङ्ग, अशक्तहरूका लागि गर्नुपर्ने भनी निर्दिष्ट गरेको व्यवस्था र Convention on the Rights of Persons with Disabilities र Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006 लाई नेपाल सरकारले अनुमोदन गरी नेपाल पक्ष बनिसकेको अवस्थामा सो व्यवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्न अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमावली, २०५१ समेतको व्यवस्था पूर्ण सक्षम एवं प्रभावकारी

छन् भनी भन्न सकिने स्पष्ट आधार छैन। ऐन र नियमले अपाङ्गहरूका सम्बन्धमा सबै कुरा समेट्न सकेको छैन। यसका साथै जे, जति समेटिएको छ, त्यसको पनि ठीक उचित र प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन भइरहेको पाइएको छैन। अपाङ्गताको निर्धारण गरिएपनि त्यो ठीक ढंगले विस्तृत (Comprehensive) र वास्तविक आधारमा हुन सकेको छैन। अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४ ले लक्षित गरेको अपाङ्गको हित संरक्षण पूर्णरूपले हुन सकेको छैन। प्रधानमन्त्री कार्यालय र समाजकल्याण मन्त्रालयबाट प्राप्त लिखित जवाफहरू हेर्दा यस सम्बन्धमा केही प्रारम्भिक कार्यहरूको थालनी मात्र गरिएको पाइन्छ। तर गर्नुपर्ने धेरै महत्वपूर्ण कुराहरू हुन सकेका छैनन्। ऐन नियमले गर्नुपर्ने भनी व्यवस्था गरेको अपाङ्ग घरको स्थापना भएको छैन। केही गैरसरकारी संस्थाहरूलाई सो सम्बन्धमा दिइएको अनुदान बाहेक सरकारी स्तरबाट अपाङ्ग घरको न निर्माण भएको छ, न त सञ्चालन भएको छ। अपाङ्गहरूको शिक्षा सम्बन्धमा पनि केही अत्यन्त प्रारम्भिक कार्यहरू मात्र भएको छ, जुन प्रयाप्त छैन। त्यस्तै तालीम र रोजगारी तथा अपाङ्ग ऐनको दफा १० ले निर्दिष्ट गरेको सुविधा तथा सहूलियत पनि उचित र प्रयाप्त किसिमले उपलब्ध गराइएको पाइदैन।

११. प्रचलित ऐन नियमका अतिरिक्त अपाङ्गहरूको कल्याण र संरक्षणका सम्बन्धमा यस अदालतबाट यस अगाडि पनि विभिन्न रिट निवेदनहरूमा अपाङ्ग कल्याणका सम्बन्धमा निर्देशनात्मक आदेशहरू जारी भएका छन्। संविधानको धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि र सार्वजनिक स्थल एवं अवसरमा अपाङ्गको सरल र सहज पहुँच हुन सक्ने गरी नीति र कार्यक्रम बनाउन (निवेदक विमला खड्का समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय २०६५ को रिट नं. ०७४८), अन्धा, अपाङ्गलाई निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्न (सुदर्शन सुवेदी समेत वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत २०५७ सालको रिट निवेदन नं. ३५८६), मा र अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को सेवा सुविधा प्रदान गर्न (निवेदक बाबुकृष्ण महर्जन

वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय समेत भएको रिट निवेदन २०६१ सालको रिट नं. ३६६६) समेतका मुद्दामा यस अदालतबाट सो सम्बन्धी निर्देशनात्मक आदेशहरू भएका छन्।

१२. यस अदालतबाट पहिला भएका आदेशहरू र यस रिट निवेदनमा विपक्षीहरूद्वारा प्रेषित लिखित जवाफ समेतको अध्ययन गरी हेर्दा वर्तमान कानूनी व्यवस्था आजको समयमा अपाङ्ग कल्याण र संरक्षणका लागि प्रयाप्त भएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न कठिन छ। यसका अतिरिक्त भइरहेको व्यवस्था पनि प्रभावकारी ढंगले लागू हुन सकेको पाइएको छैन। ऐनको दफा २० अनुसार अपाङ्ग सम्बन्धी प्रभावकारी, यथार्थपरक नीति र कार्यक्रमहरूको निर्माण भएको वा हुने गरेको छैन। यसबाट समाजको यस कमजोर वर्गप्रति राज्यले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिन आउँदैन। यस अवस्थामा सुधारका लागि र अपाङ्ग र अशक्तहरूको वास्तविक हित संरक्षणका लागि हाम्रो कानूनी व्यवस्थामा सुधार, परिवर्तन र परिमार्जनको आवश्यकता छ। यो महत्वपूर्ण कुरा हो। उचित र समय सुहाउँदो अद्यावधिक कानूनी व्यवस्थाले सरकार र सरकारी निकायहरूलाई यस दिशामा संवेदनशील मात्र गराउने होइन। अपितु: सोअनुसारको जिम्मेवारी पूरा गर्न बाध्य गराउन सक्नुपर्दछ। त्यसैले विद्यमान कानूनी व्यवस्थामा आजको परिस्थितिमा अपाङ्गहरूको संरक्षण र कल्याण सम्बन्धी काम गर्न सरकार र सरकार सम्बद्ध अनेक निकायलाई बढी जिम्मेवार बनाउनका लागि यथोचित परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सो नभएसम्म भइरहेका ऐन, नियमहरूको कार्यान्वयन प्रक्रियालाई बढी प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउँदै जानु आवश्यक छ।

१३. अब निवेदकहरूको माग दावीलाई दृष्टिगत गर्दै यस सन्दर्भमा के-कस्तो आदेश जारी गर्नु आवश्यक छ, भन्ने तैस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा संविधान र ऐन, नियममा गरिएको व्यवस्थाहरू व्यवहारिक हुनुपर्ने र यस्ता व्यवस्थाहरू कार्यान्वयनका लागि हुन भन्नेमा विवाद छैन। तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको ठोस उपाय एवं व्यवस्था गर्नु राज्यको र राज्य सञ्चालन गर्ने सरकार एवं सरकारी संयन्त्रको

दायित्व हो । संविधानको भाग ४ मा लेखिएका राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त र राज्यका नीतिहरू पनि शोभाका लागि शाब्दिक आभूषण मात्र होइनन् । संविधान निर्माताले तिनको आवश्यकता महसूस गरेर वर्तमान परिवेशमा राज्यले क्रमशः व्यवहारमा परिणत गर्दै जाने उद्देश्यका साथ संविधानमा राखिएका हुन् । त्यसकारण भाग ४ को संवैधानिक व्यवस्थालाई पनि निष्क्रिय रूपले राखिरहनु संविधानको समष्टिगत व्यवस्था र संविधानको भावना (Constitutional spirit) बमोजिम हुँदैन । तर यसका साथै संविधान, कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौतामार्फत् व्यक्त गरिएको प्रतिबद्धता व्यवहारमा परिणत गर्न सोही अनुरूपको अठोट, आचरण र भौतिक साधन, स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । कुनै पनि अपाङ्गले संविधान, ऐन, कानूनअनुसारको सुविधाबाट वञ्चित नहुनु र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन एवं मापदण्डअनुसारको सेवा सुविधा र हेरचाह प्राप्त गर्नु राष्ट्रिय गौरवको कुरा हो । यसलाई राज्यले र राज्यका सम्बद्ध प्रत्येक अङ्गले गभीरतापूर्वक लिनु पर्दछ । यो अत्यन्त संवेदनशील विषय हो । राज्य वा सरकारले तत्कालै गर्ने नसक्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नु हुँदैन र अदालतले पनि त्यस्तो आदेश जारी गर्न मिल्दैन ।

१४. अदालत, संविधान र ऐन नियमको पूर्ण कार्यान्वयन गराउने तर्फ प्रतिबद्ध र संवेदनशील रही आएको छ । कानूनले स्पष्ट किटानी गरेको कुराहरूका अतिरिक्त कानूनको उद्देश्य र संविधानको मर्म एवं भावनालाई पनि व्यावहारिक रूप दिने, दिलाउने काममा यो अदालत सदैव सक्रिय, अग्रसर र प्रयत्नशील रहिआएको छ । तर राज्यको एक अङ्ग भएकोले एक्लो हिँडनु भन्दा राज्यका अन्य अङ्गहरूसँगको समन्वयमा सामञ्जस्यपूर्ण ढंगले अदालती कामकारवाही भएमा मात्र जनतालाई न्याय प्राप्त हुन्छ र राज्य सञ्चालन विधिपूर्वक सम्पन्न हुन सक्दछ । यसर्थ यसतर्फ अदालत सदैव सजग रहँदै उचित न्यायिक संयम (Judicial restraint) को सिद्धान्तलाई पनि बेवास्ता गर्न मिल्दैन । यसको तात्पर्य यथास्थितिवादलाई जस्ताको तस्तै स्वीकार गर्नु वा अपाङ्गहरूको हकहित प्रति उदासिन हुनु वा न्यायिक अग्रसरताको स्थानमा न्यायिक निष्क्रियताको बाटो अवलम्बन गर्नु भन्ने कदापी होइन ।

तर यस्तो स्थितिमा न्यायिक अग्रसरता र न्यायिक संयम दुवैलाई यथोचित ढंगले दृष्टिगत गर्नु र सन्तुलन राख्नु नै उपयोगी हुने कुरा निश्चित छ । अति न्यायिक अग्रसरता (Extreme Judicial Activism) वा अनावश्यक न्यायिक निष्क्रियताको हदसम्म न्यायिक आत्मसंयम (Judicial-self restraint) अपनाउनु दुवैले जनताको न्याय प्राप्त गर्ने मार्गमा अवरोधको सिर्जना गर्न सक्ने खतराप्रति निर्णयकर्ता सधैं सजग र सावधान रहनु पर्दछ ।

१५. प्रयाप्त अपाङ्ग घरको लागि भौतिक संरचना, र तिनको सञ्चालन, प्रत्येक सरकारी एवं सार्वजनिक कार्यालय र सार्वजनिक यातायातको साधन र बाटोमा ह्वील चेयर र सो समेत जान सक्ने छुट्टै मार्ग (Track) को व्यवस्था गर्नुपर्ने भनी रिट निवेदकले माग गरेको देखिन्छ । अति अशक्तहरूका लागि नियमित भत्ता र तिनको हेरचाह गर्ने व्यक्तिका लागि पनि निर्वाह भत्ताको माग पनि गरिएको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार लगायतमा अपाङ्गहरूको पहुँचलगायतका माग गरिएको देखिन्छ । यी मागहरूका सम्बन्धमा विचार गर्दा यसका लागि प्रयाप्त पूर्वाधारको विकास गर्न राज्यले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म क्रमशः यी मागहरू सम्बोधन गर्दै सोही अनुरूपको नीति र कार्यक्रम बनाउँदै लागू गर्दै जानु पर्ने हुन्छ । यसका लागि ठूलो भौतिक साधन र स्रोतको आवश्यकता पर्ने भएकोले यस्ता कार्यका सम्बन्धमा यस अदालतबाट समयसीमाबद्ध रूपमा निरपेक्ष रूपले आदेश गर्दा त्यसको कार्यान्वयन समेत सम्भव हुँदैन । भौतिक साधन र स्रोतको अनुपलब्धता पनि त्यसमा बाधक बन्न सक्ने हुन्छ । यसर्थ यी निवेदकहरूले यस रिट निवेदनमा माग गरे जस्ता व्यापक कार्यहरू तत्कालै गर्नु भनी आदेश जारी गर्नु विवेकसम्मत र उपयोगी हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

१६. यसरी समग्र परिस्थितिको गम्भीरतापूर्वक अध्ययन र समीक्षा गरी हेर्दा केही कुराहरू तत्कालै गर्नु आवश्यक देखिन्छ भने केही कुराहरू क्रमशः गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । नेपाल सरकार र यसका विभिन्न अङ्गहरूबाट अपाङ्गहरूको हक, हितका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य एवं सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा केही कार्यहरूको थालनी हुनु उत्साहवर्धक कुरा हो । तर

त्यो अत्यन्त न्यून र अपर्याप्त छन् । यसर्थ यसप्रति बढी गम्भीर र बढी जिम्मेवार भएर देहायका कार्यहरू गर्न भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयको नाममा परमादेश जारी गरिएको छ ।

गर्नुपर्ने कार्यहरू:-

- १) अहिलेसम्म पहिचान र गणना भइसकेका अपाङ्गहरूलाई अपाङ्गताको अवस्था हेरी बेरोजगार र आयको स्रोत नभएका र वृद्ध अपाङ्गहरूलाई न्यूनतम मासिक रू.५००१- (पाँच सय) देखि रू.३०००१- (तीन हजार) सम्म निर्वाह भत्ता दिने दिलाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- २) पहिचान भई गणना भइसकेका शारीरिक रूपले हिँडडुल समेत गर्न नसक्ने पूर्ण असक्त वा पूर्णरूपले मानसिक विक्षिप्तताको अवस्थामा रहेको अति अपाङ्गलाई उचित हेरचाह गर्ने परिवार नभएका वा सो गर्न सक्षम परिवार नभएकालाई हेरचाह गर्ने व्यक्ति समेतको लागि न्यूनतम निर्वाह भत्ताको रूपमा अवस्थाअनुसार रू.३०००१- (तीन हजार) देखि रू.५०००१-(पाँच हजार) सम्म मासिक विशेष भत्ता उपलब्ध गराउने,
- ३) अपाङ्गहरूको पहिचान, वर्गीकरण र तिनीहरूको समग्र हकहित समेत हेर्ने गरी प्रत्येक जिल्लामा कम्तीमा एक जना समाज कल्याण अधिकृतको नियुक्ति गर्ने वा निजको काम गर्ने गरी नेपाल सरकारको कुनै अधिकृतलाई तोक्नु पर्ने,
- ४) उपरोक्त दफा १ र २ अनुसारको भत्ता र विशेष भत्ता यो आदेश प्राप्त भएको मितिदेखि लागू हुने गरी आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिना भित्र उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- ५) यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ६ महिनाभित्र समाज कल्याण अधिकृत नियुक्त गरिसक्नु पर्ने,
- ६) उपरोक्त बमोजिमको कार्यहरू सम्पन्न गरी यो आदेश प्राप्त भएको सातौँ महिना भित्र आदेश कार्यान्वयन भएको जानकारी यस अदालतलाई गराउनु पर्ने ।

१७. उपरोक्त कार्यहरूको अतिरिक्त संविधानबमोजिम अपाङ्गका सम्बन्धमा गर्नुपर्ने अरु कल्याणकारी कार्यहरू राज्यका नीतिमा नै सीमित नरही कार्यान्वयनको प्रक्रियामा आउनु पर्छ । त्यस्ता कुराहरू ऐनमा विस्तृत रूपमा व्यवस्थित हुनुपर्छ । यसका अतिरिक्त अपाङ्ग हकहितको क्षेत्रमा देखा परेका नवीन चुनौतीहरूलाई समेत सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ । शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी विषयवस्तुलाई समावेश गरी अपाङ्ग ऐन र नियमावलीमा परिमार्जन वा प्रयाप्त अध्ययन गरी अर्को एकीकृत ऐन जारी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । आज भन्दा तीन दशक पहिला बनेको ऐन र दुई दशक अगाडि बनेको नियमावलीले यस क्षेत्रका आवश्यक सबै कुराहरू एक त समेट्न सकेको छैन भने दोस्रो ती ऐन, नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयन भइरहेको छैन ।

१८. तसर्थ माथि विवेचना गरिएका संविधान, ऐन, नियम र महासन्धि समेतलाई दृष्टिगत गर्दा उचित समय सीमाभित्र निम्न बमोजिमका कार्यहरू क्रमशः गर्दै जान विपक्षीहरू नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, र महिला बालबालिक तथा समाज कल्याण मन्त्रालयका नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छः

निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएका विषयहरू:

- १) अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ३ को प्रयोजनका लागि चिकित्साशास्त्रका सर्वमान्य सिद्धान्त र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड समेतको आधारमा शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक अपाङ्गहरूको गणना गरी तिनीहरूको स्तर निर्धारण एवं वर्गीकरण यथाशीघ्र गर्ने, गराउने,
- २) अपाङ्ग घरको निर्माण एवं सञ्चालन गर्ने । यसको लागि आगामी आर्थिक वर्षदेखि नै अपाङ्गको संख्याको आधारमा बढी अपाङ्ग भएको जिल्ला वा क्षेत्रमा योजनावद्ध ढंगले प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक अपाङ्ग घरको निर्माण र सञ्चालन गर्दै जानु पर्ने,
- ३) ऐन र नियमले अपाङ्गहरूको आवास, शिक्षा, स्वास्थ्य, तालीम, रोजगारी र अन्य सुविधाको

सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले लागू गर्दै जाने,

- ४) अपाङ्ग कल्याण र सुरक्षासम्बन्धी सरकारी र गैरसरकारी स्तरबाट गरिने क्रियाकलाप र गतिविधिको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने गराउने उद्देश्यले मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा र महिला बाल बालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयमा अधिकृतस्तरको एक-एक अनुगमन अधिकारी नियुक्त गर्ने र तिनीहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार पनि परिमार्जित अपाङ्ग, संरक्षण तथा कल्याण ऐनमा निर्धारण गर्ने,
- ५) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक खण्ड र संविधानको भाग ४ मा राज्यको दायित्व र राज्यका नीति उल्लेख गरिएअनुसार अपाङ्गहरूका लागि विशेष व्यवस्था र कार्यक्रमको तर्जुमा गरी लागू गर्दै जानु पर्ने,
- ६) अपाङ्गता अधिकार र अपाङ्ग कल्याणको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी र गैर सरकारी निकायहरूको कामकारवाहीमा आवश्यकतानुसार समन्वय र सहयोगको व्यवस्था मिलाउने,
- ७) नेपालले अपाङ्गता सम्बन्धी महासन्धि, २००६ अनुमोदन गरिसकेको अवस्था समेतलाई विचार गरी यस क्षेत्रका विशेषज्ञ र सरोकारवालाहरू समेतसँग आवश्यक परामर्श एवम सुझाव लिई अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र नियमावली, २०५१ मा समयानुकूल संशोधन र परिमार्जन गर्ने वा नयाँ एकीकृत ऐन र सोहीअनुरूपको एकीकृत नियमावली निर्माण गर्नुपर्ने ।

यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई र एक प्रति फैसलासहितको जानकारी यस अदालत अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई समेत दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिए ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल साउन ३० गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत :- चुरामन खड्का

निर्णय नं.८८९८

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७ सालको रि.न.नं. ०६६-WO-११२९

आदेश मिति: २०६८/१२/१५/१४

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका,
वडा नं. ९ सिनामंगल चोकमा रहेको रोवियस
इन्टरनेशनल प्रा.लि. को अख्तियारप्राप्त ऐ.
प्रा.लि. का सञ्चालक निर्देशक कुमार तामाङ
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- कुनै पनि अपारदर्शी व्यवसाय वा लुकी चोरीको प्रक्रियाबाट सञ्चालन हुने कारोवार उच्च व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी नेपाल सरकारबाट घोषित सार्वजनिक नीतिको विपरीत हुन्छ । प्रतिस्पर्धा ऐन, कालो बजार नियन्त्रण ऐनलगायतका कानूनमार्फत् घोषित सार्वजनिक नीतिको विपरीत सञ्चालन हुने कुनै पनि प्रकारको व्यवसाय वा कारोवारले उच्च व्यवसाय गर्ने मौलिक हकको संरक्षण प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- कुनै पनि व्यापार व्यवसायबाट क्रेता एवं बिक्रेता दुबै पक्षको केही न केही प्रतिफल प्राप्त गरेकै हुनुपर्ने हुन्छ । बिक्रेताले विभिन्न नाममा दिई रकम असूल गर्ने वस्तुतः खरीदकर्ता भनिएका सर्वसाधारण जनताले केही नपाउने गरी सञ्चालन हुने व्यवसाय व्यापारसम्बन्धी विधिशास्त्र (Trade Jurisprudence) को प्रतिकूल हुने मात्र नभई त्यस्तो व्यवसायले संवैधानिक वा कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- प्रचलनमा रहेको ऐन, नियम वा निर्देशिका आदिको जन्म जुन निकायबाट हुन्छ सोको खारेज वा संशोधन गर्ने अख्तियारी पनि सामान्यतया सोही निकायमा नै निहित हुने ।

(प्रकरण नं.१२)

- एकपटक लागू भई प्रचलनमा आएको कानून सधैं कायम रहने भई सार्वजनिक हित कायम गर्न नसकिनुका साथै गतिशील समाजको परिवर्तनशील चाहना समेत परिपूर्ति गर्न नसकिने हुन जान्छ । राज्यले सार्वजनिक हित र कल्याणको लागि सामाजिक आवश्यकताअनुसार ऐन, नियम एवं निर्देशिका निर्माण, संशोधन एवं खारेज गर्नसक्ने हुँदा यस्तो सार्वजनिक हितको लागि भए गरेको नीतिगत निर्णयको विषयमा Promissory Estoppel को सिद्धान्त आर्कषित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

- नियामक कानूनको अभावमा वस्तु व्यापार गर्दा रकम कमिशन आउने आश्वासन दिई नयाँ सदस्य बनाई रकम संकलन गर्ने र सेवाबापत भनी रकम कमिशन समेत लिने खाने कार्य उच्च व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी मान्य नियमहरूको विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.१५)

- जुन निर्देशिकालाई अधिकारको स्रोत मानी स्रोतानुसार नगद धरौटी राखी व्यवसायको अनुमति प्राप्त गरेको हो सो निर्देशिका नै खारेज भइसकेको अवस्थामा सोबाट सिर्जित इजाजत पत्रको आधारमा सिर्जना भएको अधिकार स्वतः समाप्त हुने ।

(प्रकरण नं.१८)

- WTO लगायत अन्य बहुपक्षीय/बहुराष्ट्रिय व्यापारिक सन्धि सम्झौताको दायरा सदस्य राष्ट्रहरू बीच हुने व्यापारमा र यसका नियमहरूको पालना गर्ने गराउने तथा एक सदस्य राष्ट्रले अन्य सदस्य राष्ट्रहरूसंग व्यापार गर्दा पालना गर्नुपर्ने नियमसंग मात्र सीमित छ । WTO को सदस्यताको कारणले

कुनै पनि सार्वभौम देशले आफ्नो भूमिभित्र सञ्चालन हुने गैरकानूनी व्यवसायलाई रोक्नको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने वा यस्तो व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित तथा पारदर्शी ढंगबाट सञ्चालन गर्ने गराउने क्रममा आवश्यक ऐन, कानून वा निर्देशिका बनाउने अख्तियारी हुने ।

(प्रकरण नं.२२)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बद्रीबहादुर कार्की, हरिहर दहाल र शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू गुणनिधि न्यौपाने, मेघराज पोखरेल, बालकृष्ण ढकाल, दिनमणि पोखरेल, दिनेशराज सत्याल र रामबहादुर थापा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), ३७
- उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५
- कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २१

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू नेपालको प्रचलित कम्पनी ऐनअनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गरी आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा पान तथा भ्याटमा दर्ता भई अन्य स्वीकृति लिनु पर्ने ठाउँमा स्वीकृति लिई पेशा व्यवसाय गर्दै आएका प्रा. लि. तथा लिमिटेड कम्पनी हौं । मिति २०६६ साल माघ १७ गते वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वाणिज्य विभागले जारी गरेको नेटवर्क

मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ अनुसार व्यवस्थित भई आफ्नो व्यापार व्यवसायलाई सञ्चालन गरी आएकोमा मिति २०६७ साल जेठ १० गते सोमवार गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा वस्तु वा सेवा व्यापारसंग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउन हुन भन्ने सूचना जारी गरी मन्त्रालयबाट मिति २०६६।१०।१७ मा स्वीकृत भै जारी गरिएको वस्तु व्यापारसंग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ समेत खारेज गरिएको जानकारी भएबाट हाम्रो व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाइएको र हाम्रो व्यवसायको बारेमा कुनै अध्ययन अनुसन्धान नै नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत निर्देशिका खारेज गरी हाम्रो व्यवसायलाई प्रतिबन्ध लगाउने विपक्षीहरूको कामले हाम्रो मौलिक हकमा आघात परेकोले यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

हाम्रो व्यापारिक कम्पनीले कानूनबमोजिम रु. २५,००,०००। धरौट राखी नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय गर्न कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गरी इजाजत लिई व्यवसाय गरेको हो । हामीले हजारौंलाई रोजगारी दिनुका साथै राज्यलाई कर बुझाएका छौं । विपक्षीहरूले नेटवर्क मार्केटिङ्गलाई व्यवस्थित गर्न तथा कानूनी दायरामा ल्याउनुको सट्टा निर्देशिका नै खारेज गर्ने एवं व्यवसायलाई नै प्रतिबन्ध लगाउने खालको जुन कदम चालेका छन् त्यसबाट हाम्रो पेशा व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रता तथा सम्पत्ति आर्जन गर्न, बिक्री वितरण गर्न पाउने समेतका नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) को (च), धारा १३, १८, १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात हुनुका साथै कम्पनी ऐन, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, तथा नियमावली र प्रचलित कानून प्रतिकूल भएको छ ।

हामी विशेष गरी वस्तुसम्बन्धी व्यापार गर्ने व्यवसायी भएकाले हाम्रो वस्तुको गुणस्तर, यसबाट हुने फाइदा वेफाइदाका बारेमा उपभोक्तालाई सुसूचित गरी विद्युतीय तथा प्रिन्ट मिडियामा विज्ञापन नगरी उपभोक्ताले सामानको उपभोग गरेको आधारमा अर्को उपभोक्तलाई सिफारिश गरी सामान बिक्री गर्ने पद्धतिको अवलम्बन गर्दछौं । अतः हामीकहाँ आउने उपभोक्ता भनेको हामीले उपलब्ध गराएको सामग्रीबाट सन्तुष्ट

भएको व्यक्ति मात्र हो । सामानको बिक्री वितरण गर्दा परम्परागत व्यापार गर्ने व्यवसायीले दिने कमिशन जस्तैः हाम्रो कम्पनीले पनि उनीहरूको कार्य दक्षताको आधारमा कमिशन दिने व्यवस्था गरेको छ । ग्राहक वितरकलाई उपलब्ध गराउने कमिशन रकममा पनि अतिरिक्त १५ प्रतिशत कर कटाई नेपाल सरकारलाई राजश्व तिर्दछौं । आयुर्वेदिक उत्पादनहरू, जडिवुटीजन्य सामानहरूको उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्ने हाम्रो उद्देश्य भएकोले ग्रामिण किसानहरू समेत यसबाट लाभान्वित भैरहेका छन् । हामीहरूले बिक्री वितरण गर्दै आएका सामग्रीहरू, उत्पादनहरू तथा सोको बिक्री वितरण गर्ने तौरतरिकाहरू कुनै पनि कानूनको विपरीत छैनन् । त्यसैगरी प्रचलित नेपाल कानूनले उक्त व्यापार गर्ने पद्धतिलाई निषेध पनि गरेको छैन । आफैले नियम बनाई नियममा आउने निर्देशन दिने, आफैले तिमीहरू व्यवसाय नगर भनी व्यवसाय गर्न रोक लगाउने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन । Promisory Estoppel को सिद्धान्तविपरीत आफ्नो प्रतिज्ञालाई राज्यले सूचनाद्वारा खारेज गर्न सक्दैन । अतः विपक्षीहरूले गरेको त्रुटिपूर्ण निर्णय खारेज गरी हामीलाई पुनः व्यवसायमा फर्की राष्ट्र र उपभोक्ताको सेवा गर्ने अवसर दिलाई पाऊं ।

विपक्षीहरूले आफैले बनाएको निर्देशिका, प्रचलित कानून र नियमको बर्खिलाप गरी मनोगत ढंगबाट गरेको निर्णयले हाम्रो स्वाभिमान, इज्जत, प्रतिष्ठा र व्यक्ति तथा सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित गर्ने काम गरेको छ । कानूनसम्मत ढंगले सञ्चालन भएको व्यापार व्यवसायलाई प्रतिबन्ध लगाउनु भन्दा पूर्व सोको सही र उचित समय र अवसर समेत नदिई गरिएको प्रतिबन्धले हामी निवेदकलगायत सम्पूर्ण उपभोक्ताहरूलाई अपूरणीय क्षति हुन पुगेको छ । अतः मिति २०६७।२।१० मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना र सो सम्बन्धी कुनै निर्णय वा परिपत्र भए उल्लिखित त्रुटिपूर्ण कार्यहरूलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी व्यवसाय गर्न पाएको इजाजतअनुसार कामकारवाही गरी सेवा गर्न दिनु, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र उपभोक्त संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ बमोजिम जारी भएको नेटवर्क मार्केटिङ्ग

व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ पुनः कायम गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो जे चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी न्याय दिलाई पाऊँ । साथै विपक्षीले जारी गरेको मिति २०६७२१० को सूचना र सोसँग सम्बन्धित कुनै निर्णय वा परिपत्र भएमा सो समेत कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु, राख्न लगाउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम विपक्षीका नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने कानूनबमोजिमको कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेशको माग भएको प्रस्तुत विषयलाई दृष्टिगत गरी भोलि मिति २०६७२१२१४ का दिन अन्तरिम आदेश जारी गर्न पर्ने नपर्ने सम्बन्धमा छलफल गर्न विपक्षीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई उपस्थित हुनु भनी आजै सूचना दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६७२११९ को आदेश ।

यसमा मिति २०६७२११० को वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको सूचनामा वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउन भनी उल्लेख गरी रोक लगाएको देखियो । नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन इजाजत प्रमाणपत्र वाणिज्य विभागबाट निवेदकहरूले प्राप्त गरी रहेको अवस्था देखिन्छ । के कारणले निवेदकहरूलाई उपरोक्त बमोजिम रोक लगाएको हो ? सो कुरा खुलेको अवस्था सूचनाबाट देखिँदैन । साथै अध्ययन अनुसन्धान कार्य शुरु गरिएको भनी त्यसको निष्कर्ष नआउँदै उक्त सूचना जारी

गरेको देखियो । निवेदकहरूले कम्पनी ऐनअन्तर्गत इजाजत लिई उपरोक्त वस्तु व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरेको अवस्थाको परिप्रेक्ष र निवेदकलाई हुन सक्ने अपूरणिय क्षति र सुविधा सन्तुलनको दृष्टिले समेत विचार गर्दा पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अन्तरिम आदेश जारी हुनु बाञ्छनिय देखिँदा निवेदकको हकमा उक्त सूचनाबाट वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउन भनी रोक लगाएको हदसम्म उक्त सूचना कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम विपक्षीका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको सूचना विपक्षीलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७२११६ को आदेश ।

उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ मा ऐन वा यस नियमावलीबमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न मन्त्रालयले आवश्यक निर्देशिका बनाई लागू गर्नसक्ने व्यवस्थाबमोजिम प्रस्तुत निर्देशिका बनाईएको देखिन्छ । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा सो अन्तरगत बनेको नियमावली, २०५६ बमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाही गर्न निर्देशिकाको औचित्य नभएमा निर्देशिका बनाउने निकायले जहिलेसुकै पनि निर्देशिका खारेज गर्नसक्ने नै हुँदा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट प्रस्तुत निर्देशिका खारेज गर्न भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने विपक्षीको जिकीर तर्कसंगत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव माधव पौडेलको लिखित जवाफ ।

नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायका सम्बन्धमा व्यापक रूपमा जनगुनासोहरू आउन थालेको र नेटवर्क व्यवसायलाई तत्काल रोक नलगाएमा आम उपभोक्ताहरू ठगिन जाने सम्भावना रहेको हुँदा नेपाल सरकारको मिति २०६७२१९ को निर्णयअनुसार नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज गरिएको र कुनै पनि प्रकारको नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउन सार्वजनिक सूचना जारी भई सकेको हुँदा रिट निवेदन आधाररहित र खारेजभागी छ । उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्न नेपाल सरकारले जुनसुकै समयमा

विभिन्न खालको नीति नियमहरू बनाउन, लागू गर्न र खारेज गर्न सक्दछ। जुन निकायले निर्देशिका जारी गरेको हो सो निकायले खारेज गर्ने अधिकार समेत राख्दछ। नेपाल सरकारबाट सबै पक्षको विचार गरी एक पटक खारेज गरिसकेको निर्देशिकालाई पुनः जगाउनु उपयुक्त नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ। साथै नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायका सम्बन्धमा आगामी दिनमा राज्यको तर्फबाट लिइनु पर्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्नको लागि नेपाल सरकारको मिति २०६७।२।९ को निर्णयअनुसार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सहसचिवको संयोजकत्वमा अन्तर मन्त्रालय स्तरीय अध्ययन टोली समेत गठन गरिसकिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का निमित्त सचिव चन्द्रकुमार घिमिरेको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को अनुसूची-२ बमोजिम उपभोक्ताको हक, हित र अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको कार्य नभएको हुँदा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ यस मन्त्रालयसंग सम्बन्धित नभएको यस मन्त्रालयको कुनै पनि कामकारवाहीबाट निज निवेदकको मौलिक हक एवं कानूनी हक समेत हनन् नभएको र रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विनाकारण विपक्षी बनाएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालतसमक्ष अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योग मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव प्रतापकुमार पाठकको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो कारवाहीबाट नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन सम्बन्धमा रोक लगाएको हो सो कुराको जिकीर रिट निवेदनमा उल्लेख नै नगरी हचुवाको भरमा अर्थ मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाइएको रिट निवेदन खारेजभागी छ। वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायका सम्बन्धमा पत्रपत्रिका तथा जनगुनासोहरका सम्बन्धमा एक अध्ययन टोली गठन गरी छानवीन एवं अनुसन्धान

कार्य शुरु गर्ने निर्णय गरेको र वस्तु तथा व्यापारसंग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ समेत खारेज गरेको विषय उक्त मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले कानूनबमोजिम उक्त मन्त्रालयले गरेको कार्यका सम्बन्धमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. का सचिव रामेश्वरप्रसाद खनालको लिखित जवाफ।

जनमानसमा नेटवर्क मार्केटिङ्गप्रतिको आशंका र व्यवहारलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्न नेटवर्क मार्केटिङ्गसम्बन्धी अध्ययन गर्न गठित टोलीले दिएको प्रतिवेदनमा आधारित भई नेटवर्क व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ समेतलाई खारेज गरेको अवस्था हो। सरकारले गठन गरेको अध्ययन टोलीले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा कारोवारमा रोक लगाएको हो। केवल अध्ययन टोलीको सदस्य भएको नाताले मात्र यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने गृह मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव डा. गोविन्दप्रसाद कुसुमको लिखित जवाफ।

यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण असम्बन्धित विषयमा प्रत्यर्थी बनाई रिट निवेदन पेश गरेको रिट निवेदन खारेजभागी छ। उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ मा ऐन वा यस नियमावलीबमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले आवश्यक निर्देशिका बनाई लागू गर्न सक्ने व्यवस्थाबमोजिम प्रस्तुत निर्देशिका बनाइएको देखिन्छ। उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा सो अन्तरगत बनेको नियमावली, २०५६ बमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाही गर्न बनाइएको निर्देशिकाको औचित्य नभएमा निर्देशिका बनाउने निकायले जहिलेसुकै पनि निर्देशिका खारेज गर्नसक्ने नै हुँदा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट प्रस्तुत निर्देशिका खारेज गर्न भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने विपक्षीको जिकीर तर्कसंगत देखिँदैन। निवेदकले माग गरेको व्यवसाय सञ्चालन

गर्न दिने निर्देशिका हाल खारेज भई सकेको र नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रचलित कुनै पनि कानूनले अधिकार प्रदान नगरेकोले निवेदन जिकीर खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट ऐ. का सचिव विमलप्रसाद वाग्लेको लिखित जवाफ ।

हाम्रो पक्ष निवेदक कम्पनीहरू नेपालको प्रचलित कम्पनी ऐनअनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएका कम्पनीहरू हुन् । निवेदक कम्पनीहरू आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा पान तथा भ्याटमा दर्ता भई अन्य स्वीकृति लिनुपर्ने ठाउँमा स्वीकृति लिई पेशा व्यवसाय गर्दै आईरहेका छन् । निवेदकहरू वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वाणिज्य विभागले मिति २०६६।१०।१७ मा जारी गरेको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ अनुसार व्यवस्थित भई आफ्नो व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरी आएकोमा मिति २०६७।२।१० मा गोरखापत्रमा उक्त मन्त्रालयको प्रकाशित सूचनाअनुसार उल्लिखित नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज गर्ने कार्यबाट निवेदकहरूलाई संविधानप्रदत्त व्यापार व्यवसाय गर्न पाउने समेतका हकमा आघात भएको छ । सरकारबाट उक्त निर्देशिका खारेजी निर्णयउपर निवेदकहरूबाट सम्मानीत अदालतमा रिट निवेदन दायर भई संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।२।१२ मा अन्तरिम आदेश जारी भई निवेदकहरूले आफ्नो व्यापार व्यवसाय सुचारू गरिरहेको अवस्था छ । तथापी अदालतको पूर्ण निर्णय प्राप्त नहुँदा सम्म पूर्ववत् अवस्था भै प्रतिस्पर्धी व्यापार गर्न नसकिरहेको अवस्था छ । प्रस्तुत मुद्दाको मूल जड भनेको नेटवर्क मार्केटिङ्गको बारेमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारबाट मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण भई अध्ययन गर्न टोली खटाएको र त्यस टोलीले नेटवर्क व्यवसायलाई प्रतिबन्ध गर्नुपर्छ भनी दिएको सुझावको आधारमा सूचना प्रकाशित गरी नेटवर्क मार्केटिङ्गलाई रोक लगाएको हो । निवेदक कम्पनीहरू प्रचलित कानूनवमोजिम विधिसम्मत रूपमा दर्ता भई कारोवार गरी आएका थिए । त्यस्तैमा विपक्षी वाणिज्य विभागले मिति २०६६।१०।१७ मा वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित

नेटवर्क व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ जारी गर्नु र गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय गर्न चाहने कम्पनीले आफ्नो प्रवन्धपत्रमा एकल उद्देश्य राखी नेटवर्क मार्केटिङ्ग गर्नुपर्ने प्रावधान तोक्यो । साथै उक्त निर्देशिकालाई ४५ दिनभित्र अपडेट गर्नुपर्ने प्रावधान तोकी विभागबाट २५ लाख धरौटी लिई इजाजत दिएकोमा कानूनप्रतिकूल निर्देशिका नै खारेज गरी व्यवसाय गर्न रोक लगाउने निर्णयले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३, १८, १९ ले प्रदान गरेको निवेदकहरूको मौलिक हकमा गम्भीर आघात भएको छ ।

नेटवर्क व्यवसाय मानव सभ्यताको विकाससँगै बजारीकरणको आधारमा परिवर्तन हुँदै आई रहेको छ । हाल विश्वभरी नै प्रचलनमा आई वैधानिक रूपमा सञ्चालन भई रहेको छ । नेपालमा मात्र यसलाई अस्वीकार गर्न मिल्दैन । नेपाल सरकारले लाखौं रूपैयाँ धरौटी लिई नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्न दिएको र व्यवसायीहरूले सरकारलाई करोडौं कर शुल्क आदि बुझाई लाखौं नेपाली नागरिकको दैनिकीमा सहयोग पुऱ्याई रहेको अवस्थामा सुनुवाईको अवसर (Right to Hearing) समेत नदिई निर्देशिका खारेज गर्नु संविधान एवं कानूनप्रतिकूल छ । निर्देशिका बनाउँदा उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ बमोजिम उपभोक्ता परिषद्को सिफारिशमा बनाई लागू गरेकोमा खारेज गर्दा समेत उक्त परिषद्को सिफारिशको आवश्यकता पर्ने हुन्छ । तर परिषद्को सिफारिशमा नभई पत्रपत्रिकाको समाचार र युनिटी लाईफ इन्टरनेशनलको गतिविधिवारे अध्ययन गर्न गठन भएको समितिको सिफारिशको आधारमा खारेज गरेको देखिएकोले त्यस्तो कार्य संविधान र कानूनप्रतिकूल रहेको छ । उक्त समितिले नेटवर्क मार्केटिङ्गलाई कानून निर्माण गरी व्यवस्थित गरिनुपर्ने सुझाव अध्ययन प्रतिवेदनका समेत पेश गरेको छ । निवेदकहरूले निर्देशिकाको पूर्ण पालना गरेका छन् । निवेदकहरू उपर कही कतै उजुरी परेको छैन । नेपालले WTO, SAFTA, र BIMSTEC को सदस्यता प्राप्त गरिसकेको छ । WTO

समेतको सदस्य भई सकेपछि कुनै पनि वैधानिक व्यापारिक पद्धतिलाई रोक लगाइयो भने त्यो Barrier to Trade हुन्छ, र यसरी रोक लगाउन समेत मिल्दैन ।

तसर्थ, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम सफाइको मौका नदिई, संविधान र कानूनको बर्खिलाप हुने गरी ठाडो सूचना निकाली कारोवारमा हठात् रोक लगाउने र बन्द गर्ने काम गर्न मिल्दैन, राज्यले एकपटक बोली सकेको र सुविधा दिई सकेको कुरा पूर्ण पालना गर्नु पर्दछ, भन्ने प्रोमिसरी इस्टोपेल (Promisory Estoppel) को सिद्धान्त समेतको बर्खिलाप हुने गरी गरिएको वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज गर्ने निर्णय र सो सम्बन्धी सूचना संविधान एवं कानूनप्रतिकूल हुँदा उक्त निर्णय तथा सूचना उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जारी निर्देशिका कायम राख्नु र निर्देशिकालाई विस्थापन गर्नुपरे कानून निर्माण गरेर मात्र विस्थापन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

सर्वप्रथम वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट मिति २०६६।१०।१७ मा जारी भएको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ मिति २०६७।२।१९ मा खारेज गरी मिति २०६७।२।१० को सूचनाबाट सार्वजनिक जानकारी दिएको व्यहोरा अनुरोध छ । नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मिति २०६७।२।१९ को निर्णयअनुसार सोही मन्त्रालयका सहसचिवको संयोजकत्वमा नेटवर्क मार्केटिङ, व्यवसायसम्बन्धी अध्ययन गर्न कार्यदल गठन भएको र सो कार्यदलले नेटवर्क मार्केटिङ, व्यवसाय गर्ने कम्पनीहरूको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय समक्ष नेटवर्क मार्केटिङ, व्यवसायसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन २०६७ पेश गरी सकेको छ । सो प्रतिवेदनले विदेशी राष्ट्रहरूमा भएको अनुभवलाई आत्मसाथ गरी वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्ने, व्यापारसँग जालसाजी, ठगी जस्तो अपराध नियन्त्रण गर्न आचारसंहिता बनाउने वस्तुहरूको गुणस्तर परीक्षण गर्न प्रयोगशालाको स्थापन गर्ने, प्रत्यक्ष बिक्रीसम्बन्धी कानून निर्माण

गर्नेलगायतका सिफारिशसहित वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय गर्न दिन र सेवा व्यवसायको हकमा स्पष्ट कानूनको व्यवस्था नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्न दिनु उपयुक्त नहुने भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । सो प्रतिवेदन नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले अध्ययन गरी आवश्यक कारवाहीको चरणमा रहेको छ । सो प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न सम्मानीत अदालतबाट अन्तरिम आदेश भई मुद्दा चलिरहेको कारण कारवाही अगाडि बढ्न नसकिरहेको अवस्था छ । रिट निवेदकहरूले कम्पनी दर्ता गरी हालसम्म कारोवार गर्दै आएको देखिन्छ । प्रचलित नेपाल कानून (उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४, कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२, प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३, मुलुकी ऐन, ठगीको महल आदि) बमोजिम नियमनकारी निकायहरूबाट तत् तत् कानूनले निषेध गरेको अपराध मानेका विषयमा गरिएका कानूनी कारवाहीले संवैधानिक हकमा आघात पुऱ्याएको मान्न मिल्दैन । निर्देशिका जारी गरेको निकायले आफूले जारी गरेको निर्देशिका खारेज गर्नसक्ने हुँदा उक्त निर्देशिका खारेजउपर परेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजहरू तथा रिट निवेदक तथा विपक्षीहरूका तर्फबाट प्रस्तुत लिखित बहस नोट अध्ययन गरी सुनुवाईको क्रममा रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बन्नीबहादुर कार्की, श्री हरिहर दहाल र श्री शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गुणनिधि न्यौपाने, श्री मेघराज पोखरेल, श्री बालकृष्ण ढकाल, श्री दिनमणि पोखरेल, श्री दिनेशराज सत्याल र रामबहादुर थापाले गर्नु भएको बहस र विपक्षी नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

निर्णय सुनाउनको लागि आजको तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक एवं विपक्षी

तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी पेश गरिएका उपर्युक्त लिखित बहस नोटलाई दृष्टिगत गरी रिट निवेदनका साथै सम्बद्ध संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाहरूको समेत समग्र अध्ययन गरी हेर्दा नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वाणिज्य विभागबाट मिति २०६६।१०।१७ मा जारी गरेको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज गर्नुको साथै कुनै पनि प्रकारको नेटवर्किङ्ग व्यवस्था नगर्नु नगराउनु भन्ने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको कारणले निवेदकहरूको पेशा रोजगार सम्बन्धी हक हनन भएकोले उक्त निर्णय वदर गरिपाउँ र उक्त निर्देशिकालाई कायम राख्नु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य माग दावी रहेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भन्दा पहिले निम्न प्रश्नहरू निरोपण गर्नुपर्ने देखियो:

- १) नेटवर्किङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया तथा प्रकृति प्रचलित नेपाल कानूनले अवलम्बन गरेको प्रतिस्पर्धा तथा बजार संरक्षण सम्बन्धी सर्वमान्य नीति अनुकूल छ वा छैन र यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारण जनता ठगिने, भुक्किने वा निजहरूबाट कसैले नाजायज फाइदा लिन सक्ने अवस्था छ वा छैन ?
- २) पेशा वा व्यवसाय गर्ने अधिकार निरपेक्ष अधिकार (Absolute right) हो वा होइन र सर्वसाधारण जनताको हित विपरीत सञ्चालन गरिएको कुनै व्यवसायलाई नेपाल सरकारले निषेध, नियन्त्रण वा नियमित गर्न सक्छ वा सक्दैन ?
- ३) नेपाल सरकारबाट जारी गरिएको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई जारी गर्ने निकायले खारेज गर्न पाउने हो वा होइन ? नेपाल सरकारबाट उक्त निर्देशिका खारेज गरेको कार्य कानूनसम्मत छ वा छैन ?
- ४) वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले वस्तु तथा सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनुको लागि मिति २०६७।२।१९ मा जारी गरेको निर्णय एवं मिति २०६७।२।१० मा जारी

गरेको सार्वजनिक सूचना।टस्कानूनसम्मत छ वा छैन ?

- ५) निवेदकहरूको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, रिट निवेदकहरूको माग दावीलाई नै मूल रूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। नेटवर्किङ्गको माध्यमबाट वस्तु किनवेच गर्ने कार्य वस्तु व्यापारको एउटा प्रक्रिया मात्र हो र यस्तो प्रक्रिया छनौट गर्न पाउने निवेदकको मौलिक हक भएको, यस्तो व्यवसायमा कानूनले रोक नलाएको, निवेदकहरूको विरुद्धमा कुनै पनि उजुरी नपरेको, सम्बन्धित निकायबाट इजाजत पत्र लिई नेटवर्क व्यवसाय गरेकोमा निवेदकहरूलाई सुनुवाइको मौका नदिई वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय गर्न रोक लगाउने र नेटवर्क व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई खारेज गर्ने गरी नेपाल सरकारबाट जारी भएको मिति २०६७।२।१० सूचना र सो सँग सम्बन्धित निर्णय गैरकानूनी भएकोले वदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको मुख्य माग दावी रहेको देखिन्छ। यसैले नेपाल सरकारको उक्त निर्णयको वैधताको परीक्षण गर्नको लागि नेटवर्क व्यवसाय के हो, वस्तुको व्यापारसम्बन्धी यो व्यवसाय वस्तु बिक्रीसम्बन्धी परम्परागत व्यवसाय वा माध्यम भन्दा के फरक छ र यो प्रक्रियाबाट वस्तु वा सेवाको व्यापार हुँदा उपभोक्तालाई के फाइदा हुन्छ र यस्तो व्यापारसम्बन्धी अन्य देशहरूको प्रचलन के छ र नेपालमा यस व्यवसायको सञ्चालन कसरी भएको र वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेपालमा सञ्चालित नेटवर्क व्यवसाय कानून सम्मत रूपबाट सञ्चालन भएको छ वा छैन भन्ने जस्ता सम्बद्ध प्रश्नहरूको बारेमा नै सर्वप्रथम विवेचना गर्नु पर्ने देखियो।

३. नेपाल सरकारको मिति २०६७।२।१९ को निर्णयअनुसार गठित नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी अध्ययन कार्यदल, २०६७ को प्रतिवेदनमा यस सम्बन्धमा केही महत्वपूर्ण तथ्याहरू संकलन गरिएको देखिन्छ। उक्त प्रतिवेदनको अनुसूचीमा संलग्न वेलायत, चीन, मलेसिया, थाइल्याण्ड आदि देशहरूको

कानूनको अध्ययन गर्दा वस्तु व्यापारसम्बन्धी परम्परागत प्रक्रियामा वस्तुको उत्पादकदेखि थोक विक्रेता, डीलर, खुद्रा विक्रेता हुदै अन्तिम उपभोक्तासम्म पुग्दा विभिन्न तहका व्यापारीहरूले लिने दिने कमिसनले गर्दा उपभोक्ता मूल्य महंगो हुने तर नेटवर्क व्यवसायको माध्यमबाट वस्तुको प्रत्यक्ष बिक्री (Direct Selling) गर्दा उपरोक्त तह पार गर्नु नपर्ने हुँदा उपभोक्ताले सस्तोमा गुणस्तरीय वस्तुको उपभोग गर्न पाउने भनी उल्लिखित देशहरूमा यस सम्बन्धी छुट्टै कानून बनाई वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसायलाई व्यवस्थित तथा नियमित गरेको पाइन्छ। तर यी देशहरूमा पनि वस्तुको मूल्य, गुणस्तरता तथा सर्वसाधारण ठगिने, भुक्किने वा निजहरूबाट कसैले नाजायज फाइदा लिन सक्ने परिस्थिति तथा अवस्थाहरूको पहिचान जस्ता गतिविधिहरूलाई प्रतिबन्धित गराई यस्तो कार्यमा संलग्न हुने गराउनेलाई कडा सजाय गरेको देखिन्छ, भने वस्तु बिक्री नगरी केवल तह तहमा सदस्य मात्र बनाउदै जाने, सदस्यता शुल्क असूल गर्ने र सदस्यता संख्या बढाएको अवस्थामा थप कमिशन दिने जस्ता कार्यलाई पूर्ण रूपमा रोक लगाएको देखिन्छ।

४. नेपालमा वस्तु बिक्रीसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्ने कानून नबनाई यस सम्बन्धमा नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ जारी गरी उक्त व्यवसाय सञ्चालन गर्न इजाजत दिने व्यवस्था गरेको कुरा उक्त अध्ययन कार्यदलको प्रतिवेदनबाट देखिन्छ। तर उक्त निर्देशिका जारी भएपछि पनि इजाजत नलिई वस्तु तथा सेवा सम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालनमा रहेका र इजाजत पत्र लिई वा नलिई यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्नेहरूबाट सर्वसाधारणलाई भ्रममा पारी रकम असूल गर्नेलगायत निम्न प्रकारका अनियमित कार्य गरेको कुरा उक्त अध्ययन प्रतिवेदन तथा विभिन्न जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष सर्वसाधारणको उजूरी परी सो सम्बन्धमा भए गरेका कारवाहीहरूबाट देखिन्छ:

(क) वस्तुको वास्तविक मूल्य नभई प्याकेज शुल्क वा प्याकेज शुल्कको नाम नदिई सर्वसाधारणबाट रकम असूल गर्ने गरेको,

- (ख) किट मूल्य, प्याकेज मूल्य, किट शुल्क, प्याकेज शुल्क आदि विभिन्न नामबाट सर्वसाधारणबाट रकम असूल गर्ने तर सोबापत कुनै वस्तु नदिने र दिए पनि अति थोरै मूल्यको वस्तु उपलब्ध गराउने अझ कति कम्पनीले त रु.६०००।- (छ हजार रुपैया) देखि रु.२५,०००। (पच्चीस हजार) सम्म सर्वसाधारणबाट असूल गरी सोबापत रु.३००।- भन्दा कम मूल्यको वस्तु मात्र दिएको भन्ने गुनासा पनि सार्वजनिक भएको देखियो,
- (ग) नेटवर्कको सदस्य नवनी वस्तु खरीद गर्न नपाउने,
- (घ) खुल्ला बजारको मूल्य भन्दा नेटवर्कको माध्यमबाट बिक्री हुने वस्तुको मूल्य धेरै गुणा महंगो पर्ने,
- (ङ) खाद्य वा औषधि प्रयोगशालाबाट गुणस्तर परीक्षण नभएको फुड सप्लिमेन्ट, हेल्थ केयरसँग सम्बन्धित विभिन्न औषधिजन्य वस्तुहरूको उपभोगबाट हुने फाइदा तथा गुणको बारेमा बढाई चढाई बखान गर्ने र भ्रमपूर्ण जानकारी दिई बिक्री गर्ने र यस्ता वस्तुको सेवनबाट तत्काल कुनै पीडा कम हुने देखिए पनि यी वस्तुको सेवनबाट हुने साइड इफेक्ट अर्थात अन्य रोग उत्पन्न हुने सम्भावना र यस्तो वस्तुको नियमित सेवनले खराब लत वस्तु गरी सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने,
- (च) नेटवर्ककै कम्पनीले बिक्री वितरण गर्ने वस्तु सामान्यतया बजारमा खरीद गर्न सक्ने अवस्था नहुने र भिन्दै ब्राण्ड र क्वालिटीको हुने हुँदा तुलनात्मक रूपमा यस्ता वस्तुको गुणस्तर तुलना गर्न वा दाँज्न कठिनाई हुने,
- (छ) वस्तुको उपभोक्ता मूल्यको ५० प्रतिशत भन्दा बढीसम्म रकम विभिन्न प्रकारका कमिशन, बोनस, फाइदाको रूपमा बिक्रीकर्ता वा प्रतिनिधिलाई बाँढ्ने गरेको,
- (ज) सार्वजनिक स्थानमा खरीद बिक्री नहुने व्यक्तिगत सम्पर्कबाट नै नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन हुने भएकोले यो व्यापारको अनुगमन गर्न कठिन हुने,

- (भ) व्यक्तिगत सम्बन्धका आधारमा व्यापार सञ्चालन हुने र पर्याप्त पारदर्शिताको अभावमा नेटवर्क व्यापारबाट जालसाजी, ठगी, जस्ता अपराध हुने सम्भावना रहेको,
- (त्र) प्रत्येक महिना मुनाफा बाँडिने भन्ने जस्ता भ्रूठा आश्वासन सर्वसाधारणलाई दिई निजहरूबाट रकम असूल गरी नेटवर्क सदस्य बढाउदै जाने तर असूल गरेको रकमको बापतमा कुनै वस्तु वा सामान नदिने ।
- (ट) गरिबी, अशिक्षित, आर्थिक अभावको अवस्थामा रहेका आम ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रका वासिन्दाहरूलाई नेटवर्क व्यापारको संजालमा समेट्ने नाउँमा निजहरूबाट विभिन्न नाम र बहानामा रकम असूल गर्ने, थोरै लगानीबाट धेरै आय हुने र नियमित व्याज वा नाफा बाड्ने जस्ता भ्रूठा आश्वासन दिने र सपना बाँड्ने कार्य भए गरेका घटनाहरू सार्वजनिक जानकारीमा आएको,
- (ठ) नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्ने फर्म तथा कम्पनीहरूले धेरै व्यक्तिलाई डुप्लीकेट कागज देखाई भ्रुक्याई नेटवर्क सदस्य बनाई घरमा नै बसी लाखौं रुपैयाँ कमाउन सकिने, रातारात धनी बन्न सकिने जस्ता भ्रूठा सपना बाँड्दै हिड्ने गरेको, गरीव सुकुम्वासी र एक छाक खान नसक्ने आर्थिक हैसियतका मानिसलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई रकम असुल्ने गरेको र महंगा र कम गुणस्तरका सामानहरू नेटवर्क सदस्यलाई जवरजस्ती भिडाउने गरेको भन्ने व्यहोराको सयौं उजूरीहरू विभिन्न जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा परेको भन्ने तथ्य यसै मुद्दाको लगाउको रूपमा आज यसै इजलासमा पेश भएका रिट नं. ०६४-WO-०६२८ लगायतका रिट निवेदनहरूमा विपक्षी बनाइएका विभिन्न जिल्लाहरूका प्रमुख जिल्ला अधिकारी तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले पेश गरेको लिखित जवाफबाट देखिएको ।

५. उपरोक्त कार्य नेपाल कानूनविपरीत भएको मात्र नभई वस्तु विक्रीसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय गर्न अनुमति दिने कानून भएका देशहरू जस्तो चीन, वेलायत, मलेसिया, थाईल्याण्ड आदिको कानून अनुसार पनि निषेधित तथा दण्डनीय भए रहेको देखिन्छ । लुकी चोरी र छलछामको व्यापार व्यवसायलाई कुनै पनि देशको कानूनले मान्यता दिएको अवस्था सार्वजनिक जानकारीमा छैन । वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेपालको सार्वजनिक नीतिले लुकी चोरी व्यापारलाई कुनै स्थान दिदैन । वस्तु व्यापारसम्बन्धी कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ तथा मुलुकी ऐन ठगीको महलमा गरिएका व्यवस्थाहरूको समग्र अध्ययनबाट पनि नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्ने फर्म कम्पनीहरूबाट भए गरेका वा हुने गरेका उल्लिखित कार्यहरू निषेधित कार्यहरू हुन तर नेपालमा नेटवर्क व्यवसाय सम्बन्धी छुट्टै कानून नभएको र नेपालको आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक अवस्था, नेपाली जनताको शैक्षिक स्तर, आर्थिक अवस्था उल्लिखित कार्यहरूको प्रकृति तथा नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गरिने अपारदर्शिता तौर तरिकाको कारणले नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालनका उपरोक्त विकृति तथा अनियमितता र सर्वसाधारणलाई भ्रुक्याउने र ठगिने कार्यहरूको सही सूचना पूर्ण रूपमा राज्य संयन्त्र भित्र आउन सक्ने अवस्था नहुदा कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२ उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ अन्तर्गत व्यवस्था गरिएका पदाधिकारी तथा निकायहरूबाट उल्लिखित अनियमित तथा गैरकानूनी कार्यको प्रभावकारी अनुगमन गरी उपयुक्त दण्ड सजाय गर्ने गराउने कार्य तत्कालै प्रभावकारी रूपबाट हुन नसक्ने कारणले नेटवर्क व्यापारको नियन्त्रण, नियमन र व्यवस्थापन गर्नु अति आवश्यक रहेको भन्ने उल्लिखित अध्ययन कार्यदलको सुझाव रहेको देखियो ।

६. उपरोक्त प्रकरणमा विवेचना गरिएअनुसार कुनै व्यक्तिले सञ्चालन गरेको नेटवर्क व्यापारबाट

सर्वसाधारण जनता ठगिने, भुक्किने वा जालसाजीयुक्त कारोवारका फन्दामा परेका र भविश्यमा यस्तो कार्य हुने प्रवल सम्भावना रहेको र यस्तो कारोवारबाट मर्कामा पर्ने व्यक्तिहरूबाट राजधानीभित्र र बाहिरका जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा उजूरीहरू परिरहेको र सार्वजनिक सञ्चारका माध्यमहरूबाट पनि नेटवर्क व्यापारबाट सर्वसाधारण, ठगिएको लुटिएको, भुक्त्याएको, भूटा आश्वासन दिई रकम असूल गर्ने गरेको, चर्को मूल्यमा अपारदर्शी प्रक्रियाबाट सामानहरूको कारोवार भएको, यस्तो प्रक्रियाबाट गुणस्तर प्रमाणित नभएका औषधिजन्य वस्तुको किनवेच भएको समेत घटनाहरू सार्वजनिक भएको देखियो। वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालनको प्रक्रिया र यसको सञ्चालनबाट उजागर भएका उपरोक्त तथ्यहरूको अवलोकन गर्दा यो व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया र प्रकृति वस्तु व्यापार सम्बन्धमा नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको सार्वजनिक नीतिको साथै प्रतिस्पर्धा तथा बजार संरक्षणसम्बन्धी उल्लिखित कानूनहरू विपरीत सञ्चालन भए गरेको देखियो।

७. नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्ने सबै फर्म तथा कम्पनीहरूबाट उल्लिखित नीति तथा कानूनविपरीत काम नभएको हुन सक्दछ। तर यही आधारमा नै वस्तु व्यापारको उपरोक्त प्रक्रियालाई सरकारले हस्तक्षेप गर्न नै नसक्ने वा नियमित गर्न नपाउने भन्ने होइन। उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसायको सञ्चालनबाट सर्वसाधारण जनता ठगिने वा भुक्किने मात्र नभई उनीहरूको सम्पत्ति, शरीर तथा सार्वजनिक स्वास्थ्यविपरीत काम भए गरेका छन् भन्ने तथ्यहरू सार्वजनिक भए पछि सर्वसाधारणको हित रक्षाको सपथ लिएको र संवैधानिक दायित्व बोकेको सरकारसमक्ष केवल दुइवटा मात्र विकल्पहरू रहने देखिन्छ। पहिलो विकल्पअनुसार सर्वसाधारणको हितविपरीत सञ्चालन हुने यस्ता व्यापारिक कारोवारहरूलाई सदाको लागि प्रतिबन्ध लगाई निषेधित कार्यको सूचीमा राख्ने कार्य हुन सक्तछ, भने यस्तो नेटवर्क व्यापारको कार्यलाई नियमित

तथा व्यवस्थित गर्न उपयुक्त कानूनको तर्जुमा गरी यस्तो कार्यको अनुगमन गर्न र उल्लिखित नेटवर्क व्यापारको प्रक्रियाबाट खरीद बिक्री हुने वस्तुहरूको गुणस्तरको परीक्षण तथा अनुगमन गर्नको लागि साधन स्रोत सम्पन्न प्रभावकारी तथा सक्षम संयन्त्रको व्यवस्था गरी वस्तु बिक्रीसम्बन्धी नेटवर्क व्यापारलाई नियमित व्यवसाय (Regulated trade) को रूपमा मान्यता दिने दोस्रो विकल्प हुन सक्तछ। यस्तो दोस्रो विकल्प कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने ऐन कानूनको निर्माणलगायत पर्याप्त साधन स्रोत सम्पन्न संयन्त्रको विकास गर्ने कार्य तत्काल हुन नसक्ने हुँदा सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सम्पत्ति तथा हितको रक्षा गर्नको लागि नेटवर्क व्यवसाय तत्काल रोक्ने बारेमा नेपाल सरकारबाट भएको उल्लिखित निर्णय तथा सूचनालाई सार्वजनिक हितको दृष्टिबाट अन्यथा भन्न र यस्तो कार्यलाई न्याय निरोपणका प्रक्रियाबाट हस्तक्षेप गर्न सक्ने अवस्था रहेन।

८. निरोपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, रिट निवेदकहरूले पेशा वा व्यवसाय गर्न पाउने संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा विपक्षीहरूबाट बन्देज लगाईएको भनी दावी लिएको देखिन्छ। रिट निवेदकको तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले वस्तु व्यापार सँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय कुनै नौलो र नयाँ व्यवसाय नभई यो केवल वस्तु व्यापारको एउटा प्रक्रिया मात्र हो र नेटवर्क व्यवसाय गर्नबाट रोक लगाउने नेपाल सरकारको निर्णयबाट वस्तु व्यापारका प्रक्रिया रोज्न पाउने मौलिक अधिकार हनन भएको छ र यस्तो व्यवसाय गर्न रोक लगाउने कानूनको अभावमा नेपाल सरकारको उक्त निर्णय गैरकानूनी तथा अनाधिकार छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा, कुनै व्यक्तिले पेशा, व्यवसाय गर्न पाउने हकको र सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सम्पत्तिको रक्षा, ठगी, चोरी जालसाजी तथा भुक्त्यान विरुद्धको नैसर्गिक हकको बीचमा द्वन्द (Conflict) आएको अवस्थामा पहिलो हक अर्थात् व्यवसाय गर्ने हक वा दोस्रो हक ठगी, चोरी, भुक्त्यान विरुद्धको हक मध्ये कुन हकले प्राथमिकता पाउने भन्ने प्रश्न नै

मूल रूपमा निराकरण गर्न पर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा पेशा व्यवसाय गर्ने हकका सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ उपधारा (३) खण्ड (च) मा कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता को हक साथ साथै उक्त उपधारा (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश अन्तर्गत खण्ड (५) मा गरिएको व्यवस्था पनि हेर्नु पर्दछ । उक्त धारामा गरिएको व्यवस्थाबाट कुनै पेशा व्यवसाय गर्ने हक निरपेक्ष हक होइन । यसैले यस्तो हक र सर्वसाधारणको सम्पत्ति तथा शरीरको रक्षा सम्बन्धी जन्मजात हकको बीचमा द्वन्द्व आएको अवस्थामा सर्वसाधारणको सम्पत्ति र शरीरको रक्षा गर्ने विषयले प्राथमिकता पाउने हुँदा यो प्राथमिकताको रक्षा गर्नु संविधानको धारा ३७ अनुसार नेपाल सरकारलाई प्राप्त कार्यकारिणी अधिकारको आधार स्तम्भको रूपमा अन्तर्निहित संवैधानिक दायित्व तथा कर्तव्य पालनाको विषय हुन जान्छ । कुनै व्यवसाय सञ्चालन गर्दा (जस्तो वस्तु बिक्री सम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय) यस्तो व्यवसायीलाई उक्त परम्परागत व्यापारबाट भन्दा बढी नाफा हुन्छ वा सुविधा हुन्छ भन्ने आधारमा यस्तो व्यवसाय रोज्ने हक स्वतः निजलाई प्राप्त हुन्छ भन्ने होइन । कुनै पनि अपारदर्शी व्यवसाय वा लुकी चोरीको प्रक्रियाबाट सञ्चालन हुने कारोवार उद्यम व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी नेपाल सरकारबाट घोषित सार्वजनिक नीतिको विपरीत हुन्छन । प्रतिस्पर्धा ऐन, कालो बजार नियन्त्रण ऐनलगायतका कानूनमार्फत् घोषित यस्तो सार्वजनिक नीतिको विपरीत सञ्चालन हुने कुनै पनि प्रकारको व्यवसाय वा कारोवारले उद्यम व्यवसाय गर्ने मौलिक हकको संरक्षण प्राप्त गर्न सक्तैन । कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालन गर्दा यसबाट सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सम्पत्ति तथा शरीरमा नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने प्रबल सम्भावना छ भनी विश्वास गर्ने अवस्था भएमा यस्तो कार्यलाई रोक्न पाउने अख्तियारी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३७ अन्तर्गत नेपाल सरकारमा स्वतः प्राप्त हुने अख्तियारीसँग जोडिएको कर्तव्य समेत हुने हुँदा यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक रूपमा हानिकारक पेशा वा व्यवसायमा रोक लगाउन सोही संविधान

अन्तर्गत बनेको छुट्टै कानून चाहिन्छ भन्ने विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । सर्वसाधारण जनताको सम्पत्ति, शरीर, स्वास्थ्य तथा आर्थिक हितको रक्षा गर्ने तत्कालीन उपायको रूपमा सरकारले तत्काल यस्तो कार्य वा व्यवसाय रोकी यसलाई व्यवस्थित गर्ने कानूनी तथा प्रशासकीय संयन्त्रको प्रभावकारी व्यवस्था गरी यसलाई कमशः खुला गर्न पनि सक्तछ तर कहिले र कसरी खुला गर्ने भन्ने विषय सर्वसाधारणको सम्पत्ति शरीर तथा स्वास्थ्यको रक्षा गर्ने संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने जिम्मेवारी भएको नेपाल सरकार आफैले निर्णय गर्ने विषय हो ।

९. पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता सम्बन्धी हक, सम्पत्ति सम्बन्धी हकको समकक्षतामा रहने हक हुन् । यी दुवै हक नागरिकहरूको आर्थिक क्रियाकलाप उद्योग गरी सम्पत्ति आर्जन तथा भोगचलन गर्ने हक सँग सम्बन्धित हक हुन् । यस्तो आर्थिक धन सम्पत्ति आर्जन गर्ने क्रियाकलापसँग सम्बन्धित हकलाई संविधानले मौलिक हकको रूपमा राखे तापनि सार्वजनिक हित कायम राख्नको लागि उक्त हकमा संविधानले नै केही सीमाहरू तोक्नुको साथै एक एक व्यक्तिले पेशा व्यवसाय गर्ने आफ्नो मौलिक हकको प्रयोग गर्दा अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी हकलगायतका अन्य मौलिक हकमा बाधा अवरोध हुने वा हनन नहुने गरी गर्नु पर्दछ भन्ने कुरा सबै प्रजातान्त्रिक देशहरूका संवैधानिक कानूनले मान्यता दिएको र अंगीकार गरेको सर्वमान्य सिद्धान्त पनि हो । कुनै व्यक्तिले कुनै कम्पनी वा फर्ममार्फत् व्यवसाय सञ्चालन गर्दा आफ्नो व्यावसायिक योजना तयार गर्दा वा उक्त योजनालाई लागू गर्दा आम व्यक्तिलाई प्राप्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकलगायतका अन्य मौलिक हक हनन नहोस् भन्ने कुरा गम्भीरता साथ ध्यान दिन पर्ने र यसप्रति सदासर्वदा सजग हुनपर्ने विषय हो । यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारण जनता भुक्किने, ठगिने, छल्लिने वा जालसाजमा पर्ने वा सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा असर पर्ने काम भएको छ वा यस्तो कार्य हुने प्रबल सम्भावना छ भन्ने कुरा

नेपाल सरकारको जानकारीमा आएको अवस्थामा यस सम्बन्धमा वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाउने र यस्तो व्यवसाय वा कार्य रोक्न तत्काल उपयुक्त व्यवस्था मिलाउने अख्तियारी मात्र प्राप्त गरेको नभई यस्तो कार्य तत्काल रोक्ने संवैधानिक कर्तव्य तथा दायित्व समेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३७ अन्तर्गत नेपाल सरकारलाई प्राप्त कार्यकारिणी अधिकारभित्र अन्तर्निहित छ, भन्ने सम्बन्धमा आज यसै निवेदनको लगाउको रूपमा पेश भएको रिट नं. ०६६-WO-१२९३ (रिट निवेदक युनिटी लाईफ इन्टरनेशनल विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट निवेदन, नेकाप २०५९, साउन, नि.नं.८८९४, पृ.६४३ मा प्रकाशित - सम्पादक) मा विस्तृत विवेचना गरी सकिएको हुनाले यस सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहन परेन ।

१०. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार निवेदकहरूले सञ्चालन गरेको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय व्यक्तिगत सम्बन्धको आधारमा सञ्चालन हुने, पर्याप्त पारदर्शिताको अभाव हुने हुँदा यस्तो व्यापार व्यवसायबाट जालसाजी ठगी जस्ता अपराधहरू हुनसक्ने अवस्था रहनुको साथै उक्त व्यवसायका सम्बन्धमा व्यापक रूपमा जनगुनासोहरू आउन थालेको र नेटवर्क व्यवसायलाई तत्काल रोक नलगाएमा आम उपभोक्ताहरू ठगिनुको साथै यसबाट सर्वसाधारणको सम्पत्ति तथा स्वास्थ्यमा नोक्सान पर्नुको साथै सार्वजनिक हित एवं नैतिकताविपरीत हुने गरिने कार्य रोक्नुपर्ने संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने क्रममा नेपाल सरकारले मिति २०६७/२१९० को सूचनाअनुसार कानूनबमोजिम सञ्चालित व्यापारलाई कुनै बन्देज नलगाई केवल नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायलाई मात्र बन्देज लगाएको मान्नुपर्ने हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रदान गरेको प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतासम्बन्धी मौलिक हक निरपेक्ष हक नभई सर्वसाधारणको सम्पत्ति तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हक र हितको विपरीत नहुने गरी उपयोग गर्न पाइने हक भएकोले सर्वसाधारण जनताको हित रक्षाको लागि आवश्यक देखिएमा कुनै पनि पेशा वा व्यवसायको

सञ्चालनमा रोक लगाउन, नियन्त्रण वा नियमित गर्ने र सो प्रक्रियामा आवश्यक आदेश जारी गर्नसक्ने संवैधानिक अख्तियारको साथै अन्तर्निहित कर्तव्य समेत नेपाल सरकारमा रहेको देखियो ।

११. निरोपण गर्नुपर्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकहरूले निवेदनमा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई जारी गर्ने निकायले व्यवसाय गर्ने अनुमति दिईसकेपछि पुनः निर्देशिका खारेज गरी नेटवर्क व्यवसाय नगर्नु भनी रोक लगाउने अधिकार विपक्षीहरूलाई नभएको हुँदा त्यस्तो कार्य Promisory Estoppel को सिद्धान्तविपरीत भएको भन्ने उल्लेख गर्दै रिट निवेदन बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने माग गरेको देखिन्छ । विपक्षीतर्फको लिखित जवाफ हेर्दा, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा सो अन्तर्गत बनेको नियमावली, २०५६ बमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाही गर्न बनाइएको निर्देशिकाको औचित्य नभएमा निर्देशिका बनाउने निकायले जहिलेसुकै पनि निर्देशिका खारेज गर्नसक्ने भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ मा ऐन वा यस नियमावली बमोजिम गर्नुपर्ने कामकारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले आवश्यक निर्देशिका बनाई लागू गर्नसक्ने व्यवस्थाबमोजिम नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ बनाईएको देखिन्छ । ऐन कानूनको निर्माण समाजको आवश्यकता पूर्तिको लागि गरिने र यस्ता कानूनलाई समायानुकूल हुनेगरी संशोधन, खारेज एवं नयाँ कानूनको निर्माण गर्नु विधिशास्त्रीय मान्यता नै हो । वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५५ मा भएको प्रावधानबमोजिम नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायलाई व्यवस्थित गर्न उक्त निर्देशिका बनाई मिति २०६६ साल माघ १७ देखि लागू हुने गरी जारी गरेको देखिन्छ । यसै बीच नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्नसक्ने वस्तुहरूको समेत कारोवार हुने गरेको साथै त्यस्तो व्यवसायको सञ्चालनबाट सर्वसाधारण जनता भुक्तिकने, ठगिने तथा निजहरूलाई सदस्य

बनाउने नाममा प्रतिफल विनाको सदस्यता शुल्क असूल गर्ने, वस्तुको व्यापार भन्दा पनि किट मूल्य, प्याकेज मूल्य, किट शुल्क, प्याकेज शुल्क जस्ता नाम दिई सदस्यता शुल्क लिई विना प्रतिफल नेटवर्क सदस्यता संख्या मात्र बढाउदै गई सर्वसाधारणबाट नाजायज फाइदा लिएको भन्ने गुनासाहरू आई सो सम्बन्धमा अध्ययन गर्न अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६७।१।९ मा गठित समितिको प्रतिवेदनमा वस्तु व्यापारको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय गर्न दिन समेत उचित एवं सर्वसाधारणको हितअनुकूल नभएको सुझाव दिएको देखिन्छ। कुनै पनि व्यापार व्यवसायबाट क्रेता एवं विक्रेता दुवै पक्षको केही न केही प्रतिफल प्राप्त गरेकै हुनु पर्ने हुन्छ। विक्रेताले विभिन्न नाममा दिई रकम असूल गर्ने वस्तु खरीदकर्ता भनिएका सर्वसाधारण जनताले केही नपाउने गरी सञ्चालन हुने व्यवसाय व्यापार सम्बन्धी विधिशास्त्र (Trade Jurisprudence) को प्रतिकूल हुने मात्र नभई त्यस्तो व्यवसायले संवैधानिक वा कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न सक्दैन। यस्तो कार्यलाई विधिसम्मत बनाउने जिम्मेवारी सो सम्बन्धी नियामक निकायमा रहने हुन्छ।

१२. प्रचलनमा रहेको ऐन, नियम वा निर्देशिका आदिको जन्म जुन निकायबाट हुन्छ सोको खारेज वा संशोधन गर्ने अख्तियारी पनि सामान्यतया सोही निकायमा नै निहित हुने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले जारी गरेको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ को खारेजीको प्रश्न रहेको हुँदा, तत्काल आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा आफ्नो कार्यक्षेत्रको विषयमा नियमन जारी गरेको निर्देशिका सार्वजनिक हितको दृष्टिकोणबाट यसलाई प्रचलनमा रहन दिनु औचित्यहिन देखिएपश्चात् खारेज गर्ने अधिकार स्वयं जारी गर्ने निकायमा नै निहित हुने हुन्छ। कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २१ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कुनै आदेश, नियम, वा उपनियम बनाउने अख्तियारीभित्र संशोधन गर्ने, बदल्ने वा खारेज गर्ने अख्तियारी समेत हुन्छ, भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

१३. प्रस्तुत विवादमा मिति २०६६।१०।१७ मा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले जारी गरेको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई जारी गर्ने निकायले मिति २०६७।२।९ को निर्णयबाट खारेज गरेको देखिन्छ। उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाबाट नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट जारी गरिएको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई जारी गर्ने निकायले खारेज गर्न पाउने भन्ने बारेमा कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २१ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिँदा उक्त निर्देशिका खारेज गरेको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मिति २०६७।२।९ निर्णय कानूनसम्मत रहेको देखियो।

१४. निवेदकले उल्लेख गरेजस्तो निर्देशिका खारेज गर्ने कार्य Promisory Estoppel को सिद्धान्तविपरीत भएको मान्ने हो भने एक पटक लागू भई प्रचलनमा आएको कानून सधैँ कायम रहने भई सार्वजनिक हित कायम गर्न नसकिनुका साथै गतिशील समाजको परिवर्तनशील चाहना समेत परिपूर्ति गर्न नसकिने हुन जान्छ। राज्यले सार्वजनिक हित र कल्याणको लागि सामाजिक आवश्यकता अनुसार ऐन, नियम एवं निर्देशिका निर्माण, संशोधन एवं खारेज गर्नसक्ने हुँदा यस्तो सार्वजनिक हितको लागि भए गरेको नीतिगत निर्णयको विषयमा Promisory Estoppel को सिद्धान्त आर्कषित हुन नसक्ने हुँदा निवेदकको उक्त दावीसंग सहमत हुन सकिएन।

१५. चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकहरूले निवेदनमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको वस्तु तथा सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनको लागि मिति २०६७।२।९ मा गरेको निर्णय एवं मिति २०६७।२।१० को सूचना कानूनसम्मत नहुँदा उक्त निर्णय एवं सूचना उत्प्रेषणको आदेशले वदर गरी सूचनाको कार्यान्वयन नगर्न नगराउनको लागि माग गरेको देखिन्छ। विपक्षी तर्फको लिखित जवाफमा उक्त निर्णय एवं सूचना विधिसम्मत भएको जिकीर लिएको पाइयो। निवेदकहरूले सञ्चालन गरेको नेटवर्क व्यवसायलाई नियमित गर्नको लागि नेटवर्क मार्केटिङ

व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ जारी गरिएको र सोही निर्देशिकाको आधारमा निवेदकहरूको व्यवसायले वैधता प्राप्त गरेको देखिन्छ। वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले मिति २०६७।२।९ को निर्णयानुसार उक्त निर्देशिका खारेज गरेको देखिन्छ। माथि प्रश्न नं. ३ का सम्बन्धमा गरेको विवेचनाबाट निर्देशिका जारी गर्ने निकायले यस्तो निर्देशिका खारेज समेत गर्नसक्ने र उक्त निर्देशिका खारेज गरेको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको मिति २०६७।२।९ को निर्णय कानूनसम्मत रहेको भनी यो इजलास निचोडमा पुगि सकेको छ। नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायको कानून स्रोतको रूपमा रही यसलाई नियमन गर्ने निर्देशिका खारेज गरिएको र उक्त निर्देशिका खारेज गर्ने निर्णय नै विधिसम्मत भई सकेपछि अधिकारको स्रोतको रूपमा रहेको उक्त कानूनको अभावमा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय अवैधानिक हुने हुँदा वस्तु तथा सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनको लागि मिति २०६७।२।९ मा नेपाल सरकारले गरेको निर्णय एवं मिति २०६७।२।१० को सूचना समेत विधिसम्मत नै देखियो। तसर्थ, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको वस्तु तथा सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनको लागि मिति २०६७।२।९ मा गरेको निर्णय एवं मिति २०६७।२।१० को सूचना कानूनसम्मत भएको पाइयो।

१५. पाचौँ तथा अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसायको सञ्चालन प्रचलित नेपाल कानून र वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको सार्वजनिक नीतिअनुकूल सञ्चालन भए गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा नै मूल रूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार नेपालमा सञ्चालन भएका नेटवर्क व्यवसाय पिरामिड पद्धतिमा आधारित भएको पनि देखिएको र क्रेता एवं विक्रेताबीच वस्तुको व्यापार मात्र नभई नयाँ ग्राहक सदस्य बनाउने, सदस्यता शुल्क तिरेबापत सदस्यहरूले केही पनि नपाउने, सदस्य नभई वस्तु खरीद गर्न पनि नपाउने र सदस्य बनाई दिने विचौलिया व्यक्तिहरूले सदस्यता बनाएबापत कमिसन समेत

लिने तर सदस्य बन्नेलाई भुक्तानी रहेको रकमको तुलनामा सारभूत मूल्यको कुनै वस्तु प्राप्त नहुने र यो प्रक्रिया निरन्तर रूपमा जारी रहने देखिन्छ। यसबाट पनि निवेदकहरू समेतबाट सञ्चालित वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसायको सञ्चालन वस्तु व्यापारसम्बन्धी वजारका मान्य नियमअनुसार सञ्चालन नभई छुट्टै र विशेष प्रक्रियाबाट सञ्चालन हुने व्यवसाय भएको देखिन्छ। यस्तो क्रियाबाट सञ्चालन हुने वस्तु व्यापार अपारदर्शी हुने र सर्वसाधारण जनताले वस्तुको वास्तविक मूल्य बारेमा जानकारी पाउने अवस्था नहुँदा वस्तुको वास्तविक मूल्यभन्दा बढी मूल्य तिरी आम सर्वसाधारण उपभोक्ताको हितप्रतिकूल हुने कुरामा कुनै विवाद रहेन। नियामक कानूनको अभावमा वस्तु व्यापार गर्दा रकम कमिशन आउने आश्वासन दिई नयाँ सदस्य बनाई रकम संकलन गर्ने र सेवाबापत भनी रकम कमिशन समेत लिने खाने कार्य उद्यम व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी मान्य नियमहरूको विपरीत हुन्छ। अर्को कुरा यस प्रकारको व्यवसाय पिरामिड पद्धतिमा सञ्चालन भएको पनि देखिएको र यो पद्धतिमा वस्तु विक्रीको कारोवार भन्दा सदस्य बनाई सञ्चालन हुँदा माथिल्लो तहमा थोरै सदस्य हुने र तल्लो तहमा धेरै सदस्य हुने भई तल्लो तहका सदस्यहरूबाट लिइएको मूल्यको कमिशन माथिल्लो तहका सदस्यहरूमा जाने तल्लो तहकाले सदस्यता शुल्क तिर्न पर्ने तर केही नपाउने अवस्था हुन सक्ने भन्ने कुरा उपरोक्त अध्ययन प्रतिवेदन समेतबाट देखियो।

१६. नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायको परिभाषाभित्र के पर्ने, नेटवर्क मार्केटिङ्ग अन्तर्गत के कस्ता प्रकारका व्यवसाय गर्न पाउने हो, यसका पूर्वशर्तहरू के के हुन सक्छन्, नेटवर्क मार्केटिङ्ग कम्पनीको दायित्वहरू के हुनुपर्ने, सेवाग्राहीहरूको हितको संरक्षण के कसरी हुने, क्रेता र विक्रेताबीचको अधिकार एवं दायित्वहरू के हुने, वस्तु तथा सेवाको व्यापार एकैसाथ गर्न पाउने वा नपाउने, पिरामिड पद्धतिको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय गर्न पाउने वा नपाउने, कमिशनसम्बन्धी व्यवस्था के कस्तो हुने, कानूनको उल्लंघन भएमा सजाय एवं उपचारको व्यवस्था के हुने आदि समेतको कानूनी

व्यवस्थाको अभावमा हुने नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय आम सर्वसाधारण जनताको हितप्रतिकूल हुने र कुनै पेशा व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारण जनताको अहित हुने कार्य हुन गर्नबाट रोक लगाउने संवैधानिक अख्तियारी तथा दायित्व नेपाल सरकारमा निहीत रहेको छ, भन्ने कुरा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएका विवेचनाबाट स्पष्ट भएकै छ ।

१७. रिट निवेदकहरूले नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्दा ठूलो संख्यामा सर्वसाधारणहरूलाई उपभोक्ता सदस्य बनाई रकम उठाई कारोवार गरेको तथ्य रिट निवेदन व्यहोराबाट नै खुलेको छ । आम उपभोक्ताहरूले शुल्क बुझाई सदस्य भएकोमा बुझाएको शुल्कअनुसारको मूल्यको वस्तुहरू पनि प्राप्त नहुने र सदस्यता शुल्क समेत फिर्ता हुन नसकेको कुरा आम सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूको हितको दृष्टिकोणबाट अत्यन्त संवेदनशील विषय हो । यस अदालतको आदेशअनुसार प्राप्त भएको नेपाल सरकारको लिखित बहसनोटमा “नेटवर्क मार्केटिङ्ग, व्यवसायसम्बन्धी अध्ययन गर्न कार्यदल गठन भएको र सो कार्यदलले नेटवर्क मार्केटिङ्ग, व्यवसाय गर्ने कम्पनीहरूको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय समक्ष नेटवर्क मार्केटिङ्ग, व्यवसाय सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०६७ पेश गरी सकेको छ । सो प्रतिवेदनले विदेशी राष्ट्रहरूमा भएको अनुभवलाई आत्मसाथ गरी वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्ने, व्यापारसँग जालसाजी, ठगी जस्तो अपराध नियन्त्रण गर्न आचार संहिता बनाउने वस्तुहरूको गुणस्तर परीक्षण गर्न प्रयोगशालाको स्थापना गर्ने, प्रत्यक्ष विक्रीसम्बन्धी कानून निर्माण गर्नेलगायतका सिफारिशसहित वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय गर्न दिन र सेवा व्यवसायको हकमा स्पष्ट कानूनको व्यवस्था नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्न दिनु उपयुक्त नहुने” भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

१८. निवेदकहरूले रिट निवेदनमा एवं लिखित बहस नोट पेश गर्दा विपक्षी वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले निर्देशिका जारी गरी निवेदक कम्पनीहरूलाई एकल उद्देश्य भएको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायमा कम्पनी

रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गर्न लगाई सोहीबमोजिम विभागबाट रु. २५,००,०००/- धरौटी लिई इजाजत दिई नेटवर्क व्यवसाय गर्ने अनुमति दिएकोमा निर्देशिका नै खारेज गर्ने एवं वैधानिक व्यवसायको रूपमा रहेको नेटवर्किङ्ग व्यवसाय सञ्चालनमा नै प्रतिबन्ध लगाउने कार्य प्रचलित कानूनप्रतिकूल भएको भन्ने दावी लिएको देखिन्छ । विपक्षी लिखित जवाफमा जुन निर्देशिकाको आधारमा अनुमति दिइएको हो सो नै खारेज भएको अवस्थामा निवेदकको दावी आधारहिन भएको उल्लेख गरेको पाइन्छ । उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचना अनुसार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले मिति २०६६।१०।१७ मा जारी गरेको नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई सोही मन्त्रालयको मिति २०६७।२।१९ को निर्णयबाट खारेज गर्ने र नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय नगर्न नगराउन समेत निर्णय गरी मिति २०६७।२।१० को गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको सूचना समेत कानूनप्रतिकूल भएको देखिएन । यस बारेमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा विस्तृत विवेचना भइसकेको छ । निवेदकहरूले नै नेटवर्किङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्ने कानूनी आधार उक्त निर्देशिका नै हो भन्ने तथ्य स्वीकार गरी उक्त निर्देशिकाले तोकेको प्रावधानबमोजिम वाणिज्य विभागमा रु. २५,००,०००/- धरौटी राखेको र उक्त रकम धरौटी राखेपछि उक्त व्यवसाय सञ्चालन गर्ने अधिकारको स्रोतको रूपमा इजाजत प्राप्त गरेको भन्ने तथ्य निवेदन व्यहोरामा नै उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकहरूले जुन निर्देशिकालाई अधिकारको स्रोत मानी सोअनुसार नगद धरौटी राखी व्यवसायको अनुमति प्राप्त गरेको हो सो निर्देशिका नै खारेज भइसकेको अवस्थामा सोबाट सिर्जित इजाजत पत्रको आधारमा सिर्जना भएको अधिकार पनि स्वतः समाप्त हुने देखियो ।

१९. वस्तु विक्रीसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेका व्यक्ति वा यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्न गठित फर्म वा कम्पनीलाई नेटवर्क व्यवसाय गर्न नपाउदा निजहरूले अन्य कुनै पनि कानूनसम्मत पेशा व्यवसाय गर्न नपाउने भन्ने अवस्था पनि देखिएन । वस्तुको व्यापार गर्ने व्यक्ति वा फर्म वा कम्पनीको लागि नेटवर्क व्यवसाय मात्र एउटै विकल्प हो भन्ने कुरा पनि होइन । नेटवर्क व्यवसायलगायत

कुनै व्यवसाय यसका सञ्चालकहरूको लागि धेरै मुनाफायुक्त हुन सक्तछ । तर यही आधारमा मात्र निजहरूले यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने निरपेक्ष मौलिक हक प्राप्त हुन्छ भन्ने पनि होइन । सर्वसाधारणको हितको विषय भन्दा ठूलो कुनै व्यक्तिको मौलिक हक हुन सक्तैन । सर्वसाधारण ठगिने, भुक्किने वा सर्वसाधारण जनताको अहित हुने गरी सञ्चालन भएको वा हुन सक्ने कुनै पनि व्यवसायमा तत्काल नरोक्ने हो भने गाउँमा आगो लागेपछि दमकल खरीद गर्ने टेण्डर प्रकाशित गर्नु जस्तै हुन सक्तछ । कुनै व्यक्ति वा समूहले नाफाको लागि सञ्चालन गरेको कारोवार वा व्यवसायबाट सर्वसाधारणको सर्वस्व गुमेपछि कानून बनाई यस्तो कार्य रोक्नुको कुनै प्रयोजन पनि हुदैन ।

२०. खुल्ला बजारको नियमअनुसार परम्परागत व्यापार गर्ने विकल्प रिट निवेदक समेतलाई उपलब्ध हुने र निजहरूले सञ्चालन गरेका नेटवर्क व्यवसायको सञ्चालन गर्न दिइएको इजाजत पत्र निजहरूले हासिल गरेको विशिष्टीकृत शैक्षिक उपाधि हासिल गरी यस्तो उपाधिको आधारमा सञ्चालन गर्न वा अपनाउन पाउने (रेगुलेटेड व्यवसाय जस्तो चिकित्सक, इन्जिनियर वा कानून व्यवसायीको पेशा वा व्यवसाय) व्यवसाय पनि होइन । यो व्यवसाय गर्न नपाउदा निवेदकलगायत अन्य कोही पनि व्यक्तिलाई विशिष्टीकृत शिक्षाको आधारमा नियमनकारी निकायले सञ्चालन गरेका परीक्षा उत्तीर्ण गरी इजाजत प्राप्त विशेषज्ञ सेवा दिने व्यवसायीहरू (जस्तो चिकित्सक, इन्जिनियर वा कानून व्यवसायी) को समकक्षमा राख्न पनि सक्तदैन ।

२१. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार निवेदकहरूले नेटवर्क व्यवसाय सञ्चालन गर्न नपाउँदा निजहरूले कानूनसम्मत अन्य व्यवसाय गर्नबाट कुनै रोकावट नहुने, नेटवर्क व्यवसायबाट बढी नाफा हुने हुँदा निजहरूले उक्त व्यवसाय गर्न पाउने पर्ने भन्ने हक निजहरूलाई कुनै कानूनले पनि प्रदान गरेको नदेखिएको हुँदा र निवेदकहरूले वाणिज्य विभागमा राखेको धरौटी रु. २५,००,०००/- आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी फिर्ता लिन सक्ने अवस्था

रहेको, निवेदकहरू उक्त धरौटीको रकम फिर्ता पाऊँ भनी माग गर्न गएको अवस्था नभएको र उक्त रकम फिर्ता नदिने भन्ने आशय पनि विपक्षीहरूको कामकारवाही तथा लिखित जवाफबाट समेत नदेखिएको अवस्थामा निवेदकहरूको पेशा व्यवसाय वा सम्पत्तिसम्बन्धी हक हनन हुने वा भएको अवस्था देखिएन ।

२२. नेपाल WTO को सदस्य रहेको र उक्त नेटवर्क व्यवसायमा प्रतिबन्ध लगाउदा बहुपक्षीय व्यापार सन्धि सम्झौताविपरीत व्यापारिक अवरोध (Trade barrier) खडा भयो भन्ने निवेदकहरूको भनाइको सम्बन्धमा विचार गर्दा, WTO लगायत अन्य बहुपक्षीय/बहुराष्ट्रिय व्यापारिक सन्धि सम्झौताको दायरा सदस्य राष्ट्रहरू बीच हुने व्यापारमा र यसका नियमहरूको पालना गर्ने गराउने तथा एक सदस्य राष्ट्रले अन्य सदस्य राष्ट्रहरूसंग व्यापार गर्दा पालना गर्नुपर्ने नियमसंग मात्र सीमित छ । WTO को सदस्यताको कारणले कुनै पनि सार्वभौम देशले आफ्नो भूमिभित्र सञ्चालन हुने गैरकानूनी व्यवसायलाई रोक्नको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने वा यस्तो व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित तथा पारदर्शी ढंगबाट सञ्चालन गर्ने गराउने क्रममा आवश्यक ऐन, कानून वा निर्देशिका बनाउने अख्तियारी नहुने भन्ने कुरा होइन । साथै यस्तो सन्धि सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेको कारणले सर्वसाधारणको सार्वजनिक हित, सम्पत्ति तथा स्वास्थ्यको रक्षाको लागि आवश्यक निर्देशन जारी गर्न वा उद्यम व्यवसायको नाममा नै सञ्चालन भएको भनिएको बञ्चित हुने भन्ने कुरा होइन । कुनै पनि व्यवसायलाई रोक लगाउन पाउने अन्तरनिहित अधिकारबाट नेपाल सरकार बञ्चित हुने भन्ने कुरा होइन । संविधानको धारा ३७ अनुसार यस्तो अधिकार नेपाल सरकारमा रहने र यस्तो अधिकारभित्रको सार्वजनिक हित रक्षाको लागि आवश्यक निषेधात्मक आदेश जारी गर्नुपर्ने संवैधानिक कर्तव्य समेत हुने हुँदा नेटवर्क व्यवसायमा रोक लगाएको कार्यले निवेदकको कुनै संवैधानिक हक हनन हुने वा WTO लगायत अन्य बहुपक्षीय/बहुराष्ट्रिय व्यापारिक सन्धि सम्झौता उल्लंघन हुने अवस्था पनि देखिएन ।

२३. अब, रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने तर्फ विचार गर्दा, माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाबाट पेशा वा व्यवसाय गर्ने अधिकार निरपेक्ष अधिकार (Absolute Right) नभई यसलाई राज्यले सर्वसाधारण जनताको हितको लागि आवश्यकताअनुसार नियमित गर्न सक्ने संवैधानिक अख्तियारी तथा कर्तव्य समेत रहेको देखियो । कानून व्यवस्था सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २१ मा कुनै नेपाल ऐनले सूचना, आदेश, नियम वा उपनियम जारी गर्ने अख्तियार दिएको छ, भने सो अख्तियारले त्यस्तै किसिमको अवस्थामा त्यही निकासामुताविक त्यही किसिमले सो जारी गरिएका सूचना, आदेश, नियम वा उपनियमहरूलाई थप, संशोधन गर्न बदल्न वा खारेज गर्न हुन्छ भनी उल्लेख दिएको व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट मिति २०६६।१०।१७ मा जारी गरिएको नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई जारी गर्ने निकायले खारेज गर्न पाउने हुँदा मिति २०६७।२।९ को निर्णयले उक्त निर्देशिका खारेज गरेको कार्य कानूनसम्मत हुनुको साथै वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले वस्तु तथा सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनको लागि मिति २०६७।२।९ मा गरेको निर्णय एवं मिति २०६७।२।१० को सूचना समेत कानूनसम्मत भएको पाइयो । वाणिज्य विभागमा राखेको धरौटी रु. २५,००,०००/- आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी फिर्ता लिन पाउने नै हुँदा रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन नै खारेज भएको हुँदा यस अदालतबाट मिति २०६७।२।१६ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश पनि स्वतः निष्क्रिय हुने ठहर्छ ।

२४. नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय व्यक्तिगत सम्बन्धको आधारमा सञ्चालन हुने, पर्याप्त पारदर्शिताको अभाव हुने हुँदा यस्तो व्यापार व्यवसायबाट जालसाजी, ठगी जस्ता अपराधहरू हुनसक्ने अवस्था रहेको र यस्तो अपराधमा जरीवाना कैद समेत हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था अन्य देशमा रहेको तथ्य उपरोक्त प्रकरणमा उल्लेख गरिएका केही

देशका नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसायसम्बन्धी कानूनको अध्ययनबाट देखिए तापनि नेपालमा यस सम्बन्धी छुट्टै र विशेष कानून भए रहेको देखिएन । नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय समक्ष पेश भएको नेटवर्क मार्केटिङ, व्यवसाय सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०६७ ले पनि यही तथ्यलाई स्वीकारेको देखियो । यस सन्दर्भमा नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय विशेष प्रक्रियाबाट सञ्चालन हुने छुट्टै प्रकृतिको व्यवसाय भएको र यस्तो व्यवसायको सञ्चालनबाट सर्वसाधारण ठगिने, लुटिने वा निजहरूको शरीर तथा सम्पत्तिमा हुने नोक्सान तथा क्षतिलाई रोक्ने र दोषीलाई दण्ड सजाय गर्ने प्रभावकारी कानूनी संयन्त्र नभएको अवस्थामा आम सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूको हितलाई ध्यानमा राख्दा उक्त व्यवसाय सञ्चालन गर्नु गराउनु सार्वजनिक हितविपरीत हुने भन्ने कुरा उपरोक्त प्रकरणमा गरिएको विवेचनाबाट समेत स्पष्ट भएको छ । नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसायमा अन्तर्निहित विकृतिहरूलाई कसरी रोक्न सकिन्छ, नेपालको भौगोलिक स्थिति, अशिक्षा, गरीबि, बेरोजगारीको अवस्था, बहुसंख्यक जनता ग्रामीण क्षेत्रमा रहने तथा आफ्नो हक अधिकार र वस्तु व्यापार सम्बन्धी नियमित प्रक्रियाको बारेमा पर्याप्त जानकारीको अभाव भएको कारणले अरुले भनेको कुरामा सहज रूपमा लिने र विश्वास गर्ने मानसिकता भएका सोझा सादा जनसाधारणको वाहुल्य भएको र यस्ता व्यक्तिहरू सहज रूपमा भुक्किने र ठगिने सम्भावना समेतलाई विचार गरी नेपालको विद्यमान अवस्थामा वस्तु व्यापारसम्बन्धी नेटवर्क व्यवसायलाई दीर्घकालीन रूपमा प्रतिवन्ध लगाउनु उपयुक्त हुन्छ वा यसलाई नियमन गरी नियमित व्यवसाय (Regulated bussiness) को रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा र यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्न दिदा यसबाट सर्वसाधारण जनता भुक्किने, ठगिने अवस्था तथा निजहरूको स्वास्थ्य तथा सम्पत्तिमा पुग्ने नकारात्मक असर तथा यसबाट देशको अर्थतन्त्र उकास गर्न पुग्ने योगदान समेतको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु र यस्तो तुलनात्मक अध्ययनबाट यो व्यवसाय सञ्चालन गर्न उपयुक्त हुने देखिएमा यस्तो नेटवर्क मार्केटिङ व्यवसाय कानूनसम्मत रूपमा सञ्चालन भएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा त्यसको

अनुगमन गर्ने संयन्त्र के हुने हो र त्यस्तो अनुगमन संयन्त्रको काम कर्तव्य र अधिकारहरू के के हुने, कानूनको उल्लंघन गरेमा के कस्तो कसूरमा कस्तो सजाय हुने हो भन्ने विषयलाई समेत समेट्ने गरी उपयुक्त कानून बनाउनु र यस्तो कानून बनाउदा सर्वसाधारण जनताको हितको संरक्षण समेतलाई ध्यानमा राखी यस्तो कानूनको अनुगमन गर्न आवश्यक पर्ने पर्याप्त भौतिक साधन तथा तालीम प्राप्त जनशक्तिको व्यवस्था गरी साधन सम्पन्न प्रभावकारी संयन्त्रको स्थापना नगरी वस्तु वा सेवा व्यापार सँग सम्बन्धित नेटवर्क व्यवसाय नगर्नु नगराउनु भनी हाल लगाइएको प्रतिबन्ध फुकुवा नगर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षी नेपाल सरकारलाई र यस अदालतको अनुगमन महाशाखालाई दिनु । प्रस्तुत रिट खारेज हुने ठहर भएकाले दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत १५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं.८८३५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६८-WH-००७५
आदेश मिति: २०६९।२।८
विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक, छत्रेवास गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ दाप्चा घर भई हाल कारागार कार्यालय ढिल्लीबजार काठमाडौंमा थुनामा रहेको स्याल भन्ने सजिव लामा
विरुद्ध

विपक्षी: कारागार कार्यालय, ढिल्लीबजार, समेत

- वेग्ला-वेग्लै वारदात भई चलेका वेग्ला-वेग्लै मुद्दामा अधिल्लो मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद, जरीवाना असूल गर्ने प्रयोजनका लागि गणना गर्न नमिल्ने ।
- म्याद थपको क्रममा वा अभियोगपत्र साथ पेश गरिएको अवस्थामा वाहेक अन्य अवस्थामा अदालतमा उपस्थित भई बयान गरेपछि मात्र निजउपर लागेको मुद्दामा निजको उपस्थिति रहेको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- थुनामा बसिरहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा र ज्यान मार्ने उद्योग तथा हातहतियार खरखजाना मुद्दा वेग्ला-वेग्लै वारदातका भएको र वेग्ला-वेग्लै वारदात भई चलेका वेग्ला-वेग्लै मुद्दामा अधिल्लो मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद असूल गर्ने प्रयोजनका लागि गणना गर्न कानूनतः नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता योगेन्द्रबहादुर अधिकारी र नरबहादुर योगी
विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४१ नं.
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ र ८८(२)

आदेश

न्या.सुशीला कार्की: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

म निवेदकलाई मिति २०६७।७।२५ का दिन पक्राउ गरी मिति २०६७।८।१९ गते काठमाडौं जिल्ला अदालतमा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा हातहतियार मुद्दा दायर गरिएको थियो । थुनछेकका क्रममा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतले रु.११,०००।- धरौट माग गरेकोले उक्त रकम मिति २०६७।८।२२ मा बुझाएपश्चात् हातहतियार मुद्दामा बयान गराउन सोही दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं लगिएकोमा उक्त दिन समय अभावका कारणले थुनछेक सम्बन्धी कार्य हुन नसकी मिति २०६७।८।२३ गते रु.१,००,०००।- धरौट माग गर्ने आदेश भएको थियो । उक्त माग भएको धरौट तिर्न नसकी थुनामा बसिरहेको अवस्थामा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गोविन्दबहादुर कार्कीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी म समेत भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा चलेको भन्ने थाहापाइ मैले उक्त मुद्दामा हुने कारवाहीमा समावेश हुनपाउँ भनी कारागार कार्यालय, काठमाडौं मार्फत निवेदन दिएको थिएँ । सो मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मलाई थुनाबाट फिर्काई थुनामा राखी पूर्पक्ष गर्ने आदेश भएको थियो ।

माथि उल्लिखित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलेको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाबाट मिति २०६८।१।१९ र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा चलेको हातहतियार मुद्दाबाट मिति २०६७।७।२५ मा सफाइ पाउने गरी फैसला भई सकेको छ भने कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा १ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।०२३ गते फैसला भइसकेको छ । उक्त कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाको फैसलाको तपसिल खण्डमा मिति २०६७।१।०।५ देखि पूर्पक्षका निमित्त थुनामा बसेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई मलाई दिईएको कैदी पूर्जासमेत मिति २०६७।१।०।५ देखि पूर्पक्षका निमित्त थुनामा बसेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्दै उक्त मितिबाट १ वर्ष ६ महिना पुग्ने मिति २०६९।४।४ सम्म थुनामा राख्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ ।

म मिति २०६७।७।२५ का दिन पक्राउ परी सो मितिबाट लगातार थुनामा रहेको हुँदा मलाई मिति २०६७।७।२५ देखि पूर्पक्षको निमित्त थुनामा बसेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको कैदी पूर्जा संशोधन गरिपाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसिल फाँटमा निवेदन दिएकोमा कैदी पूर्जा संशोधन गर्न नमिल्ने भनी तहसिलदारबाट आदेश भएको र उक्त आदेश बदर गरी पाउन जिल्ला न्यायाधीश समक्ष निवेदन दिँदा तहसिलदारबाट भएको आदेश बदर गरिरहन परेन भनी मिति २०६९।१।८ मा आदेश भयो । उक्त आदेशउपर पुनरावेदन अदालत पाटनमा अ.व. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदन माथि समयमा सुनुवाई हुन सकेको छैन ।

म निवेदक मिति २०६७।७।२५ देखि लगातार थुनामा बसेको कुरामा विवाद छैन । यस्तो स्थितिमा मिति २०६७।७।२५ देखि पूर्पक्षका लागि थुनामा बसेको अवधि कायम गरी कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा थुनामा राख्नुपर्नेमा मिति २०६७।१।०।५ देखि थुनामा बसेको मिति कायम गरी मिति २०६९।४।४ सम्म थुनामा राख्ने गरी भएका आदेशका कारणबाट हालसम्म मलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिएको अवस्था छ ।

मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४१ नं. मा एकै मानिसलाई वा धेरै मुद्दाको कैद ठेक्नु परेमा जुन कलम ठूलो हुन्छ सो कलमको कैद ठेक्न पर्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा कैदी पूर्जा संशोधन नहुने अवस्था छैन । म निवेदक निरन्तर थुनामा रहेको अवस्थामा त्यस्तो थुनालाई मान्यता नदिने गरी भएको आदेशले मैले गैरकानूनी थुनामा बस्नु परिरहेको हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालतले मलाई दिएको मिति २०६८।१।२।२६ को कैदी पूर्जा बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनामुक्त हुन पाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै आधार कारण भए ३ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१।३१ को आदेश ।

गोविन्दबहादुर कार्कीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी स्याल भन्ने संजिव लामा समेत भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा यी निवेदकलाई १ वर्ष ६ महिना कैद हुने र निज मिति २०६७।१०।५ देखि थुनामा रहेको हुँदा सोही मितिबाट लागू हुने गरी कैद ठेकी पठाउनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई मिति २०६८।१०।२३ मा यस अदालतबाट फैसला भएकोले सो फैसला अनुसार कैदी पूर्जा जारी गरी पठाईएको हो । उक्त कैदी पूर्जा बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन निवेदकले यस अदालतमा दिएकोमा फैसलामा प्रष्टसंग मिति २०६७।१०।५ देखि लागू हुने गरी कैद असूल गर्नु भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको हुँदा कैदी पूर्जा संशोधन गर्न मिलेन भनी फैसला कार्यान्वयन अधिकारीबाट मिति २०६८।१२।२७ मा आदेश भएको र उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले दिएको निवेदन इजलास समक्ष पेश हुँदा फैसला कार्यान्वयन अधिकारीबाट भएको आदेश मिलेको देखिँदा परिवर्तन गर्न परेन भनी मिति २०६९।१।८ मा आदेश भएको छ ।

यस अदालतमा चलेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा यी निवेदकलाई भ्रिकाई मिति २०६७।१०।५ को आदेशानुसार थुनामा राख्न पठाईएको अवस्थामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँमा चलेको हातहतियार मुद्दामा थुनामा बसेको अवधिलाई थुनामा बसेको अवधि कायम गर्न नमिल्ने भएकोले निवेदकलाई गैरकानूनी थुनामा नराखिएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालत र ऐ. अदालतका फैसला कार्यान्वयन अधिकारीको संयुक्त लिखित जवाफ ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको मिति २०६७।८।२३ को पत्रद्वारा हातहतियार खर-खजाना मुद्दामा र काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१०।४ को पत्रानुसार कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा थुनामा राखिएको हुँदा यस कार्यालयले निवेदकलाई गैरकानूनी रूपले थुनामा नराखेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने

व्यहोराको कारागार कार्यालय ढिल्लीबजारको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता योगेन्द्रबहादुर अधिकारी र नरबहादुर योगीले निवेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा माग भएको धरौटी दिन नसकेका कारणले थुनामा बसेका छन् । काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा चलेको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा पनि अनुसन्धानको क्रममा मिति २०६७।७।२५ देखि थुनामा रहेको अवस्था छ । ती मुद्दाहरूबाट निवेदकले सफाई पाई सकेका छन् । काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा चलेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा यी निवेदकले आफू थुनामा रहेको कारागारमार्फत् निवेदन दिएअनुसार बयान गराइएको हो । निवेदक मिति २०६७।७।२५ देखि निरन्तर थुनामा बसेको कुरा मिसिलबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा १ वर्ष ६ महिना कैद हुने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१०।२३ मा फैसला हुँदा मिति २०६७।७।२५ देखि थुनामा बसेको अवधि कायम नगरी मिति २०६७।१०।५ देखि थुनामा बसेको मिति कामय गरी दिइएको थुनुवा पूर्जाका कारण निवेदक हालसम्म गैरकानूनी थुनामा बस्नु परेको हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको अदेश जारी हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो । यस्तै विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान उप-न्यायाधिवक्ता श्री सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारीले यी निवेदकले काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट दिइएको थुनुवा पूर्जा संशोधन गरिपाउँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दिएको निवेदनमा कैदी पूर्जा संशोधन नहुने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा दिएको निवेदन कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको हुँदा उक्त निवेदनबाट नै निवेदकले उपचार प्राप्त गर्न सक्छन् । निवेदकले उल्लेख गरेको ज्यान मार्ने उद्योग, हातहतियार खरखजाना र कर्तव्य ज्यान तथा ज्यानमार्ने उद्योग अलग-अलग मुद्दा हुन् । पहिलो

मुद्दामा थुनामा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैदमा गणना गर्न मिल्दैन । यसकारण निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस एवं मिसिल समेत अध्ययन गरी हेर्दा मेरा विरुद्ध चलेको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा मिति २०६७७२५ देखि अनुसन्धानका लागि थुनामा राखी उक्त ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाबाट तारिखमा छुट्टनासाथ जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा पेश गरी सो मुद्दामा माग भएको धरौटी रु.१,००,०००/- तिर्न नसकी थुनामा रही रहेको अवस्थामा मेरा विरुद्ध कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा समेत काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलेको कुरा थाहा पाई कारागार कार्यालय मार्फत मुद्दाको कारवाहीमा समावेश हुनपाउँ भनी मैले दिएको निवेदनअनुसार मलाई कारागारमार्फत भिकाई मिति २०६७१०१५ मा थुनछेक आदेश भएको र मिति २०६८१०१२३ मा सो कर्तव्य ज्यान तथा ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दा फैसला हुँदा मलाई १ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर्‍याई फैसला भएको छ । म निवेदक मिति २०६७७२५ देखि लगातार थुनामा रहेको छु । मैले ज्यान मार्ने उद्योग र हातहतियार खरखजाना मुद्दाबाट सफाइ पाइसकेको हुँदा म पूर्पक्षका लागि थुनामा बसेको मिति २०६७७२५ देखि थुनामा बसेको मिति कायम गरी थुनुवा पूर्जा दिनु पर्नेमा मिति २०६८१०१५ देखि पूर्पक्षका लागि थुनामा बसेको मिति कायम गरी दिएको थुनुवा पूर्जाका कारण हाल फैसलाले लागेको कैद भुक्तान भई सक्दा पनि थुनामा नै बसिरहनु परेको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग रहेको देखिन्छ ।

३. यी निवेदकउपर मिति २०६६१५१५ का दिन अभिमान सिंह बस्नेतलाई गोली प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर गरेको भन्ने ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा र सोही वारदातमा प्रयोग गरिएको भनिएको हातहतियारका सम्बन्धमा हातहतियार खरखजाना मुद्दा, जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा दायर भएको देखिन्छ । काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलेको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा भएको

थुनछेकको आदेशअनुसार यी निवेदक मिति २०६७८१२२ मा तारेखमा छुटेपछि सोही दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा हातहतियार खरखजाना मुद्दामा थुनछेकको लागि पेश गरिएको र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट मिति २०६७८१२३ मा रु.१,००,०००/- धरौटी माग भएकोमा उक्त माग भएको धरौटी बुझाउन नसकेकोले निजलाई थुनामा राख्न पठाइएको भन्ने कुरा इजलास समक्ष पेश भएका मिसिलहरूबाट देखिन्छ ।

४. यसै बीच यी निवेदकलाई प्रतिवादी कायम गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा दायर गरी सो मुद्दामा १ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने गरी मिति २०६८१०१२३ मा फैसला भएको देखिन्छ भने काठमाडौं जिल्ला अदालतमै चलेको अर्को ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाबाट मिति २०६८११११ मा र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दाबाट मिति २०६७७२५ मा सफाइ पाएको देखिन्छ । निवेदकले सफाइ पाएको भनिएका ज्यान मार्ने उद्योग र हातहतियार खरखजाना मुद्दाको वारदात २०६६१५१५ गतेको रहेको देखिन्छ भने कसूरदार ठहर भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाको वारदात मिति २०६६१०१६ गतेको देखिन्छ । यसरी वारदात मिति नै फरक परेकोले निवेदक अनुसन्धानका लागि थुनामा बसेको भनिएको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा र धरौटी बुझाउन नसकी पुर्पक्षका लागि थुनामा बसेको भनिएको हातहतियार खरखजाना मुद्दासँग निवेदकलाई १ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर्‍याई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाका बीचमा कुनै तादाम्यता रहेको देखिँदैन, ती मुद्दाहरू छुट्टाछुट्टै अस्तित्वका देखिन्छन् ।

५. अलग-अलग जाहेरी दरखास्त, अलग-अलग मुद्दा र अलग-अलग वारदात रहेको अवस्थामा त्यस्ता मुद्दाको कारवाही तथा सजाय समेत अलग-अलग हुन्छ । त्यस्ता भिन्ना भिन्नै वारदात भएका मुद्दाहरूमा भएको भिन्ना भिन्नै सजायलाई एउटै मुद्दामा गाभ्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र निवेदकले निवेदनमा

त्यस्तो आधारहरू खुलाउन सकेको देखिँदैन । निवेदकले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४१ नं. को कानूनी व्यवस्था निवेदनमा उल्लेख गरेको भए पनि उक्त कानूनी व्यवस्था एउटै वारदातका सम्बन्धमा मात्र लागू हुने भएको हुनाले निवेदकको उक्त जिकीर प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक देखिन आएन ।

६. कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता (Personal Liberty) अपहरण नहुने कुराको प्रत्याभूति नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) ले गरेको छ । साथै मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र (Universal Declaration of Human Rights), १९४८ को धारा ३ तथा नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध (International Covenant on Civil and Political Rights), १९६६ को धारा ९ लगायतका अन्तराष्ट्रिय सन्धि-महासन्धिका दस्तावेजहरूले समेत व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । यस्तै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ र ८८(२) ले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने गरी कानूनविपरीत कसैलाई थुनामा राखिएमा त्यस्तो गैरकानूनी थुनाका सम्बन्धमा यस अदालतमा निवेदन दिन सकिने संवैधानिक उपचार (Constitutional Remedy) को व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ । वास्तवमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मूल मर्म नै कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानूनी रूपमा बर्दानयत राखी प्रवृत्त भावनाका साथ थुनामा राखिएमा त्यस्तो थुनाको वैधताको परीक्षण (Legality test) गर्नु हो ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा के कुन कानूनविपरीत गैरकानूनी तवरले निवेदकलाई थुनामा राखिएको भन्ने कुराको ठोस र स्पष्ट कानूनी आधार निवेदकले निवेदनमा र निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा देखाउन सकेको पाइँदैन । न त मिसिलबाट बर्दानयत वा प्रवृत्त भावनाले विपक्षीहरूले थुनामा राखेको पुष्टि भएको छ ।

८. वेग्ला वेग्लै वारदात भई चलेका वेग्ला वेग्लै मुद्दामा अधिल्लो मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा

बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद, जरीवाना असूल गर्ने प्रयोजनका लागि गणना गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिँदैन । निवेदक कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिति २०६७।१।०।१ मा उपस्थित भई बयान गरेको देखिँदा सोही मितिदेखि मात्र उक्त कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा निजको उपस्थिति रहेको मान्नु पर्ने हुन्छ । म्याद थपको क्रममा वा अभियोग पत्र साथ पेश गरिएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित भई बयान गरेपछि मात्र निज उपर लागेको मुद्दामा निजको उपस्थिति रहेको मान्नु पर्दछ । यसैले कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा यी निवेदक प्रतिवादीको रूपमा उपस्थित भई बयान गरेको मिति २०६७।१।०।१ देखि थुनामा बसेको मिति गणना गरी कैद असूल गर्नु भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी जारी गरिएको थुनुवा पूर्जीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने ।

९. तसर्थ निवेदक हाल थुनामा बसिरहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा र ज्यान मार्ने उद्योग तथा हातहतियार खरखजाना मुद्दा वेग्लावेग्लै वारदातका भएको र वेग्लावेग्लै वारदात भई चलेका वेग्लावेग्लै मुद्दामा अधिल्लो मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद असूल गर्ने प्रयोजनका लागि गणना गर्न कानूनतः नमिल्ने भएकोले निवेदकलाई गैरकानूनी तवरले थुनामा राखेको भन्न मिल्ने । निवेदकको निवेदन खारेज हुन ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल जेठ ८ गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : किशोर घिमिरे

निर्णय नं.८८३६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

२०६७-CR-०३८०

फैसला मिति: २०६९।४।२४।४

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान, ज.क. उद्योग।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला मोरङ्ग, बेलवारी गाउँ
विकास समिति वडा नं. ९ घर भई हाल
कारागार कार्यालय मोरङ्गमा थुनामा रहेका
पूर्णबहादुर तिमिसिना

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

शुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री भरतप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिवहादुर बस्नेत

मा.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

- पीडितको पहिलेदेखि कै विभिन्न कार्य वा अभिव्यक्तिले प्रतिवादीलाई आवेश वा उत्तेजनामा ल्याउने पृष्ठभूमि तयार गरेको हुनसक्ने भए पनि पीडितले तत्काल उत्तेजना सिर्जना गर्नेहदसम्मको कुनै कार्य गरेको हुनुपर्दछ, जसको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीले आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकेको होस्। यसबाट पीडितको कार्य (Provocative action) विगतदेखि हुँदै आएको (Cumilative) भए पनि सोको अन्तिम कडी तत्काल भएको हुनुपर्ने।
- प्रतिवादीलाई उत्तेजनामा ल्याउने कार्य पीडितबाहेकका अन्य व्यक्तिको आचरण, कार्य वा अभिव्यक्तिको आधारमा भएको हुन नहुने।

(प्रकरण नं. २)

- सामान्यतया पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनुपर्दछ अर्थात् प्रतिवादी त्यस्तो आवेशमा आउने गरी निजलाई नै लक्षित गरी पीडितले कुनै कार्य गरेको हुनुपर्ने।
- विशेष परिस्थितिमा स्वीकार गर्न सकिने अपवादको आधारमा पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनुपर्ने भन्ने सामान्य नियमको अनुचित विस्तार गर्नु मनासिब नहुने।

(प्रकरण नं. ३)

- उत्तेजनामा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य प्रतिवादीले आफ्नो मानसिक नियन्त्रण गुमाउने स्थिति उत्पन्न गर्न सक्ने गरी उत्तेजक हुनु पर्दछ। पीडितको सामान्य कार्य वा भनाईको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजनामा आएमा उसलाई प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने।
- प्रतिवादीकै परिवेश वा समान अवस्था र हैसियतको अन्य सामान्य समझ भएको व्यक्ति उक्त अवस्थामा प्रतिवादी सरह उत्तेजित हुन्थ्यो भन्ने कुरा वस्तुगत रूपमा स्थापित गर्न सकिने हुनुपर्दछ। यसबाट पीडितको उत्तेजक कार्य र प्रतिवादीको उत्तेजनाको बीचमा अनुपातिक सम्बन्ध (Proportional relationship) स्थापित भएको देखिनु पर्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- कानूनबमोजिम गरेको कार्यको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजना वा आवेशमा आई पीडितलाई हानि पुऱ्याउँछ वा निजको ज्यान जाने कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिवादीलाई अत्याधिक आवेशको प्रतिरक्षा प्राप्त हुन नसक्ने।
- अरूको कानूनी हकको सम्मान गर्नु पर्ने कर्तव्य सबैले पूरा गर्नुपर्ने स्वाभाविक कानूनी अपेक्षा हुने भएकाले आफूलाई चित्त नबुझे कार्य गरेको भन्ने आधारमा मात्र कानूनी कार्यको

प्रतिक्रियास्वरूप भएको अत्याधिक आवेशलाई प्रतिरक्षाको आधार मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

- उत्तेजक कार्य र यसको प्रतिक्रियात्मक कार्यको बीचमा अन्तराल भएमा सो अन्तरालले प्रतिवादीमा आएको आवेश शान्त गराउने (Cooling-off) वा मनसाय तत्वको सिर्जना गर्ने (Creation of Intention) समय प्रदान गर्ने हुनाले यस्तो अन्तरालपछि पनि प्रतिवादीले पीडितमाथि आक्रमण गरेमा उसको यस्तो आक्रमक कार्यलाई आवेशप्रति कार्यको रूपमा लिन नसकिने ।

(प्रकरण नं.६)

- पीडितको उत्तेजक कार्यको तत्काल प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीले आफैँउपरको नियन्त्रण पूर्णरूपमा गुमाई कुनै कार्य गर्दा पीडितको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा प्रतिवादीले आवेशको जिकीर लिनसक्ने र आंशिक प्रतिरक्षाको सुविधा पाउनसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- मृतकले आफ्नो कानूनी अधिकारको प्रयोग गरी करणीको लागि सहमति नदिनु नै यी प्रतिवादीले आफू उपरको नियन्त्रण पूर्णतः गुमाउने गरी आवेशमा आउन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने आधार बन्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कर्तव्य ज्यानको अपराध कायम हुनको लागि सबै अवस्थामा पूर्व रिसइवी, पूर्वमनसाय वा पूर्वयोजना आवश्यक पर्दछ भन्ने हुँदैन । अपराधिक कार्य विभिन्न कडीहरू (Segments) को रूपमा रहेको अवस्थामा कुनै कडीमा अपराधिक मनसायको उपस्थिति भएमा अपराध कायम हुनको लागि सो अपराधिक मनसाय पर्याप्त हुने ।

- मार्ने मनसाय कति समयभित्र बन्नु पर्दछ भनेर कुनै पनि सीमामा बाँध्न सकिने कुरा होइन । यो मानसिक अवस्था धेरै पहिलेदेखि रहेको होस् वा तत्काल उत्पन्न भएको होस्

यसले अपराधिक कार्यलाई मनसायपूर्वक गरिएको स्थापित गराई सम्पन्न अपराधको प्रकृतिलाई कुनै प्रभाव पार्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता लीलामणि पौडेल

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३), १४ नं.
- जवर्जस्ती करणीको महलको १, ५, ८ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।१।५ को फैसलाउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ :-

अनुहारमा पानी, बालुवा र हिलो लागेको, कपाल पानीले भिजेको, खुट्टा खुम्चिएको, नाकबाट फिँज निस्किएको, घाँटीमा कसेको डाम भएको, जिब्रो टोकी दाँत देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्का ।

मिति २०६४।८।१० गते मेरी काकी वर्ष २९ कि मीना विश्वकर्मा सामान खरीद गर्न बेलवारी बजार आएकीमा साँभसम्म पनि नफर्केकोले खोजतलास गर्ने क्रममा मिति २०६४।८।११ गते बिहान बेलवारी-९ स्थित पैनीमा मृत अवस्थामा फेला परेकी र निजलाई पूर्णबहादुर तिम्सिनाले रिक्सामा हाली घरतर्फ ल्याउँदा घटनास्थलमा निजले मृतकलाई जवर्जस्ती करणी गर्ने प्रयास गर्दा काकीले अस्वीकार गरेपछि कर्तव्य गरी मारेको बुझिएको हुँदा प्रतिवादी पूर्णबहादुर तिम्सिनालाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला नीरबहादुर विश्वकर्माको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक माती साइकल चलाउन नसक्ने भएको र निजले मलाई घरसम्म पुऱ्याई दिनु भनेकाले रिक्सामा

हाली घरतर्फ ल्याउने क्रममा बाटोमा निजसँग यौनक्रिडा गर्ने सहमति भई घटनास्थलमा पुगी सम्भोग गर्न खोज्दा इन्कार गरी मेरो दाजुले तँलाई टुक्रा-टुक्रा पारी दिन्छु भनेकीले यौन प्यास मेटाउन नपाएको रिसमा निजलाई उत्तानो पारी लडाई बायाँ हातले उत्तानो अवस्थामा कपालमा समाती दायाँ हातले घाँटीमा थिची मारी प्राण अन्तिम भएपछि निजले ओढेको सलले घाँटीमा बाँधी घोप्टो बनाई खुट्टाले टाउको थिची हत्या गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपे भन्ने पूर्णबहादुर तिमिसिनाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

"Cause of death could be ascertained after biochemical report" भन्ने समेत व्यहोराको मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

"The Sample no. 1-2 have shown negative tests for above mentioned insecticides, fungicide, herbicide, alcohol, fumigant and rat poison" भन्ने लेखिएको मृतकको केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

अंग्रेजीमा "ROVER CYCLES" लेखिएको, बाँयापट्टी पाइडल नभएको, सिट च्यातिएको रातो रंगको लेडिज साइकल थान-१, कालो रंगको तुनाजस्तो फित्ता भएको सेतो घिउ कलरको रंग भएको बायाँ खुट्टामा लाउने सेन्डल थान-१ समेत बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मादक पदार्थ सेवन गरेको कारणले सो घटना घटेको हुनुपर्छ । प्रतिवादीले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको कुरा सुनी थाहा पाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको घटना विवरण कागज लेखाई दिने मानिसहरू लक्ष्मी तिमिसिना र नीरा विश्वकर्मा समेतले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिदिएको कागज ।

संलग्न विश्लेषित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी दीपे भन्ने पूर्णबहादुर तिमिसिनाले जोहरवालाकी काकीलाई घर पुऱ्याई दिने बहाना बनाई करणी गर्ने उद्देश्यले रिक्सा चढाई घटनास्थलसम्म लगी मृतकसँग करणी गर्न माग्दा नदिएपछि मृतकको घाँटी दवाई पैनीको पानीमा डुबाई घाँटी थिची मृतककै सलले घाँटीमा पासो बाँधी कर्तव्य गरी मारिएको देखिएको हुँदा प्रतिवादीको सो कार्य ज्यानसम्बन्धी महलको १

नं. र १३(३) नं. तथा जवरजस्ती करणीको ५ नं. बर्खिलापको कसूर हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही कसूरमा ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. र जवरजस्ती करणीको ५ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

मिति २०६४।८।१० गते बेलुका मृतकलाई रिक्सामा चढाई लिई आएको, यौन सम्पर्क राख्ने कुरा गर्दा निजले स्वीकारेकीमा घटनास्थल बेलवारीको जंगलमा पुऱ्याई करणी गर्न माग्दा नदिई इन्कार गरी दाजुलाई भनी टुक्रा-टुक्रा पारीदिन्छु भनेकाले रिसले आवेशमा आई निजलाई घाँटी थिची सलले घाँटीमा कसी मारी आफैँ घर गएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपे भन्ने पूर्णबहादुर तिमिसिनाको अदालतमा भएको बयान ।

प्रतिवादीले साक्षी राखेको नहुँदा वादी पक्षका साक्षी बुझ्नु भनी आदेश भई बकपत्रका लागि पत्राचार भएकोमा वादीका साक्षी उपस्थित भई बकपत्र गरेको नदेखिएको ।

जवरजस्ती करणी उद्योगतर्फको छुट्टै सजायमा अभियोग माग दावी पुग्न नसकी प्रतिवादी पूर्णबहादुर तिमिसिनाले मृतकलाई ज्यानसम्बन्धीको १ नं. र १३(३) नं. बमोजिम कर्तव्य गरी ज्यान मारेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्रतिवादी पूर्ण बहादुर तिमिसिनालाई उक्त ऐनकै उक्त महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरू मोरङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।१९ को फैसला ।

मृतकलाई मार्ने मनसाय पनि नरहेको, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवी पनि नरहेको, तत्काल उठेको रिसबाट आवेशमा आई आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकी हुन गएको कसूरमा सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराई शुरू अदालतबाट भएको फैसला पुनर्विचार गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर ।

प्रतिवादीले तत्काल उठेको रिसबाट कर्तव्य गरेको भन्ने नभई करणी जस्तो अपराध गर्न उद्दत भई सो कार्य गर्न नपाएको रिसले मारेको हुँ भनी बयान गरेबाट मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. को अवस्था मान्न सकिने अवस्था नभएको र मृतकलाई मारेको बारेमा अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत सावित भई बयान गरेबाट शुरू मोरङ्ग जिल्ला

अदालतले प्रतिवादी पूर्णबहादुर तिमिसनालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको मिति २०६६।२।१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।१।१५ को फैसला ।

मैले आफ्नो रिक्सामा साईकल र निज मृतकलाई राखी जाँदै गर्दा बाटोमा दुवैजनाबीच यौन सम्पर्क पर्ने कुरा गर्दै जाँदा निजले स्वीकार गरेकीले तीनपैनी भन्ने ठाउँमा पुग्दा निज रिक्साबाट ओर्लन नसकेकीले मैले रिक्साबाट ओराली निजसँग यौन सम्पर्क गर्न माग्दा समेत पुनः स्वीकार गरेको अवस्था थियो । मैले बोकेर जंगलमा लगी पूर्वसहमतिअनुसार यौन सम्पर्क गर्न खोज्दा निजले अचानक अस्वीकार गरी दाजुलाई भनी मेरो ज्यानै मारी टुक्रा-टुक्रा पारिदिने भनी धम्की दिन थालेकोले पूर्वसहमतिविपरीतको व्यवहार देखाउँदा मैले आफ्नो समेत ज्यानै जोखिममा पर्ने भयो भन्ने ठानी तत्काल केही सोचन नसकी अचानक उठेको रिसका कारण गरेको कर्तव्यबाट निजको मृत्यु हुन गएको सत्य साँचो व्यहोरा उल्लेख गरी बयान गरी अनुसन्धान तथा न्याय सम्पादन कार्यमा पूर्ण सहयोग गरेको हो । मैले मृतकलाई करणी गर्ने उद्देश्यले भुक्याई फकाई फुल्याई लिएर गएको होइन । निजको ज्यानै मार्ने उद्देश्य समेत मेरो थिएन । निज अत्याधिक मदिरा सेवनका कारण नशाले ग्रस्त रहेकी र अर्धचेत अवस्थाकी भई आफू घर जान नसक्ने भएकोले आफू र आफ्नो साइकल समेत घर पुऱ्याइदिन अनुरोध गरेबमोजिम मैले आफ्नो रिक्सामा निजलाई राखी लिएर गएको अवस्था हो । बाटोमा घरतर्फ जाने क्रममा हामी दुवैको आपसी सहमति मञ्जुरीबमोजिम मैले निजसँग यौन सम्पर्क राख्ने प्रयास गर्दा पूर्वसहमतिविपरीत अचानक म विरुद्ध प्रतिशोधपूर्ण व्यवहार गरेका कारण आवेशमा आई तत्काल केही सोचन नसकी निजको घाँटी थिच्दा मृत्यु भएको कुरासम्म सत्य साँचो हो । हामीबीच आपसी सहमतिमा करणी लिनुदिनु गर्नु जवर्जस्ती करणीको परिभाषाभिन्न पर्ने होइन । मेरो मृतकलाई ज्यानै मार्ने सम्मको मनसाय पनि नरहेको, ज्यान

लिनुपर्नेसम्मका इवी पनि नरहेको अवस्थामा मृतकले दाजुलाई बोलाएर टुक्रा-टुक्रा पार्न लगाउने भनिदिएको धम्कीका कारण तत्काल उठेको रिसबाट आवेशमा आई आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकी हुन गएको कसूरलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्न नमिल्ने व्यवस्था ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. ले स्पष्ट रूपमा गरेको अवस्था हुँदा न्यायिक मनको प्रयोग गरी मलाई हदैसम्म गरिएको सजाय पुनर्विचार गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री लीलामणि पौडेलले यी प्रतिवादीले मृतकलाई मनसायपूर्वक मारेको अवस्था छैन । यी प्रतिवादी रिक्सा चालक भएको र मृतक मादकपदार्थ सेवन गरी हिँड्न नसक्ने अवस्थामा भएकोले मृतकले आफूलाई घरसम्म पुऱ्याइदिन अनुरोध गरेपछि निज र निजको साइकल समेत रिक्सामा राखी बेलवारी बजारबाट घरतर्फ लाँदै गरेको अवस्थामा यी प्रतिवादी र मृतकबीच यौनक्रियाको बारेमा कुराकानी भएको र परस्परमा करणी गर्ने सहमति समेत भएपछि यी प्रतिवादीले तीनपैनी भन्ने स्थानमा रिक्सा रोकी मृतकलाई रिक्साबाट उतारी जंगलतर्फ लगी सहमतिबमोजिम करणी गर्न खोज्दा मृतकले अचानक इन्कार गरी सहमतिविपरीत दाजुलाई बोलाएर भोलि टुक्रा-टुक्रा पारी मार्ने धम्की दिएपछि यी प्रतिवादी आवेशमा आएको र सोही आवेशको अवस्थामा निजले मृतकको घाँटी थिच्दा निजको मृत्यु भएको अवस्था छ । यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा तथा अदालतमा समेत सोही व्यहोरा उल्लेख गरी बयान गरेकोले निजले मृतकलाई पूर्वयोजना वा रिसइवीको आधारमा मनसायपूर्वक हत्या गरेको पुष्टि हुन नसक्ने अवस्था छ । सहमतिविपरीतको मृतकको कार्यबाट यी प्रतिवादी अत्याधिक आवेशमा आएको कारणले निजले आफूउपरको नियन्त्रण गुमाई गरेको कार्यबाट मृतकको मृत्यु भएको अवस्था हुँदा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा शुरू र पुनरावेदन अदालतले उक्त महलको १३(३) नं. बमोजिम गरेको सजाय त्रुटिपूर्ण हुँदा

विपक्षीलाई भिकार्ई छलफल गरी पुनरावेदकलाई निजले स्वीकार गरेको ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम मात्र सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६६।१।१५ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६४।८।१० गते मीना विश्वकर्मा सामान खरीद गर्न बेलवारी बजार आएकोमा साँभसम्म पनि नफर्केकीले खोजतलाश गर्दा मिति २०६४।८।११ गते बिहान बेलवारी-९ स्थित पैनीमा मृत अवस्थामा फेला परेकी र निजलाई पूर्णबहादुर तिमिसनाले रिक्सामा हाली घरतर्फ ल्याउँदा घटनास्थलमा निजले मृतकलाई जवरजस्ती करणी गर्ने प्रयास गर्दा काकीले अस्वीकार गरेपछि कर्तव्य गरी मारेको बुझिएको हुँदा प्रतिवादी पूर्णबहादुर तिमिसनालाई कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्तअनुसार प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान कारवाही प्रारम्भ भएको देखिन्छ । प्रतिवादीको बयान समेतका अनुसन्धानको क्रममा तयार भएका कागज प्रमाणको आधारमा यी प्रतिवादीउपर ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं. तथा जवरजस्ती करणीको ५ नं. बर्खिलापको कसूर गरेको भन्ने आधारमा निजलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. र जवरजस्ती करणीको ५ नं. बमोजिम सजायको माग दावी गरी अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

अनुहारमा पानी, बालुवा र हिलो लागेको, कपाल पानीले भिजेको, खुट्टा खुम्चिएको, नाकबाट फिँज निस्किएको, घाँटीमा कसेको डाम भएको, जिब्रो टोकी दाँत देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्का, जाहेरीमा उल्लिखित व्यहोरा तथा यी प्रतिवादीको अनुसन्धानको क्रममा तथा अदालतसमक्ष भएको बयान समेतबाट मृतकको कर्तव्यपूर्वक मृत्यु भएको देखिन आउँछ ।

अभियोजन पक्षको माग दावीबमोजिम यी प्रतिवादीको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार सीसार्दा यी प्रतिवादीले

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मृतक माती साइकल चलाउन नसक्ने अवस्थामा रहेको र निजले मलाई घरसम्म पुऱ्याई दिनु भनेकाले रिक्सामा हाली घरतर्फ ल्याउँदा बाटोमा निजसँग यौनक्रिडा गर्ने सहमति भई घटनास्थलमा पुगी सम्भोग गर्न खोज्दा इन्कार गरी मेरो दाजुले तँलाई टुक्रा-टुक्रा पारी दिन्छ, भनेकीले यौन प्यास मेटाउन नपाएको रिसमा निजलाई उत्तानो पारी लडाई हातले घाँटीमा थिची मारेको भनी कसूर स्वीकार गरेको देखिन्छ । अदालतमा भएको बयानमा समेत निजले सोही व्यहोरा स्वीकार गरी आफूले मृतकको हत्या गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजको उक्त सावित कथन जाहेरीमा उल्लिखित व्यहोरा र मृतकको लासजाँच प्रकृति मुचुल्काबाट समेत समर्थित भइरहेको देखिएको छ । यसबाट मृतकको मृत्यु यी प्रतिवादीको कार्यको परिणस्वरूप भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन ।

यी प्रतिवादीले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदनपत्र तथा निजका विद्वान कानून व्यवसायीले आफ्नो बहस जिकीरमा यी प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन । प्रतिवादीको कार्य ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गतको आवेशप्रेरित कार्य भएकाले सोही नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने जिकीर रहेको पाइन्छ । सो जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा के कस्तो अवस्थामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. ले गरेको कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन्छ वा आवेशप्रेरित हत्याको वारदात हुन्छ भनी विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

मानिसको ज्यान मर्ने गरी भएको अपराधिक घटना घटेको समयमा प्रतिवादी अत्याधिक आवेशको अवस्थामा भई आफूउपरको नियन्त्रण पूर्ण रूपले गुमाई कुनै कार्य गर्दछ र सो कार्यको परिणामस्वरूप पीडितको ज्यान मर्न जान्छ भने यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीले कम सजायको लागि आंशिक प्रतिरक्षा (Partial defense) को दावी गर्न सक्दछ । ज्यानसम्बन्धी अपराध सापेक्षक अपराध (Relative crime) भए पनि मानिसको ज्यान मर्न जाने यस्तो कार्यमा मनसाय तत्व (Mens rea) को पूर्ण अनुपस्थितिमा पनि सापेक्षक अपराधको अपवादको रूपमा यस्तो कार्यलाई कानूनले दण्डनीय बनाए पनि

मनसायप्रेरित हत्याभन्दा कम सजाय हुने हत्याको श्रेणीमा राखेको पाइन्छ। प्रतिवादीले अत्याधिक आवेशको अवस्थामा घटना घट्न जाँदा मानिसको मृत्यु भएको भनी जिकीर लिएको अवस्थामा सो घटना घटेको समयमा त्यस्तो घटना घट्नसक्ने परिस्थिति थियो कि थिएन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। ज्यानसम्बन्धी मुद्दाहरूमा आंशिक प्रतिरक्षाको रूपमा आवेशप्रेरित हत्या (Provocational homicide) भएकोले कम सजाय हुनु पर्दछ, भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको अवस्थामा प्रतिवादीको सो जिकीर स्वीकारयोग्य छ, छैन भन्ने निर्धारण गर्नको लागि वारदातको समयमा निम्न परिस्थितिको विद्यमानता थियो कि थिएन भनी विश्लेषण गरेर हेर्नु पर्ने हुन्छ:

- (क) पीडितले गरेको कुनै कार्य वा व्यक्त गरेको कुनै कुराबाट प्रतिवादी स्वस्फूर्त एवम् स्वाभाविक रूपमा उत्तेजित भएको वा आवेशमा आएको थियो, थिएन ?
- (ख) प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य (Provocative action) प्रतिवादीप्रति नै लक्षित थियो, थिएन ?
- (ग) पीडितको आचरण, निजले गरेको कुनै कार्य वा व्यक्त गरेको कुनै कुरा प्रतिवादीलाई स्वाभाविक रूपमा अत्याधिक उत्तेजित पार्न सक्ने खालको थियो कि थिएन वा पीडितको क्रियाकलापबाट प्रतिवादीको जस्तै अवस्थाको वा समान परिवेशको सामान्य सुभ्रबुभ्र भएको मानिस समेत उत्तेजित हुन सक्थ्यो, सक्दैनथ्यो ?
- (घ) प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य निजले कानूनबमोजिम गर्न पाउने हो, होइन ?
- (ङ) प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने पीडितको कार्य र प्रतिवादीले पीडितमाथि गरेको आक्रमणको बीचमा समयको अन्तराल (Interval of time) कति छ वा आवेश समाप्त हुने समय (Cooling-off-time) व्यतीत भएको थियो, थिएन ?

२. उल्लिखित प्रश्नहरूमध्ये प्रतिवादी पीडितले गरेको कुनै कार्य वा व्यक्त गरेको कुनै कुराबाट

स्वस्फूर्तरूपमा उत्तेजित भएको वा आवेशमा आएको थियो, थिएन भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीको आवेश वा उत्तेजना पीडितको उत्तेजक कार्य वा अभिव्यक्तिको प्रतिक्रियास्वरूप तत्काल उत्पन्न भएको हुनु पर्दछ। पीडितको पहिलेदेखि कै विभिन्न कार्य वा अभिव्यक्तिले प्रतिवादीलाई आवेश वा उत्तेजनमा ल्याउने पृष्ठभूमि तयार गरेको हुनसक्ने भए पनि पीडितले तत्काल उत्तेजना सिर्जना गर्नेहदसम्मको कुनै कार्य गरेको हुनुपर्दछ, जसको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीले आफूलाई नियन्त्रण गर्न नसकेको होस्। यसबाट पीडितको कार्य (Provocative action) विगतदेखि हुँदै आएको (Cumulative) भए पनि सोको अन्तिम कडी तत्काल भएको हुनुपर्दछ। यसै गरी यस्तो प्रतिवादीलाई उत्तेजनमा ल्याउने कार्य पीडितबाहेकका अन्य व्यक्तिको आचरण, कार्य वा अभिव्यक्तिको आधारमा भएको हुनुहुँदैन।

३. प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य (Provocative action) प्रतिवादीप्रति नै लक्षित थियो, थिएन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा सामान्यतया यस्तो पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनुपर्दछ अर्थात् प्रतिवादी त्यस्तो आवेशमा आउने गरी निजलाई नै लक्षित गरी पीडितले कुनै कार्य गरेको हुनुपर्दछ। तर यो सामान्य नियमको केही विस्तार हुनसक्दछ। लोग्नेस्वास्नी वा अत्यन्त निकट परिवारिक सम्बन्धभिन्नका व्यक्तिहरूको बीचमा कतिपय परिस्थितिमा एकव्यक्तिप्रति लक्षित कार्यले अर्को व्यक्ति स्वाभाविक रूपमा उत्तेजित हुनसक्ने हुन्छ। अपवादको रूपमा यस्तो परिस्थितिमा भएको उत्तेजनालाई पनि स्वाभाविक उत्तेजना वा आवेश भनी मान्नु पर्ने हुनसक्दछ। तर, यो विशेष परिस्थितिमा स्वीकार गर्न सकिने अपवादको आधारमा पीडितको उत्तेजक कार्य प्रतिवादीप्रति नै लक्षित भएको हुनुपर्ने भन्ने सामान्य नियमको अनुचित विस्तार गर्नु मनासिब हुँदैन।

४. पीडितको आचरण, निजले गरेको कुनै कार्य वा व्यक्त गरेको कुनै कुरा प्रतिवादीलाई स्वाभाविक रूपमा अत्याधिक उत्तेजित पार्नसक्ने खालको थियो कि थिएन वा पीडितको क्रियाकलापबाट प्रतिवादीको जस्तै अवस्थाको वा समान परिवेशको सामान्य सुभ्रबुभ्र

भएको मानिस समेत उत्तेजित हुन सक्थ्यो, सक्दैनथ्यो भन्ने तेश्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रतिवादीलाई उत्तेजनामा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य प्रतिवादीले आफ्नो मानसिक नियन्त्रण गुमाउने स्थिति उत्पन्न गर्न सक्ने गरी उत्तेजक हुनु पर्दछ । पीडितको सामान्य कार्य वा भनाईको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजनामा आएमा उसलाई प्रतिरक्षा प्राप्त हुन सक्दैन । प्रतिवादीकै परिवेश वा समान अवस्था र हैसियतको अन्य सामान्य समझ भएको व्यक्ति उक्त अवस्थामा प्रतिवादी सरह उत्तेजित हुन्थ्यो भन्ने कुरा वस्तुगत रूपमा स्थापित गर्न सकिने हुनुपर्दछ । यसबाट पीडितको उत्तेजक कार्य र प्रतिवादीको उत्तेजनाको बीचमा अनुपातिक सम्बन्ध (Proportional relationship) स्थापित भएको देखिनु पर्दछ ।

५. प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने गरी भएको पीडितको कार्य निजले कानूनबमोजिम गर्न पाउने कार्य हो, होइन भन्ने चौथो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा पीडितले प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गरेको हक अधिकारको उपयोग गर्ने सन्दर्भमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा व्यवहार वा पीडितलाई कुनै कानूनले प्रतिरक्षाको लागि प्रदान गरेको विशेष सुविधा जस्ता कानूनी अधिकारको प्रयोगको सन्दर्भमा कानूनबमोजिम गरेको कार्यको प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादी आफैँ अत्याधिक उत्तेजना वा आवेशमा आई पीडितलाई हानि पुऱ्याउँछ, वा निजको ज्यान जाने कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिवादीलाई अत्याधिक आवेशको प्रतिरक्षा प्राप्त हुन सक्दैन । अरूको कानूनी हकको सम्मान गर्नु पर्ने कर्तव्य सबैले पूरा गर्नुपर्ने स्वाभाविक कानूनी अपेक्षा हुने भएकाले आफूलाई चित्त नबुझे कार्य गरेको भन्ने आधारमा मात्र कानूनी कार्यको प्रतिक्रियास्वरूप भएको अत्याधिक आवेशलाई प्रतिरक्षाको आधार मान्न सकिँदैन ।

६. प्रतिवादीलाई आवेशमा ल्याउने पीडितको कार्य र प्रतिवादीले पीडितमाथि गरेको आक्रमणको बीचमा समयको अन्तराल (Interval of time) कति छ वा आवेश समाप्त हुने समय (Cooling-off-time) व्यतीत भएको थियो, थिएन भन्ने पाचौँ प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीबाट अत्याधिक आवेशमा भएको पीडितमाथिको आक्रमण पीडितको उत्तेजक कार्यको तत्काल प्रतिक्रियास्वरूप भएको हुनु पर्दछ । यदि उत्तेजक

कार्य र यसको प्रतिक्रियात्मक कार्यको बीचमा अन्तराल भएमा सो अन्तरालले प्रतिवादीमा आएको आवेश शान्त गराउने (Cooling-off) वा मनसाय तत्वको सिर्जना गर्ने (Creation of Intention) समय प्रदान गर्ने हुनाले यस्तो अन्तरालपछि पनि प्रतिवादीले पीडितमाथि आक्रमण गरेमा उसको यस्तो आक्रमक कार्यलाई आवेशप्रेरित कार्यको रूपमा लिन सकिँदैन ।

७. उल्लिखित प्रश्नहरूमा विवेचना गरिएबमोजिम पीडितको उत्तेजक कार्यको तत्काल प्रतिक्रियास्वरूप प्रतिवादीले आफैँउपरको नियन्त्रण पूर्णरूपमा गुमाई कुनै कार्य गर्दा पीडितको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा प्रतिवादीले आवेशको जिकीर लिनसक्ने र आंशिक प्रतिरक्षाको सुविधा पाउनसक्ने देखिन्छ ।

८. आवेशप्रेरित हत्या सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं. मा "ज्यान मार्नाको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनु पर्नेसम्मको इवि पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रीस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक साधारण लाठा, हुँगा, लात मुक्का इत्यादि हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्याद भित्र ज्यान मरेमा दश वर्ष कैद गर्नुपर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले आवेशपूर्ण स्थिति भए पनि विषको प्रयोग वा जोखिमी हतियारको प्रयोगलाई घटनाको आवेशपूर्ण परिस्थितिको लागि वर्जित गरेको पाइन्छ । यसबाट अत्याधिक आवेशको अवस्थामा जोखिमी हतियारको प्रयोगले मानिस मर्न गएमा त्यस्तो कार्य मनसायप्रेरित हत्या हुने विद्यायिकी मनसाय रहेको देखिन्छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीले मादक पदार्थ सेवन गरेकी मृतकलाई आफ्नो रिक्सामा चढाई बेलबारी बजारबाट घरतर्फ लगेको र घरतर्फ जाने क्रममा निजसँग यौनक्रियाका बारेमा कुरा गरी करणीको लागि निज सहमत भएको भन्ने प्रतिवादीको भनाई रहेको छ । सोही सहमतिबमोजिम यी प्रतिवादीले मादक पदार्थ सेवन गरेकी मृतकलाई करणीको लागि आफूले चलाएको रिक्सामा उतारेर जंगलतर्फ लगेको र सो अवस्थामा मृतकले करणीको लागि सहमति दिन इन्कार गरेको र निजलाई भोलि मार्ने भनी धम्की दिएकोले यी प्रतिवादी आवेशमा आई घाँटी थिचेको भन्ने देखिँन आउँछ ।

१०. यी प्रतिवादीउपर मृतकले तत्काल कुनै जोखिम पैदा गरेको भन्ने देखिन आउँदैन। करणीका लागि सहमति दिनु वा नदिनु मृतकको स्वतन्त्र इच्छाको विषय भएको र पहिले सहमति दिएको भन्ने आधारमा करणी गर्नको लागि यी प्रतिवादीमा इच्छा भएको समयमा मृतकले सहमति दिनुपर्ने भन्ने पनि हुँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा मृतक मादक पदार्थ सेवन गरी अर्धचेत अवस्थामा रहेकोले निजले आफ्नो रिक्सामा राखी घरतर्फ लगेको भन्ने प्रतिवादीकै बयानबाट देखिएको छ। निजले पहिले करणीका लागि सहमति दिँदा निज पूर्ण होसमा नरहेको हुनसक्ने अवस्था समेत प्रस्तुत मुद्दामा विचारणीय छ। सहमतिको अभावमा गरिने करणीलाई जवरजस्ती करणीको महलको १ नं. ले दण्डनीय अपराधको रूपमा परिभाषित गरेको छ। यी प्रतिवादीले मृतकको सहमति नहुँदा जवरजस्ती करणी गर्न खोज्नु नै स्वयम्मा प्रचलित कानूनबमोजिम अपराध हुने अवस्थामा करणी गर्न नदिएको भन्ने आधारमा आफू अत्याधिक आवेशमा आएको भन्ने प्रतिवादीको तर्क रहेको छ। करणीको लागि सहमति दिने वा नदिने मृतकको इच्छामा निर्भर रहने र मृतकको सहमति नभएको अवस्थामा निजउपर जवरजस्ती करणी हुने अवस्था भएमा सोबाट बच्न निजले केही गर्दा जुलुमीको मर्न गएको अवस्थामा समेत निजलाई वैध प्रतिरक्षा प्राप्त हुने जवरजस्ती करणीको ८ नं. को कानूनी व्यवस्था रहेको अवस्थामा मृतकले आफ्नो कानूनी अधिकारको प्रयोग गरी करणीको लागि सहमति नदिनु नै यी प्रतिवादीले आफू उपरको नियन्त्रण पूर्णतः गुमाउने गरी आवेशमा आउन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने आधार बन्न सक्दैन। यसका अतिरिक्त मादक पदार्थ सेवन गरेकी मृतकले यी प्रतिवादीलाई अत्याधिक उत्तेजनामा ल्याउने गरी अन्य कुनै कार्य गरेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छैन र सो अवस्था मिसिलबाट समेत देखिन आउँदैन। यसबाट मृतकलाई निजको इच्छाविपरीत प्रचलित कानूनले निषेध गरेको कार्य जवरजस्ती करणी गर्न नपाएकोले अत्याधिक आवेशमा आएको भन्ने प्रतिवादी तथा निजका कानून व्यवसायीको जिकीरलाई स्वीकारयोग्य मान्न सकिएन।

११. यी प्रतिवादीले मृतकलाई मार्नु पर्ने मनसाय, पूर्वयोजना र पूर्वसिद्धि नभएकोले कर्तव्य

ज्यानको वारदात नभएको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ। यी प्रतिवादीको भनाईअनुसार निजले मृतकलाई बजारबाट घरतर्फ रिक्सामा लार्दै गरेको अवस्थामा करणीको लागि सहमति भएको तर वारदातस्थलमा निजले करणीको लागि इन्कार गरेकोले आवेशमा आई निजको घँटी थिची मारेको भन्ने देखिन्छ। कर्तव्य ज्यानको अपराध कायम हुनको लागि सबै अवस्थामा पूर्वसिद्धि, पूर्वमनसाय वा पूर्वयोजना आवश्यक पर्दछ भन्ने हुँदैन। आपराधिक कार्य विभिन्न कडीहरू (Segments) को रूपमा रहेको अवस्थामा कुनै कडीमा आपराधिक मनसायको उपस्थिति भएमा अपराध कायम हुनको लागि सो आपराधिक मनसाय पर्याप्त हुन्छ। मार्ने मनसाय कति समयभित्र बन्नु पर्दछ भनेर कुनै पनि सीमामा बाँध्न सकिने कुरा होइन। यो मानसिक अवस्था धेरै पहिलेदेखि रहेको होस् वा तत्काल उत्पन्न भएको होस् यसले आपराधिक कार्यलाई मनसायपूर्वक गरिएको स्थापित गराई सम्पन्न अपराधको प्रकृतिलाई कुनै प्रभाव पार्न सक्दैन। यी प्रतिवादीमा मृतकले करणीको लागि सहमति दिन इन्कार गरेपछि निजमा मृतकलाई मार्ने मनसाय उत्पन्न भएको देखिएकोले मृतकलाई मार्ने निजको कार्यलाई मनसायप्रेरित कार्य नै मान्नु पर्ने देखिन आयो। यसबाट यी प्रतिवादीले मृतकलाई मनसायपूर्वक मारेको शंकारहित तवरले पुष्टि हुन आयो।

१२. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार र कारणबाट यी प्रतिवादी पूर्णबहादुर तिमिसनाले मृतकलाई मनसायपूर्वक मारेको शंकारहित तवरले पुष्टि हुन आएकोले निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गरेको मिति २०६६।२।१९ को शुरू मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।१।१५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल साउन २४ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती